شۆڕشی دووەمی بارزان
١٩٤٣ - ١٩٤٥
هۆکار و دەرئەنجامەکان

د. مستەفا محەمەد کەریم

لە بەرهەمەکانی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان
٢٠٢٢

ناوی کتێب: شۆڕشی دووەمی بارزان ١٩٤٣-١٩٤٥ هۆکار و دەرئەنجامەکان
نووسینی: مستەفا محەمەد کەریم
دیزاینی بەرگ و ناوەوە: دەستەی ئینسکلۆپیدیای (پ.د.ك)
ساڵ و شوێنی چاپ: ٢٠٢٢ هەولێر
چاپخانە: دانیشفەڕ
تیراژ: ٢٠٠٠

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (٦١)ی ساڵی ٢٠٢٢ی پێدراوە.

پێرست

بابەت	ل
پێشەکی	١ - ٧
بەشی یەکەم ڕەوشی سیاسی دەڤەری بارزان لە ماوەی ساڵانی ١٩٣٣-١٩٣٩	
تەوەری یەکەم :سەرنجێك بە ڕووداوە سیاسییەکانی عێراق (١٩٣٣- ١٩٣٩)	١١ - ٣٥
تەوەری دووەم: ڕاپەڕینی خەلیل خۆشەوی ١٩٣٤ - ١٩٣٦	٣٦ - ٥٥
تەوەری سێیەم: قۆناغی ئاوارەیی شێخانی بارزان	٥٦ - ٧٠
بەشی دووەم فاکتەرە یارمەتیدەرەکانی سەرهەڵدانی شۆڕشی دووەمی بارزان	
تەوەری یەکەم :کاریگەریی ڕۆڵ و خەباتی ڕێبەرانی تەکیەی بارزان	٧٣ - ٩٢
تەوەری دووەم :جەنگی دووەمی جیهانی و کاریگەرییە سیاسی و ئابوورییەکانی لەسەر باشووری کوردستان	٩٣ - ١١٠
تەوەری سێیەم :دەرکەوتنی پارت و کۆمەڵە سیاسییەکانی کورد	١١١ - ١٤٠
بەشی سێیەم شۆڕشی دووەمی بارزان لەسەرەتای قۆناغی چەکدارییەوە بۆ قۆناغی دانوستاندن ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٣- ٣ی حوزەیرانی ١٩٤٤	
تەوەری یەکەم: مستەفا بارزانی لە قۆناغی دوورخراوەیی بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕش	١٤٣ - ١٥٥

تەوەری دووەم **قۆناغە بەراییەکانی شۆڕشی دووەمی بارزان**	١٥٦ - ١٧٢
تەوەری سێیەم :دانوستاندنەکانی نێوان سەرکردایەتی شۆڕش و حکومەتی عێراقی	١٧٣ - ١٩٥
بەشی چوارەم **تێکچوونەوەی پەیوەندییەکان و هەڵگیرساندنەوەی شۆڕش و دەرئەنجامەکانی**	
تەوەری یەکەم :گرژبوونی پەیوەندییەکانی حکومەت و سەرکردایەتی شۆڕش	١٩٩ - ٢١٩
تەوەری دووەم :خامۆشکردنی شۆڕشی دووەمی بارزان و دەرئەنجامەکانی	٢٢٠ - ٢٤٠
پاشکۆی بەڵگەنامەکان	٢٤٥ - ٢٥٧
سەرچاوەکان	٢٦١ - ٢٨٥

پێشەکی

مرۆڤ یەکێکە لەو بوونەوەرە دیار و کارایانەی سەر ڕووی زەوی کە خاوەنی مێژوویەکی گەورەی پڕ لە داهێنان و ئەزموون بووە، لەهەمان کاتدا زۆرترین ڕووداو و بەسەر هاتی بینیووە، لەو ڕووداوانەش دا ڕووبەڕووی بۆتەوە یان ڕووبەرڕووی کراوەتەوە، لە هەردوو کاتیش دا بەسەریاندا سەرکەوتووە یان لە بەرامبەریاندا شکستی خواردووە، بۆ هەردوو بارەکەش مێژوویەکی بۆ خۆی تۆمار کردووە، لەنێو ئەو ڕووداو و تۆمارە مێژوویانەی کە بە بەردەوامی و بەناچاری ڕووبەڕوو کراوەتەوە یان ڕووبەڕووی بۆتەوە (شۆڕش) بووە کە یەکێکە لەو دیاردە بەربڵاو و بەردەوامانەی مێژووی مرۆڤایەتی، کە چەندین ئەزموونی مێژوویی هەیە کە بە شۆڕش دەستیان پێ کردووە یاخود بە شۆڕش کۆتایی هاتووە.

گەر بەوردی سەرنجی مێژووی گەلی کورد بدەین، ئەوا دەبینین ڕەگ و ریشەی پرسی گەلی کورد و دەسەڵاتە سیاسییەکەی، مێژوویەکی دوور و درێژی هەیە، مێژوویەك پڕ لە کارەسات و جەنگی خوێناوی و کۆمەڵکوژی، کە لەلایەن وڵاتانی جۆراوجۆر بەرامبەریان ئەنجامدراوە، بەشێکی سەرەکی ئەم بارودۆخە ناهەموارەش دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی دەسەڵاتی سەربەخۆی کورد، بۆیە بە درێژای مێژوو گەلی کورد و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازەکەی هەوڵی بەدەستهێنانی ئەو مافەی داوە لە ڕێگای هەڵگیرساندنی شۆڕش و ڕاپەڕین.

دیارە خانەوادەی شێخانی بارزان بەشێکی دیار و سەرەکی ئەم مێژووییە بە درێژایی زیاتر لەیەك سەدە، ڕۆڵی جوامێرانەی نیشتمانی بارزانییەکان کە شوێن و پێگەیەکی دیار و بەرچاویان هەبووە لە دەست پێشخەری گشت جووڵانەوەیەکی شۆڕشگێڕی لە سەرجەم پارچەکانی کوردستان، هەروەها سەرقافلەی هەموو ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشە یەك لە دوایەکەکان بوون کە مێژووی پڕ سەروەری کوردیان نەخشاندووە، لە قۆناغە جیاوازەکانی فەرمانڕەوایەتی وەك "فەرمانڕەوایەتی عوسمانییەکان و سەردەمی مەلیکی لە عێراق (١٩٢١ – ١٩٥٨) و سەردەمی کۆماری "ڕۆڵێکی گرنگ و بەرچاویان گێڕاوە لە ژیانی سیاسی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باشووری کوردستان بە تایبەتی و پارچەکانی دیکە بە گشتی.

ڕووداوەکانی جەنگی دووەمی جیهانی (١٩٣٩-١٩٤٥) و کاریگەری دروست کرد لەسەر بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوە ژێردەستەکان، بێگومان گەلی

کورد لە باشووری کوردستان لە ژێر کاریگەری ئەم گۆڕانکاریانە بەدەر نەبوو، ئەمەش کاردانەوەیان لەسەر خەبات و کاری سیاسی دروست کرد، لەم ڕووەوە شۆڕشی دووەمی بارزان ١٩٤٣- ١٩٤٥ وەك بزاڤێکی شۆڕشگێڕی لەم هەلومەرجەدا وەك پێویستیەکی حەتمی بۆ زامنکردنی ئازادییەکانی تاکی کورد و لە پێناو سەربەخۆی نیشتیمان گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەبوو، چونکە لەم قۆناغەدا چەندین گۆڕانکاری سیاسی و کۆمەڵایەتی لە ناوچەکەدا ڕوویاندا، چی لە پشتگوێ خستنی مافە ڕەواکانی گەلی کورد و سوتاندن و کاولکردنی ناوچەکە و ڕاگواستنی ژمارەیەکی زۆر لە ماڵباتی بارزانییەکان و دوورخستنەوەیان لە ناوچەکەیان بۆ باشوور و خوارووی عێراق.

سنووری ئەم لێکۆلینەوەیە گرنگی خۆی هەیە، چونکە هەر لە دەستپێکەوە تا کۆتاییەکەی دەکەوێتە نێو گەورەترین ڕووداوی جیهانی ئەویش هەڵگیرساندنی جەنگی دووەمی جیهانیە کە کاریگەری گەورەی هەبوو لە دووبارە کێشانەوەی نەخشەی سیاسی جیهان، لەهەمان کاتدا بێ بەشکردنی گەلی کورد لە مافە نەتەوییەکانی کە کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبووە بەسەر ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان بە گشتی و دەڤەری بارزان بە تایبەتی.

ئەم کتێبە جگە لە پێشەکی لە چوار بەش پێکهاتووە، سەبارەت بە بەشی یەکەمی کتێبە کە تیشك خراوەتە سەر ڕەوشی سیاسی دەڤەری بارزان لە نێوان ساڵانی ١٩٣٣- ١٩٣٩، کە لە سێ تەوەر پێك دێت، تەوەری یەکەم «سەرنجێك بە ڕووداوە سیاسییەکانی عێراق لەنێوان ساڵانی (١٩٣٣- ١٩٣٩)» بە تیشك خستنە سەر بزاڤی ئاشوورییەکان لە ساڵی ١٩٣٣ و هەوڵەکانی حکومەت بۆ سەرکوتکردنی و دیاریکردنی پەیوەندییەکانی کورد بەم بزاڤەوە، هەروەها لەم تەوەرەدا جەخت کراوەتەوە لە کۆدێتاکەی بەکر سدقی لەگەڵ ڕوونکردنەوەی هۆکار و دەرئەنجامەکانی و دیاریکردنی هەڵوێستی کورد لەم کۆدێتایە، لەکۆتایی تەوەرەکەشدا تیشك خراوەتە سەر پەیماننامەی سەعدئاباد و کاریگەرییەکانی لەسەر بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد.

تەوەری دووەم خستنە ڕووێکە لەبارەی «ڕاپەڕینی خەلیل خۆشەوی ١٩٣٤- ١٩٣٦» سەرەتا تیشك خراوەتە سەر دیاریکردنی هۆکارەکانی ڕاپەڕینەکە کە دەگەڕایەوە بۆ ڕەفتاری نابەجێی حکومەت بەرامبەر بە ڕێبەرە دوورخراوەکانی تەکیەی بارزان، هەروەها بەهۆی ئەو بەڵێنانەوە کە لەلایەن بەرپرسانی حکومەتەوە پێیان درابوو کە هەرگیز ڕووی کردەوەیان بەخۆوە نەبینی، لەگەڵ هەلسوکەوتی ناڵەباری حکومەت بەرامبەر بە بارزانییەکان، وایکرد خەلیل

خۆشـەوی لـە دووری شـێخانی تەکیـەی بـارزان ببێتـە درێـژە پێـدەری ڕێگـەی شـێخانی بـارزان و خەبـات لـە دژی حکومـەت دەسـت پێبـکات، لەگـەڵ جەخـت کردنـەوە لـە رەوت و پەرەسـەندنەکانی ڕاپەڕیـن و هەوڵەکانـی حکومـەت لـە ڕێـگای یارمەتییەکانـی دەوڵەتـی تورکیـا بـۆ کۆتایـی هێنـان بەڕاپەڕینەکـە، لەکۆتایشـدا تیشـك خراوەتـە سـەر پلانـی حکومـەت کـە لـە ڕێـگای بەکـرێ گیراوەکانـی توانیـان لـە ئـازاری ١٩٣٦ خەلیـل خۆشـەوی و هەڤاڵەکانـی شـەهید بکـەن.

لـە تـەوەری سـێیەم و لـە کۆتایـی بەشەکەشـدا تیشـك خراوەتـە سـەر «قۆناغـی ئاوارەیـی شـێخانی بـارزان» کـە تێیـدا بـاس لـە دوا قۆناغـی شۆڕشـی یەکەمـی بـارزان و پەڕینـەوەی بارزانییـەکان بـۆ نـاو خاکـی تورکیـا دەکات، بەجەخـت کردنـەوە لـە هەڵوێسـتی تورکیـا بەرامبـەر بـە بارزانییـەکان و ڕادەسـتکردنەوەیان بـە حکومەتـی عێراقـی، پاشـان دیاریکردنـی ڕۆڵـی مسـتەفا بارزانـی لـە ئازادکردنـی شـێخ ئەحمـەدی بارزانـی لـە نیشـتەجێی زۆرە ملـێ لـە شـاری مووسـڵ، هەروەهـا جەخـت کردنـەوە لـە سیاسـەتی فریـودەری حکومەتـی عێراقـی بەریتانـی لـە دەسـت بەسـەرکردنی شـێخانی بـارزان و هەوڵەکانـی حکومـەت بـۆ لەنێـو بردنـی مسـتەفا بارزانـی لـە ڕێـگای ژەهـراوی کردنـی، لەکوتایـی تەوەرەکەشـدا تیشـك خراوەتـە سـەر ڕاگواسـتنی شـێخانی بـارزان بۆشـارەکانی خـوارووی عێـراق، دواتـر بەهـۆی نزیـك بوونـەوەی جەنگـی جیهانـی دووەم و گوشـارە نێوخۆییـەکان جارێکـی دیکـە گواسـترانەوە بـۆ شـاری سـلێمانی کـە ڕووبـەڕووی ئاسـتەنگی گـەورەی ژیـان بوونـەوە بەتایبـەت لەلایـەن موتەسـەریفی ئەوسـای سـلێمانی کـە سیاسـەتێکی تونـدی لـە بەرامبەریـان پەیـڕەو دەکـرد.

بـەشی دووەم «فاکتـەرە یارمەتیدەرەکانـی شۆڕشـی دووەمـی بـارزان»، دابـەش دەبێتـە سـەر سـێ تـەوەر، سـەبارەت بـە تـەوەری یەکـەم تیشـك دەخاتـە سـەر کاریگەریـی ڕۆڵ و خەباتـی ڕێبەرانـی تەکیـەی بـارزان، تێیـدا بـاس لـە ڕۆڵ و پێگـەی شـێخانی بـارزان لـە بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کوردیـدا لـە سـەرەتای ڕێبەرایەتـی شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم تـا خامۆشـکردنی شۆڕشـی یەکەمـی بـارزان کـراوە، لەگـەڵ جەختکردنـەوە لـە کاریگەریـی سـەرکردایەتی ئـەم ڕابەرانـە لـە ڕەوت و پەرەسـەندنە سیاسـی و سـەربازییەکان دژ بـە دەسـەڵاتە زۆردارەکانـی ناوچەکـە.

تـەوەری دووەم دەرخسـتنێکە لەبـارەی کاریگەرییـە سیاسـی و ئابورییەکانـی جەنگـی دووەمـی جیهـان لەسـەر باشـووری کوردسـتان، تێیـدا بەکورتـی بـاس لـە هـۆکارەکانی جەنگـی دووەمـی جیهانـی و ڕەوت و پەرەسـەندنەکانی کـراوە، لەگـەڵ جەختکردنـەوە لـە کاریگەرییەکانـی ئـەو جەنگـە لەسـەر ڕەوشـی سیاسـی و ئابـووری

عێـراق و باشـووری کوردسـتان لەسـەرەتای جەنگەکـەوە.

لـە تـەوەری سـێیەم و کۆتایـی بەشـەکەش تیشـك خراوەتـە سـەر «دەرکەوتنـی پـارت و کۆمەڵـە سیاسـییەکانی کـورد» کـە تێیـدا جەختکراوەتـەوە لەسـەر دەرکەوتـن و هەڵوەشـاندنەوەی پـارت و کۆمەڵـە سیاسـییەکانی کـورد لـە مـاوەی جەنگـی دووەمـی جیهانـی، هـاوکات دیاریکردنـی گرنگتریـن ئامانـج و پرۆگرامەکانیـان لـەو قۆناغـەدا.

لـە بـەشی سـێیەم تـوێژەر هـەوڵ دەدات «شۆڕشـی دووەمـی بـارزان لـە سـەرەتای قۆناغـی چەکدارییـەوە بـۆ قۆناغـی دانوسـتاندن» بخاتـەڕوو، کـە پێکدێـت لـە سـێ تـەوەر، تـەوەری یەکـەم تیشـك دەخاتـە سـەر کەسـایەتی «مسـتەفا بارزانـی لـە قۆناغـی دوورخراوەیـی بـۆ هەڵگیرسـاندنی شـۆڕش» تێیـدا بـاس لـە بـارودۆخ و گوزەرانـی شـێخانی بـارزان بـە گشـتی و مسـتەفا بارزانـی لـە شـاری سـلێمانی دەکات، پاشـان تیشـك خراوەتـە سـەر هەنگاوەکانـی خـۆ دەربازکردنـی مسـتەفا بارزانـی لـەو شـارە لەگـەڵ دیاریکردنـی ڕۆڵ و یارمەتییەکانـی کۆمەڵـەی برایەتـی و ئەندامانـی پارتـی هیـوا.

تـەوەری دووەم خسـتنە ڕوویـکە لـە قۆناغـە بەراییەکانـی هەڵگیرسـاندنی شۆڕشـی دووەمـی بـارزان، جەخـت کراوەتـەوە لـە سـەر گەڕانـەوەی مسـتەفا بارزانـی بـۆ دەڤـەری بـارزان و دەسـتکردنی بـە گەڕانـە فرەوانەکـەی لـە ناوچەکـەدا، پاشـان مستەفا بـارزانی دوای ڕێکخسـتنی هێزەکانی هێـرشی کـردە سـەر بنکەکانـی پۆلیـس لـە دەڤەرەکـەدا و پێداگـری لەسـەر پێویسـتی دەسـت گرتـن بەسـەر بنکەکانـی پۆلیـس لـە ناوچەکـەدا کـردەوە، چونکـە پێـی وابـوو کۆنتـڕۆڵ کردنـی ئـەو بنکانـە دەبێتـە هۆکارێـك بـۆ بەدەسـتهێنانی چەکـی پێویسـت بـۆ شۆڕشـگێڕان، لەهەمـان کاتیشـدا چاودێـری حکومـەت و تـۆڕە هەوڵگرییەکـەی لـە ناوچەکـەدا لەنێـو دەبردرێـت.

تـەوری سـێیەم و کۆتایـی بەشـەکە جەخـت کراوەتـەوە لـە سـەر دانوسـتاندنەکانی نێـوان سـەرکردایەتی شـۆڕش و حکومەتـی عێراقـی، کـە تێیـدا بـاس لـە ڕۆڵ و هەڵوێسـتی شۆڕشـگێڕان بـە سـەرکردایەتی مسـتەفا بارزانـی کـراوە لەبەرامبـەر شکسـت پێهێنانـی سـوپای عێراقـی و ناچـار کردنـی حکومـەت بـەوەی پێشـنیازی گفتوگۆ بـکات لەگـەڵ سـەرکردایەتی کـورد، دواتـر جەخـت کراوەتـەوە لـە هەوڵەکانـی حکومـەت لەڕێـگای وەزیرێکـی کـورد بـۆ بەدەمـەوە هاتنـی داخوازییەکانـی کـورد و ڕێـگا خۆشـکردن بـۆ سـەردانی کردنـی شـاندی کـوردی بـە سـەرکردایەتی مسـتەفا بارزانـی بـۆ بەغـدا بـە مەبەسـتی بەدواداچوونـی ڕێکەوتننامەکـەی نێوانیـان.

بــەشی دووەم «تێکچوونــەوەی پەیوەندییــەکان و هەڵگیرســاندنەوەی شــۆڕش و دەرئەنجامەكانــی»، دابــەش دەبێتــە ســەر دوو تــەوەر، ســەبارەت بــە تــەوەری یەکــەم تیشــك دەخاتــە ســەر گرژبوونــی پەیوەندییــەکان لەنێــوان حکومــەت و ســەرکردایەتی شــۆڕش بــە جەختکردنــەوە لــەو دەنگــە ناڕازییانــەی کاربەدەســتانی عێراقــی و هەوڵەکانیــان بــۆ پشــتگوێ خســتنی داواکارییەکانــی گەلــی کــورد کــە بــووە هــۆی هەڵوەشــاندنەوەی حکومەتەکــەی نــوری ســەعید و هاتنــی حەمــدی پاچەچــی بــۆ دەســەڵات، هەروەهــا خســتنەڕووی سیاســەتی کابینــەی حکومەتــی حەمــدی پاچەچــی و دیاریکردنــی هەوڵــە ناوخۆیــی و دەرەکییەکانــی بــۆ لەناوبردنــی بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی کــورد، لەگــەڵ تیشــك خســتنە ســەر هەوڵەکانــی ســەرکردایەتی شــۆڕش بــۆ پێکهێنانــی لێژنــەی ئــازادی و پەیوەندییەکانــی لەگــەڵ پارتــی هیــوا و ناردنــی نوێنــەر بــۆ کوردســتانی ڕۆژهــەڵات، لەگــەڵ جەختکردنــەوە لــە گۆڕانــی سیاســەتی بەریتانیــا لەهەمبــەر داواکارییەکانــی کــورد و ڕاگەیاندنــی پاڵپشــتی بــۆ حکومەتــی عێراقــی.

تــەوەری دووەم و کۆتایــی بەشــەكە خســتنە ڕووێکــە لــە خامۆشــکردنی شــۆڕشی دووەمــی بــارزان و دەرئەنجامەکانــی، کــە تێیــدا تیشــك خراوەتــە ســەر بیانــووەکانی حکومــەتی عێراقــی بــۆ ســەپاندنی دەســەڵاتیان بەســەر ناوچەکــە و پاشــان ئامادەکارییــەکانی بــە مەبەســتی ئەنجامــدانی لەشــکرکێشی، دواتــر جەخــت کراوەتــەوە لــە ڕەوت و پەرەســەندنەکانی شــەڕ لــە ناوچەکــە و دیاریکــردنی ڕۆڵــی بەریتانییــەکان لــە پاڵپشــتیکردنی هێــزەکانی عێراقــی لــە ڕێــگای هێــزی ئاســمانی، لەگــەڵ تیشــك خســتنە ســەر بەرگرییــەکانی هێــزی شۆڕشــگێڕان و دوا هەوڵەکانیــان بــۆ پارێزگاریکــردن لــە شۆڕشــەکەیان، پاشــان پەنــا بردنیــان بــۆ نــاو خــاکی ئێــران.

لێتــوێژ پشــتی بەســتووە بــە ژمارەیــەکی زۆری ســەرچاوەی جۆراوجــۆر بەچەندیــن زمــانی جیــاواز لەســەرووی هەمووشــیانەوە بەڵگەنامــەکان کــە بێگومــان ســوود وەرگرتــن لــە بەڵگەنامــەکان بــۆ نووســینی هــەر توێژینەوەیــەکی مێــژووی پێویســتیەکی زانســتیە، ئــەو بەڵگەنامانــەی کــە بــۆ ئــەم توێژینەوەیــە بەکارهاتــوون بەڵگەنامــە بڵاوکــراوەکان، بەتایبــەت لەوبارەیــەوە ســوود لــە کتێبــە بەڵگەنامەیــەکان وەرگیــراوە، بــۆ نموونــە «ڕاپەڕینــەکانی بــارزان لــە بەڵگەنامــە نهێنییــەکانی هــەردوو حکوومــەتی فەڕەنســا و بەریتانیــادا ١٩٣١- ١٩٤٩» لەگــەڵ «عوســمان عەلــی، کــورد لــە بەڵگەنامــەکانی بەریتانیــدا»، هەریەکــە لەســەرچاوە بەڵگەنامەییەکانــی «عبدالفتــاح عــلي يحيــى البوتــاني، وثائــق عــن الحركــة القوميــة الكورديــة التحرريــة» و «نجــدە فتحــي صفــوە، العــراق في الوثائــق البريطانيــة سنه ١٩٣٦» زانیــاری پــڕ بایــەخ و گرنــگ لەخــۆ دەگــرن. ســەبارەت بــە نامــە زانکۆییــەکان بــە ڕادەیــەکی کەمــتر توانــراوە ســوودیان

لـێ وەربگیرێـت، بـەڵام بەشـێکی سـەرەکی لـە سـەرچاوە بەکارهاتـووەکان لـەم لێکۆڵینەوەیـەدا بریتیـن لـە کتێبـەکان کـە بـە زمانـەکانی کـوردی، عـەرەبی، ئینگلیـزی و فـارسی سـوودیان لـێ وەرگیـراوە.

سـەرچاوە کوردییـەکان پانتاییـەکی فـرەوانی لێکۆڵینەوەکـەی گرتووتـەوە، کـە بەشـێکیان بـە ڕەچاوکـردنی ڕێبـازی زانسـتی لـە نووسـینەوەی مێـژوو نـووسراون، بـەڵام هەندێکیـان دوور لـە ڕێبـازی زانسـتی زانیارییەکانیـان تۆمـار کـردووە، ئەوانـەی زۆر سـوودیان لـێ وەرگیـراوە سـەرچاوە گرنگەکـەی "کارەسـاتی بـارزانی زوڵملێکـراو"ی مەعـرووف چیـاووك، زانیـاری پـڕ بایـەخ لـە بـارەی شـۆڕشی یەکەمـی بـارزان و دووەمـی بـارزان دەخاتـەڕوو، هەروەهـا سـەرچاوەکەی "بـارزانی و بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد (۱۹۳۱-۱۹۵۸)"ی مەسعود بـارزانی کـە زانیـاری گرنـگ و بـە سـوود لـە بـارەی شـۆڕش و بزاڤەکانـی بـارزان دەخاتـەڕوو، لەگـەڵ ئەوەشـدا زۆربـەی ڕووداوە نادیـارەکان لـە خـودی مسـتەفا بارزانـی وەرگرتـووە، هـەر بۆیـە وەك سـەرچاوەیەکی ڕەسـەن بـە شـێوەیەك لـە پانتاییـەکی فـرەوانی کتێبەکـە سـوودی لـێ وەرگیـراوە، لەگـەڵ ئەوەشـدا سـەرچاوەکەی عوسـمان عەلـی "چەنـد لێکۆڵینەوەیـەك دەربـارەی بزاڤـی هاوچەرخـی کـورد" کـە نووسـەر بەشـێوەیەکی ئەکادیمـی شرۆڤـەی بابەتیانـەی بـۆ ڕووداوە مێژووییـەکان کـردووە و پشـتی بەسـتووە بـە چەندیـن بەڵگەنامـە و سـەرچاوەی جۆراوجـۆر.

لەلایـەکی دیکـەوە سـەرچاوە عەرەبییـەکان گرنگـی تایبەتیـان هەیـە لـە ئامادەکـردنی ئـەم کتێبـەدا، بـۆ نموونـە (ثـورات بـارزان ۱۹۰۷- ۱۹۳۵)ی زبیـر بـلال اسـماعیل، کـە زانیـاری گرنـگ و بـە سـوودیان لـە بـارەی شـۆڕش و بزاڤـەکانی دەڤـەری بـارزان هــەر لـە سـەردەمی شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم تاکـو جووڵانەوەکـەی خەلیـل خۆشـەوی لەخـۆ دەگرێـت کـە پشـتی بەسـتووە بـە چەندیـن سـەرچاوەی جۆراوجـۆر بەشـێوەیەك لـە پانتاییـەکی فـرەوانی کتێبەکـە سـوودی لـێ وەرگیـراوە، هەروەهـا سـوود وەرگیـراوە لـە سـەرچاوەکەی «کاوس قفطـان» بـە ناونیشـانی (الانتفاضـات البارزانیـە «صفحـات مـن تاریـخ الحرکـة التحرریـة الکردیـة فـی النصـف الاول مـن القـرن العشریـن») کـە نووسـەر بەشـێوەیەکی ئەکادیمـی شرۆڤـەی بابەتیانـەی بـۆ ڕووداوە مێژووییـەکان کـردووە، جگـە لەمانـەش سـەرچاوەکەی عەزیـز حەسـەن عەزیـز بەناونیشـانی «الحرکـة القومیـة الکوردیـة التحرریـة فـی کوردسـتان العـراق ۱۹۳۹- ۱۹٤٥» پانتاییەکـی فرەوانـی لێکۆڵینەوەکـەی گرتـووە، چونکـە نووسـەر زۆر بـە ووردی ڕۆچووەتـە نێـو بابەتـەکان و بەشـێوەیەکی ئەکادیمـی شرۆڤـەی هەمـوو لایەنەکانـی کـردووە.

بەشـێوەیەکی گشـتی سـەرەڕای ئـەو سـەرچاوانەی کـە بـاس کـران لێکۆڵینەوەکـە پشـتی بەسـتووە بـە چەندیـن سـەرچاوەی دیکـە کـە بـە زمانـە جیـاوازەکانی کـوردی، عـەرەبی، ئینگلیـزی و فـارسی نـووسراون، بـەڵام بـە پێویسـت نەزانـراوە لێـرەدا بخرێنـە ڕوو، بۆیـە دەکرێـت بگەڕێنـەوە سـەری لـە لیسـتی سـەرچاوەکان لـە کۆتایـی لێکۆڵینەوەکـەدا.

لێکۆڵینەوەیـەکی لـەم جـۆرەش هەرچەنـدە هەوڵێـکی زانسـتییە و هەوڵـی زۆری بـۆ دراوە، بـەڵام بـێ کەموکـورتی نابێـت، هیـوادارم بـە چاوێـکی زانسـتییانە وەربگیرێـت و تێبینیـەکان ببنـە هـۆی دەوڵەمەندکـردنی زانسـتییانەی لێکۆڵینەوەکـە.

نووسەر

هەولێر - تەممووزی ٢٠١٧

بەشی یەکەم
ڕەوشی سیاسی دەڤەری بارزان لە ماوەی
ساڵانی ١٩٣٣-١٩٣٩

تەوەری یەکەم :

سەرنجێك بە ڕووداوە سیاسییەکانی عێراق (١٩٣٣- ١٩٣٩)

أ - بزاڤی ئاشوورییەکان [١] لە ساڵی ١٩٣٣:

ئاشووریەکان کە نیشتەجێی ناوچەکانی هەکاری لە باکووری کوردستان و دەشتەکانی سەلماس و ورمێ لە ئازەربێجانی ئێران بوون، بەڵام بە هۆی خۆدانە پاڵ هاوپەیمانان لە جەنگی جیهانی یەکەمدا (١٩١٤-١٩١٨) ڕووبەڕووی فشارێکی توند بوونەوە کە بووە هۆی کۆچکردنیان لە ناوچەکانیان، لەم ڕووەوە بە یارمەتی بەریتانیا نزیکەی ٥٠ هەزار کەسی لە ئاشووری و ئەرمەنەکان لە نزیك شاری بەعقوبە لە ڕۆژهەڵاتی عێراق نیشتەجێ بوون[٢].

بە درێژایی سەردەمی "ئینتدابی"[٣] بەریتانی (١٩٢٠- ١٩٣٢) لە عێراقدا

---

(١) ئاشووریەکان بەر لە جەنگی یەکەمی جیهانی لە سنووری نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێراندا دەژیان لە ویلایەتی مووسڵ و ئەرزەڕوم و وان و هەکاری، زۆربەی ئاشووریەکانی سنووری دەوڵەتی عوسمانی لە شوێنکەوتوانی کەلێسەی نەستووری بوون کە بەشێوە زاری سریانی ئارامی دەئاخەفتن و لەناو دەوڵەتی عوسمانی نیمچە سەربەخۆیەکی خودیان هەبووە بۆ فەراهەمکردنی کاروبارەکانیان، لەبەرامبەردا باجیان دەدا بە دەوڵەت، سەبارەت بە ژمارەیان لە عێراق، هەندێك سەرچاوە ئاماژە بە ٢٥٠ هەزار کەس دەکەن، بەڵام فاضل حسین بە پشت بەستن بە لێژنەی لێکۆڵینەوەی نێودەوڵەتی بۆ سنووری عێراق و تورکیا ژمارەیان بە ٨٠ تا ٩٠ هەزار کەس دیاری دەکات. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: متی عقراوي، العراق الحديث، تعريب: مجيد خدوري، (بغداد- ١٩٣٦م)، ص١٣؛ فاضل حسين، مشكله الموصل دراسه في الدبلوماسيه العراقيه- الانكليزيه- التركيه وفي الرأى العام، (بغداد-١٩٧٧م)، ص١٠١ ؛ A.H. Hourani, minorities in the arab world,(Londone, 1947),p.440

(٢) ألبرت .م. منتشاشفيلي، العراق فى سنوات الانتداب البريطاني، ترجمه: هاشم صالح التكريتي، (بغداد- مطبعة جامعه بغداد- ١٩٧٨م)، ص ص ٣٥٨- ٣٥٩.

(٣) لە بەندی «٢٢»ی پەیمانی کۆمەڵەی نەتەوەکان باس لە سیستەمی ماندێت کراوە، کە بریتییە لە شێوازێکی شاراوەی داگیرکاری، بە واتای گەلێك بخرێتە ژێر سەرپەرشتی گەلێکی دیکەوە، سەرچاوەی ئەم جۆرە سیستەمە دەگەڕێتەوە بۆ کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس کە بڕیاریدا جێبەجێ بکرێت لەسەر ئەو گەلانەی کە پێشتر لەژێر ڕکێفی ئیمپراتۆری عوسمانی و ئەڵمانی بوون، بە بیانووی ئەوەی کە ئەم گەلانە نەگەیشتوونەتە ئاستی وریایی سیاسی، بۆیە پێویستیان بە یارمەتی و ڕاوێژی دەوڵەتە گەورە پێشکەوتووەکانە تاکو بگەنە

ئاشووریەکان کاریگەریان بەسەر ڕەوشی سیاسیدا هەبووە[١]، بۆ ئەم مەبەستەش ئینگلیزەکان بۆ پاراستنی بەرژەوەندیەکانیان لە عێراقدا هێزێکی سەربازیان لە ئاشوورییەکان پێکهێنا کە ناسرابوون بە هێزی لیڤی[٢].

دیارە مەبەستی بەریتانیا لە دروستکردنی "هێزی لیڤی"[٣] بریتی بوو لە بەدەستهێنانی دوو ئامانجی سەرەکی، یەکێ لەوانە بۆ پارێزگاریکردن بوو لە دامەزراوە سەربازییەکانی، ئەوەی دیکەش بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی عێراقییەکان بوو بە کورد و عەرەبیەوە[٤]، سەرەڕای ئەوانەش چەندین جار زیادەڕۆیی و بەرنگاری خەڵك بوونەتەوە، وەك ئەوەی لە شاری مووسڵ لە ئابی ١٩٢٣ و شاری کەرکووك لە ئایاری ١٩٢٤ ڕوویدا[٥].

لە میانەی کێشەی مووسڵ، ئاشووریەکان وەك فشارێك لەلایەن بەریتانییەکان بەکارهێندران، بە مەبەستی تەواو مڵکەچ کردنی حکومەتی عێراقی بەرامبەر بەریتانییەکان، لەلایەکی تریش بۆ بڕوا پێهێنانی ئاشووریەکان کە مافەکانیان لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمیەك کە لەژێر چاودێری بەریتانیا دابین دەکرێت[٦].

سەربەستی و ئازادی تەواو. خليل علی مراد واخرون، دراسات في تاريخ الاوروبي الحديث والمعاصر، (موصل- دارالكتب- ١٩٨٩م)، ص٢٧٢.

(١) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە ساڵانی ١٩٢٦- ١٩٣٩، (هەولێر- لەبلاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی- ٢٠١٣ز)، ل ١٨٤.

(٢) المس بيل، فصول من تاريخ العراق القريب، ترجمە: جعفرالخياط، (بيروت- دار الرافدين للطباعة والنشر- ٢٠٠٤م)، ص ص ٥٨- ٥٩.

(٣) سەبارەت بە هێزی لیڤی، کاتێك بەریتانیا عێراقی داگیر کرد، هێزێکی نێوخۆیی دامەزراند بە مەبەستی شوێن گرتنەوەی هێزەکانی خۆیان و کەم کردنەوەی خەرجیە سەربازییەکان و لێدانی بزووتنەوە و ڕاپەڕینەکانی نێو عێراق، ئەم هێزە لە تورکیاوە هێنرابوون و بە لیڤی ناسران. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: پشکۆ حەمە تاهیر ئاغجەلەری، شاری کەرکووك ١٩١٧- ١٩٢٦، (سلێمانی- دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی- ٢٠٠٧ز)، ل ٢٩٣.

(٤) محسن المتولي، كرد العراق منذ الحرب العالميه الاولى حتى سقوط الملكيه في العراق ١٩٥٨، (بيروت- ٢٠٠١م)، ص٢٧٦.

(٥) بۆ زانیاری دەربارەی رفتاری ئاشووریەکان لە شارەکانی مووسڵ و کەرکووك بگەڕێوە بۆ: رياض رشيد ناجي الحيدري، الاثورين في العراق ١٩١٨- ١٩٣٦، (القاهره- مطبعة الجبلاوي- ١٩٧٧م)، ص ص ١٧٨- ٢١١.

(٦) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٥.

دوای ئـەوەی عێـراق لە سـاڵی (١٩٣٢) بە شـێوەیەکی ڕەسـمی لە (کۆمەڵـەی گەلان[١] کـرا بـە ئەنـدام، خەڵکـی عێـراق بـە گشـتی درکـی بـەوە کـرد کـە ئـەم ڕێکخـراوە هیـچ گرینگیەکـی بـە کەمـە نەتەوەیەکانـی تـری عێـراق نـەداوە و بـە هیـچ شـێوەیەك مافـی کـورد و ئاشوورییەکانیشـی ڕەچـاو نەکـردوە، چونکـە ئەمـە پێوەرێـك بـوو بـۆ ئـەوەی یەکسـانی کۆمەڵایەتـی و نەتەوەیـی بەرقـەرار بێـت لـە وڵاتەکـەدا[٢].

لـەم بارودۆخـەدا ئاشـوورییەکان هەوڵەکانیـان چـڕ کـردەوە بـۆ بـە دەسـتهێنانی ئیمتیازاتەکانیـان و لـە سـەرووی هەموانیشـەوە کەوتنـە هەوڵـی پێکهێنانـی قەوارەیەکی سیاسـی، دیارتریـن ئـەم کەسـانەش کە لـەم هەوڵانەدا ڕۆڵیان بینی ئەفسـەری خانەنشـین کاپـتن "ئـەی. هورمـز ڕەسـام" کـە لـە کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٣٠ گەیشـتە عێـراق و ئەفسـەری دەریایـی بەریتانـی "ماثیـو کاب" کـە لـە ئـاداری ١٩٣٠ گەیشـتە مووسـڵ و پەیوەنـدی بە سـەرۆکی تایفەی ئاشـووریەکان و کوردیش کرد، دیارتریـن ئامانجیش بریتی بـوو لەسـەر جیابوونـەوە لـە عێـراق، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش لێژنەیەکـی تایبەتیـان لـە ١١ی تەممـوزی ١٩٣٠ لـە لەنـدەن بـە ناوی "لێژنـەی دەربازکردنـی کەمینە نامووسـڵمانەکان لە عێـراق" پێکهێنـا و کاپـتن ڕەسـام بـوو بـە سـەرۆکی لێژنەکە[٣].

لـە سـاڵی ١٩٣١ "تۆفیـق وەهبـی"[٤] موتەسـەریفی سلێمانی نامەیـەك دەنێرێـت بـۆ

---

(١) کۆمەڵـەی گـەلان: لـە ئەنجامـی داواکاری ژمارەیـەك لـە وڵاتـان و بیرمەنـدان و ڕێکخـراوەکان وەکـو دەزگایـەکی نێودەوڵـەتی دامـەزرا تاکـو ڕۆڵـی خـۆی هەبێـت لـە ڕێکخسـتنی پەیوەندییـە نێودەوڵەتییـەکان و چارەسـەرکردنی کێشـەکان و بەدیهێنـانی ئاشـتی بـۆ جیهـان، لـە (١٠ی کانوونـی دووەمـی ١٩٢٠) بـە شـێوەیەکی فەرمـی کرایـەوە. بـۆ زانیـاری زیاتـر بڕوانـە: کەمـال مەزهـەر ئەحمـەد، چەنـد لاپەڕەیـەك لـە مێـژووی گەلـی کـورد، بەرگـی دووەم، (هەولێـر- دەزگای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی موکریـانی- ٢٠٠١ز)، ل ٢٦٤ ؛ کەمـال مەزهـەر ئەحمـەد، چەنـد لاپەڕەیـەك لـە مێـژووی گەلـی کـورد، بەرگـی یەکـەم، (هەولێـر- دەزگای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی موکریـانی- ٢٠٠١ز)، ل ل ٩٤- ١٠٢.

(٢) کرێکار عەبدوڵڵا حسێن: کورد و ئاشوور، (سلێمانی- ئۆفیسی داناز– ١٩٩٨ز)، ل ١٧٤.

(٣) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٦.

(٤) تۆفیـق وەهبـی : لـە سـاڵی ١٨٨٩ لـە شـاری سلێمانی لـە دایـك بـووە، خوێنـدنی کۆلێـژی سـەربازی لـە ئەسـتەمبول بـە پلـەی مولازم تـەواو کـردووە لـە سـاڵی ١٩٠٨، دواتـر چووەتـە کۆلێـژی ئـەرکان، دواتـر بـە پلـەی بڕیـاردەر بـۆ کۆلێـژی سـەربازی لـە سـاڵی ١٩٢٩ دامـەزراوە، دواتـر چووەتـە سـلێمانی، لـە سـاڵی ١٩٤٣ کۆچـی دوایـی کـردووە، جـمال بابـان، اعـلام کـرد العـراق، (السـليمانيه ـ ٢٠٠٦م)، ص ٢٠٣ ؛ محەمـەد رسـول هـاوار، سـەرجەمی بەرهـەم: وتـارە کوردیـەکان، ئامادەکـردنی: ڕەفیـق سـاڵح، بەرگـی چـوارەم، (سـلێمانی- چاپخانـەی شـڤان- ٢٠٠٨ز)، ل ١٦٦ .

سەرۆکی لێژنەی دەربازکردنی کەمینە ناموسڵمانەکان لە عێراق و تێیدا پاڵپشتی لەم هەنگاوە دەکات و ئامادەیی دەردەبڕێت بۆ هاوکاری کردنیان، لەکاتێکدا بتوانن ئیدارەیەك بۆ خۆیان دروست بکەن بەو پێیەی کە کۆمەڵەی نەتەوەکان بڕیاری لەسەر دەدات[١]، لەو بارەیەوە کۆبوونەوەیەك بەسترا لە ماڵی تۆفیق وەهبی کە هەریەکە لە ماثیو کاب و "مەعرووف چیاووك[٢]" و محەمەد عەلی ئەلمەدفەعی و ئەمین ڕەواندزی و تۆفیق قەزاز و شێخ قادر بەرزنجی و فەتحوڵڵا کوردی و نوێنەری ئاشوورییەکان "یوسف ملك" ئامادەبوون[٣]، لە کۆبوونەوەکەدا ماثیو کاب داوای لە کەسایەتییە کوردەکانی ئامادەی کۆبوونەوەکە کرد کە واژوو لەسەر داواکارییەك بکەن تایبەت بە مافی ئاشوورییەکان[٤].

هەرچەندە لە کۆبوونەوەکەدا داواکرابوو کە نیشتیمانێکی نەتەوەیی بۆ ئاشوورییەکان دابمەزرێت و کوردیش وەك بەشێك لەم نیشتیمانە بە ئازادی کاروباری ئاینی خۆیان فەراهەم بکەن[٥]، لەم ڕووەوە هەریەکە لە مەعروف چیاوك و ئەمین ڕەواندزی ڕازی نەبوونی خۆیان نیشاندا لەسەر داواکارییەکەی ماثیو کاب[٦]، پاشان حکومەتی عێراقی لە نیسانی ١٩٣١ دەستیکرد بە دوورخستنەوەی ماثیو کاب بۆ دەرەوەی وڵات، بەیانووی هاندانی ئاشوورییەکان دژبە حکومەتی عێراقی[٧]، جگە لەمەش تۆفیق وەهبی و ئەوانی تری دەستگیر کرد بە بیانووی هەوڵدانیان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی (ئاشووری- کوردی) [٨].

---

(١) رياض رشيد ناجي الحيدري، المصدر السابق، ص ص ٢٤٢- ٢٤٣.

(٢) مەعروف چیاوك : لە ساڵی ١٨٨٥ لە شاری بەغدا لە دایك بووە کوڕی حاجی مەولوود کە بەناوبانگە بە (بديع الزمان) لە زانا و تێکۆشەرە بەناوبانگەکانە، ڕەچەڵەکی دەگەڕێتەوە بۆ عەشیرەتی (باڵەك)ی گوندی (سەرشێمە)، لە بەغدا پێڕا گەیشت، خوێندنی باڵای لە ئەستەمبول و بەغدا تەواو کردووە، کۆلێژی مافی تەواو کردووە بە پلەی نایاب، لە ساڵی ١٩٥٨ کۆچی دوایی کردووە. جمال بابان، المصدر السابق، ص ٢١٥.

(٣) هيوا حميد شريف، توفيق وهبي حياته و دوره السياسي و الثقافي ١٨٩١– ١٩٨٤، (السليمانيه- مطبعة شڤان– ٢٠٠٦م)، ص٩٤.

(٤) سروه أسعد صابر، كوردستان الجنوبيه ١٩٢٦- ١٩٣٩، (السليمانيه- مطبعة حمدي- ٢٠٠٦م)، ص ٢٧٤.

(٥) رياض رشيد ناجي الحيدري، المصدر السابق، ص ص ٢٤٣- ٢٤٤.

(٦) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧.

(٧) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص٢٧٤.

(٨) هيوا حميد شريف، المصدر السابق، ص٩٤.

سەرەڕای ئەوانەش ئاشوورییەکان لە هەوڵەکانیان بەردەوام بوون، دوای نزیك بوونەوەی عێراق لە وەرگیران وەك ئەندام لە کۆمەڵەی گەلان، لە ١ی تەمموزی ١٩٣٢ ژمارەیەك لە ئەفسەرانی سوپای لیڤی بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی خزمەتیاندا لە سوپای لیڤیدا، ئەم هەڵوێستەش لە دژی نەبوونی هیچ زەمانەتێکی ئینگلیزەکان بوو بۆ ئاشووریەکان لە دوای کۆتایی هاتنی ماوەی ئینتدابی بەریتانی لە عێراق، هەرچەندە مەندوبی سامی بەریتانی لە عێراق "فرنسیس همفریز"[(١)] لە١٣ی حوزەیران داوای پاشگەزبوونەوەی ئەو بڕیارەی لێکردن و پێی ڕاگەیاند مکوڕبوونیان لەسەر ئەو هەڵوێستە دەبێتە هۆکاری بێ ئومێدبوون و دوورکەوتنەوەیان لە هەموو سۆزێکی بەریتانیا، بەڵام بە هۆی پێداگری "مار شەمعون ئیشای" لە بڕیارەکە ئەم داوایەی مەندوبی سامی جێبەجێ نەکرا[(٢)].

هێزی لیڤی لەلایەن حکومەتی عێراقیەوە جێگای قبوڵکردن نەبوون، چونکە کاریان پێیان نەمابوو، ئەرکی پاراستن کەوتبووە سەرشانی هێزە نیزامییەکان لە سوپا و پۆلیس کە لەژێر فەرماندەیی ئەفسەرانی ئینگلیز دابوون، لە بەرامبەردا ئاشوورییەکان دەستەوسان نەوەستان لە بەشداریکردنی گۆڕانکارییە سیاسییەکانی وڵاتدا، بەمکوڕی داوای دانپێدانانی مافەکانی خۆیان دەکرد بەو پێیەی "کەمایەتییەکی نەتەوەیین" مافی خۆیانە لەسەر ئاستێکی دیاریکراودا مافی چارەنووسی خۆیان هەبێت[(٣)].

لە مانگی ئایاری ١٩٣٣ مارشەمعون پێشەوای ئاشوورییەکان بە مەبەستی وتووێژ دەچێتە بەغدا، بەڵام کاتێك وتووێژەکان ئەنجامی نەبوو حکومەت دەستگیری کرد[(٤)]،

(١) فرنسیس همفریز : لە ٢٤ی نیسانی ساڵی ١٨٧٩ لە دایك بووە، کۆلێژی سەربازی تەواو کرد و وەك کۆلۆنێل سەرەتای سەدەی بیستەم لە شەڕی ئەفریقادا بەشداری کردووە، ماوەیەکی زۆر لە هیندستان و ئەفغانستان کاری کردووە، کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم لە شەڕگەکانی ئەوروپادا بەشداربووە، لە ساڵی ١٩٢٩ بووەتە مەندوبی سامی بەریتانی لە عێراق، لەنێوان ساڵانی ١٩٣٢- ١٩٣٥ هەر لە عێراق بوو بە باڵیۆزی بەریتانی، دوای لە چەند کۆمپانیایەکی گەورەی وڵاتەکەیدا کاری کردووە بە کۆمپانیای نەوتی عێراقیەوە، هەریەکە لە وڵاتانی عێراق لە ساڵی ١٩٣٣ و ئەفغانستان لە ساڵی ١٩٢٨ خەڵاتی فەرمی بەرزیان داوەتێ، ڕۆژی ٢٨ی ئابی ١٩٧١ کۆچی دوایی کردووە. کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەلگە نامە نهێنیەکانی حوکمەتی بەریتانیادا، بەرگی یەکەم، (بەیروت- چاپخانەی گرین گلۆری- ٢٠٠٩ز)، ل ١٨٩ .

(٢) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧- ١٨٨.

(٣) م.س لازاریف، کێشەی کورد ١٩٢٣- ١٩٤٥ خەبات و سەرنەکەوتن، وەرگێڕان: ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٣)، ل٢٨١.

(٤) تشارلز تریب، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی عێراق، وەرگێڕان: مەحەمەد حوسێن و

لـە ١٩ی حوزەیرانـی هەمـان سـاڵ لـە کۆشـکی پاشـایەتی، بـە ئامادەبوونـی هەریەکـە لە مەلیکزادە غازی (١٩٣٣- ١٩٣٩) و سـەرۆك وەزیران "ڕەشـید عالی گەیلانی"[(١)] و بریکاری باڵیـۆزی بەریتانیـا لـە عێـراق کۆبوونەوەیەکیـان ئەنجامـدا، تێیـدا غـازی داوای بۆچوونـی بەریتانییەکانـی کـرد لەهەمبـەر پەرەسـەندنەکانی کێشـەی ئاشـوورییەکان لـە عێـراق، لە وەڵامـدا بریـکاری باڵیـۆزی بەریتانیـا ڕایگەیانـد کـە دەسـتگیرکردنی مار شـەمعون دەبێتە هۆکارێـك بـۆ یەکگرتنـی ئاشـوورییەکان و هەڵگیرسـاندنی شـۆڕش لـە دژی حکومـەت، هەروەهـا مـار شـەمعون گرنگییەکـی گـەورەی هەیـە لـە تێروانینـی جیهانـی ئەمـەش وادەکات بارودۆخـی عێـراق خـراپ بێـت لـە کۆمەڵەی گـەلان[(٢)].

جگـە لەمـەش بەریتانییـەکان بـە بەردەوامـی هەوڵیانـدەدا کـە دڵنیایـی لـەلای عێراقییـەکان کەمبکەنـەوە و لـە دڵەڕاوکـێ بیانهێلنـەوە کـە توانـای بەرنگاربوونـەوەی ئالۆزییەکانیـان نییـە، بـۆ ئـەم مەبەسـتە "کۆلۆنێـل سـتافۆرد" پشـکێنەری کارگێـڕی بەریتانـی لـە مووسـڵ پێـی وابـوو کە سـوپای عێراقـی ناتوانێ شـەڕ لەگەڵ ئاشـوورییەکان بـکات، چونکـە ئـەوان یارمەتـی و پاڵپشـتی لـە کـورد وەردەگـرن، لەلایەکـی دیکـەوە باڵیـۆزی بەریتانـی لـە عێـراق ئامـۆژگاری بەرپرسـانی عێراقی دەکـرد کە هێز لـە بەرامبەر ئاشـوورییەکان بەکارنەهێنـن[(٣)].

دەکرێـت بڵێیـن ئـەم هەڵسـوکەوتەی کاربەدەسـتانی بەریتانیـا هانی ئاشـوورییەکانی دا کـەوا بـاوەر بکـەن بـە تەواوەتـی پشـت ئەسـتورن بـە پاڵپشـتی و یارمەتییەکانـی بەریتانیـا و دەتوانـن حکومەتـی عێراقـی ناچـار بکـەن کـە گوێڕایەڵـی داواکارییەکانیـان بێـت، سـەرەڕای ئـەوەش مـار شـەمعونی سـەرکردەیان دۆسـتایەتییەکی بەرچـاوی هەبـووە لەگـەڵ بەرپرسـانی بەریتانـی لـە لەنـدەن.

دەسـتگیرکردنی مـار شـەمعون ترسـێکی گـەورەی لەنێـوان ئاشـوورییەکان نایـەوە

عەبدولقادر کەلهور، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٠)، ل٩٨.

(١) لـە شـاری بەغـدا لـە سـاڵی ١٨٩٢ لـە دایـك بـووە، لـە قوتابخانـەی ڕوشـدیە خوێندوویەتـی لـە سـاڵی ١٩٠٧ دەرچـووە و پاشـان پەیوەنـدی کـردووە بـە ئامادەیـی و لـە سـاڵی ١٩١١ تـەواوی کـردووە، لـە سـاڵی ١٩١٥ بڕوانامـەی یاسـای وەرگرتـووە، لـە ئایـاری ١٩٢١ دەبێتـە ئەندامـی دادگای ئیسـتئناف و پاشـان وەك مامۆسـتا لـە کۆلێـژی یاسـا وانـەی یاسـا سـزاییەکان دەڵێتـەوە و لـە سـاڵی ١٩٢٥ دەبێتـە وەزیـری داد و لـە سـاڵی ١٩٦٥ کۆچـی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیاتـر بگەڕێـوە بـۆ : عـلاء جاسـم محمـد الحـربي، رجـال العـراق الملـكي، (لنـدن- ٢٠٠٤)، ص ص ١٠٥- ١١٢.

(٢) اديـث و ائي ايـف، بيـنروز، العـراق دراسـه في علاقاتـه الخارجيـه والتطواراتـه الداخليـه ١٩١٥- ١٩٧٥، ترجمـه: عبدالمجيـد حسـيب القيسـي، (بـيروت ـ دار العربيـه للموسـوعات ـ ١٩٨٩)، ص ١٦٣.

(٣) رياض رشيد ناجي الحيدري، المصدر السابق، ص ٣٢٠.

و ژمارەیەكی زۆری چەكدارانیش لە مانگی تەممووزدا هەوڵی پەڕینەوەیاندا بۆ سوریا بەو هیوایەی كە كۆمەڵگەكەیان لەوێ پەناگەیەك بدۆزێتەوە[١]، هەرچەندە فەرەنسییەكان ئەوكاتە كە لە سوریا بوون ئامادەیی خۆیان ڕاگەیاند بۆ وەرگرتنی ئاشوورییەكان، بەڵام پاش ئەوەی چوونە خاكی سوریا، فەرەنسییەكان لە بڕیارەكەی خۆیان پەشێمان بوونەوە و داوای گەڕانەوەی لێكردن[٢]، حكومەتی عێراقیش لەكاتی گەڕانەوەی ئاشوورییەكان مەرجی دانانی چەكی بەسەردا سەپاندن، بەڵام ئاشوورییەكان نەهاتنە ژێر باری قبوڵكردنی ئەو مەرجە[٣].

پێدەچێت سەرەتای ڕازی بوونی فەڕەنسا بە وەرگرتنی ئاشوورییەكان بگەڕێتەوە بۆ دروستكردنی هاوسەنگییەك لەبەرامبەر بزووتنەوە نەتەوەییەكانی كورد و عەرەب لە سوریادا، واتا هەمان ئەو ڕۆڵەیان پێبدرێت كە لە ماوەی ماندێتدا لە عێراق هەیانبووە، بەڵام هۆكاری پاشگەزبوونەوەكەی فەڕەنسا لەوانەیە كەوتبێتە ژێر فشارێكی گەورەی بەریتانیا، دووریش نییە فەڕەنسا خۆی وایكردبێ، نەوەك ئاشوورییەكان ببنە مایەی ئاژاوە و پشێوی لە خاكی سوریادا[٤].

ئەمە بووە هۆی ئەوەی لە تەموزی ١٩٣٣ ئاشوورییەكان لە شاڕۆچكەی (سێمێل) بزاڤی خۆیان بەرپا بكەن، هەرچەندە (بەكر سدقی)[٥] فەرمانەدەی سەربازی

---

(١) تشارلز تريب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٨.

(٢) جورج لنشوفسكي، الشرق الاوسط في الشؤون العالميه، الجزء الثاني، (بغداد- دون تاريخ)، ص ٩٤.

(٣) ئەحمەد حمەدئەمین، چەند لاپەرەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عیراق، (هەولێر- دەزگای توێژینەوە و بڵاوكردنەوەی موكریانی- ٢٠١٠ز)، ل ١٢٠.

(٤) م.س لازاريف، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٨٢- ٢٨٣.

(٥) بكر صدقی: بەكر سدقی شەوقی عەسكەری كە دەگەڕێتەوە بۆ دێی (عەسكەر)ی ناحیەی ئاغجەلەر، لە بنەماڵەیەكی كوردی لە دایك بووە، پاش تەواوكردنی قوتابخانەی ئامادەیی روشدیە، ساڵی ١٩٠٨ لە قوتابخانەی عەسكەری ئەستەمبول دەرچووە و پاشان كۆلێژی ئەركانی عوسمانی خوێندووە و لە بەرەكانی جەنگی جیهانی یەكەمدا بەشداری كردووە، دوای تەواوبوونی جەنگ چووەتە ناو سوپای سوریاوە پاشان گەڕاوەتەوە بۆ بەغدا و لە سوپای عێراقدا بە پلەی (ڕەئیس) وەرگیراوە، لە ساڵی ١٩٢٨دا بووە بە (عقید) و لە ساڵی ١٩٣١دا پلەی زەعیمی وەرگرتووە و كراوەتە سەركردەی سوپای باكوور، لە ساڵی ١٩٣٢ دا بووە بە (ئامر لیوا) و كراوەتە فەرماندەی باشوور، لە ساڵی ١٩٣٦ یەكەمین كۆدێتای ئەنجام دا و حكومەتەكەی یاسین هاشمی ڕووخاند، تا ماوەی نۆ مانگ و ٢٠ ڕۆژ بەڵام لە ئابی ١٩٣٧دا بە پیلانێك كوژرا. گەلێك كتێبی سەربازی داناوە. یاسین صابر ساڵح: ئینسكلۆپیدیای گشتی،

ئەوکاتـی ناوچـەی باکـوور لە پاڵەوانی کوشـتن و بڕینی ئاشـوورییەکان لە (سـێمێل) ناسرا، بـەڵام ئـەو فەرمانـی لێدانـی بزاڤەکـەی دەرنەکردبـوو، بەڵکـو ئەنجوومەنـی وەزیـران بـە سـەرۆکایەتی (ڕەشـید عالـی گەیلانـی) بـە زۆرینـەی دەنـگ لەسـەر لێدانـی ئـەو بزاڤـە و بەکارهێنانـی هێـز لـە دژیـان ڕێککەوتبـوون[١].

دەزگاکانـی ڕاگەیاندنـی حکومەتـی عێـراق خۆیـان بۆ دژایەتـی کردنی ئاشـوورییەکان سـازدا، هەروەهـا ئـەو بڕیـارە کە لە پەرلەمـان درابوو، پشـتیوانیان لێ دەکـرد، بڕیارەکەش بەکارهێنانـی زەبـرو زەنـگ بوو بـۆ ئەمەش حکومەتی عێـراق هێزێکی سـەربازی گەورەی کـۆ کـردەوە ئاراسـتەی ئاشـوورییەکانی کردو و لە ئەنجام دا کوشـتارێکی زۆریـان لێکرا[٢].

بێگومان ڕووداوەکە لە ٤ی ئابی ١٩٣٣ ڕوویدا، کاتێك بەشێك لە گەڕاوە ئاشوورییەکان لـە خاکـی سـووریاوە بـۆ عێـراق بەرەنـگاری مەفرەزەیەکـی سـوپای عێراقـی دەبنـەوە کە مەبەسـتی داماڵینـی چـەك لـە گـەڕاوەکان دانرابـوون، ئـەم ڕووداوە بـووە هۆکارێـك کـە بـۆ ڕۆژی دواتـر هێزێکـی گـەورەی ئاشـوورییەکان پەلامـاری سـەربازگەی عێراقـی بـدەن، بەمـەش پێکـدادان لەنێـوان هـەردوو هێـز هەڵگیرسـا و بەردەوامـی هەبـوو تـا ١٦ی ئابی ١٩٣٣ تێیـدا سـوپای عێـراق بـە سـەرکردایەتی بەکـر سـدقی لـە سـێمێل توانـی کۆتایی بە بزاڤـی ئاشـوورییەکان بهێنێت[٣].

سـەبارەت بـە زیانـی گیانـی لـەم بەرەنگاربوونـەوەدا، تایبـەت بـە ئاشـوورییەکان لەنێـوان مێژوونووسـان ڕاڤـەی جیـاوازی بۆ کـراوە، لەوانـە "منتشاشـفیلی" پێیوایـە زیانی گیانـی ئاشـوورییەکان لـە سـێمێل ٣٠٠ کـوژراوە و لەنێویانـدا ٦ کەسـیان منـداڵ بـوو، هەروەهـا ٢٠ ئافرەتیـش برینـدار بـوون، جگـە لەمـەش هەندێـك لـە هۆزەکانـی عـەرب و کـورد بەشـداری تاڵانکـردن و وێرانکردنـی مـاڵ و موڵکـی ئاشـوورییەکانیان کـردووە، کەچـی لەبەرامبـەردا "بۆتانی" بەپێچەوانەی منتشـا شـیعنلی ئاماژە بـە کوژرانی ٤٨٠ پیاو و شـەش ئافـرەت و چـوار منـداڵ دەکات[٤].

(سلێمانی- بڵاوکراوەکانی دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم- ٢٠٠٥ز)، ل ٢٠١٤.

(١) محەمـەد عەبـدوڵا کاکەسـوور، ڕۆڵـی سیاسـی و کەلتوریـی ئەفسـەرانی کـورد لـە بزاڤـی کوردایەتـی کوردسـتانی باشـوردا ١٩٢١- ١٩٤٥، (هەولێـر- چاپخانـەی وەزارەتـی پـەروەردە- ٢٠٠٠ز)، ل ٨٣.

(٢) کرێکار عەبدوڵلا حسێن، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٦.

(٣) عبـاس عطيـه جبـار، الحيـاه البرلمانيـه في العـراق ١٩٣٢- ١٩٣٣، رسـالة ماجسـتير، كليـه الاداب، (جامعـه بغـداد- ١٩٧٢م)، ص ص ١١٤- ١١٥.

(٤) ألـبرت .م. منتشاشـفيلي، المصـدر السـابق، ص ص ٣٧٤- ٣٧٥ ؛ عبدالفتـاح عـلي البوتـاني، حـزب النـسر الاسـود الاثـوري فـی عـدد مـن الوثائـق الحكوميـه العراقيـه، مجلـه گـولان العـربي، العـدد ٥٥،

لـەم بارودۆخـەدا ئاشـوورییەكان هەوڵیـان دا كـە دەنگـی ناڕەزایـی خۆیـان دژی ئـەو تاوانكاریانـەی عێـراق بگەیەننـە دەرەوەی وڵات، بـۆ ئـەم مەبەسـتە مـار شـەمعون بروسـكەیەكی ناڕەزایەتـی ئاراسـتەی كۆمەڵـەی گـەلان، شانشـینی بەریتانیـا، سـەرۆكی فەڕەنسـا، بەلژیـكا، شانشـینی هۆڵەنـدا و حكومەتـی ئیتالیا كـرد و داوایكرد فشـار بخرێتە سـەر حكومەتـی عێـراق بـۆ وەسـتاندنی ئـەم جـۆرە هێرشـانە لـە پەلامـاردان و كوشـتنی منـداڵ، ئافرەت،گەنـج و پیـری ئاشـوورییەكان لـە عێـراق[1].

بـۆ پاسـاو دانانـی ئەم جـۆرە هێرشـانە حكومەتی عێـراق ڕاسـتەوخۆ لـە ڕاگەیاندنێكی خـۆی دا بـڵاوی كـردەوە ئـەو كەسـانەی كـە كوشـتاریان لـە ئاشـووریەكان كـردوە بەتەنها كـوردن، بەهیـچ شـێوەیەك دەسـتی حكومەتـی عێراقـی تێیـدا نەبـووە،[2] ئەمـەش دوورە لـە ڕاسـتی سـەرەڕای بەشـداریكردنی هەنـدێ لـە هـۆزە كـوردەكان لە هێرشـكردنە سـەر ئاشـوورییەكان، بـەڵام ئـەم بەشـداریكردنە پێچەوانـەی هەڵوێسـتی گشـتی كـورد بـوو لـە باشـووری كوردسـتان، چونكـە كـورد بەرامبـەر بـەم ڕووداوە هەڵوێسـتێكی پارێزگارانـەی هەبـووە[3].

لەلایەكـی دیكـەوە پشـكێنەری گشـتی سـوپای عێراقـی لیـوا "روان روبنسـون" بـاس لـەوە دەكات كـە "بەكـر سـدقی" سـەركردەی ناوچـەی باكـوور بەرپرسـە لـەم ڕووداوە و پێویسـتە بدرێتـە دادگای سـەربازی[4]، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش ئەفسـەری فرۆكەوانـی بەریتانـی "ایج.بی.هربـرت" بەشـداریكردنی بەكـر سـدقی لـەم ڕووداوە لـە جیاتـی كورد نـاو دەبـات، بێگومـان لـەم بۆچوونـەوەی دەكەوێتـە هەڵـەوە، چونكـە بەكـر سـدقی لـە جیاتـی كـورد سـەركردایەتی ئـەم شـەڕەی نەكـردووە، بەڵكـو وەك یەكێـك لـە گـەورە ئەفسـەرانی عێراقـی ئەركـە سـەربازییەكەی جێبەجـێ كـردووە[5].

سـەرەڕای ئەوانـەش دەكرێـت بڵێیـن لـە پاڵ سـوپای عێراقـی هێزێكی سـەربازی كورد بەشـداریان كـردووە لەوانەیـە هۆیەكـەی بـۆ ئـەوە بگەڕێتـەوە كـە شكسـت پێهێنانـی هەوڵـی نیشـتەجێكردنی ئاشـوورییەكان لـە ناوچـە كوردنشـینەكان دا لـە عێـراق سـودی

اربیل، كانون الاول ٢٠٠٠م، ص ص ٤٠- ٤١.

(١) عەلـی كەنـدی، ئینسـكلۆپیدیای مێژوونامـە لـە ١٩٠١/١/١- ١٩٥٠/١٢/٣١، بەرگـی دووەم، (هەولێـر- چاپخانـەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری و لاوان- ٢٠٠٩ز)، ل ٤٠١.

(٢) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص٢٧٥.

(٣) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٤.

(٤) فریتـز غروبـا، رجـال و مراكـز القـوى في بـلاد الـشرق، ترجمـە: فـاروق الحریـری، (بغـداد – ١٩٧٩م)، ص ص١٣٠- ١٣١.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٥.

بۆ کورد هەبووە، گەر ئەو پلانە سەرکەوتایە ئەوکاتە سیمای دانیشتوانی باشووری کوردستان دەگۆڕدرا، هەروەها هۆکاری ئاینیش لەو ڕووداوەدا ڕۆڵی هەبووە دەربارەی ئەوەی کە ئاشوورییەکان کریستیان بوون، بۆیە بەشێکی زۆری توێژەکانی گەلی عێراق وا تەماشای مەسەلەکەیان دەکرد کە شەڕی نێوان مووسڵمانان و کریستیانە[1].

سەرەڕای تۆمەتبار کردنی کورد لەلایەن حکومەتی عێراقیەوە بۆ ڕووداوەکەی سێمێل، بەڵام ڕۆژنامە بەریتانییەکان بۆچوونی جیاواز دەخەنەڕوو، تێیدا حکومەتی عێراقی بە بەرپرسی یەکەمی ڕووداوەکە لە قەڵەم دەدەن و بە پێچەوانەی ئەو پەیماننامەیەی کە بۆ پارێزگاری کردن لە کەمە نەتەوەییەکان هەبووە ڕەفتاری کردووە[2]، لە بەرامبەردا حکومەتی عێراقی وەك وەڵامدانەوەیەك پێی وابووە کە سیاسەتی بەریتانیا بەرپرسە لەو ڕووداوە بەهۆی پڕچەك کردنی ئاشوورییەکان و ئامادەکردنیان وەك هێزێکی پارسەنگ بەرامبەر سوپای عێراقی[3].

لێرەدا دەردەکەوێت حکومەتی عێراقی سیاسەتی دووفاقی پیادە دەکات، چونکە تۆمەتبارکردنی هەردوو لایەنی عێراقی- بەریتانی لەبەرامبەر یەکتردا، دەرخەری ئەو ڕاستیەن، کە هەردوو لایەن بەشداربوون بۆ سەرکوتکردنی جووڵانەوەکە بە هاوبەشی، بۆ خۆ دزینەوەیان لە بابەتەکە ناوی کورد و تێوەگلانی بە ڕووداوەکە خراوەتەڕوو.

ب - کۆدێتای بەکر سدقی ١٩٣٦

بارودۆخی عێراق لەسەردەمی مەلیک غازی قۆناغێکی نوێی بەخۆوە بینی، بەهۆی ململانێی توندی نێوان لایەنە سیاسیەکانی عێراق[4]، بەهۆی کەم ئەزموونی و ناشارەزایی مەلیک غازی دەرفەتێکی لەباری ڕەخساند بۆ سیاسییەکان کە بە ئارەزووی خۆیان کار بکەن و گشت ڕێگایەك بگرنە بەر بۆ دەسەڵاتی سیاسی، هەر ئەمە وایکرد لە ماوەی ساڵانی(١٩٣٥- ١٩٣٦) چەند ڕاپەڕینێك لەسەردەمی مەلیکی نوێ بەرپا بێت[5].

---

(١) محەمەد عەبدوڵا کاکەسوور، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٤.

(٢) فاضل حسين، تاريخ العراق المعاصر، (بغداد- ١٩٨٠)، ص٨٦.

(٣) رجاء حسين الخطاب، تأسيس الجيش العراقي و تطور دوره السياسي من ١٩٢١- ١٩٤١، (بغداد- ١٩٧٩)، ص١١٥.

(٤) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص٢٧٠.

(٥) محمد اسماعيل محمد، ئینقلابی بکر صدقی لە ١٩٣٦/١٠/٢٩ هۆیەکان و ئەنجامەکانی،

حکومـەتی (یاسـین هاشـمی[1]) لـە ئەنجامـی پەیڕەکـردنی تاکڕەویـی لـە دەسـەڵات و دژایـەتی کـردنی بزووتنـەوە عەشـائیرییەکان لـە عێـراق بوو بـە کاریگەرێك بـۆ بەهێز بوونی بـەرەی بەرهەڵسـتی بـە تایبـەتی دوای ڕووداوەکانی کازمیـە و شـۆڕشی رمسـیەی یەکـەم و دووەم و شـۆڕشی ئەگـرع لـە دیوانیـە و شـۆڕشی سـوق الشـیوخ و المدینـە، هەروەهـا لـە کوردسـتانیش بزووتنـەوەی خەلیـل خۆشـەوی و جووڵانـەوەی کـوردە ئێزیدییـەکان سـەرکوتکران[2].

مەیلە دیکتاتۆرییەکانی (یاسـین هاشـمی) کە لە ساڵی ١٩٣٦ دا پتر دەرکەوت و چەندین مەرسـومی دەرکـرد و دەزگاکانی هەواڵگـری و پۆلیـسی پـەرە پێـدا و، بـە هێـز وەڵامـی هـەر ڕەخنەیـەك چ لـە بەغـدا یـان لـە هەرێمـەکان دایـەوە کـە ئاراسـتەی حکومەتەکەی کرابـوو، هەروەهـا بـە هـۆی کاریگـەری نەتـەوە پەرستەکانی عەرەبەکانیـش بـە تایبـەتی لـە وەزارەتی پـەروەردە، هەروەهـا مەشـقی سـەربازی بـە زۆر بەسـەر قوتابخانـەکان دا سـەپاند، هـاوکات زۆر بـە تونـدی هەر هێمایەکی شـۆڕشی لـە هەرێمـەکان دا هەبووایە لە نـاوی دەبـرد، جگـە لەمـەش هەوڵـی دوورخسـتنەوەی زۆر کەسـیدا، هەروەهـا مەلیـک غازیـش لـە هەوڵـەکانی هاشـمی زۆر نیگـەران بوو لەوەش مەترسـیدارتر دوورخسـتنەوەی بەکـر سـدقی بـوو لەلایـەن هاشـمیەوە ئەمـەش وایکـرد بەکـر سـدقی بـە سـۆزەوە گـوێ لـە پلانـەکانی حیکمـەت سلێمان (١٨٨٩-١٩٦٤) بگرێـت کـە مەبەسـتەکەی ڕووخـانی حکومەتەکـەی یاسـین بـوو[3].

بێگومان ناجێگری وڵات و خراپی بارودۆخی سیاسی ڕێگای خۆش کرد بۆ سـەرهەڵدانی یەکـەم کۆدێتـای سـەربازی لـە مێـژووی عێراقـی هاوچـەرخ لـە سـەردەمی مەلیـکاتی[4]، جگـە لـەوەی کـە بەکـر سـدقی ڕۆڵـی سـەرەکی و کاریگـەر و ڕاسـتەوخۆی هەبـوو لـە

(هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٧ز)، ل ل١٥- ١٦.

(١) یاسـین هاشـمی : نـاوی تـەواوی یاسـین کـوڕی حلمـی کـوڕی سـەلمانە و نـاسراوە بـە هاشـمی لـە کۆتاییەکانـی سـاڵی ١٨٨٤ لـە گەڕەکـی بـارودی لـە بەغـدا لەدایـك بـووە، خوێندنـی ئامادەیـی لـە بەغـدا تـەواو کـردووە، پاشـان لـە سـاڵی ١٨٩٩ چووەتـە ئیسـتانبۆل پەیوەنـدی کـردووە بـە قوتابخانـەی سـەربازی و لـە سـاڵی ١٩٠٢ پلـەی مولازمـی دووەمـی وەرگرتـووە لـە سـاڵی ١٩٣٧ کۆچـی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیاتـر بگەڕێـوە بـۆ: سامي عبدالحافـظ القيـسي، ياسـين هاشـمي و دوره في السياسـة العراقيـة بـين عامـي ١٩٢٢- ١٩٣٦ دراسـة وثائقيـة، الجـزء الاول، (البـصرة- مطبعـة حـداد- ١٩٧٥م)، ص ٢١ ومـا بعدهـا.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٩٩- ٢٠٠.

(٣) تشارلز تريب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٦.

(٤) رجاء حسين الخطاب، المصدر السابق، ص١٦١.

ڕوودانی کۆدێتـا، هەروەهـا کەسـێك بـووە زۆر بـاوەڕی بەهێـز و کەسـایەتی خـۆی و توانـا سـەربازییەکەی هەبـووە[١].

ژمارەیـەك لـە مێژوونووسـان و سیاسـەتمەداران لـە ناوخـۆ و دەرەوەی عێـراق باسـیان کـردووە پێیـان وایـە، ئـەم کۆدێتایـە بـۆ بەدەسـت هێنـانی دەسـەڵات و لەهەمـان کاتـدا دەربـڕی نیگـەرانی چینـی جوتیـاران و چەندیـن چینـی کۆمەڵایـەتی تـر لە دژی دەسـەڵات بـووە، ژمارەیـەك لـە چینـی سـیاسی و کۆمەڵایـەتی پێیـان وابـووە ئـەم کۆدێتایـە دەتوانێت خواسـتەکانی کرێـکاران لـە خۆشـگوزەرانی بهێنێتـە دی[٢].

جگـە لەوانـەی پێشـتر ئاماژەمـان بـۆ کـرد بەشـداری پـێ نەکـردنی حیکمـەت سـلێمان لـە وەزارەتی هاشـمی ڕۆڵێـکی کاریگـەری هەبـووە بـۆ دژایـەتی کـردنی ناوبـراو بـۆ کابینەی حکومـەت، چونکـە یاسـین هاشـمی پۆسـتی وەزارەتی ناوخـۆی بـە ڕەشـید عـالی گەیـلانی سـپاردبوو، ئەمەش هۆکارێك بوو بۆ دروسـت بوونی ململانێی سیاسی لە نێوان (حیکمەت سـلێمان) و (ڕەشـید عـالی گەیـلانی) لەسـەر وەرگرتنـی پۆسـتی وەزارەتی ناوخـۆ[٣].

حیکمـەت سـلێمان لـە سـەرەتای سـاڵی ١٩٣٥ پەیوەنـدی بـە (کۆمەڵـەی ئەهالـی)[٤]، کـرد و هەمـوو توانـاکانی کۆمەڵـەی تەرخـان کرد بـۆ جێبەجێ کـردنی مەرامـەکانی، ئەویش ڕووخـانی حکوومـەتی هاشـمی بـوو، جگـە لەمـە لـە ڕووی سیاسـییەوە هەوڵـی دا نزیـك بوونەوەیـەك لـە نێـوان بەکـر سـدقی و کۆمەڵـەی ئەهالی دروسـت بـکات، بڕیـاری دا کە

---

(١) میر بصري، اعلام السياسى العراقي الحديث، (بريطانيا- ١٩٨٧م)، ص ١٧٧.

(٢) كـمال مظهـر أحمـد: صفحـات مـن تأريـخ العـراق المعـاصر (دراسـات تحليليـه)، (بغـداد- دار الشـؤون الثقافيـه العامـه، ١٩٨٧م)، ص ١١٩.

(٣) تشارلز تريب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧.

(٤) ئـەم کۆمەڵەیـە لـە سـەرەتای سـییەکان دەرکـەوت، ناوەکـەی دەگەڕایـەوە بـۆ ڕۆژنامـەی ئەهالـی کـە لـە ٢ی کانوونـی دووەمـی سـاڵی ١٩٣٢ یەکەمیـن ژمـارەی دەرچـووە، ئـەم کۆمەڵەیـە پێکدەهـات لـە ژمارەیەکـی گەنـج و لاوی ڕۆشـەنبیر کـە خوێندنیـان لـە دەرەوەی وڵات تـەواو کردبـوو، و کاریگـەر بـوون بـە هـزری چاکسـازی دیموکراتـی، لـە ئامانجـە هـەرە دیارەکانـی ئـەم کۆمەڵەیـە کار کـردن بـوو لـە پێنـاو چاکسـازی کـردن لـە بارودۆخـی عێـراق لـە بوارەکانـی کۆمەڵایەتـی و سیاسـی و ئابـووری عێـراق و دابیـن کردنـی خۆشـگوزەرانی بـۆ خەڵکەکـەی، لـە دیارتریـن ئەندامانـی ئـەم کۆمەڵەیـە هەریەکـە لـە کامـل چادرچـی و جەعفـەر ئەبـو تمـەن و محەمـەد حەدیـد و چەندانـی تـر. بـۆ زانیـاری زیاتـر دەربـارەی ئـەم کۆمەڵەیـە بگەڕێـوە بـۆ: فـؤاد حسـين الوكيـل، جماعـه الاهـالي في العـراق ١٩٣٢– ١٩٣٧، (بغـداد– دار الشـؤون الثقافـه العامـه- ١٩٨٦م)، ص ص ٥١– ١٠٠ ؛ عبدالغنـي المـلاح، تاريـخ الحـزب الديمقراطـي في العـراق، (بغداد– ١٩٨٠م)، ص ٩٣ ومابعدهـا.

هـەوڵ بـدات بـۆ هێنانـەدی ئامانجـەكانی كۆمەڵە و سـوێندی بۆ خـواردن[١].

پێـش كۆدێتاكـە لـە ٢٩ی تشرینـی یەكەمـی ١٩٣٦ حیكمـەت سـلێمان ئـاگاداری ئەندامـانی دەسـتەی دامەزرێنـەری كۆمەڵـەی چاكسـازی گەلـی كـردەوە كـە ئەفسـەرانی سـوپا بـە سـەرۆكایەتی بەكـر سـدقی بڕیاریـان داوە هەڵسـن بـە ئەنجامـدانی كۆدێتایـەكی سـەربازی بـۆ لەناوبـردنی حكومەتەكـەی (یاسـین هاشـمی)، بەكـر سـدقی داوای لێكـردن كـە پشـتگیری و هـاوكاری بـن، ئەندامـانی كۆمەڵـە بڕیاریـان دا پشـتگیری كۆدێتـا بكەن بە هەنـدێ مەرجـی دیاریكـراو. گرینگترینیـان نابێـت كەسـایەتییە سـەربازییەكان بەشـداری حكومـەت بكـەن، هەروەهـا بەرنامـەی حكومـەتی نـوێ لەسـەر ئـەو بـیر و باوەڕانـە بێت كـە كۆمەڵـە كاری لەسـەر دەكـرد، بەكـر سـدقی ڕازی بـوو بـە مەرجـەكان[٢].

بـۆ ئـەم مەبەسـتە لـە تشرینـی یەكەمـی ١٩٣٦ (تەهـا هاشـمی ١٨٨٨-١٩٦١) كـە سـەرۆكی سـوپای عێـراق بـوو بـە سـەردانێك چـووە توركیـا، بەكـر سـدقی وەك جێگـری سـەرۆكی ئـەركانی گشـتی لـە شـوێنی خـۆی دانـا، (سـدقی) یـش بـە هەماهەنگـی لەگـەڵ (حیكمـەت سلێمان) و سـەركردەكانی كۆمەڵـەی ئەهـالی فەرمـانی بـە یـەكانی سـوپادا كـە لەژێـر دەسـتی دابـوون بـۆ جووڵەكـردن بـەرەو بەغـدا، لەهەمـان كاتـدا چەنـد نووسراوێكیـان لـە پایتەخـت بلاوكـردەوە كـە تێیایـدا ڕاگەیەنرابـوو سـوپا داوا لـە مەلیكی عێـراق دەكات حكومەتەكـەی (یاسـین هاشـمی) هەڵبوەشـێنێتەوە[٣].

كۆدێتایەكـە بـە سـەركردایەتی (بەكـر سـدقی) كـە سـەركردەی فرقـەی دوو بـوو بـە هەماهەنگـی و هـاوكاری فەریـق (عبداللطیـف نـوري) سـەركردەی فرقـەی یـەك، ئەمانـە پێشـتر لەگـەڵ هەریەكـە لـە (جەعفـەر ئەبـو تمـەن) و (كامـل چادرچـی)[٤] لـە باڵـی مەدەنـی میانـڕەو لـە كۆمەڵـەی ئەهالـی ڕێكەوتبـوون[٥]، بـۆ ئـەم مەبەسـتە بڕیاریانـدا

(١) میر بصري، المصدر السابق، ص١٧٧.

(٢) ئەحمەد حمەدئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٢.

(٣) تشارلز تریب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧.

(٤) كامـل رەفعـت رەئـوف : نـاسراو بـە كامـل چادرچـی لـە ٤ی نیسـانی ١٨٩٧ لـە شـاری بەغـدا لـە دایـك بـووە، لـە سـاڵی ١٩٠٧ لـە قوتابخانـەی (مدرسـه الاعـداد الملـكي) دەسـتی بـە خوێنـدن كـردووە، پاشـان لـە سـاڵی ١٩١٣ خوێندنـی ناوەنـدی تـەواو كـردووە و لـە سـاڵی ١٩٢٦ خوێندنـی یاسـای تـەواو كـردووە، یەكـێ بـووە لـە دامەزرێنەرانـی پارتـی دیموكراتـی نیشـتمانی لـە ٢ی نیسـانی ١٩٤٦، ناوبـراو لـە شـوباتی ١٩٦٨ كۆچـی دوایـی كـردووە. بـۆ پـتر زانیـاری بگەڕێـوە بـۆ: محمـد عویـد الدلیمـي، كامـل الجادرجـی و دوره في السیاسـة العراقیـة ١٨٩٧- ١٩٦٨، (بغـداد– ١٩٩٧م).

(٥) عزیـز حسـن عزیـز البـارزاني، الحركـه القومیـه الكوردیـه التحرریـه فی كوردسـتان العـراق ١٩٣٩-١٩٤٥، (دهـوك- دار سـپیریز للطباعـة والنـشر- ٢٠٠٢م)، ص ٤٤.

لە پاییزدا ئەم كۆدێتایە بكەن، چونكە سوپای عێراق هەموو ساڵێك لە پاییزدا مانۆڕی سەربازی خۆی ئەنجام دەدا[١].

لە ڕۆژی ٢٩ی تشرینی یەكەم ١٩٣٦ ژمارەیەك لە فڕۆكەكانی هێزی ئاسمانی عێراقی دەستیان كرد بە بەردانەوەی چەندین بڵاوكراوە بەسەر بەغدا، و ئاگاداری گەلی عێراقیان كردەوە كە سوپا هەڵساوە بە كۆدێتای سەربازی بۆ گۆڕینی حكومەتی (یاسین هاشمی) بە حكومەتێكی تر كە خزمەتی نیشتمانی بكات و كاربكات بۆ خۆشگوزەرانی گەل، و داوایان لە جەماوەر كردبوو كە پشتگیری كۆدێتاكە بكەن و هاوكاری بن، لە بەیاننامەكەدا فەریق بەكر سدقی بەناوی (سەركردەی هێزەكانی چاكسازی نیشتمانی) ئیمزای لەسەر كردبوو.

(حیكمەت سلێمان) چووە كۆشكی پاشایەتی و نووسراوەكەی دایە دەست مەلیك كە ئیمزای فەریق بەكر سدقی و عبدالطیف نوری لەسەر بوو، داوایان كردبوو كە یاسین هاشمی لابرێت لە دەسەڵات، و وەزارەتێكی نیشتمانی پێك بهێنرێت بە سەرۆكایەتی حیكمەت سلێمان[٢].

دواتر مەلیک غازی كۆبوونەوەیەكی لە ناكاوی ئەنجام دا كە هەریەك لە یاسین هاشمی، نوری سەعید و جەعفەر عەسكەری ئامادەبوون، هەروەها باڵیۆزی بەریتانیاش لە بەغدا بەشداربوون، دوای وتوێژێكی درێژ بە ناچاری ڕازی بوون بە داخوازی كۆدێتاچییەكان[٣]، بەمەش یاسین هاشمی ڕازی بوو دەست لەكار بكێشێتەوە[٤].

پاشان بڕیاردرا حیكمەت سلێمان حكومەتێكی تازە پێك بهێنێت، (جەعفەر عەسكەری)[٥] یش كە وەزیری بەرگری بوو لە حكومەتەكەی هاشمی هەوڵی دا

---

(١) محمد اسماعیل محمد، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٤– ٥٥.

(٢) بۆ زانیاری دەربارەی نووسراوەكە بگەڕێوە بۆ : عبدالرحمن منیف، العراق «هوامش من تاریخ والمقاومه« (بیروت– المؤسسه العربیه للدراسات والنشر- ٢٠٠٣م)، ص ١٢٥.

(٣) ابراهیم خلیل احمد، جعفر عباس حمیدی، تاریخ العراق المعاصر، (الموصل- دار الكتب للطباعة والنشر– ١٩٨٩م)، ص ص ١٠٥– ١٠٦ .

(٤) فؤاد حسین الوكیل، المصدر السابق، ص ٣٧٦.

(٥) جەعفەر عەسكەری (١٨٨٥- ١٩٣٦) : سەرۆك وەزیرانی پێشوو و یەكەم وەزیری بەرگری عێراق بوو محمد جەعفەر كوڕی مستەفا كوڕی مەلا عبدالرحمن عەسكەرییە، لە ١٥ی ئەیلوولی ١٨٨٥ لە شاری بەغدا لە دایك بووە، قۆناغی سەرەتایی و دواناوەندی لە بەغدا تەواو كردووە، دواتر دەچێتە ئەستانە لەوێ قوتابخانەی سەربازی تەواو دەكات بە پلەی ملازمی دووەم، دواتریش لە سوپای عوسمانی خزمەتی كردووە، هەروەها بەشداری كردووە لە شۆڕشی عەرەبی بە سەركردایەتی شەریف حسێن، پاشان دەبێتە حاكمی حەلەب

نامەیەك لە مەلیک غازیەوە بگەینێتە سدقی کە تێیدا، داوای لێدەکات سوپا بەرەو بەغدا ڕابگرێت، بکشێنەوە بۆ بنکەکانی خۆیان، بەڵام سدقی وای زانی ئەو نامەیە تەنها فێڵێکە و ئامانجەکەی لە ناوبردنی کۆدێتایەکەیە، بۆیە بەکر سدقی فەرمانی بە ئەفسەرەکانی دا ڕێگە لە (جەعفەر عەسکەری) بگرن و بیکوژن[١].

پاش دەست لەکار کێشانەوەی یاسین هاشمی، مەلیک غازی حیکمەت سلێمان ئاگادار کردەوە بۆ پێکهێنانی حکومەت[٢]، بەڵام حیکمەت سلێمان ئارەزووی ئەوەی هەبوو کە ڕاگەیاندنی وەزارەتەکەی لەلایەن پاشاوە بە نووسراو بێت[٣].

یەکەم کاری ئەم وەزارەتەش دوای پێکهێنانی خانەنشین کردنی (طه الهاشمی) سەرۆکی ئەرکان و بەکر سدقی لە شوێنی دانرا[٤]، هەروەها کارکردن بۆ بەرزبوونەوەی ئاستی بژێوی خەڵك و چاککردنی باری تەندروستی خەڵك و فراوان کردنی خزمەتگوزاریەکانیشی، هەروەها چاوخشاندنەوە بەو یاسا و مەراسیمانەی وەزارەتی پێشوو دەری کردبوو[٥].

دوای ئەوەی حکومەتی نوێ دەست بەکاربوو بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی نوێنەرانی دا، بۆ ئەمەش لە بەرواری ١٠ی کانوونی یەکەمی ١٩٣٦ بڕیاری هەڵبژاردنی تازەی دەرکرد، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی چاکسازیخوازەکان هەوڵی قۆستنەوەی بارودۆخەکە بدەن و زۆرینەی کورسیەکان بۆ خۆیان بە دەست بهێنن، و ڕەخنەیان لە هەڵبژاردنی ناڕاستەوخۆ دەگرت، بەڵام هەوڵەکان بۆ پڕوپاگەندەی هەڵبژاردن بوو، بۆیە بەکر سدقی فەرمانی بەستنی کۆبوونەوەی دا لە ماڵی خۆی بۆ دانانی لیستی کۆتایی ناوی نوێنەران، ریفۆرم خوازەکان ئامادەی ئەو کۆبوونەوەیە نەبوون بۆیە بەکر سدقی بڕیاری دا ڕێگە نەدات ڕیفۆرم خوازەکان بگەنە ئەنجوومەنی نوێنەران، بەڵام دواتر حیکمەت سلێمان و جەعفەر ئەبو تەمن وایان کرد ڕیفۆرم خوازەکان

لەنێوان سالانی (١٩١٩-١٩٢٠)، دواتر دەگەڕێتەوە عێراق و دەبێتە وەزیری بەرگری. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: حسن لطيف الزوبيدي، موسوعة الاحزاب العراقية، (بيروت- مؤسسة المعارف للمطبوعات-٢٠٠٧م)، ص ٤٦٥

(١) تشارلز تريب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧؛ محمد اسماعيل محمد، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٧.

(٢) عبدالرحمن منيف، المصدر السابق، ص ص٢٨١- ٢٨٢.

(٣) عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات العراقيه، المجلد الرابع، (بغداد- دار الشؤون الثقافيه العامه- ١٩٨٨م)، ص ٢٥١.

(٤) ابراهيم خليل احمد، جعفر عباس حميدي، المصدر السابق، ص١٠٨.

(٥) حازم المفتي، العراق بين عهدين ياسين هاشمي و بكر صدقى، (بغداد- مطبعة سومر - ١٩٩٠م)، ص ١٣٠.

بەشداریان پێ بكرێت لە ئەنجوومەن، چونكە ڕۆڵی زۆریان لە كۆدێتاكە هەبوو لە كۆتایدا گەیشتنە ئەو ئەنجامە بەكر سدقی (٣٠) كورسی بەدەست هێنا، و ڕیفۆرم خوازەكان (١٣) كورسیان بە دەست هێنا، كە ژمارەی كورسیەكان (١٠٨) كورسی بوو[١].

ناكۆكی لە نێوان چاكسازیخوازان و بەكر سدقی دەستی پێكرد، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كامل چادرچی و جەعفەر ئەبو تەمن و یوسف عیزەدین دەستیان لەكار كێشایەوە[٢]، بۆ ئەمەش بەكر سدقی سێ وەزیری تری لە شوێنیان دانا، دوای ئەوەی سدقی ڕزگاری بوو لە چاكسازیخوازان ئەمەش بووە هۆی ڕێگا خۆشكەر بۆ پێكهێنانی دیكتاتۆری سەربازی بەداخستنی (كۆمەڵەی چاكسازی نیشتمانی) و داخستنی ڕۆژنامەكەیان، هەندێكیان كوژران و هەندێكیان وڵاتیان بەجێ هێشت[٣].

لە شارەكانی عێراق خۆپێشاندان كرا بۆ پشگیری كردن لە كۆدێتاكە، وەك شارەكانی (بەغدا، حلە، نەجەف، كەربەلا، دیوانیە، كەركووك، هەولێر...) نوێنەریان نارد بۆ بەغدا بۆ نیشاندانی پشتیوانی لە كۆدێتاكە[٤]، لە بەرامبەر عەرەبە ڕەگەز پەرستەكان دژایەتی خۆیان بۆ كۆدێتاكە خستە ڕوو، چونكە ئەوان دژی كورد بوون بۆیە لە ڕۆژنامە عەرەبییەكان هەڵوێستیان خراپ بوو، بە تایبەتی بە هۆی ئەوەی گوایە وەزارەتی نوێ سیمای عەرەبی پێوە دیار نیە، بەپێی بۆچوونەكانی دوژمنانی بەكر سدقی، ئەم هەڵوێستانە زیاتر لایەنگری هاشمی پشتگیریان لێ دەكرد لە دەرەوە بوون یاخود ئەوانەی بەكر سدقی كە لە پۆستەكانیان دەریكردبوون یان پۆستەكانیان بچوك كرابووەوە[٥].

ئەوەی پەیوەندی بە كوردەوە هەیە هەندێك لە سەرچاوەكان ئاماژە بۆ ئەوە دەكەن كە لەو كۆدێتایەدا ژمارەیەكی زۆر ئەفسەرانی كورد بەشداریان كردوە، هەندێكیان ڕۆڵی زۆر گرینگیان تێیدا گێڕاوە، لە سەرووی هەموویانەوە (بەهائەدین نوری) بەڕێوەبەری جووڵانەوەی سەربازی و ئەمین سری بەكر سدقی بووە، هەروەها هەندێك ئەفسەری دیكەی كورد بە خرۆشەوە پێشوازیان لە كۆدێتاكە كردووە تەنانەت یەكێكیان كە ناوی (ڕەشید جەودەت) بووە لە ئۆردوگای (الوشاش) ئاماژەی بەوە كردووە و گوتویەتی (ئیدی حوكمرانی عەرەب لە عێراق دا كۆتایی پێهات

(١) ابراهيم خليل احمد، جعفر عباس حميدي، المصدر السابق، ص١٠٩.

(٢) ليورا لوكتيز، العراق و البحث عن الهويه الوطنيه، ترجمه : دلشاد ميران، (أربيل- دار ئاراس- ٢٠٠٤م)، ص ١٢٧.

(٣) ابراهيم خليل احمد، جعفر عباس حميدى، المصدر السابق، ص ١١١.

(٤) عبدالرزاق الحسني، المجلد الرابع، المصدر السابق، ص ٢٦١.

(٥) فؤاد حسين الوكيل، المصدر السابق، ص ٣٣٩.

و پێویستە کوردەکان خۆیان بۆ وەدەست خستنی مافەکانیان ساز بدەن) [١].

بێگومان ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە هەڵوێستی هەموو ئەفسەرانی کورد لە کۆدێتاکەی بەکر سدقی وەکو یەك بوو بێت، لەم ڕووەوە (ماجید مستەفا)[٢] کە ئەوکات موتەسەریفی کوت بووە هەر لە سەرەتاوە لە دژی کۆدێتاکە بووە و بە گوێرەی قسەی خۆی ئامادەبوو لەهەر بزاڤێکی ئۆپۆزسیۆن لە دژی کۆدێتاکە هاوبەشی بکات[٣].

لەلایەکی دیکەوە "گروبا" باڵیۆزی ئەڵمانی لە بەغدا ئاماژە بەوە دەکات کە پلانی بەکر سدقی بۆ بنیادنانی دەوڵەتی کوردی تەنها لە کوردستانی باشوور قەتیس نەبووە، بەڵکو ئامانجێکی لەبەر چاوی خۆی دانابوو کە پێکەوەنانی دەوڵەتێکی کوردی بوو کە هەموو کوردەکانی ئێران و تورکیاش لەو دەوڵەتەدا کۆبکاتەوە، لەگەڵ گرنگیدان بە هۆیەکانی پارێزگاریکردنی لەو دەوڵەتە لەبەرامبەر هەڕەشەکانی وڵاتانی دراوسێ[٤]، بێگومان ئەو بابەتە هەروەك "عەزیز حەسەن بارزانی" لەسەرچاوەکەی ئاماژەی پێدەکات و بە گێڕانەوەیەکی تاك لایەنە هەژماری دەکات، چونکە پێیوایە لە هیچ سەرچاوەیەك ئەو دەنگۆیە بوونی نیە[٥].

پێ دەچێت (بەکر سدقی) ماوە ماوە ڕاوتێڕوانینی خۆی گۆڕیبێ، دەسەڵاتیشی خۆش ویستووە، ئامادەش بووە هەموو کارێك بکات تا لە دەستی نەدات، ئەمەش بە

---

(١) محەمەد عەبدوڵا کاکەسوور، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

(٢) ماجد مستەفا مەحمود : لە ساڵی ١٨٩٦ لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، لە قوتابخانەی ئەعدادییەی عەسکەری خوێندوویەتی و پاشان چووەتە ئیستانبۆل و پەیوەندی بە مەدرەسەی عەسکەری دەکات و پاش ئاگربەست گەڕاوەتەوە عێراق، ناوبراو یەکێك لە بەشدارەکانی هێزەکانی شێخ مەحمود بووە لە تەمموزی ١٩٢٣، پاشان داویەتە پاڵ حکومەت و چەندین پۆستی ئیداریی گرنگی حکومیی لە شارەکانی خوارووی عێراق بە ئەستۆ گرتووە، لە ٢٥ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٣ لە وەزارەتی هەشتەمی نوری سەعید کراوە بە وەزیری بێ وەزارەت، لە ١٦ ی ئەیلولی ١٩٥٠ تاوەکو ١٠ی تەمموزی ١٩٥٢ وەزیری کاروباری کۆمەڵایەتی بووە، پاشان خۆی بۆ کاروباری بازرگانی تەرخان کرد و لە ٢ی ئابی ١٩٧٤ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە. ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی فەڕەنسا و بەریتانیادا ١٩٣١- ١٩٤٩، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵا، بەرگی یەکەم، (هەولێر- دەزگای بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠١٠ز)، ل ٢١٤.

(٣) محەمەد عەبدوڵا کاکەسوور، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٢.

(٤) فریتز غروبا، المصدر السابق، ص ٢٧٣.

(٥) عزیز حسن عزیز البارزاني، المصدر السابق، ص ٤٨.

هەڵوێستەکانیەوە دیارە، کە دەبینین زۆر جاران لە زۆر بۆنەدا ئەسڵی کوردانەی خۆی ڕەتکردۆتەوە، جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە لە بنەرەت دا عەرەبە[١].

لە ڕاستیدا مەسەلەی بەکر سدقی و پەیوەندی بە بزووتنەوەی کوردایەتی بۆ دروست کردنی دەوڵەتی کوردی ئەمە تەنها پڕوپاگەندەی عەرەبە شۆڤێنیەکان بووە و بە مەبەستی ئەوەبوو کە پەراوێزی بخەن و دوژمنی بۆ زیاد بکەن، ئەگینا هیچ ڕوویەکی ڕاستی پێوە دیار نەبوو[٢].

دەکرێت ئەوە بەڕاست وەربگرین کە بەکر سدقی لەو ماوە مێژووییەدا زیاتر کەوتبووە ژێر کاریگەری هزری نەتەوەیی کە ئەوکات لە عێراقدا لە پەرەسەندن دابوو لەلایەن نەتەوە پەرەستانی عەرەبەوە، هەروەها لە ئەوڕووپاش بەهەمان شێوە بیرۆکەی "فاشی"[٣] لە ئیتاليا و "نازی"[٤] لە ئەڵمانیا لە قۆناغی گەشەکردندا بوون، ئەمەش ناچێتە چوارچێوەی هەوڵدان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی.

جگە لەمەش بەکر سدقی ئەو وەزارەتەی کە پێکی هێنا، یەك وەزیری کوردی تێیدا نەبوو، سەرباری ئەوەش نوێنەرە ڕاستەقینەکانی گەلی کوردی لە پەرلەمانی نوێ دانەنا، بەڵکو هەندێ خەڵکی کوردی دانا کە نوێنەری زۆرینەی خەڵك نەبوون[٥]، هەروەها هەندی مێژوونووس پێیانوایە کە ئەم لێدوانانەی دەربارەی بەکر سدقی وتراوە تەنها شتی هەڵبەستراون، چونکە وای دەبینن کە بەکر سدقی تەنها کەسایەتیەکی بە هەڵپە بوو لە گۆشەیەك لە گۆشەکانی نوخبەی سیاسی فەرمانڕەوا و

---

(١) محەمەد عەبدوڵا کاکەسوور، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨٨.

(٢) كمال مظهر أحمد،المصدر السابق، ص ص ١٢٣ - ١٢٤.

(٣) فاشیزم کە لە زمانی ئیتالی بە واتای دیکتاتۆری دەدات، سەرەتای دروستبوونی حزبی فاشیەکان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩١٤ کە لە شێوەی بچووك بچووك لەلایان بنیتۆ مۆسۆلینی (Beenito Mussolini) ڕابەرایەتی دەکرا، دوای ساڵی ١٩١٩ پێشکەوتنێکی خێرایان بەخۆوە بینی و لە ساڵی ١٩٢٢ دەسەڵاتی وەرگرت و دوای جەنگی دووەمی جیهانی ئەم پارتە کارکردنی لە ئیتاليا قەدەغە کرا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئازاد وەلەدبەگی، فەرهەنگی نیگا، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١ز،) ل ٣٣٠.

(٤) وشەی نازی کورتکراوەی (پارتی کرێکارانی سۆسیالستی نیشتمانی ئەڵمانی)یە کە لە ساڵی ١٩١٩ لە شاری میونخ دامەزراوە، ئەدۆلف هیتلەر لە ساڵی ١٩٢٤ بوو بە سەرۆکی ئەم پارتەیە و لە ساڵی ١٩٣٣ دەسەڵاتی ئەڵمانیای وەرگرت، لە ساڵی ١٩٤٥ دوای سەرکەوتنی هاوپەیمانەکان و خۆکوشتنی هیتلەر ڕێگای کاری ئاشکرای ئەم پارتە لە ئەڵمانیا قەدەغە کرا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ل ٤٤٩.

(٥) كمال مظهر أحمد، المصدر السابق، ص ١٢٤.

هیچ پەیوەندیەکی بە بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد نەبووە [١].

سەبارەت بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، سەرهەنگ (برقی سدقی) برای بەکر سدقی بەشداری ڕاستەوخۆی هەبووە لەناوبردنی جوولانەوەکانی کورد لە سەردەمی ماندێتی بەریتانی لە عێراق، بەتایبەت لە شۆڕشی یەکەمی بارزان ڕۆڵی بەرچاوی گێڕاوە[٢]، هەروەها لە سەردەمی کۆدێتای بەکر سدقی پەیماننامەی سەعدئاباد مۆر کرا، کە لە ڕاستیدا زەبرێکی کوشندە بوو دژی کێشەی کورد لە پارچەکانی باشوور و باکوور و ڕۆژهەڵات[٣]، جگە لەمەش شێخانی تەکیەی بارزان کە لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراقیەوە لە زێدی خۆیان دوورخرابوونەوە، بەڵام بەکر سدقی هیچ هەڵوێستێکی لەو بارەیەوە نەبووە[٤]. دەکرێت بلێین ئەو هەڵوێستانە لاوازی ئەو بۆچوونانە دەردەخات کە باس لەوە دەکەن بەکر سدقی هەوڵیداوە بۆ بنیاتنانی دەوڵەتی کوردی.

سەبارەت بە کوژرانی بەکر سدقی، دوای ئەوەی بە مەبەستی بەشدار بوون لە مانۆرێکی سەربازی لە تورکیا، ناوبراو بە یاوەری (محەمەد عەلی جەواد) سەرۆکی هێڵی ئاسمانی عێراقی، پاش گەیشتنیان بە شاری مووسڵ لە١١ی ئابی ١٩٣٧ لە بارەگای هێزی ئاسمانی سوپا بە پیلانێکی نەخشە بۆ کێشراو لەلایەن عەریف (محەمەد عەبدوللا تەلەعفەری) هەردووکیان دەکوژرێن[٥].

دوای تیرۆرکردنی بەکر سدقی بەرهەڵستکاران لە ڕیزەکانی سوپادا تا ئاستێکی مەترسیدار پابەند بوونی سوپایان بۆ حکومەت لاواز کرد، کاتێك کە حیکمەت سلێمان فەرمانی دەستگیر کردنی ژمارەیەك لە کۆدێتاچییەکانی دەرکرد بۆ دادگایی کردنیان لە بەغدا (ئەمین ئەلعومەری) فەرماندەی ئۆردوگای مووسڵ فەرمانەکەی جێبەجێ نەکرد، پاشان فەرماندەی یەکێك لە بنکە سەربازییەکانی نزیك بەغدا پشتگیری خۆی

---

(١) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ٤٨.

(٢) سەبارەت بە شالاوی سەربازی عێراقی بە سەرکردایەتی برقی سدقی بۆ بارزان بگەڕێوە بۆ: مسعود بارزانی، بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (١٩٣١-١٩٥٨)، (هەولێر- ٢٠١٢)، ل ل ٢٩ – ٣٠ .

(٣) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٠.

(٤) محەمەد عەبدوڵا کاکەسوور، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٩.

(٥) محمد علی الصویرکی، معجم اعلام الکرد «فی التاریخ الاسلامي والعصر الحديث في کردستان وخارجها»، (السليمانيه- من منشورات بنکەی ژین- ٢٠٠٦م)، ص ١٤٧. بۆ زانیاری پتر دەربارەی نەخشە پلانی کوشتنی بەکر سدقی بگەڕێوە بۆ : عبدالرزاق الحسني، المجلد الرابع، المصدر السابق، ص ص ٣٦٦- ٣٦٨.

بـۆ عومـەری ڕاگەیانـد حیكمـەت سـلێمان خـۆی لـە بەرامبـەر بەشـێكی بەرهەڵسـتكار لـە سـوپادا دۆزیـەوە، ئەمـەش حیكمـەت سـلێمانی ناچـار كـرد لـە١٧ی ئـابی ١٩٣٧دا دەسـت لەكار بكێشـێتەوە[١].

ج - پەیمانی سەعدئاباد(١٩٣٧):

پەیمانـی سـەعدئاباد لەنێـوان مەلیكـی عێـراق و شـای ئێـران و حكومەتـی توركیـا و شانشـینی ئەفغانسـتان لـە ٨ی تەممـوزی ١٩٣٧ لـە كۆشـكی سـەعدئاباد لـە تارانـی پایتەختـی ئێـران مـۆر كـرا، سـەرەتا بە نـاوی پەیمانـی "بەگژیەكـدا نەچوون" بوو، پاشـان ناوەكـەی گـۆڕدرا بـۆ پەیمانـی سـەعدئاباد[٢].

سـەبارەت بـە پەیمانـی سـەعدئاباد هەوڵدانێـك بـووە لەنێـوان وڵاتانـی بەشـداربوو بـۆ باشـتركردنی پەیوەندییەكانـی نێوانیـان و زامنكردنـی سـنوورە هاوبەشـەكانیان[٣]، كـە تێیایـدا وەزیرانـی دەرەوەی وڵاتانـی بەشـداربوو ڕۆڵی سـەرەكیان تێیدا گێـڕاوە، هەریەكە لـە تۆفیـق ڕەشـید ئـاراس وەزیـری دەرەوەی توركیـا و عینایەتوڵڵای سـەمیعی وەزیـری دەرەوەی ئێـران و ناجـی ئەسـیل و فهێـز محەمـەد خـان وەزیرانـی دەرەوەی هەریەكـە لـە عێـراق و ئەفغانسـتان، كـە ئەنجوومەنێكـی ڕاوێژكاریـان لەنێـوان خۆیـان پێكهێنـا بـە مەبەسـتی گفتوگـۆ كـردن دەربـارەی ئـەو بابەتانـەی كـە پەیوەندیـان بـە بەرژەوەنـدی هاوبەشـی نێوانیـان هەیـە[٤].

بێگومـان پەیمانـی سـەعدئاباد لـە دەرئەنجامـی چەندیـن چاوپێكەوتـن و دانیشـتنی دوور و درێـژ لەنێـوان ئـەو وڵاتانە هاتۆتە ئاراوە، سـەرەتاكەی دەگەڕێتەوە بۆ دەسـتپێكی سـییەكان، بـە تایبـەت پـاش ئـەوەی توركیا ئاراسـتە سیاسـییەكانی بـەرە و عێـراق، ئێران و ئەفغانسـتان هێنـا، بەمەبەسـتی بنیادنانـی پەیماننامەیـەك لەگەڵ ئەو وڵاتانە هاوشـێوەی پەیمانـی بەلقانـی كـە خـۆی تێیایـدا ئەنـدام بـوو، بۆ بەهێـز كردنی پێگـەی لە ئاسـیا[٥].

توركیـا پێشـوازی گـەورەی لـەو پەیماننامەیـە كـرد، لەوبارەیـەوە "مسـتەفا كەمـال ئەتاتـورك"ی سـەرۆكی وڵات لەبـارەی پەیمانـی سـەعدئاباد دەڵێـت "هەنگاوێكـی گرنـگ

(١) تشارلز تریب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢.

(٢) عەلی كەندی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢٥.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ٥٠.

(٤) عەلی كەندی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٢٥- ٤٢٦.

(٥) عـوني عبدالرحمـن السـبعاوي، العلاقـات العراقيـه التركيـه ١٩٣٢– ١٩٥٨، (موصـل– مطبعـة جامعـه موصـل – ١٩٦٨م)، ص ٥١.

و نوێیە لە سیاسەتی دۆستایەتی و نزیك بوونەوە کە وەزارەتی دەرەوەی تورکیا لەبەرامبەر وڵاتانی ڕۆژهەڵات گرتیە بەر، ئەمەش کاریگەری دەبێت لە بڕیاری ئاشتی و دەرئەنجامەکانی لەسەر داهاتووی ئەو وڵاتانەی کە پەیمانەکەیان مۆر کردووە"[١].

لەلایەکی دیکەوە هەندێ لە سیاسییەکانی ئێران لایانوابوو ئێران لە بەستنی ئەم پەیمانە زەرەرمەندە، بەڵکو تەنها عێراق و تورکیا سودمەند بوونە، چونکە تورکیا بنارەکانی ئاراڕات و عێراقیش شەتولعەرەبی دەست کەوتووە، بەڵام شای ئێران بەستنی ئەم پەیمانەی بەلاوە گرنگ بوو، چونکە پەژارەی ناکۆکی و دوژمنایەتی لەگەڵ دراوسێکانی لە کۆڵ دەکردەوە[٢].

بۆ ئەم مەبەستە شای ئێران لە بەرامبەر ئەنجوومەنی نیشتیمانی وڵاتەکەی جەختی لەوە کردەوە کە پەیمانی سەعدئاباد لە ڕۆژهەڵاتدا شتێکی بێ پێشینەیە، بەڵکو ئەم پەیمانە دەبێتە یارمەتیدەرێکی باش بۆ بەرقەرارکردنی ئاشتی لە ناوچەکەدا[٣].

سەبارەت بە عێراقیش لەو پەیماننامەیە " ناجی ئەسیل" وەزیری دەرەوەی ئەو کاتی عێراق جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئەو پەیماننامەیە وا لە حکومەت دەکات دەست والا بێت لە پەیڕەو کردنی سیاسەتە عەرەبیەکانی و پابەند بێت بە دەستەبەر کردنی ئامانج و بەرنامەکانی[٤]، پاش ئەوەی کپکردنی جووڵانەوەی کورد دەبێتە کاری هاوبەشی ئەو وڵاتانە[٥].

وڵاتانی ڕۆژئاوا پێشوازیان لەم پەیمانە کرد، وایان دانا کە هەنگاوێکی دیارە بۆ بەهێزکردنی ئاشتی و بەرقەرارکردنی لە ناوچەکەدا[٦]، لەنێویشیاندا بەریتانیا ڕۆڵی سەرەکی گێڕاوە لە زەمینە خۆشکردن بۆ ڕێکەوتنی وڵاتانی بەشداربوو لە پەیمانی

---

(١) صبحي ناظم توفيق، تركيا و التحالفات السياسيه ميثاق سعد اباد، معاهدات الصداقه السوفيتيه في وثائق الممثليات العراقيه في استنبول و انقره ١٩٣٠- ١٩٧٣، (بغداد- بيت الحكمه- ٢٠٠٢م)، ص ص ٨٨- ٩٠.

(٢) نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان «ڕێبەندانی ١٣٢٤- سەرماوەزی ١٣٢٥» کورد لەگەمەی سۆڤێتی دا، چاپی سێیەم، (سلێمانی- چاپخانەی تیشك- ٢٠٠٧ز)، ل ٢٥.

(٣) عمر محمد محمد كريم، القضيه الكرديه فى سياسه الحكومات العراقيه ١٩٣٢- ١٩٤٥، (السليمانيه- مطبعة شڤان- ٢٠٠٩م)، ص ١٤٢.

(٤) عمر ابو نصر، العراق الجديد، (بيروت- مطبعة الاحد- ١٩٣٧م)، ص ١٦٠.

(٥) تلار علي امين، موقف تركيا من القضيه الكرديه في العراق ١٩٣٧- ١٩٧٥، (السليمانيه- مطبعة بينايي- ٢٠١١م)، ص ص ١٣١- ١٣٢.

(٦) جنگيز پهلوان، مناسبات ايران و تركيه، (تهران- ١٣٧٥ هـ.ش)، ص ٤٢.

سـەعدئاباد[١].

شـیاوی باسـکردنە ئەم پەیمانە دەنگۆیەکی فراوانی لە نێو نێوەندی نەتەوە پەرسـتانی عەرەبـی هێنـا ئـاراوە، بـەوەی کـە پەیمانـی سـەعدئاباد هەوڵدانێکە بـۆ دابڕاندنـی عێراق لـە وڵاتانـی عەرەبـی[٢]، ئـەم بابەتـەش پـاڵ بـە توێژەرێکـی ڕۆژئاوایـی دەنێـت کـە بڵێـت "کـورد و شـیعە ڕۆڵـی گەورەیـان هەبـووە لـە حکومەتـی کۆدێتـا" مەبەسـت کۆدێتـای بەکـر سـدقی لـە تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٦" کـە هـەر لایەکیـان پاڵپشـتی ئاراسـتەیەکی سیاسـی دەکـەن کـە مەیلیـان بـۆ هاوسـێکانی باکـوور هەیـە "مەبەسـت تورکیـا و ئێران" نـەوەك بە ئاراسـتەی وڵاتانـی عەرەبی[٣].

پەیمانـی سـەعدئاباد ١٠ مـادە لەخـۆ دەگرێـت و ماوەکەشـی پێنـج سـاڵ بـووە، لـە سـاڵی ١٩٤٢ کۆتایـی پێدێـت و توانـای نـوێ کردنـەوە و هەموارکردنـەوەی هەیـە بەپێـی ڕێکەوتنـی لایەنـەکان[٤]، لـە مادەکانـی (١، ٢، ٣، ٨)دا وڵاتانـی پەیمانـکار بەڵێنیـان بـە یەکترداب‌وو بـە هیـچ جـۆرێ دەسـت وەرنەدەنـە کاروبـاری ناوخـۆی یەکـتر و ڕێـزی سـنوورەکانی یەکـتر بگـرن و لـەو ناکۆکیانـەدا کـە لەنـاو وڵاتانـەدا ڕوو دەدەن ڕاوێـژ بـە یەکـتری بکـەن و ناکۆکییەکانیـان بـە ڕێـگای گفتوگـۆی هێمنانـە بـەلادا بخـەن[٥].

بێگومـان کێشـەی کـورد یەکێـك بـووە لـە هۆکارەکانـی مۆرکردنـی پەیمانەکـە لـە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا، بـۆ ئـەو دەوڵەتانـەی سـەربەخۆیان هەبـوو، گرنگـی خـۆی هەبـووە بـۆ هەمـوو ئەندامەکانـی جگـە لـە ئەفغانسـتان، چونکـە ڕاپەڕینەکانـی کـورد ئـەوەی دەرخسـت سـەرەڕای سروشـتی ناوخۆیـی وەکـو قاعیدەیـەك لـە هەمـوو کوردسـتاندا دەنگـی دەدایـەوە و پاڵی بە دانیشـتوانەکەی دەدا ناڕەزایـی دەربرن لەبارەی ئـەو بارودۆخـەی تێیایـدا دەژیـان، بۆیـە لایەنە دەسـەڵاتدارەکانی عێـراق، تورکیـا و ئێران ئامادەبـوون بنکەیەکـی یەکگرتـوو لـە دژی کـورد دابمەزرێنـن[٦].

(١) کەیـوان ئـازاد ئەنـوەر، چەردەیـەك لـە مێـژووی کـورد، چاپـی پێنجـەم، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات، ٢٠٠٨ز)، ل ١٧٠.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص٥٠.

(٣) صديـق عثـمان محـو، العامـل الخارجـی و دوره فـی اخـماد الانتفاضـات الكورديـه (دور بريطانيـا فـی اخـماد انتفاضتـی بـارزان الاولی و الثانيـه ١٩٣١- ١٩٤٥ نموذجـا، (اربيـل- مطبعـة الثقافـة- ٢٠١٠م)، ص ١٤٨.

(٤) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص٥٠.

(٥) نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

(٦) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٣.

هەروەهـا ئـەو ڕاپەڕیـن و بزووتنەوانـەی کـە لە سـیەکانی سـەدەی بیسـت دا ڕوویدا، بـە شـێوەیەکی سـەرەتایی مەبەسـتی ئـەم بزووتنەوانـە دژایـەتی کـردنی حکومـەتی عێـراق بـوو، بـەڵام خۆیـان لـە سـنوورەکانی دەرەوەش دەدا و جەنـگاوەرەکانی ئـەم ڕاپەڕینانـە دەپەڕینـەوە بـۆ نـاو سـنووری هاوسـێکانیان لەوانـەش تورکیـا و ئێـران، کـە مەبەسـتیان لـە چوونـە نـاو سـنووری تورکیـا و ئێرانیـش دۆزینـەوەی شـوێنی حەوانـەوە بـوو لەگـەڵ بەکارهێنـانی ناوچـەکانی ئـەو دەوڵەتانـە وەکـو زەمینـە بـۆ چـالاکی لێوەرگرتـن دژی عێراق، ئەمـەش هۆکارێـك بـوو بـۆ بەسـتنی پەیمانەکـە[1].

هەرچەنـدە وڵاتانـی بەشـداربوو لـە پەیمانـی سـەعدئاباد مەبەسـتی سـەرەکییان بەئاشـکرا هاریـکاری کردنـی یەکـتری بـوو لـە سیاسـەتێکدا بـۆ بەرگریکـردن و پاراسـتنی سـنوورەکان، ئەگەرچـی ئـەم پەیمانـە بەتایبەتـی لـە ڕاپەڕینەکانـی کـوردی نەکۆڵییـەوە و باسـی سـنوور بەزانـدنی ئەوانـی نەکـرد، بـەڵام بەجۆرێـك لـە جـۆرەکان مەسـەلەی ڕاپەڕینـەکانی کـورد لـەو ڕێککەوتنـەدا لەنێـوان دەسـەڵاتدارانی عێـراق، تورکیـا و ئێـرانی دا گفتوگـۆی لەسـەر کـراوە، وەکـو بەشـێك لـە ئامادەکارییەکانیـان بـۆ بەرگـری کـردن[2].

ڕۆشـنبیران و سیاسـییەکانی کـورد لایـان وابـوو ئـەم پەیمانـە بەتایبەتـی مـادەی حەوتەمـی دژی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد بەسـتراوە و لـە دوای جەنگـی جیهانـی یەکەمـەوە بـۆ یەکـەم جـار بنچینـەی سیاسـەتێکی هەرێمـی هاوبـەش لەنێـوان سـێ دەوڵەتـی داگیرکـەری کوردسـتاندا دارِشـتووە[3].

سـەبارەت بـە مـادەی حەوتەمـی پەیمانەکـە جەخـت لـەوە دەکرایـەوە کـە وڵاتانـی پەیمانـکار بەڵێـن دەدەن لـە مەڵبەنـدە سـنووریەکانی خۆیـان ڕێـگا نـەدەن بـە دامەزرانـدنی ڕێکخـراو یـان بـە جموجۆڵـی دەسـتەی چەکـداری، یـان ئـەو کۆمەڵـە و ڕێکخراوانـە کـە کار بـکا بـۆ تێکدانـی دامـەزراوەکان یاخـود بـۆ شـێواندنی ئاسـایش و ڕێکوپێکـی بەشـێ لـە خاکـی پەیمانکارەکـەی تـر چ لـە ناوچەی سـنووریی یاخود شـوێنی تـر، یـان بـۆ هەلگێڕانـەوەی جـۆری حکومەتـی لایەنەکـەی تـر[4].

---

(١) نـادر ئینتیسـار، ئیتنـۆ نەتەوایەتـی کـوردی، وەرگێـڕان : عەتـا قەرەداخی،(سـلێمانی- چاپخانـەی تیشـك- ٢٠٠٤ز)، ل ل ١٢٠- ١٢١.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل ١٢١.

(٣) نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٤) عەبدولرەحـمان قاسـملوو، کوردسـتان و کـورد، وەرگێـڕان: عبداللـه حسـن زادە، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٢ز)، ل ٣٥ ؛ جلیلـی جلیـل و اخـرون، الحرکـە الکوردیـە فـی العـصر الحدیـث، ترجمـە : عبـدی حاجـی، (دهـۆك- مطبعـة خانـی- ٢٠١٢ز)، ص ٢٢٠.

بێگومـان پەیمانـی سـەعدئاباد خالێکـی گرنگـی لەخـۆ گرتبـوو کە سـوودی بـۆ هەموو ئەندامەکانـی تێیـدا بـوو جگـە لـە ئەفغانسـتان کـە تا ئێسـتاش ئـەو مانایەی مـاوە ئەگەر لـە ڕووی یاسـاییەوە نەبێـت ئـەوە لـە ڕووی کـردارەوە، ئـەو خالـەش لەناو مـادەی ٧ دایە کـە دەڵێـت" هەریەکێ لەلایەنـەکان دەبـێ ڕێـگا نـەدات کێشـەی کـورد ببێتـە مایـەی ناکۆکـی لەنێـوان تورکیـا، عێـراق و ئێرانـدا[١]، هەمـوو چاودێـران لەسـەر ئـەوە کۆکـن ئەم مادەیـە مەبەسـتی کـوردە و کەسـی تـر ناگرێتـەوە[٢].

بـۆ ئـەم مەبەسـتە توێـژەری فەڕەنسـی "لیاکوسـت" لەبـارەی پەیمانـی سـەعدئاباد تیشـك دەخاتـە سـەر ئـەوەی کـە ئـەم پەیمانـە وەڵامدانەوەیـەك بـوو بـۆ "هەڕەشـەکانی کـورد" هەروەهـا نووسـەری بەریتانـی "گیڤـین" بۆچوونەکانـی هاوشـێوەن لەگـەڵ لیاکوسـت، پێیوایـە پەیمانەکـەی سـەعدئاباد ڕاسـتەوخۆ دژی بزووتنـەوەی کـوردە[٣].

دیـارە بەریتانیـا لـە بەئەنجـام گەیشـتنی ئـەم پەیمانـە سـێ ئامانجـی سـەرەکی خـۆی دەسـتەبەر کـرد ئەوانیـش بریتـی بوون لە هێشـتنەوەی نەخشـەی جوگرافیای ئـەو وڵاتانە وەك خـۆی و لـە دابـەش کـردن ڕزگاری کـردن، هەروەهـا یەکگرتنـی ئـەو دەوڵەوتانـە لـە پەیـڕەو کـردنی سیاسـەتێکی یەکگرتـوو، سـنووری بـۆ پەلهاوێشـتنی کۆمەنیسـتەکان بـۆ ناوچەکـە دانـا، تـا دەسـت نەخەنـە کاروبـاری ناوخـۆی ئـەو دەوڵەتانـەوە، جگـە لەمـەش فەرمانڕەوایـانی ئـەو دەوڵەوتانـە وەك خۆیـان مانـەوە، کـە دۆسـتانی نزیـکی حکومـەتی بەریتانیـا بـوون[٤].

لـە چوارچێـوەی ڕەتکردنەوە و ناسـاندنی ئـەم پەیمانە لە دژی بزووتنـەوەی نەتەوەیی کـورد، کۆمەڵـەی ئـازادی کـورد بەیاننامەیەکـی دەرکرد و نـاردی بۆ لقەکانی لـە کەرکووك، بەغـدا، خانەقیـن، هەولێـر و هەڵەبجـە بـە مەبەسـتی بلاوکردنـەوەی، هەروەهـا لـە سـلێمانی کۆبوونـەوەی ئەنجامـدا بەمەبەسـتی ڕوونکردنـەوەی هۆکارەکانـی بەسـتنی ئـەو پەیمانـە و کاریگەرییـە خراپەکانـی لەسـەر کـورد[٥].

بێگومـان پەیمانـی سـەعدئاباد یەکـەم پەیـمان بـوو کـە مـۆر کـرا لەنێـوان وڵاتانـی ئیسـلامی لـە مێـژووی هاوچـەرخ لەسـەر بنچینـەی ڕابیتـەی ئیسـلامی، بـەڵام لەهەمـان

---

(١) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٩.

(٢) عمر محمد كريم، المصدر السابق، ص ١٤٤.

(٣) تلار علي امين، المصدر السابق، ص ص ١٣٣- ١٣٤.

(٤) کەیوان ئازاد ئەنوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧١.

(٥) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ص ٥١- ٥٢.

کاتـدا نەتەوەیەکـی مووسـڵمانی (مەبەسـت کـوردە) کـردە ئامانـج [١]، بەم جـۆرە پەیمانی سـەعدئاباد نەیتوانـی ناوچەیەکـی بەرقـەرار لـە ڕۆژئـاوای ئاسـیا دامەزرێنێـت، بـەڵام لـە کارێکـی دیکـە سـەرکەوتن، ئەویـش دروسـتکردنی پەیمانی سـێ قۆڵـی بوو دژی کـورد[٢].

دەکرێـت بڵێین پەیمانی سـەعدئاباد بە فاکتەری سـەرەکی دادەنرێـت بۆ بەهێزکردنی پەیوەندییەکانـی نێـوان ئـەو وڵاتانـەی کـە بـە زۆر کوردیـان پێـوە لکێنراوە، بە شـێوەیەك بـووە هـۆکاری نزیـك بوونـەوەی تێڕوانینـی حکومەتـی ئەو وڵاتانە سـەبارەت بە کێشـەی کـورد، بەتایبـەت لەنێـوان عێـراق و تورکیا، ئـەم نزیك بوونەوەش بە ڕوونـی دەردەکەوێت بەتایبـەت لەکاتـی سـەرهەڵدانی شۆڕشـی دووەمـی بـارزان بـە سـەرکردایەتی (مسـتەفا بارزانی)[٣] لە سـاڵانی ١٩٤٣- ١٩٤٥.

---

(١) محسن المتولي، المصدر السابق، ص ١٣٣.

(٢) م.س لازاريف، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٠.

(٣) مسـتەفا بـارزانی : لـە ١٩٠٣/٣/١٤ لـە گونـدی بـارزان لـەدوای دوو مانـگ لـە وەفـاتی بـاوکی «شـێخ محەمـەد» لەدایـك بـووە، لـە تەمـەنی سـێ سـاڵیدا لەگـەڵ دایـکی لـە شـاری مووسـڵ زینـدانی کـراوە لەسـەردەمی عوسـمانییەکان، بەشـداری و هـاوکاری زۆربـەی بزووتنـەوە و جووڵانـەوە شۆڕشـگێڕییەکانی کوردسـتانی کـردووە، لـە شـۆڕشی یەکەمـی بـارزان وەك سـەرکردەیەکی دیـار ڕۆڵـی گێـڕاوە، لـە حوزەیـرانی ١٩٣٢ لەگـەڵ خێزانـە بارزانییـەکان پەنـا دەباتـە بـەر تورکیـا، هەرچەنـدە حکومـەتی تورکیـا ئـاوارەکان ڕادەسـتی حکومـەتی عێراقـی دەکات، بـەڵام مسـتەفا بـارزانی خـۆی دەربـاز دەکات و دەگەڕێتـەوە ناوچـەی بـارزان، سـاڵی ١٩٣٩ لەلایـەن حکومـەتی عێراقـی دوور دەخرێتـەوە بـۆ شـاری سـلێمانی، لەوێـش لـە ڕێکەوتـی ١٩٤٣/٧/١٢دا بـە یارمـەتی کەسـانی نیشـتمانپەروەر دەتوانێـت لـە سـلێمانی بـەرەو کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات بـڕوات و پاشـان دەگەڕێتـەوە بـارزان و شـۆڕشی دووەمـی بـارزان دەسـت پێـدەکات، لـە ساڵی ١٩٤٥ لێژنـەی ئـازادی بـە سـەرۆکایەتی مستەفا بـارزانی پێکهێـنرا، لـە کۆمـاری کوردسـتان کرایـە بەرپـرسی سـەربازی ئـەو کۆمـارە و پلـەی جەنەڕاڵـی پێـدرا، دوای لەباربـردنی کۆمـاری کوردسـتان لەلایـەن حکومـەتی ئێـرانی، مسـتەفا بـارزانی لـە ڕێـگای ڕووبـاری ئـاراس لـە سـاڵی ١٩٤٧ ڕوودەکاتـە یەکێتـی سـۆڤیەت و لـە ڕێکەوتـی ١٩٥٨/١٠/٦ دەگەڕێتـەوە عێـراق، پاشـان لـە سـاڵی ١٩٦١ شـۆڕشی ئەیلـوولی هەڵگیرسـاند دژ بـە حکومـەتی عێراقـی، هەروەهـا ڕێککەوتننامـەی ١١ی ئـازاری لەگـەڵ حکومـەتی عێراقـی واژوو کـرا، چەندیـن جـار هەوڵـی تیرۆرکـردنی دراوە لەلایـەن حکومەتـەوە لەنێـوان سـاڵانی ١٩٧٠- ١٩٧٢ لـە ١٩٧٩/٣/١دا لـە نەخۆشـخانەی جـۆرج تـاون لـە ئەمریـکا کۆچـی دوایـی دەکات. بـۆ زیاتـر زانیـاری بگەڕێنـەوە بـۆ: شـەعبان عـەلی شـەعبان، هەندێـك زانیـاری سیاسی و مێژوویـی، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٣ز)، ل ل ١٤- ١٨.

تەوەری دووەم:

ڕاپەڕینی خەلیل خۆشەوی ١٩٣٤ - ١٩٣٦

دوابەدوای دەست بەسەر کردنی شێخانی بارزان لەلایەن حکومەتی عێراقیەوە، ئاسایش لە ناوچەی بارزان بەرپا نابێت، چونکە خەلیل خۆشەوی کە لە شوێنکەوتە و یاوەرانی شێخانی بارزان دەبێت تا مانگی ئازاری ١٩٣٦ بەردەوام پایەداری دەکات و دەستەبەردار نابێت لە خەبات و تێکۆشان دژ بە زەبر و زەنگی دەسەڵاتدارانی حکومەتی عێراقی[١].

بێگومان ئەو هەنگاوەی خەلیل خۆشەوی دەگەڕایەوە بۆ ڕەفتاری نابەجێی حکومەت بەرامبەر بە ڕێبەرە دوورخراوەکانی تەکیەی بارزان، هەروەها بەهۆی ئەو بەڵێنانەوە کە لەلایەن بەرپرسانی حکومەتەوە پێیان درابوو کە هەرگیز ڕووی کردەوەیان بەخۆوە نەبینی، لەگەڵ هەڵسوکەوتنی نالەباری حکومەت بەرامبەر بە بارزانییەکان، وایکرد خەلیل خۆشەوی لە دووری شێخانی تەکیەی بارزان ببێتە درێژە پێدەری ڕێگەی شێخانی بارزان و خەبات لە دژی حکومەت دەست پێبکات[٢].

ڕاپەڕینی خەلیل خۆشەوی دژی دەسەڵاتدارانی حکومەتی عێراق بەرپای کرد، شۆڕشێکی نیشتمانی و نەتەوەیی بوو، نزیکەی سێ یەکی سوپای عێراق بە هەموو توانایەکیەوە بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەریتانی و هێزی کرێ گرتەی لیڤی ئاشووری و هێزی جاشی هۆزەکان و بە یارمەتی جەندرمەی تورکان لە دژی بزاڤەکە خرایە گەڕ[٣].

بەر لە ڕۆیشتنی (شێخ ئەحمەد بارزانی)[٤] بۆ ناو خاکی تورکیا لە حوزەیرانی

(١) کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستدا، وەرگێڕان: حەمە کەریم عارف، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١ز)، ل ١٥٨.

(٢) فەرەیدوون نووری، بزاڤی بارزانی، (هەولێر- دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٧ز)، ل ١٢٨.

(٣) مستەفا جندیانی، (هەلدانەوەی چەند لاپەرەیەك لە راپەرینەکەی خەلیل خۆشەوی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣ز)، ل ١١٢٨.

(٤) شێخ ئەحمەد بارزانی (١٨٩٢– ١١ی کانوونی دووەمی ١٩٦٩) : شێخ ئەحمەد کوڕی شێخ محەمەد کوڕی شێخ عەبدولسەلامە لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٤ لەدوای لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەمی برای دەسەڵاتی تەواوی ناوچەی زێبار دەگرێتە ئەستۆ، مێژووی

ساڵی ١٩٣٢ دا هێزێكی (٢٠٠- ٣٠٠) چەكدار بە فەرماندەیی "وەلی بەگ، خەلیل خۆشەڤی، ئەحمەد نادر، عەبدوللا كركەموی و حەسەن محەمەد ئەمین" لەسەر سنوور لەنێوان گوندەكانی "گەردی" هێشتەوە، بەجۆرێك چەكی زیادە لای ئەوان بوو تا لەكاتی پێویستدا كەڵكی لێ وەربگرن[1].

دەكرێت بڵێین مەبەستی شێخ ئەحمەد لەوە دابوو كە دەڤەری بارزان لە هێزی چەكداری چۆڵ نەبێت، تاكو حكومەتی عێراق و كاربەدەستانی بەریتانیا ئەوەی دەیانەوێت لە دەڤەری بارزان وەك نیشتەجێكردنی ئاشوورییەكان و دانانی بنكەی پۆلیسی بۆیان نەچێتە سەر.

دیارە ئەم هێزە بووە مایەی نیگەرانی حكومەتی عێراقی، كە هەریەكە لە مستەفا بارزانی، شێخ محەمەد سدیق و وەلی بەگ لەگەڵ خەلیل خۆشەوی چالاكیان دەنواند لە نزیك سنوور[2]، بۆ ئەم مەبەستە حكومەتی عێراقی داوای لە توركیا كرد، كە ڕێگری بكات لەو چەكدارانە و لەسەر سنوور دووریان بخاتەوە یاخود ڕادەستی حكومەتی عێراقیان بكاتەوە، هەرچەندە حكومەتی توركیا بەدەم داواكارییەكەی عێراق هات لە گرتنەبەری ڕێوشوێنی توند دژبە بارزانییەكان، بەڵام چالاكییەكان هەر بەردەوام بوون[3].

شێخ ئەحمەد بارزانی پڕە لە ململانێ و شۆڕش دژبە دەسەڵاتی عێراق، دوای لەبارباردنی شۆڕشی یەكەمی بارزان لە حوزەیرانی ١٩٣٢ پەنای بردۆتە بەر توركیا، پاشان لە ساڵی ١٩٣٤ گەڕایەوە بۆ عێراق و ساڵی ١٩٤٣ جارێكی تر لەسەروبەندی شۆڕشی دووەمی بارزان دژی حكومەت ڕاپەڕی و لە تەشرینی ساڵی ١٩٤٥ پەنای بردۆتە بەر ئێران، دوای شۆڕشی ١٩٥٨ هاتۆتەوە عێراق و پاش گەڕانەوەی وازی لە كاری سیاسی هێناوە، لە ساڵی ١٩٦٩ كۆچی دوایی دەكات. ڕاپەڕینەكانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی....، ل٢١٢.

(١) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، چەند ڕاستییەكی مێژوویی لەبارەی شۆرشی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شۆرشەكانی دیكەی بارزان تا ١٩٤٥، (دهۆك- چاپخانەی خەبات- ٢٠٠١ز)، ل ١٢٠.

(٢) حسن مصطفی، البارزانیون و حركات بارزان ١٩٣٢- ١٩٤٧، (بغداد- دار آفاق عربیه للصحافه والنشر- ١٩٨٣م)، ص ص ٤٧-٤٨.

(٣) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص ص ٢٦٠-٢٦١. لەو بارەیەوە وەزارەتی ناوخۆی عێراق بە نووسراوی ژمارە س/١٣٨ لە ڕێكەوتی ١٩٣٣/١/٢٣ داواكارییەك پێشكەش بە وەزارەتی دەرەوە دەكات بۆ ئەوەی ئاگاداری حكومەتی توركیا بكاتەوە بە داخستنی سنوورەكانی بە مەبەستی ڕێگا گرتن لە چالاكی و هاموشۆی چەكدارانی كورد. سەبارەت بە دەقی نووسراوەكەی وەزارەتی ناوخۆ بگەڕێوە بۆ پاشكۆی ژمارە (١).

حکومـەتی تورکیـا لـە بەهـاری ١٩٣٣ شـێخ ئەحمـەدی بـارزانی ڕادەسـتی حکومەتـی عێـراق کـردەوە لەگـەڵ ٨٦ کەس لە یاوەرانی و لە شـاری مووسـڵ دەسـت بەسـەری کردن، [١]، بـەڵام لـە مانگـی ئـابی ١٩٣٣ وەك نیازپـاکی و خـۆ دوورگرتـن لـە ڕوودانی هـەر شـەڕێك حکومـەتی عێراقـی ڕەزامەنـدی نیشـاندا لەسـەر گەڕانـەوەی شـێخ ئەحمـەد بارزانـی بـۆ بارزان[٢].

لـەدوای ڕادسـتکردنەوەی شـێخی بـارزان لەلایـەن تورکیـا، مسـتەفا بـارزانی بـە نهێنـی لەگـەڵ کۆمەڵێـك چەکـدار دەگەڕێتـەوە ناوچـەی بـارزان[٣]، پاشـان حکومـەتی عێراقـی فەرمـانی لێبـوردن بـۆ سـەرجەم بارزانییـەکان دەردەکات کـە بەشـداری چالاکییـە چەکدارییەکانیـان کردبـوو[٤]، تەنهـا خەلیـل خۆشـەوی نەبێـت کـە فەرمـانی لێبوردنەکـە نەیگرتـەوە[٥] .

لـە بەهاری سـاڵی ١٩٣٣ بارزانییەکان دەسـتە دەسـتە ڕوویان لـە ناوچەکەیان کردەوە، پـاش ئـەوەی زیاتـر لە سـاڵێك دەبوو بەهۆی شـەڕی بە زۆر داسـەپاو بەسـەریاندا ئاوارەی خـاکی کوردسـتانی تورکیـا بـوون، خەلیـل خۆشـەوی یەکێـك بـوو لـەو سـەرکردانەی کـە بـە فەرمـانی شـێخی تەکیـەی بـارزان لەگـەڵ چەنـد جەنگاوەرێـك لـە ناوچـەی گەردییـەکان

---

(١) کاوس قفطـان، الانتفاضـات البارزانیـە (صفحـات مـن تاریـخ الحرکـە التحرریـە الکردیـە في النصـف الاول مـن القـرن العشریـن)، (اربیـل- دار ئـاراس للطباعـة والنـشر- ٢٠٠٣م)، ص ٦٣.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٢ ؛

Sir F. Humphrys to Sir John Simon، Baghdad، March 11، 1933، Doc.298 in: British Documents on foreign affairs، part (II)، volume (8)، Eastern Affairs، December 1931 – June 1933، P.381.

(٣) Sir F. Humphrys to Sir John Simon، Baghdad، May 18، 1933، Doc.310 in: British Documents on foreign affairs، part (II)، volume (8)، Eastern Affairs، December 1931 – June 1933، P.393 .

نیسـان حسـن رۆسـتم، کـورد و دەسـەلاتە یـەك لـەدوای یەکـەکانی عێـراق ١٩١٦– ١٩٦٨، (سـلێمانی- خانـەی چـاپ و پەخـشی ڕێنـما– ٢٠١٧ز)، ل ٥٩.

(٤) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٨١.

(٥) عمـر محمـد محمـد کریـم، المصـدر السـابق، ص ١١٥ ؛ سـەبارەت بـە دەقـی نووسراوەکـەی وەزارەتـی ناوخـۆ ژمـارە ٤٧٣٣ لـە ١٩٣٣/٣/١٩ کـە ئەنجومەنـی وەزیـران لـە کۆبوونـەوەی ١ی نیسـانی ١٩٣٣ پەسـەندی کـرد دەربـارەی فەرمـانی لێبـوردن بـۆ سـەرجەم بارزانییـەکان کـە بەشـداری چالاکییـە چەکدارییەکانیـان کردبـوو، جگـە لـە خەلیـل خۆشـەوی بگەڕێـوە بـۆ پاشـکۆی ژمـارە(٢).

مابوونـەوە، جارجاریـش جووله و هاموشـۆی ئەو دیو ئەم دیوی سـنوورەکانیان دەکرد[١].

شـیاوی باسـکردنە حکومـەتی عێراقـی لەمیـانی فەرمـانی لێبـوردن بـۆ بارزانییـەکان، شـێخ ئەحمـەد بـارزانی لـە مووسـڵەوە دەگوازێتـەوە بـارزان، بەمـەش تـا ڕادەیـەك ڕەوشی ناوچەکـە ئارامـی بەخۆیـەوە دەبینێـت[٢]، لـەم ڕووەوە لە شـوباتی سـاڵی ١٩٣٤ بە فەرمانی شـێخی بـارزان، خەلیـل خۆشـەوی لـە گونـدی "ببانا" بـۆ ماوەیـەك نیشـتەجێ دەبێت، بۆ ئـەوەی لـە چـاوی حکومـەت بـە دوور بێت[٣].

بێگومـان هـۆکاری نەگرتنـەوەی فەرمـانی لێبـوردن بـۆ خەلیـل خۆشـەوی دەگەڕایـەوە بـۆ داخـوازی و ئـارەزووەکانی بەریتانیـا، چونکـە ناوبـراو لەلایـەن بەریتانییـەکان کەسـێکی خوازیـار نەبـووە، ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ دوای شـاڵاوی برادۆسـتیەکان، کـە حکومـەت ڕۆڵی نێوەندگیری گێڕا بۆ چارەسـەرکردنی کێشـەکانی نێوان بارزانییەکان و برادۆسـتییەکان، بۆیـە لـە سـەرەتای تشرینـی دووەمـی ١٩٣١ لێژنـەی نێوەندگیـری کـە پێـك هاتبـوون لـە موتەسـەریفی مووسـڵ و هەولێـر و قایمقامـی ڕوانـدز و زێبـار لەگـەڵ هەریەکـە لـە نوێنـەری شـێخی بـارزان کە بریتی بوو لە "مسـتەفا بـارزانی" و نوێنەری برادۆسـتیەکان لە ئاکرێ کۆبوونـەوە، بـەڵام کۆبوونەوەکـە هیـچ دەرئەنجامێـکی لێنەکەوتـەوە[٤].

بـە گوێـرەی ڕاپـۆرتی ئەفسـەری هەواڵگـری تایبـەت لـە شـاری هەولێر، شـێخ ئەحمەد بـارزانی چـاوەڕوانی ئەنجامـەکانی لێکۆڵینـەوەی لێژنەکـە دەکات و لەهەمـان کاتیشـدا ئـەوەش ڕادەگەیەنێـت کـە هیـچ هێرشـێك بـۆ سـەر ناوچـەکانی برادۆسـت ئەنجام نەدرێـت تـا ئەنجامـی لێکۆڵینەوەکـە ڕادەگەیەنرێـت، هەروەهـا ئـەوەشی ڕاگەیانـد ئەگـەر دەرکـەوت لێژنەکـە بەرگـری لـە ڕاسـتی و مافـەکان ناکات، ئـەوە بەرگـری لە پێگە و هەژموونیـان لـە ناوچەکـە دەکـەن[٥].

سـەبارەت بـەدوا دانیشـتن لەلایـەن هەردوولایـەنی ناکـۆك، خـاوەن کتێبـی "بـارزانی و بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد" ئاماژە بە هەوڵـەکانی قایمقامی زێبـار "بلە" دەکات کە

---

(١) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.

(٢) ڕۆژ عەبدوڵـلا عـادل ئەرگـوشی، ناوچــەی بـارزان لــە نێــوان ســاڵانی (١٩٣١- ١٩٤٦)، نامــەی ماســتەر پێشکەشــکراو بــە کۆلێــژی ئەدەبیــات، (زانکــۆی ســەلاحەدین- ٢٠١٠ز)، ل ٥٥.

(٣) پـی رەش، العـراق دولـه بالعنـف (المقاومـه الكرديـه ضـد عمليـه الحـاق كوردسـتان الجنوبيـه بالعـراق عـلى ضـوء أرشـيفات الحكومـه البريطانيـة بيـن أعـوام ١٩١٨– ١٩٣٧، (جنيـف- ١٩٨٦م)، ص ٩٠.

(٤) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ٢٦.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٩.

بەناوی حکومەتی عێراقەوە پەیوەندی بە شێخی بارزان دەکات، کە گوایە حکومەت حەز دەکات ناکۆکی لەنێوان بارزانییەکان و برادۆستیەکان نەمێنێ، شێخ ئەحمەد ئەم داخوازییەی حکومەتی پەسند کرد، بە مەرجێ لایەنگرانە نەبێت، بۆ ئەم مەبەستەش "محەمەد سدیق"ی برای وەك باوەر پێکراوی خۆی ڕەوانەی ئەو کۆبوونەوەیە کرد، هاوکات لەگەڵ ئەم پێشهاتە "مستەفا بارزانی" لە دەرەوەی بارزان بوو[١].

بێگومان دواتر دەردەکەوێت کە حکومەتی عێراقی و دەسەڵاتی بەریتانی بە هیچ شێوەیەك مەبەستیان چارەسەرکردنی کێشە و ناکۆکییەکان نەبوو، بەڵکو ئەم کارەیان زیاتر فێڵێکی سیاسی و سەربازی بوو، بۆ ئەوەی فەرماندە بە هێزەکانی بارزان لە ناوچەکە دووربخەنەوە، تا بەئاسانی بتوانن لە ڕێگای هێزی سەربازییەوە شێخ نشینی بارزان لەناوبەرن[٢].

کاتێك شێخ محەمەد سدیق بەم هێرشکردنەی بارزانی زانی بە پەلە هەڵسا بە دانانی هێزێك لەبەردەم سنووری برادۆستیەکان، بە سەرکردایەتی (حسو محەمەد ئەمین) بێرسیاڤی، پاشان توانی قایمقامی زێبار و لەگەڵ هەشت پۆلیس دەست بەسەر بکات، لەگەڵ خۆی هێنایە بارزان، یەکێك لەپۆلیسەکانی قایمقام هەوڵی راکردنی دا، لەلایەن بارزانیەکان تەقەی لێکرا، لە ئەنجامدا گیانی لەدەست دا، ئەم پۆلیسە لەسەر ئایینی کریستیان بوو، بەریتانیا لەبەرامبەر ئەمەدا داوای کرد خەلیل خۆشەوی بدرێتە دەستیان و تاوانبار کرا بەوەی کە بە ئەنقەست پۆلیسە کریستیانەکەی کوشتووە[٣].

لەلایەکی دیکەوە ئەوەی زیاتر بووە هۆی ڕق لێبوونەوەی بەریتانیا لە خەلیل خۆشەوی، لێدانی گورزێکی تری حکومەت بوو، لە ٣٠ ئایاری ١٩٣٢ لەلایەن خەلیل خۆشەوی لە ڕێگای نێوان (بازێ- بارزان)، کە لە لێژنەیەکی حوکمی پێك دەهات لە قایمقامی زێبار و ئەندازیارێك و پێنج پۆلیس، بەمەبەستی دروست کردنی بنکەی پۆلیس لە گوندی (بازێ) لە نزیك بارزان، کەوتنە ناو بۆسەی خەلیل خۆشەوی، لە ئەنجامدا قایمقام و دوو پۆلیس کوژران، ئەندازیار و سێ پۆلیسەکەی تر بریندار بوون[٤].

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٢) أیوب بارزاني، المقاومە الكرديە للاحتلال ١٩١٤– ١٩٥٨، (فرنسا- دار نشر حقائق المشرق- ٢٠٠٢م)، ص ١٠٥.

(٣) مەنسور شێخ رەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٨.

(٤) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص٤٥ ؛ پی رەش، المصدر السابق، ص ٥٤ ؛ هاشم شێروانی، دەڤەرا بارزان (جوگرافیا، دیرۆك، کلتور)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- ٢٠٠٨ز)، ل ل ٢٦٧- ٢٦٨.

بێگومان ئەم چالاکییانەی خەلیل خۆشەوی کاریگەری گەورەی هەبووە لەسەرجەم دانوستاندنەکانی نێوان تەکیەی بارزان و لایەنی عێراقی بەریتانی، کە تێیدا جەخت دەکرایەوە لەڕادەستکردنی خەلیل خۆشەوی بە حکومەتی عێراقی، ئەگەرچی ڕەتکردنەوەی ئەم داخوازییەی حکومەت و ئینگلیز سەبارەت بە کێشەی خۆشەوی لەلایەن شێخی بارزانەوە کارێکی هەروا ئاسان و ئاسایی نەبوو، بەڵکو زۆر بەگران لەسەری ڕادەوەستا و هەر خۆشی باجەکەی دەدا، بەڵام ئەم هەڵوێستە کوردانەی شێخ ئەحمەد بارزانی هەڵقوڵا و دەربری زادەی ڕەوشت بەرزی و پەیامی شێخەکانی بارزان بوو سەبارەت بە دۆست و هاوسۆزانی خۆیان، ئەمەش وایکرد ئەوەندەی تر شوێن و پایەیان لەنێو دڵ و دەروونی هەوادارانیان پایەدارتر ڕابگیرێت[١].

ڕەوشی دەڤەری بارزان بۆ ماوەیەك هێوری بەخۆیەوە بینی، بەڵام دوا جار حکومەتی عێراقی لەهەموو ئەو بەڵێنانەی کە دابووی بە شێخی بارزان پاشگەز دەبێتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش لە ڕێگای فێڵ و تەلەکەوە لەسەرەتای ساڵی ١٩٣٤ شێخانی بارزان بانگهێشتی مووسڵ دەکات و لەوێش دەست بەسەریان دەکات و دەیانخاتە ژێر چاودێری و هێشتنەوەی زۆرەملێ[٢]، لەو بارودۆخەدا خەلیل خۆشەوی کە لە گوندی بیانا بە فەرمانی شێخی بارزان نیشتەجێ ببوو، خۆی دوور گرتبوو لە ڕووبەڕووبونەوەی لەگەڵ هێزەکانی حکومەت کە لەناوچەکەدا بڵاوەیان پێکرابوو، بەمەبەستی سەپاندنی هەژموونی دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکەدا[٣]، بەڵام لە شوباتی ١٩٣٤ هاوکێشەکە پێچەوانە دەبێتەوە، چونکە حکومەت لە ڕێگای تۆڕە هەواڵگرییەکانەوە ئاگادار دەکرێتەوە کە خۆشەوی لە گوندی بیانا لە باکووری بارزان نیشتەجێیە، بۆیە دەسەڵاتدارانی عێراقی هێزێکی پۆلیس ڕەوانەی گوندەکە دەکات، بەمەبەستی گەمارۆدانی و پاشان کوشتنی یاخود دیلکردنی ناوبراو، دیارە خەلیل خۆشەوی لەو هەلومەرجە لە ناکاوەدا قبوڵی خۆ ڕادەستکردن ناکات و بەرگری لەخۆی دەکات، لە دەرئەنجامی پێکدادانەکەش دوو پۆلیس دەکوژرێن و "خەلیل خۆشەوی" دەتوانێت خۆی دەرباز بکات[٤].

لەو بارەیەوە "مستەفا جندیانی" تەواوی ڕووداوەکە لە زاری هەریەکە لە "ساکۆ کانی لینجی و عەلی کوری خەلیل" دەگێڕێتەوە و دەڵێت" دوو پۆلیس بە نیازی بەزۆر

---

(١) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١٢٩- ١١٣٠.

(٢) عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية، (اربيل- مؤسسه موكرياني للطباعة والنشر- ٢٠٠١م)، ص ٥٢٧.

(٣) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ١١٦.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٦٤.

دار هێنان بۆ خۆیان بە خەڵك دەچنە نێو گوندەکە لەسەر بانێکەوە بە چەکەوە چاویان بە خەلیل خۆشەوی دەکەوێت و داوای خۆ بەدەستەوەدانی لێ دەکەن دەنا دەیکوژن ئەویش "واتە خەلیل خۆشەوی" لە دڵی خۆی وا بیر دەکاتەوە دیارە گوندەکە بەهێزێکی زۆرەوە گەمارۆ دراوە، گەر نا چۆن تەنها دوو پۆلیس ئاوا لێی ڕاست دەبنەوە و هەڕەشەی کوشتنی لێ دەکەن، ناوبراو دەست بەجێ کوڕەکەی دەنێرێتە لای ئاوایی گوند بەتایبەتی "ساڵح عەزیز" و کەسانی تر تا بزانێت چی بکات باشە و ڕای ئەوانیش لەو بارەیەوە چیە، کە کوڕەکەی کەسی گوندی وەگیر ناکەوێت هاواری بۆ بەرێت، دەگەڕێتەوە لای باوکی، بۆیە خۆشەوی ناچار دەبێت خۆی بە تەنیا بەرنگاریان ببێتەوە، سەرەتا ئەو پۆلیسە دەکوژێت کە لە سەربانەکەوە هەڕەشەی لێ دەکات، پاشان خەڵکی گوند پۆلیسەکەی تر دەکوژن، بەڵام بۆ ئەوەی خەڵکی گوندەکە لەلایەن حکومەتەوە ئازار نەدرێن وا بەباش زانرا کە بڵێن خەلیل خۆشەوی هەردوو پۆلیسەکەی کوشتووە"[١].

جێگای ئاماژە پێکردنە کە هەردوو پۆلیسەکە بە هیچ شێوەیەك دەرکیان بەوە نەکردووە، کە ناوبراو خەلیل خۆشەوییە، بەڵکو بە "ئەشقی" ناوزەدیان کردووە، بۆ دەرخستنی ئەو ڕاستیەش داوایان لە موختاری گوندەکە کردووە ئاگاداری بنکەی پۆلیسی بارزان بکاتەوە بەناردنی هێزی پێویست بۆیان بەمەبەستی دەستگیر کردنی "ئەشقی"یەکان لە گوندەکە، بەڵام بنکەی پۆلیسی بارزان لە وەڵامدا ڕایگەیاند بە زووترین کات بگەڕێنەوە، چونکە کار و ئەرکی ئەوان لەکاتی ئێستادا کۆکردنەوە و هێنانی دارە نەوەك دەستگیرکردنی ئەشقییەکان، بەر لە گەیشتنی وەڵامەکەش هەردوو پۆلیسەکە کوژران[٢].

پاش ڕووداوەکەی گوندی ببانا، خەلیل خۆشەوی لەگەڵ چەند کەسێکی تر لە خزم و دۆستانی لە حکومەت یاخی دەبن و ڕوو لە چیاکان دەکەن[٣]، ئەلبەتە دوورخستنەوەی شێخانی بارزان و هێشتنەوەیان لەژێر چاودێری و نیشتەجێ کردنیان بەشێوەیەکی زۆرە ملێ لە مووسڵ، وایکرد هەریەکە لە ئەحمەد نادر، وەلی بەگ و عەبدوڵلا کرکەموی، خۆیان بگەیەننە ڕیزەکانی خەلیل خۆشەوی و پەنا ببنە بەر شاخەکان و خۆیان ڕادەستی حکومەت نەکەن[٤].

بێگومان ئەم گردبوونەوەش بە ڕاسپاردەی شێخ ئەحمەد بارزانی بووە، بەشێوەیەك

(١) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣٢.

(٢) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١.

(٤) زبير بلال اسماعيل، ثورات بارزان ١٩٠٧– ١٩٣٥، (اربيل- وزارة الثقافة- ١٩٩٨م)، ص١٥٧.

بەردەوامی بدەن بەکاری چەکداری لە ناوچەکەدا تا ئەوکاتەی مستەفا بارزانی یاخود شێخ محەمەد سدیق بارزانی پەیوەندیان پێوە دەکات[١]، دیارە پشتیوانی شێخانی بارزان لە بزاڤەکەی خەلیل خۆشەوی تەکان و بنەمایەکی بەتین بوو بۆ ئەوەی خەڵك بەگوور و دەستە دەستە ڕووی تێبکەن و لە دەوری کۆببنەوە[٢].

خەلیل خۆشەوی بە یادی شێخانی بارزان دەستی دایە تفەنگ و لە شوێنی ئەوان کەوتە بەربەرەکانێ کردن لەگەڵ حکومەتی عێراقی، بەرە بەرە خەڵکی ناوچەکە ڕوویان تێکرد و لێی کۆبوونەوە، بە یادی تۆڵەسەندنی شێخانی بارزان کە لەئاو و خاکی خۆیان بە زۆر دوور خرابوونەوە، دەستیانکرد بە پەلاماردانی هێزەکانی حکومەت لە ناوچەکە بەشێوەیەك سەریان لە هێزی حکومەت تێکدابوو و تووشی شلەژانیان کردبوون[٣].

لەوبارەیەوە موتەسەریفی مووسڵ لە ڕاپۆرتێکی حکومیدا دەڵێت "لەوکاتەی حکومەت سەرقاڵی ڕێکخستن و دارشتنی هێزبوو بۆ بەهێزکردنی حکومەت لە دەڤەری بارزان بۆ ئەوەی دەسەڵاتی تەواو بگرێتە دەست لە ناوچەکەدا، شێخ ئەحمەد و براکانی لە مووسڵەوە کاریان بۆ ئەوە دەکرد کە پەیوەندی بە "وەلی بەگ" بکەن بە شێوەیەکی نهێنی، لە ڕێگەی ناوبراویشەوە پەیوەندی بە خەلیل خۆشەوی بکەن، لە ئەنجامی ئەمەدا چالاکییەکانی خەلیل خۆشەوی و پیاوەکانی ڕوو لە زیاد بوون و بە هێزی دابوون، توانیوانە هێرش بکەنە سەر گوندەکان و ئارامی ناوچەکە تێك بدەن "[٤].

حکومەتی عێراق هێزێکی زۆری بۆ بەدوا گەڕانی خەلیل خۆشەوی و چەکدارەکانی تەرخان کرد، بەڵام زۆر ئەستەم بوو هێزی حکومەت بەرامبەر بە هێزە چەکدارییەکەی بارزان هیچ جۆرە سەرکەوتنێك بەدەست بهێنن[٥]، چونکە سیستەمی جەنگی بزاڤەکە زیاتر شێوازی پەلاماری لە ناکاو شەڕی پارتیزانی پەیڕەو دەکرد[٦]، لەگەڵ هەبوونی شارەزاییەکی باشی چەکداران لە سروشتی ناوچەکە، وایکرد بوو هەوڵ و هەنگاوە

(١) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٦٥.

(٢) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣٤.

(٣) عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کورد و وە کورد و کۆماری عێراق، (تاران- ئەتلەس چاپ- ٢٠٠٥ز)، ل ١٦٥.

(٤) عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، وثائق عن الحركه القوميه....، ص ص ٥٣٠- ٥٣١.

(٥) محمد بریفکانی، چەند ڕاستی یەکی مێژوویی لە بارەی بارزانی یەکان، وەرگێڕان: چەپەر، (بەغدا- ١٩٥٣ز)، ل ١٩.

(٦) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص ٢٦٢.

سەربازییەکانی حکومەت سەرکەوتوو نەبێت[١].

سەرنەکەوتنی هەوڵە سەربازییەکانی حکومەتی عێراقی بۆ لەنێوبردنی بزاڤەکەی خەلیل خۆشەوی، ڕێگای واڵا کرد بۆ حکومەتی عێراقی بیر لە دروستکردنی تۆڕێکی سیخوڕی بکاتەوە لە نێوان دانیشتوانی ناوچەکە، بۆیە خەلیل خۆشەوی بۆ لەنێوبردنی سیخوڕەکان هێزێکی (٣٠) کەسی دیاریکرد، بە سەرکردایەتی هەریەك لە (ئەحمەد نادر، سەلیم خۆشەوی و مەڵکو ژاژوکی)، لەو کردەیەشدا چەکداران توانیان چەند سیخوڕێك بکوژن[٢].

لەلایەکی دیکەوە بە گوێرەی ڕاپۆرتێکی بەریتانی کە تێیدا جەخت لەوە دەکاتەوە، شۆڕشگێڕان بەهیچ شێوەیەك دەستیان نەپاراستووە لە نێوبردنی هەموو ئەو کەسانەی کە هاوکاری حکومەتیان کردووە، بەتایبەت موختارەکانی ناوچەی بارزان و دەڵێت "لە ١١ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٤ مەلکو ژاژوکی و پیاوەکانی موختاری گوندی "بنی بیا"یان کوشتووە، هەر لەو ڕۆژەدا سێ سەرباز بە ڕەگەز عەرەب لەنێوان مێرگەسۆر و کانی لینجیان کوشتووە، پاشان هێرشیان کردۆتە سەر گوندی "ماویلیا" لەنزیك گوندی "بنی بیا" کەسێکیان کوشتووە و یەکێکی تریشیان بریندار کردووە، کۆی گشتی موختارە کوژراوەکان لەو ڕۆژەدا گەیشتۆتە پێنج کەس، پێدەچێت پلانەکە بەردەوامی هەبێت بۆ لەناوبردنی موختارەکان لە دەڤەری بارزان و ئەو کەسانەی هاریکاری حکومەت دەکەن لە دۆزینەوەی شوێن و مۆڵگەی شوێنکەوتووانی خەلیل خۆشەوی"[٣].

دەڤەری بارزان لە هەڵچوونێکی بەردەوام دابوو، لەلایەك بە هۆکاری داگیرکردنی ناوچەکە لە ڕێگای سەربازییەوە، لەلایەکی دیکەوە بەهۆی دوورخستنەوەی شێخانی بارزان لە شاری مووسڵەوە بۆ باشووری عێراق، کە چی شۆڕشگێران سەرەڕای هەموو تەنگژە سیاسی و ئابوورییەکان خەریکی دووبارە خۆ ڕێکخستنی خۆیان بوون لە ئەنجامدانی شەڕی پارتیزانی دژ بە دەسەڵات، بەڵام بەهۆی نەبوونی ڕێکخستنێکی سیاسی کوردی کە پاڵپشتی لەو بزاڤە بکات و دەنگیان بگەیەنێتە هەموو بەشەکانی دیکەی کوردستان، وایکردووە کە بزاڤەکە لە پانتایی جوگرافییەکی دیاریکراودا بمێنێتەوە[٤]، سەرەڕای بەربەستەکان چەکدارەکان توانیان بۆ پارێزگاریکردن لە ناوچەکەدا هێزەکانی خۆیان بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەش بکەن، بەشێکیان بە سەرکردایەتی خەلیل خۆشەوی کە سەنگەری خەباتی لە چیای ڕەش دامەزراند، بەشەکەی دیکە بە

---

(١) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٦٧.

(٢) پی رەش، المصدر السابق، ص٩١.

(٣) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٦٦.

(٤) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ١١٧.

سـەرکردایەتی ئەحمـەد نـادر لـە چیای گۆڤەنـد "ژویـل" جێگیـر بـوو[١].

بێگومـان لەنێـوان سـاڵانی ١٩٣٤ – ١٩٣٥ ژمـارەی چەکـداران ڕووی لەزیادبـوون کـرد، بەشـێوەیەك گەیشـتە نزیکـەی (٧٠٠ تـا ٨٠٠) چەکـدار، ئـەم ژمارەیـەش سـەبارەت بـە ناوچەیـەکی شـاخاوی و دووری وەك بـارزان تاڕادەیـەك زۆرە، کـە دەرئەنجامەکـەی کاریگـەری قـووڵی لەسـەر بزاڤەکـەی خەلیـل خۆشـەوی دروسـت کـرد، بـەوەی کـە بزاڤەکـە لەیاخـی بوونێـکی چەنـد کەسـییەوە بـوو بـە ڕاپەڕینێـکی جەمـاوەری، هەروەهـا لـە دەربـەدەری و خۆشـاردنەوە جووڵانەوەکـە بـوو بـە جووڵانەوەیـەکی بەرگـری و بەرنگاربوونـەوە، جگـە لەمانـەش حکومـەتی عێراقـی ناچارکـرد داهاتێـکی زۆر و سـوپایەکی گـەورە دابیـن بـکات بـۆ ڕووبەڕووبونـەوەی بزاڤەکـە[٢].

لـەو بارەیـەوە "کاوس فەفتـان" سـەبارەت بەدابیـن کـردنی بودجـەی تایبـەت لەلایـەن حکومـەتی عێراقیـەوە بـۆ لەنێوبـردنی جووڵانەوەکـەی خەلیـل خۆشـەوی دەڵێـت "تونـدی ڕاپەڕینەکـەی خەلیـل خۆشـەوەی لەسـەر حکومـەت، وایکـردووە دەسـەڵاتدارانی عێراقـی ٢٢٪ بودجـە بـۆ سـوپا و ١٥٪ بـۆ پۆلیـس دابیـن بکـەن، لەبەرامبـەردا ڕێـژەی بودجـەی دیاریکـراو بـۆ خزمەتگوزارییـە کۆمەڵایـەتی و ڕۆشـنبیرییەکان کـەم بکەنەوە، بەشـێوەیەك تەنهـا ٨,٨٪ لـە بودجـەدا بـۆ کـەرتی تەندروسـتی و خوێنـدن فەراهـەم کرابـوو[٣].

جێـگای ئامـاژە پێکردنـە کـە ناوچەی بـارزان بـۆ حکومەتی عێراقـی و هێزەکـەی ببووە پارچـە ئاگرێـك و تەنگـژە هەمـوو ناوچەکـەی تەنی بـوو، لەو ماوەیـەدا کە شـێخانی بارزان دوورخرابوونـەوە نـۆ جـار کابینـەی حکومـەتی عێراقـی گـۆڕدرا، بێگومـان یەکێـك لـەو مەسـەلانەی بوونـە هـۆی ئـەو گۆڕانکارییـە فـراوان و یـەك لـەدوای یەکانـەی دەوڵەت لە عێراقـدا ئـەوە بـوو بەرپرسـانی حکومـەت نەیانتـوانی هێمنایـەتی وڵات بپارێـزن و خەبـاتی چەکـداری لـە ناوچـە کوردییـەکان سـەرکوت بکـەن[٤].

حکومـەتی عێراقـی لـە ٩ی کانـوونی دووەمـی سـاڵی ١٩٣٥ لـە شـاری هەولێـر بـۆ هەڵسـەنگاندنی ڕەوشـەکە و پەرەسـەندنی بزووتنـەوەی خەلیـل خۆشـەوی کۆبوونەوەیەکی فـراوانی ئەنجامـدا بـە ئامادەبـوونی موتەسـەریفی هەولێـر و مووسـڵ و "هاشـم خـضر" بەڕێوەبـەری گشـتی پۆلیسـی عێراقـی و "جەمیـل ڕەشـید" بەڕێوەبـەری پۆلیسـی هەولێـر و "عەبدولـلا عـەونی عەبدوللەتیـف" بەڕێوەبـەری پۆلیسـی مووسـڵ، کـە تێیـدا نەخشـە

(١) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٠.

(٢) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٤٠.

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٧.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٨.

و پلانی ڕووبەڕووبوونەوەی خەلیل خۆشەوی هەلسەنگێندرا و بڕیاردرا لەسەر لەناوبردنی ئەم جووڵانەوەیە لە ناوچەکەدا[١].

چالاکییەکانی خەلیل خۆشەوی تەنها حکومەتی عێراقی نەخستبووە دلەڕاوکێ، بەڵکو بەریتانییەکان بەهەمان شێوەی دەسەڵاتدارانی عێراقی بەگومانەوە دەیانڕوانییە بزاڤەکەی خۆشەوی، لەوبارەیەوە "همفریز" باڵیۆزی بەریتانی لە بەغدا لە بروسکەیەکیدا بۆ وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەی لە ٩ی کانوونی دووەمی ١٩٣٥ مەترسییەکانی خۆی لەهەمبەر خەلیل خۆشەوی ناشارێتەوە کە شوێنی سەرکردەیەکی نەتەوەیی بگرێتەوە[٢].

چەکدارانی بارزان بە توندی بەرەنگاری هێزەکانی عێراقی دەبوونەوە و زەبری کوشندەیان دەسرەواندێ، بە شێوەیەك لەو ماوەیەدا ئۆقرەیان لەحکومەت بڕی بوو، بۆیە حکومەت ناچار بوو هێزێکی ئاسایشی گەڕۆك پێك بهێنێت بۆ ڕاوەدوونان و لەنێوبردنی چەکداران، بەڵام لەبەر ئەوەی شوێنی چەکداران سەخت و هەڵەت بوو لە چیای شیرین، پاش ساڵێك لە هەنگاوەکانی حکومەت بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕیوان نەیتوانی هیچ ئەنجامێك دەستەبەر بکات و بەسەریاندا زاڵ بێت[٣]، لەئەنجامی تەشەنەکردنی چالاکیەکانی خەلیل خۆشەوی، بەشێوەیەك توانی بوویان ئارامی ناوچەکە بشڵەژێنن، بۆیە حکومەت لەبەرانبەر ئەمەدا هەڵدەستێت بە گواستنەوەی شێخانی بارزان لە مووسڵەوە بۆ باشووری عێراق[٤].

حکومەتی عێراق چەند ڕێ و شوێنێکی گرتەبەر بۆ لاوازکردنی ڕاپەڕینی خەلیل خۆشەوی، لەوانە چۆل کردنی گوندەکان و نیشتەجێ کردنیان لە گوندێك کە حکومەت دیاری دەکات، هەروەها قەدەغەکردنی دەرچوون لە گوند بێ ڕەزامەندی هێزەکانی حکومەت، بەشێوەیەك تەنانەت لەکاتی دەرچوونی شوانەکان بۆ لەوەڕاندنی مەڕوماڵاتیان، لەلایەن پۆلیسی حکومەتی عێراق هەموو بەیانییەك مەڕوماڵاتەکەیان دەژمارد، بە هەمان شێوەش لەکاتی گەڕانەوەشیان[٥].

---

(١) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨٢- ١٨٣.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ٤٠.

(٣) محمد بريفكاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٤) سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی (سەرهەڵدان و قۆناغەکان و نمونەیەك)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦ز)، ل ١١٠ ؛ إسماعيل شكر رسول، أربيل دراسه تأريخيه في دورها الفكري والسياسي ١٩٣٩ـــ ١٩٥٨ ،(مطبعة بينايي- سليماني- ٢٠٠٥)، ص ٥٤.

(٥) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٧.

لەلایەكی دیكەوە پۆلیسی عێراقی چاودێری خستبووە سەر كێڵگە و بەروبوومەكانیان، بەجۆرێك نابێت كەس خواردنی زیاد لەگەڵ خۆی ببات بۆ ناو كێلگەكان لە دەرەوەی گوندەكەدا، هەروەها لەكاتی وەرزی هاوین و پێگەیشتنی بەروبوومەكان، دەسەڵاتدارانی عێراقی چەند كەسێكیان دەست نیشان دەكرد بەمەبەستی لێكردنەوەی بەرهەمەكان، بێگومان پەیڕەوكردنی ئەو سیاسەتەش زیاتر بۆ فشار خستنە سەر چەكداران و برسی كردنیان بووە[١].

ڕاپەڕینەكەی خەلیل خۆشەوی تا ئەو ڕادەیە گڕوتینی پەیدا كرد، كە حكومەتی عێراقی لەسەردەمی سەرۆك وەزیرانی یاسین هاشمیدا ناچار بوو بۆ سەركوتكردنی ئەو ڕاپەڕینە لە ناوچەی بارزان دەستە و دامێنی حكومەتی توركیا بێت و داوای لێ بكات بۆ ئەوەی سەرهەڵداوەكان لەكاتی ئەنجامدانی هەر كردەیەكی چەكداری نەچنە ناو ئەو وڵاتە و سنوورەكانی خۆی لەبەردەمیان دابخات و هێزی سەربازی لەو سنوورانەدا جێگیر بكات[٢].

بێگومان ئەم هەڵوێستەی حكومەتی عێراقی لەوە سەرچاوەی گرتبوو، كە بەتەنها ناتوانێت بەرگری و ڕاپەڕینی كورد سەركوت بكات[٣]، دیارە ئەم بارەش زیاتر هانی حكومەتی عێراقیدا پەنا وەبەر هێزی ئاسمانی بەریتانیا و بەستنی پەیمانی هاوسنووری ساڵی ١٩٣١ خۆی لەگەڵ توركیا نوێ بكاتەوە كە بۆ لەناوبردنی شۆڕشی یەكەمی بارزان بەناوی پاراستنی ئاسایشی سنوورەكانەوە بەستبووی، لەو بارەیەوە لە ئاكامی هەوڵێكی زۆری دیبلۆماسی بەریتانی توانرا هەماهەنگی و ڕێكەوتننامەی سەربازی هاوبەشی عێراقی- توركی بۆ لەناوبردنی جووڵانەوەكەی خەلیل خۆشەوی پێك بهێنرێت[٤]، بۆیە لەدوای دانوستاندنی نێوان نوێنەرانی هەردوو حكومەت، یەكە سەربازییەكانی سوپای توركیا هاتە نێو ململانێیەكان و بە هاوبەشی لەگەڵ هێزەكانی عێراق ئامادەكارییە سەربازییەكانیان ڕێكخست بەمەبەستی هێرشكردنی سەر چەكدارە بارزانییەكان[٥].

حكومەتی عێراقی بەڕاسپاردە و ئامۆژگارییەكانی ڕاوێژكارانی بەریتانی، دەستیكرد بە ڕاكێشانی هۆزەكانی دەوروبەری ناوچەكە و جێگیركردنیان لەناو هێزەكانی پۆلیس بە شێوەی "هێزێكی نافەرمی"، پاش ئەوەی توانی ئاغا و دەرەبەگەكانی ناوچەكە لەڕێگای

(١) پی رەش، المصدر السابق، ص ٩٦.

(٢) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٢٨- ١٢٩.

(٣) شاكرو خدو محوی، المسألە الكردیە في العراق المعاصر، (دهوك- مطبعة خاني- ٢٠٠٨م)، ص ٩٤.

(٤) محسن المتولي، المصدر السابق، ص٢٢٢.

(٥) شاكرو خدو محوي، المصدر السابق، ص ٩٤.

پێدانی جیاوگەی جۆراوجۆر بۆ خۆی پەلکێش بکات، وەك پێدانی دەستەواره و نەدانی باج، لەبەرامبەر تەواوکردنی ئەو ئەرکەی کە هێزەکانی حکومەت نەیاندەتوانی لەبەرنگاربوونەوەی چەکدارانی بارزان ئەنجامی بدەن، ئەوان ئەرکەکە بگرنە دەست و بەدواداچوون بکەن بۆ ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی[١].

لە کۆتایی مانگی ئازاری (١٩٣٥) حکومەتی تورکیا (٣٠٠) پیادەی تورکی ناردە سەر سنوور نزیك گوندی بێروخ، هەروەها حکومەتی عێراقیش هێزێکی پێك هێنا بە سەرکردایەتی لیوا "محەمەد ئەمین زەکی پاشا" کە لە سێ فەوج پێك دەهات، بریتی بوون لە فەوجی (بلێ، ڕەواندز، هەولێر) بەناوی هێزی "شێرباز"، لەگەڵ ٢٤ مەفرەزەی پۆلیس و ئەو هۆزانەی کە لایەنگری حکومەتیان دەکرد بۆ دژایەتی کردنی خەلیل و لایەنگرانی[٢].

لەلایەکی دیکەوە بە گوێرەی ڕاپۆرتێکی نهێنی بەریتانی کە لەلایەن باڵیۆزی بەریتانیا لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣٦ بۆ وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی ناردووە، سەبارەت بە عێراق لە ساڵی ١٩٣٥ و جووڵانەوەکەی خەلیل خۆشەوی دەڵێت "وێڕای بوونی هەندێ هێزی پێشینەی سەربازی تورکی لە ناوچەکە، هێزێکی دیکەی تورکی کە بریتین لە دوو کەتیبەی پیادە و ٢٠٠ سوارە بە قولایی دەیان کیلۆمەتر هاتوونەتە ناو خاکی عێراق بۆ یارمەتیدانی سوپای عێراقی بەمەبەستی لێدان و بەدوادا گەڕانی خەلیل خۆشەوی و لایەنگرەکانی لە ناوچەی بارزان و دەورووبەری[٣].

ئابلۆقەی سەربازی و ئابووری حکومەتی عێراق و تورکیا بۆ سەر خەلیل خۆشەوی و لایەنگرانی ناخۆشی زۆری بۆ هێنابوون، بەتایبەت کێشەی نەبوونی خۆراك و برسیەتی[٤]، لەو بارەیەوە "حوسێن خال مەلا" دەڵێت "لە حالەتی بەردەوام دابووین بۆ پەیداکردنی خۆراك، چونکە برسیەتی زۆری بۆ هێنابووین، یەکێ لە مەفرەزەکانمان هەولێدا بچێتە ناوچەکانی سورچی بۆ پەیداکردنی خۆراك، بەڵام هەوڵەکان سەرکەوتوو نەبوون و نەیانتوانی خەڵکی ناوچەکە قەناعەت پێبکەن بەپێدانی خۆراك ئەگەر بەشێوەی تاکە کەسیش بێت، نەوەك بۆ خێزانەکانیان، لەکاتی گەڕانەوەشیان ڕووبەڕووی چەکدارانی ئاغا و دەرەبەگە هەوادارەکانی حکومەت بوونەوە و زۆر بە نارەحەتی ڕزگاریان بوو تاکو گەیشتنەوە چیای بارزان[٥].

---

(١) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص ٢٦٣.

(٢) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢.

(٣) نجده فتحي صفوه، المصدر السابق، ص ١٢١.

(٤) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٥٨.

(٥) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٦٩.

خەلیل خۆشەوی و پیاوەكانی ماوەیەك لە ناوچەی شێروان و مزووری لەگەڵ ژمارەیەكی زۆری خێزان و منداڵەكانیان مانەوە، پاشان بە هۆی پالەپەستۆی زۆر و هێرشی بەردەوامی حكومەت ناچاربوون بەرەو باكوور بۆ چیاكانی سەر سنووری نێوان عێراق و توركیا بچن[١].

دوابەدوای گەیشتنیان بە چیاكانی سەر سنوور، ئەحمەد نادر كە هاوڕێیەكی نزیكی خەلیل خۆشەوی بوو فەرمانیدا بە چەند كەسێك بچن بۆ پەیداكردنی خۆراك بۆ خێزانەكانیان، لەوكاتەدا هێزەكانی توركیا بەمەبەستی گەڕان بەدوای چەكداران لەو ناوچانەدا بڵاوكرابوونەوە، بۆیە چەكداران بەهەر شێوەیەك بوو توانیان خۆیان لە ئاشكرابوون لەو هێزانە بەدوور بگرن، لەو بارودۆخەدا خەلیل خۆشەوی و ئەحمەد نادر لەگەڵ خێزانەكانیان بە هەڵە بەرەو هێزەكانی توركیا هەنگاویان دەنا، بەڵام لەكاتی گونجاودا لەلایەن ئەو كەسانە ئاگادركرانەوە كە پێشتر بە فەرمانی ئەحمەد نادر چووبوون بۆ پەیداكردنی خۆراك، بۆیە ئاراستەی ڕێرەوەكەیان گۆڕی و لە هێزەكانی توركیا دووركەوتنەوە، پاشان بڕیاریاندا بچن بۆ چیای (ژویل/ گۆڤەند) كە دەكەوێتە سەر سنووری عێراق و توركیا[٢]، دیارە لەكاتی چوونی چەكداران بۆ چیای ژویل، هێزەكانی توركیا هەموو گوندەكانی گەردیان دەست بەسەر كرد، هەروەها هەستان بە دانانی چەند سەربازگەیەك لە "بیسكا" و "كەلیت" بە ئامانجی ڕاوەدوونان و لە ناوبردنی جووڵانەوەكەی خەلیل خۆشەوەی و لایەنگرانی[٣].

سەرەڕای نەبوونی خۆراك و چەك لە نێو چەكداران، حكومەتی عێراق و توركیا خەڵكیان هان دەدا بە بەرتیل و پارە بۆ ئەوەی سیخوڕیان بۆ بكەن بەمەبەستی دۆزینەوەی شوێن و مۆڵگەی چەكداران، لەم ڕووەوە هێزەكانی توركیا لەكاتی شەودا لەگەڵ چەند سیخوڕێك لە خەڵكی "كەلیت" بەرەو مۆلگەی چەكداران لە شاخی "گۆڤەند" هەنگاویان هەڵهێنا[٤]، لەئەنجامدا لە ئازاری ساڵی ١٩٣٥ شەڕێكی گەورە ڕوویدا، كە بەشەڕی "چیای ژویلی" بەناوبانگە، لەم شەڕەدا هێزەكانی توركیا بە ڕێژەیەكی بێ شومار لە پشتەوە بەهانای سوپای عێراقەوە هاتن، هەرچەندە لە سەرەتادا چەكداران لە شەڕی پارتیزانی و خۆڕاگریدا تەنگیان بە سوپای عێراق هەڵچنیبوو، بەڵام بەردەوامی شەڕەكە بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك و پاشان بەتەنگەوە هاتنی سوپای توركیا بەو ژمارە زۆرەوە تەرازووی هێزی شەڕەكەی گۆڕی، واتە بووە

---

(١) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١٣٥- ١١٣٦.

(٢) پی رەش، المصدر السابق، ص ص ٩٨- ٩٩.

(٣) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٧٥.

(٤) پی رەش، المصدر السابق، ص ١٠٠.

هـۆی سـەپاندنی گەمارۆیـەکی سـەربازی زۆر تونـد بەسـەر چەکـداران لەلایـەك و گۆڕینـی شـێوازی جەنگـی شۆڕشـگێڕان لـە شـەڕی پارتیزانیـەوە بـۆ شـەڕی ڕووبـەڕوو "مواجهـە" لەلایـەکی دیکـەوە[1].

سـەرەڕای سـەختی شـەڕەکە چەکـداران لەسـەرەتادا توانیـان سـێ هێـرشی گـەورەی هـەردوو سـوپا تێـك بشـکێنن و ٥٠ سـەربازیش بکـوژن[2]، بـەڵام لەدەسـتدانی ئەحمـەد نـادر لـەو شـەڕەدا، کاریگـەری قـووڵی دروسـتکرد لەسـەر ورەی چەکـداران، چونکـە پڕکردنـەوەی شـوێنی ئـەو زۆر ئەسـتەم بـوو[3]، سـەبارەت بـە "عەبدوڵـڵا کرکەمـوی" بـە برینـداری ناچاربـوو خـۆی بدات بەدەسـت هێـزە عێراقیەکانـەوە، بەڵام خەلیل خۆشـەوی تـوانی بەخۆیـی و ٣٠ کـەس لـە خزمـانی لـەو تۆقـە ڕزگاری بێـت کـە هێـزەکانی تورکیـا و عێـراق بۆیـان دانابـوو[4].

لەدەسـتدانی ئەحمـەد نـادر کاردانـەوەی هەبـوو لەسـەر دەروونـی شۆڕشـگێڕان، هـەر بۆیـە ڕووداوی شـەڕەکە تـەرازووی هاوسـەنگی هێـزی سـەربازی و بـاری دەروونـی جەنگاوەرانـی بـۆ ئاسـتێکی پێچەوانـەی خێـرا گـۆڕی، مانەوەیان لەم شـوێنە مەحـاڵ بوو، بۆیـە هەندێـك لـە چەکـداران خۆیـان دا بەدەسـتەوە، دیـارە مانـەوەی جەنـگاوەران لەم ناوچەیـە کارێکـی ئەسـتەم بـوو، چونکـە کەوتبوونـە سـەر سـنووری (عێـراق ـ تورکیـا) کە سـوپای هـەردوولا هەمیشـە هێرشـیان بـۆ دەهێنـان، هەروەهـا بـە لەدەسـتدانی ئەحمەد نـادر بارێکـی دەروونـی ناڕێـك لـەلای جەنـگاوەران هاتبـووە ئـاراوە، سـەرەڕای ئەوانـەش حەواندنـەوە و گوزەرانـی خێزانەکانیـان لـەم ناوچەیـە سـەخت بـوو، وێڕای هێـزی تورکی بوونـی جاشـی خۆیـی ئەوەنـدە گەمارۆدانەکـەی توندتـر کردبـوو[5].

سـەرەڕای ئەوەش حکومەتی عێراقی لە مانگی ئابی سـاڵی (١٩٣٥) بارودۆخی ئاوارتەی (تەنگەتـاوی) سـەربازی ڕاگەیانـد[6]، لـە ناوچـەکانی (مـزوری بـاڵا - بـارزان - مێرگەسـۆر) سـەربە لیوای مووسـڵ و ناوچەی کانی ڕەش و ناوچەی برادۆسـت سـەربە لیوای هەولێر، لـەم ناوچانـەدا هێـزی سـەربازی شـێرباز بەرپرس دەبێـت تاکـو ناوچەکـە دەگەڕێتەوە بۆ

(١) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣٦.

(٢) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٤٣.

(٣) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٣١- ١٣٢.

(٤) ڕێبـوار ڕەمـەزان عەبدوڵـلا، لەشـەهیدانی ڕێـگای نیشـتمانەوە چـوار ئەفسـەری قارەمـان (بەسـەرهات و ژیننامـە)، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆشـنبیری- ٢٠١١ز)، ل ل ٣٧- ٣٨.

(٥) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣٦.

(٦) پـاول شیسـمەن، خۆشـەوی مـەلا ئیبراهیـم، لەژێـر ئـالای کوردسـتاندا ژیـان و ڕێبـازی مـەلا مسـتەفا بـارزانی، (هەولێـر- خانـەی موکریـانی بـۆ چـاپ و بلاوکردنـەوە- ٢٠١٤ز)، ل ٨٧.

بارودۆخـی جـاران، کارگێـڕی ناوچەکە کارگێڕیەکی سـەربازی تـەواو دەبێت[١].

دادگای عـورفی بـە سـەرکردایەتی موقـەدەم "ئیسـماعیل ئاغـا" و ئەندامێتـی ڕەئیـسی یەکـەم "فەخـری ئەمیـن" و ڕەئیـس "عەبدولقـادر یاسـین" و دوو دادوەری کـورد بەنـاوەکانی "محەمـەد سـدیق عەبدولـڵا و سـدیق تاهیر" بەڕێـوە دەبـردرا[٢]، لەوماوەیەدا بەپێـی فەرمانەکانـی ئەنجوومەنـی عورفـی دەسـتکرا بـە دەسـتگیرکردنی چەنـد کەسـێك لـە ناوچەکـەدا هەندێـك لەمانـە هیچیـان لەسـەر نەبـوو بـێ تـاوان بـوون، بەبـێ ئـەوەی ڕەچـاوی تاوانبـار و بـێ تـاوان بکـەن، خەڵکیان دەگـرت و فەرمانـی خنکاندنیان بەسـەردا دەسـەپاند وەك (عومـەر گۆرانـی، محەمـەد مەحموود، فارس عەلی، مەلا زادە ئیسـماعیل، عەزیـز هۆسـتانی)[٣].

هەروەهـا حوکمـی بەندکـردن و دوورخسـتنەوەیان بـۆ هەندێکـی تـر دەرکـرد، لەوبارەیـەوە سـەماحەتی "هبەاللـه الموفتـي" ئەندامـی ئەنجوومەنـی ئەعیـان بـەداخ و حەسرەتێکـی زۆرەوە دەڵێـت "حوکمدانـی هەندێـك لەوانـە زوڵـم بـوو" هـەر لەبـەر ئـەوەی حوکمەکانـی ئەنجوومەنـی عورفـی تۆقانـدن ئامێزبـوون بۆیـە پـاش ماوەیەکـی کـەم ئیـرادەی مەلەکـی هەڵیوەشـاندەوە[٤]، لەکـۆی ئەو کەسـانەی درانـە دادگا لە ماوەی حوکمـی عورفـی دا (٦٣) کـەس بـوون لـە لایەنگرانـی خەلیل خۆشـەوی، کـە هەریەکەیان بـە ماوەیەکـی جیـاواز حوکمـدران، تەنهـا هەشـت کەسـیان نەبێـت لەسێدارە دران[٥].

ڕاگەیاندنـی حوکمـی عورفـی بـووە هۆکارێـك هەندێـك لـە ئەندامانـی نوێنەرانـی عێـراق ڕەخنـە لـە یاسـین هاشـمی سـەرۆك وەزیـران و ڕەشـید عالـی گەیلانـی وەزیـری ناوخـۆ بگـرن، لـەو بارەیـەوە مەعـروف روسـافی نوێنـەر و شـاعیر ڕایگەیانـد حوکمـی عورفـی لـە دەڤـەری بـارزان پێچەوانـەی بەڵێنەکانـی حکومەتـە، چونکە دەسـەڵات نیازی بـوو لێبووردنـی گشـتی دەربـکات، هەروەهـا هەریەکـە لـە عەلـی کەمـال نوێنـەری سـلێمانی و عەبدولعەزیـز قەسـاب نوێنـەری بەغـدا هاوشـێوەی روسـافی ڕەخنەیـان گـرت لەدەرکردنـی ئـەو بڕیـارە لەلایـەن حکومەت، بەڵام یاسـین هاشـمی لـە وەڵامدا ئەو

---

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ص ١٥٨- ١٥٩.

(٢) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣١.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧.

(٤) مەعـروف چیـاووك، کارەسـاتی بـارزانی زوڵملێکـراو، وەرگێـڕان: ئەبوبکـر سـاڵح ئیسـماعیل، (هەولێـر- دەزگای توێژینـەوە و بلاوکردنـەوەی موکریـانی- ٢٠٠٨ز)، ل ١٩٦.

(٥) نجـده فتحـي صفـوه، العـراق في الوثائـق البريطانيـة سـنة ١٩٣٦، مـن منشـورات مركـز دراسـات الخليـج العـربي بجامعـة البـصرة، (جامعـة البـصرة- ١٩٨٣م)، ص ١٢١.

حوكمـەی بەكارێكـی پێویسـت زانـی[١].

ئـەو كارانـەی حكومەت كە لـەدژی ڕاپەڕیـووەكان ئەنجامیدا، تا ڕادەیـەك كاریگەریان لەسـەر خەلیـل خۆشـەوی كـرد، ئـەوە بـوو بـە ناچـاری خـۆی و هێزەكـەی كـە ژمارەیـان نزیكـەی ٢٠ كـەس دەبـوون لەسـەرەتای ئەیلوولـی ١٩٣٥ بكشـێنەوە بـۆ ئێـران[٢]، دیـارە بەپاشەكشـەی هێزەكـەی خەلیـل خۆشـەوی لـە ناوچەكـەدا حكومـەت هەناسـە و ئۆخەیەكـی باشـی وەبەرهاتـەوە، بۆیـە لـە (٢٠ی تشرینـی یەكـەم ١٩٣٥) بڕیـاری ژمـارە (٦٥٦) مەلەكـی دەرچـوو، سـەبارەت بـە هەڵوەشـاندنەوەی ئەحكامی عورفی عەسـكەری لـە دەڤـەری بـارزان و دەوروبـەری، وەك بڵێـی ڕەوشـەكە ئاسـایی بۆتـەوە، گەڕاوەتـەوە سـەر دۆخی جـاران[٣].

حكومەتەكـەی یاسـین هاشـمی هـۆكاری هەڵوەشـاندنەوەی حوكمـی عورفیـان بەسـتەوە بـە گەڕانـەوەی ئاسـایش و ئارامـی بـۆ ناوچەكـە[٤]، بـەڵام لەبۆچوونێكـی تـردا جەخـت لـەوە كراوەتـەوە كـە مامەڵـە و خراپـی بڕیارەكانـی ئەنجوومەنـی عورفـی كـە بەشـێوەیەكی هەڕەمەكـی خەڵكـی بـێ تاوانـی سـزاداوە، وایكـردووە مەلیكـی عێـراق بڕیـار بـدات لەسـەر هەڵوەشـاندنەوەی دەسـەڵاتی عورفـی[٥].

بـەڵام هاتنـی وەرزی زسـتان و كشـانەوەی هێزەكانـی عێراقـی و توركـی، خەلیـل خۆشـەوەی گەڕایـەوە چیـای گۆڤەنـد، لەنیـوەی تشرینی دووەمـدا بۆ جارێكـی دیكە كارە سـەربازییەكانی لـە ناوچەكانـی باروش و برادۆسـت ئەنجامدایـەوە[٦]، بۆیە مێژوونووسـی عێراقـی (عەبدولـڕەزاق ئەلحەسـەنی) سـەبارەت بـە هەڵوەشـاندنەوەی حوكمـی عورفـی دەڵێـت "ئایـا ڕاپەڕینەكـە كۆتایـی هـات؟ نازانـم وەزارەتەكـەی هاشـمی پشـتی بـە چ بنەمایـەك بەسـتووە بـۆ هەڵوەشـاندنەوەی دەسـەڵاتدارییەتی عورفی لە دەڤـەری بارزان، كەچـی خەلیـل خۆشـەوەی بۆ مـاوەی پێنچ مانـگ مایەوە لـەدوای هەڵوەشـاندنەوەكە[٧].

(١) احمـد محمـد امیـن قـادر، موقـف مجلـس النـواب العراقـی في القضیـة الكردیـة في العـراق ١٩٢٥- ١٩٤٥، (السـلیمانیة- ٢٠٠٧م)، ص ص ١٥٣- ١٥٥.

(٢) عەبدولخالیـد سـابیر كەریـم، بیـری نەتەوەیـی لـە پەیـڕەو و ئامانجەكانـی جەمعیـەت و حزبـە كوردییـەكان ١٩١٩- ١٩٤٥ لێكۆڵینەوەیەكـی مێژوویـی سیاسـییە، (سـلێمانی- چاپخانـەی كەمـال- ٢٠١٣ز)، ل ٥٠١.

(٣) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣٨.

(٤) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٦١- ١٦٢.

(٥) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٦٥- ٦٦.

(٦) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص ٢٦٦.

(٧) عبدالرزاق الحسني، المجلد الرابع، المصدر السابق، ص ١٦١.

سەرەڕای هەوڵەكانی حكومەتی عێراقی، كەچی سەركەوتوو نەبوو لە كۆتایی هێنانی یەكجاری بە بزووتنەوەی خەلیل خۆشەوی، [1] بەڵام تاڕادەیەك لە ڕێگای ئەو گەمارۆ توندانەی سوپای عێراق و توركیا لە ناوچەكە بارودۆخی جەنگاوەرانی شپرزە كردبوو، بۆیە خەلیل خۆشەوی كۆبوونەوەیەك لەگەڵ دەستەكەی ئەنجام دەدات و تیایدا ئەگەری چوونە سوریا دێنێتە ئاراوە[2].

خەلیل خۆشەوی توانی بەخۆی و (٣٠) كەس لە هەڤاڵەكانی لەو دەوردانەی كە هێزەكانی عێراقی و توركی بۆی دانابوو خۆی ڕزگار بكات، لەوێشەوە بۆ سنوورەكانی سوریا ڕۆیشت، لەوكاتەدا سوریا لە ژێر دەسەڵاتی فەڕەنسا دابوو[3]، لەبەر بوونی ڕێگایەكی دوور و زستانێكی سارد و دڵنیا نەبوون لە دەسەڵاتدارانی سوریا ناچاربوون بگەڕێنەوە ناوچەی (دۆسكی ژووری) كە لە دەڤەری بادینانە، بڕیاریدا تا بەهاری داهاتوو خۆی لەوێ بشارێتەوە[4].

پاش ئەوەی خەلیل خۆشەوی لە ناوچەی دۆسكیەكان مایەوە، بڕیاریدا خۆی وون بكات تاكو هاتنی وەرزی بەهار، بیری كردەوە بچێتە ناوچەی رێكانیەكان، چونكە خاوەن چاكە بوو لەگەڵ سەرۆك هۆزی رێكانی (كەلحێ) لە ساڵی (١٩٢٣) ڕزگاری كردبوو، لە دەست (سیتو ئاغای هۆرەماری) كە دەیویست پەلاماری ناوچەكانی رێكانی بدات و بیخاتە ژێر ڕكێفی خۆی، بەڵام خەلیل خۆشەوی نامەیەكی شێخ ئەحمەدی بارزانی بۆ (سیتو ئاغای هۆرەماری) برد و ئەو پەلامارەی لێ ڕەتكردەوە و ڕزگاری كرد[5].

لە ناوچەی رێكانییەكان خەلیل خۆشەی لەگەڵ یاوەرانی چووە ئەشكەوتێكی دوور لە ناوچە ئاوەدانەكانەوە، كەلحی رێكانی ئازووقەی نزیكەی دوو هەفتەی بۆ ناردن[6]، لەلایەكی تر هەڵسا بە ئاگاداركردنەوەی حكومەت لە ئامێدی، هێزی حكومەتی هێنایە سەر شۆڕشگێڕان[7]، ئەم كارەی كەلحی رێكانی بۆ ئەوە بوو خەڵاتە

---

(١) فاخر عالی عابكر، مێژووی بارزان و راپەرینەكانی لە نیوەی یەكەمی سەدەی بیستەم دا، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٧)، ساڵی حەوتەم، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هاوینی ٢٠١٣ز، ل ١١٥.

(٢) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣٧.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥.

(٤) پی رەش، المصدر السابق، ص ١١٠.

(٥) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥.

(٦) مەنسور شێخ رەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٧) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨٦.

(٥٠٠٠) دیناریيەکەی کە حکومەت دیاری کردبوو بۆ ئەو کەسەی خلیل خۆشەوی بە مردوویی یان بە زیندووی وەربگرێت[١].

هەر ئەو شەوە حکومەتی عێراق بە هاوکاری کلحی رێکانی و پیاوەکانی گەمارۆی ئەشکەوتەکەیاندا[٢]، پاشان داوایان لە خلیل خۆشەوی و هەڤاڵەکانی کرد خۆیان بدەن بە دەستەوە، بەڵام ئەوان بەهیچ شێوەیەك ڕازی نەبوون خۆیان بدەن بەدەستەوە، شەڕکردنیان بە باش زانی و بەرگریان لە خۆکرد، بەرانبەر هێزەکانی حکومەتی عێراق[٣]، کاتێك حکومەتی عێراق و بەکرێ گیراوەکان گەمارۆی ئەشکەوتیاندا خەلیل خۆشەوی و هەڤاڵەکانی شەڕیان کرد لەگەڵ دوژمنان تا کوژرانیان لە نزیك گوندی (هرباشك) لە ناو رێکانیەکان، لە ١٣ی ئازاری ١٩٣٦ خەلیل خۆشەوی و هەڤاڵەکانی بە کوژراوی دەکەونە بەردەستی هێزەکانی حکومەت پاشان سەری (خەلیل خۆشەوی) یان بڕی، ئەم کارەشیان بۆ سەلماندی ڕاستی بەڵگەکەیان بوو[٤].

سەری خەلیل خۆشەوی و سێ لە هەڤاڵانی کە لە لاشەیان جیا کرابوویەوە هێنرانە شێروان مەزن کە سەنتەری ناحییەکان بوو بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك لەبەر چاوی خەڵك هەڵدەواسرێن، وەك دیارە مەبەستی حکومەت لەو کارە دوو شت بوو یەکێکیان نیشاندانی سەرکەوتن و هێز و بازووی خۆی بووە، ئەویتریان بۆ چاوترساندن و عیبرەتدانی خەڵکی ناوچەکە بوو[٥]، لەو بارودۆخەدا کاربەدەستانی حکومەت دایك و خێزانی خەلیل خۆشەویان هێنایە بنکەی پۆلیس، بەمەبەستی پێشاندانی سەری خەلیل خۆشەوی، خێزانەکەی خەریك بوو لەگریاندا ببورێتەوە، کەچی دایکی خەلیل ئامۆژگاری بوکەکەی کرد لە بەردەم چاوی دوژمنان فرمێسك نەرێژێت،[٦].

پاشان حکومەتی عێراقی بڕیارێکی دەرکرد بەکۆتایی هێنان بە ئەرکی سەربازی بۆ هەموو ئەو سەربازانەی کە بەشداریان کردبوو لە دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی[٧]، جگە لەمەش حکومەت هەڵسا بە دابەشکردنی خەڵات بەسەر بەکرێگیراوەکان، بۆ ئەم مەبەستەش هەریەك لە موتەسەریفی مووسڵ و بەڕێوەبەری

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥.

(٢) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٨٩.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٦٦– ١٦٧.

(٤) پی رەش، المصدر السابق، ص ١١٠.

(٥) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٤٤.

(٦) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦.

(٧) إسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ٥٤ .

پۆلیسی مووسڵ سەردانی قەزای ئامێدیان کرد، پاداشتی دابەشکرد بەسەر ئەوانەی یارمەتیدەری هێزەکانی عێراق بوون لەدەست نیشان کردنی شوێنی جەنگاوەران و شەهید کردنی خەلیل خۆشەوی و هەڤاڵانی[١].

دەکرێت بڵێین خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان و دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی و دوورخستنەوەی شێخانی تەکیەی بارزان، سەرەڕای جێگیرکردن و مۆڵدانی نزیکەی نیوەی سوپای عێراق لەو ناوچەیەدا، نەیتوانی ببێتە بەربەست لەبەردەم سەرهەڵدانەوەی خەباتی نەتەوایەتی کورد، چونکە زۆری نەبرد جارێکی دیکە چەخماخەی سەرهەڵدانەوەی شۆڕشی دووەمی بارزان ١٩٤٣- ١٩٤٥ بە ڕابەرایەتی مستەفا بارزانی هەڵگیرسایەوە و پەیامێکی گەورەی دایە دوژمنانی گەلی کورد، کە بە شەهید کردن یاخود کونجی زیندانە تارییکەکان نابنە ڕێگر و کۆسپ لەبەردەم داواکردنی ماف و داخوازیەکانی گەلی کورد، ئاشکراشە لەگەڵ دەستپێکردنی شۆڕشی دووەمی بارزان، ئەسعەد خۆشەوی ڕۆڵە بە جەرگەکەی خەلیل خۆشەوی، یەکەم چالاکی و یەکەم پێشمەرگەش کە لەگەڵ سەرکردەکەی خۆی (مستەفا بارزانی) لەدژی زوڵم و زۆرداری دەسەڵات ڕاپەڕی، هەر ئەو ڕۆڵە بە جەرگەی خەلیل خۆشەوی بە شەڕەفەوە لەگەڵ بارزانی بەشداری بەرگری لە یەکەمین کۆماری کوردستان کرد و یاوەری بارزانی کرد لە ڕێرەوە مەزنەکەی بۆ یەکێتی سۆڤیەت و لە شۆڕشی مەزنی ئەیلولیش فەرماندەیەکی دڵسۆزی مستەفا بارزانی بوو.

---

(١) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٣.

تەوەری سێیەم

قۆناغی ئاوارەیی شێخانی بارزان

هەر لەوکاتەی کە شۆڕشی شێخ مەحموودی حەفید دامرکایەوە، ئاڵای خەباتی ڕزگاریخوازی لە بارزان بەرزکرایەوە بە ڕابەرایەتی شێخ ئەحمەدی بارزان، حکومەتی عێراقی لە کانوونی یەکەمی ١٩٣١ هێزێکی بۆ ناوچەکە نارد و لە نزیك بارزان بە سەختی تێکشکا، پاش ئەوەی بەرقی بەگ بەپێی فەرمانی باڵاوە لە بەرەبەیانی ٩ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣١ لە ئۆردوی "بلە"ی مەرکەزی قەزای زێبار کە ١٠کم لە بارزانەوە دوور بوو بەرەو ئەو ئامانجەی کە بۆی دانرابوو سوپاکەی جوولاند، بەنیازی ئابلوقەدانی بارزان و دەستگیرکردنی شێخ و بڵاوەپێکردنی دارودەستەکەی[١].

سەبارەت بە شەڕ و پێکدادانەکەی نێوان بارزان و سوپای عێراق لە بەرەبەیان دەستی پێکرد تاکو ئێوارە بەردەوام بوو، کە هێزی بارزانییەکان لە ٨٠ جەنگاوەر تێنەدەپەڕی توانیان فەوجێکی سەربازی سوپای عێراق تێکبشکێنن، کە فرۆکەیەکی جەنگی بەریتانی پاڵپشتی دەکردن[٢]، دوای تێکشکانی سوپای عێراق، فەرماندەی ناوچەی مووسڵ و ژمارەیەکی کەمی ئەو هێزەی بەشداری کردبوو لە شاڵاوەکە توانیان خۆیان لە چنگی جەنگاوەرانی بارزان دەرباز بکەن و خۆیان بگەیەننە بارەگای فەوج لە بلێ[٣]، پاش ئەوەی نزیکەی ١٢٦ لاشەی سەربازی کوژراو و بەشێکی زۆر لە چەك و جبەخانەیان لە گۆڕەپانی جەنگ جێهێشت، لەبەرامبەریشدا تەنها پێنج جەنگاوەری بارزانی گیانیان لەدەستدا[٤].

حکومەتی عێراقی لە ١٠ی ئازاری ١٩٣٢ ئاگادارییەك ئاراستەی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەکات بۆ ئەوەی لەبەردەم قایمقامی زێبار "بلێ" ئامادەبێت و لەهەمان کاتدا پێیان ڕاگەیاند کە حکومەت بەنیازە بە دامەزراندنی بنکە حکومەتی لە ناوچەی بارزان[٥]، بۆ ئەم مەبەستەش ماوەی دوو ڕۆژیان بۆ شێخی بارزان دیاریکرد تا ڕازی بوونی خۆی سەبارەت

---

(١) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٢) وریا ڕەحمانی، کوردستان و کورد لە روانگەی نەخشەوانییەوە، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠٠٩ ز)، ل ١٩٠.

(٣) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٤) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٥) فاضل البراك، مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة، (بغداد- دار الشؤون الثقافية العامة- ١٩٨٩م)، ص ص ٧٦- ٨٢.

بەو بابەتە ڕابگەیەنێت، واتای ئەمەش کۆنترۆڵکردن و دەست بەسەرداگرتنی تەواوە بەسەر ناوچەکە و بەرگریکردنە لە جووڵانەوەی هێزەکانی بارزان(١).

شێخی بارزان ئەم ورياکردنەوەی فەرامۆشکرد، چونکە بە تەواوەتی نیازی حکومەتی دەزانی، هەر بگاتە ئەوێ دەستگیری دەکەن(٢)، دیارە هەر لەدوای ڕەتکردنەوەی داواکارییەکانی حکومەت لەلایەن شێخی بارزان، بڕیاری لەنێوبردنی شۆڕشەکەی بارزان درا لە ڕێگای هێزی سەربازی عێراقی بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەریتانی(٣)، چونکە حکومەتی عێراقی و دەسەڵاتی بەریتانی مەترسی ئەوەیان هەبوو لە بەرفرەوانبوونی بڵێسەی شۆڕش و ناکۆکییەکان بۆ ناوچەکانی دیکە(٤).

سوپای عێراقی لە ١٥ی ئازاری ١٩٣٢ بەپێی پلانێکی پێشتر نەخشە بۆ داڕێژراو لەهەرسێ قۆڵی قەزاکانی (ڕەواندز، ئاکرێ و ئامێدی)یەوە بە یارمەتی هێزی کرێگرتەی هەندێ لە هۆزەکانی برادۆست، زێباری و رێکانی دەستکرا بە ئامادەکاری بۆ هێرشێکی بەربڵاوی گەورە بۆ سەر ناوچەکانی بارزان(٥).

یەکەم شەڕیش لە ١٨ی ئازاری هەمان ساڵ ڕوویدا لە دەوروبەری گوندی "کورکێ" لە ڕۆژهەڵاتی مێرگەسۆر، یەکەکانی هێزی "دای"پێشڕەویان کرد بە ئاراستەی ئەو شەرگەیەی بەرامبەریان، هێزێکی بارزانییەکان بە فەرمانداریەتی "ئەحمەد نادر" لەدوای شەڕێکی سەخت، توانیان هێزەکەی "دای" بشکێنن و پاشەکشەیان پێبکەن بەرەو مێرگەسۆر، پاش ئەوەی ژمارەیەك لاشە و تەقەمەنی لەدوای خۆیان جێهێشت(٦)، لە تۆڵەی ئەم شکستە و بۆ بەرزکردنەوەی ورەی گیانی ئەوانەی مابوون، هێزی ئاسمانی بەریتانی (R.A.F) لە ڕۆژی ١٩ی ئازای ١٩٣٢ هاتە مەیدان و شاڵاوی توندی هێنایە سەر دەڤەری بارزان، بەتایبەت گوندی بارزان، کە شاڵاوە ئاسمانییەکانی هێزی هەوایی بەریتانی بە شەو و ڕۆژ نەدەپسایەوە، بەشێوەیەك شەڕی سەر زەوی تەنیا بووبوو بە

---

(١) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

(٣) محمود الدره، القضية الكردية، (بيروت- منشورات دار الطليعة - ١٩٦٦م)، ، ص ١٩٩.

(٤) فاضل البراك، المصدر السابق، w 76.

(٥) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٨ ؛

Edmund A. Ghareeb، Historical Dictionary of Iraq ، (lanham- the scarecrow press، Inc – 2004)، p.41.

(٦) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، وەرگێڕان: کامەران جەمال بابان زادە، بەرگی دووەم، (سلێمانی- چاپخانەی ڕێ نوێ- ٢٠١٠ز)، ل ٢٤٩.

وردە تەقـەی کـەم بایـەخ، ئـەم بارودۆخـەش تـا دوای مانگی ئـازار درێژەی کێشـا[١].

لەسـەرەتای مانگـی نیسـانی ١٩٣٢ هێـزی "دای" بـە سـەرکردایەتی عەقیـد "حـاج سری ئەحمـەد" شـاڵاوێکی فـرەوان و تونـدی کـردە سـەر ئـەو بەرەیـەی کـە گونـدەکانی نێـوان مێرگەسـۆر و شـێروانی دەگرتەخـۆ، بـە پاڵپشـتی هێـزی ئاسـمانی بەریتـانی، لـە ٣ی نیسـانی هەمـان سـاڵ بارزانییـەکان لەڕێـگای پیادەکـردنی تەکتیکێـکی سـەربازی بـە تـەواوەتی ئـەو دۆڵەیـان واڵا کـرد بـۆ حکومـەتی عێراقـی کـە درێـژ دەبوویـەوە بـەرەو بێرسـیاڤ و خۆیان لـە بەرزاییـەکان قایـم کـرد، هێـزەکانی حکومـەت وا گومانیـان بـرد کـەوا بەبـێ بەرگـری توانیویانـە مەبەسـتەکانیان بپێکـن لـە داگیرکـردنی ناوچەکـە، بـەڵام خۆشـیەکانی حکومەت بـوو بـە کارەسـات و دۆڕانـدن، چونکـە "مسـتەفا بـارزانی" دوای کۆکردنـەوەی هێـزەکانی لـەو قۆڵـەدا هێرشـێکی تونـد و پێچەوانـەی ئەنجامـدا، کەتێیـدا تـوانی ئـەو هێـزەی کـە گەیشـتبووە بێرسـیاڤ لـە هێـزەکانی تـری بەرەکـە دایببڕێـت[٢].

مسـتەفا بـارزانی بـە یـاوەری جەنـگاوەرەکانی لـە شـەڕێکی دەسـتەویەخەدا توانیـان شکسـت بـەو هێـزەی "دای" بهێنـن و جگـە لـە ژمارەیـەکی کـەم کەسـیان لـێ دەرنەچوو، ژمـارەی کـوژراوان گەیشـتە "٢٥٣" و برینداریـکی زۆر و ژمارەیەکیـش بەدیـل گیـران، لەگـەڵ دەسـت بەسـەرداگرتنی هەمـوو ئـەو کەلوپەلـە سـەربازیانەی کـە هەبـوو، ئـەم مەیدانداریـە بـە شـەڕی "دۆڵا ڤـاژی[٣]" نـاو دەبرێـت[٤].

حکومـەتی عێراقـی لـە کۆتاییـەکانی مانگـی ئایـاری ١٩٣٢ "شـێخ نورەدیـن بریفـکانی" ڕادەسـپێرێت بـۆ گفتوگـۆ کـردن لەگـەڵ شـێخی بـارزان بەمەبەسـتی گەیانـدنی داواکارییـەکانی حکومـەت لەدەسـت پێکردنـەوەی وتووێـژەکان، هەرچەنـدە شـێخی بـارزان ڕازی بـوونی خـۆی نیشـاندا بـۆ "شـێخ نورەدیـن بریفکانی" بـە ئەنجامـدانی گفتوگۆ لەگـەڵ لایـەنی عێراقـی- بەریتـانی[٥].

کەچـی لایـەنی عێراقـی- بەریتـانی جەختیـان دەکـردەوە لـە ئەنجامـدانی گفتوگۆ لەگونـدی هۆسـتان کـە ئـەوکات فەوجێـکی تـەواوی سـوپای عێراقـی تێیدابـوو، شـێخی بـارزان بـاوەڕی بـە ئینگلیـزەکان نەبـوو، بۆیـە ئـەم مەرجـەی قبـوڵ نەکـرد، داوای کـرد کۆبوونەوەکـە لـە شـوێنێك دوور لـە بـارەگای هێـزە عێراقییـەکان ئەنجـام بدرێـت و

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٢٠.

(٣) شەڕی دۆڵاڤاژی لەسەرچاوەکان بە شەڕی «مامیسك» هاتووە.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

(٥) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٢٥.

چەندیش دەیانەوێت با چەكدار لەگەڵ خۆیاندا بهێنن، لە حالەتێكیشدا ئەم دوو پێشنیارەیان ڕەتكردەوە جارێكی تر گوێ لە مەرجەكانیان ڕاناگیرێت[١]، دوو ڕۆژ پاش گەڕانەوەی "شێخ نورەدین بریفكانی" ژمارەیەكی زۆر فرۆكەی ئینگلیزی و بە شەپۆلی یەك لەدوای یەكدا ڕوویانكردە سەر ناوچەی بارزان، هەر شتێكیان لە خوارەوە بەرچاو كەوتبایە بۆردومانیان دەكرد، تەنانەت بۆمبی دانراو (القنابل الموقوتە) لەو ناوچەیە بەكارهێنرا كە منداڵێكی زۆری كوشت، چونكە لە بۆمبە فڕێدراوەكان كۆدەبوونەوە و لە پڕێكدا دەتەقیەوە و لەناوی دەبردن[٢].

لەئەنجامی بۆمبارانكردنی سەختی ناوچەی بارزان بە گشتی و گوندی بارزان بەتایبەت، لەلایەن فرۆكە بەریتانییەكان لەكاتی ڕۆژدا، وایكرد دانیشتوانی دێهاتەكان پەنا بنە بەر چیاكان و ئەشكەوتەكان[٣]، لەهەمان كاتدا دانیشتوانی گوندەكان لەشەودا ڕوویان لە دێهاتەكانیان دەكردەوە بەمەبەستی دابینكردنی خواردەمەنی و پێداویستیە تایبەتیەكانی ژیانیان، بەڵام بەهۆی بۆمبە فڕێدراوە كاتییەكان لەكتوپڕیدا بەهۆی تەقینەوەكان ماڵەكان وێران دەبوون و زیانی گیانی و مادی زۆری بەدوای خۆیدا دەهێنا[٤].

ئەم بارودۆخە ناهەموارە بارزانییەكانی ناچار كرد شەو و ڕۆژ لە ئەشكەوتەكان بمێننەوە و دێهاتەكانیان چۆڵ بكەن[٥]، چونكە زیانی گیانی خێزانەكان زۆر زیاتر بوو لە زیانی چەكدارە شەڕكەرەكان[٦]، بەجۆرێك لەوماوەیەدا فرۆكە بەریتانییەكان نزیكەی ٧٩ گوندیان وێران كرد، لەكۆی ٢٣٨٢ خانوو لەو دەڤەرە ١٣٦٥ خانوو بەهۆی بۆمبارانكردنی فرۆكەوە ڕوخێنران و سوتێنران، زیانێكی گەورەی گیانی لەنێو خەڵكی سڤیل دروست كرد[٧].

شێخی بارزان لە یەكی حوزەیرانی ١٩٣٢ هەموو لێپرسراوانی هۆزی بارزانی وەكو

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٣- ٤٤.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣-٤٥.

(٣) ئەحمەد خواجە، چیم دی (شۆڕشەكانی شێخ مەحموودی مەزن)، (هەولێر- دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس- ٢٠١٣)، ل ٣٠٢.

(٤) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص٥٥.

(٥) وەدیع جوەیدە، جوڵانەوەی نەتەوەی كورد بنەماو پەرەسەندنی، وەرگێڕان: یاسین سەردەشتیی، (سلێمانی- چاپخانەی سیما- ٢٠٠٨ز)، ل ٤٨٦.

(٦) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢.

(٧) دیڤید مكدول، تاریخ الاكراد الحدیث، ترجمە: راج ال محمد، (بیروت- دار الفارابي- ٢٠٠٤ز)، ص ٢٨٦.

"وەلی بەگ، خەلیل خۆشەڤی، ئەحمەد نادر، عەبدوڵڵا کرکەموی و حەسەن محەمەد ئەمین"ی بانگ کرد، پاش وتوویژ کردن لە بارودۆخی ناوچەکە لەڕووی سیاسی و سەربازییەوە بڕیاریاندا پەنا ببنە بەر تورکیا و بەشێوەیەکی ڕێك وپێك و بەردەوام بن لە داکۆکی کردن و داپۆشینی کشانەوە، هەرکە شوێنێکیان بەجێ دەهێشت، هێزەکانی سوپا پێشدەکەوتن بۆ داگیرکردنی[١].

لە١٠ی حوزەیران خێزانە بارزانییەکان لە دۆڵی "زێت" و گوندەکانی دەوروپشتی کۆبوونەوە بۆ چوونە ناو تورکیا، بەڵام شێخی بارزان پاش کۆبوونەوەی لەگەڵ لێپرساوە بارزانییەکان بڕیار لەسەر چەند خاڵێك درا لەوانە: کەمترین ژمارەی خێزان بچێتە ناو تورکیا، هەروەها ئەو خێزانانەی کە مەترسیان لەسەر نیە بگەڕێنەوە گوندەکانیان و خەریکی ژیانی ئاسایی خۆیان بن، لەگەڵ بردنەوەی چەکی کۆن لەگەڵ خۆیان بۆ ڕادەستکردنەوەی بە حکومەت، تەنیا ئەو خێزانانە بچن بۆ تورکیا کە مەترسیان لەسەرە، لەگەڵ مانەوەی (٢٠٠- ٣٠٠) چەکدار بە فەرماندەیی "وەلی بەگ، خەلیل خۆشەڤی، ئەحمەد نادر، عەبدوللا کرکەموی و حەسەن محەمەد ئەمین" لەسەر سنوور لەنێوان گوندەکانی "گەردی"، بەجۆرێك چەکی زیادە لای ئەوان بێت تا لەکاتی پێویستدا کەلکی لێوەربگرن[٢].

شێخ ئەحمەدی بارزانی لە٢٠ی حوزەیرانی١٩٣٢ هەریەکە لە محەمەد سدیق و حاجی تەها ئامێدی ڕەوانەی گوندی گرانە کرد، کە گوندێکی گەردییەکانە دەکەوێتە ناو خاکی تورکیا، بەمەبەستی ڕاوێژکردن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی حکومەتی تورکیا بۆ ڕێکخستنی ڕێوشوێنە تایبەتییەکان بۆ چوونە ناوەوەی خێزانە بارزانییەکان بۆ ناو تورکیا[٣].

حکومەتی تورکیا ڕەزامەندی خۆی نیشاندا بەوەی کە خێزانە بارزانییەکان وەك پەناهەندە وەربگرێت، بەو مەرجەی لە گوندی گرانە چەکەکانیان بەدەستەوە بدەن و لە ڕاستیدا بارزانییەکان بۆ دوورکەوتنەوە لەسازکردنی هەر گیروگرفتێك لەگەڵ تورکەکان هەندێك لە چەکەکانیان ڕادەستی حکومەتی تورکیا کرد، بەمەش خێزانە بارزانییەکان دەستیانکرد بە پەڕینەوە لەسنوور و چوونە ناو گوندی گرانە[٤].

شێخی بارزان لە ٢٢ی حوزەیرانی ١٩٣٢ خاکی عێراقی بەجێهێشت و ڕوویکردە ناو

---

(١) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٣) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٦.

(٤) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠.

خاکی کۆماری تورکیا، پاشان تورکەکان شێخ ئەحمەد بارزانی بە یاوەری هەریەکە لە حاجی تەها ئامێدی و عەلی مح بارزانی گواستەوە بۆ ئەنقەرە و ئەوانی تریشی لەگەڵ مستەفا بارزانی و محەمەد سدیق گواستەوە بۆ ئەرزرووم، زیاتر لە ١٠٠ بارزانی بەبیانووی بەشداری کردنیان لە شۆڕش لەدژی حکومەتی تورکیا لەسێدارە دران و ماڵباتێکی زۆریشی ڕادەستی حکومەتی عێراقی کردەوە[١].

دوای پێداگری بارزانییەکان، حکومەتی تورکیا ڕازی بوو بە گەڕاندنەوەی خێزانە بارزانییەکان لە ئەرزنجانەوە بۆ شەمدینان، بەڵام بێ ئەوەی هیچ هاوکارییەکیان پێشکەش بکات بۆ گواستنەوەی خێزانەکان، بۆیە بارزانییەکان لەکۆتایی ساڵی ١٩٣٢ بە یاوەری مستەفا بارزانی لە ئەرزنجانەوە گەڕانەوە شەمدینان، پاش ئەوەی گەیشتنە گەڤەر لەوێشەوە بەناچاری لەڕێگای پیادەڕەوی ڕێگای شەمدینانیان بڕی، بەهۆی سەختی باردۆخەکە و خراپی کەش و هەوا ژمارەیەکی زۆر منداڵ گیانیان لەدەستدا، تاکو گەیشتنە شەمدینان، پاشان خانەوادە بارزانییەکان لەلایەن خەڵکی ناوچەکە ڕێزی زۆریان لێگیرا و هاوکاری کران، بەشێوەیەك خانەوادەکان بەسەر ژمارەیەك گوندەکانی گەردی دابەشکران، بەمەش تاڕادەیەك بارودۆخی بارزانییەکان باشتر بوو[٢].

شیاوی باسکردنە فاکتەرە دەرەکییەکان ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە دامرکاندنەوەی شۆڕشی یەکەمی بارزان، بەتایبەت هەریەکە لە وڵاتانی ئێران و تورکیا، بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی کۆمیسیۆنی خۆی لە تارانەوە لە١٨ی حوزەیرانی ١٩٣٢ داوا لە حکومەتی ئێران دەکات کە هاوکاری عێراق بکات لەگرتن و دەست بەسەرکردنی شێخی بارزان و لایەنگرەکانی ئەگەر هانای هێنایە بەر خاکی ئێران، وەزیری دەرەوەی ئێران هەڵوێستی وڵاتەکەی بۆ نوێنەری عێراق لە تاران ڕوونکردەوە و پێی ڕاگەیاند کە داخوازییەکەی لاپەسندە و هیوای سەرکەوتنی بۆ حکومەتی عێراقی خواست دژی کورد و ئاواتەخوازی خۆی دەربری بەرامبەر گەڕانەوەی ئارامی و هێمنی ناوچە سنوورییەکان بە قازانجی وڵاتانی هاوسێوە[٣].

لەلایەکی دیکەوە حکومەتی عێراق بەهۆی لێپرسراوی سیاسی خۆی لە ئەنقەرە داوای هاریکاری لە حکومەتی تورکیا کرد کە سنووری وڵاتەکەی لە ڕووی بارزانییەکان دابخات، نەوەك لەوێوە (کوردستانی باکوور) پشتیوانی و چەك و تەقەمەنیان بۆ بێت، لەم ڕووەوە حکومەتی تورکیا داخوازییەکەی حکومەتی عێراقی جێ بەجێ کرد، لەترسی

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٥.

(٢) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٤٢.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

ئـەوەی نـەوەك پروشـكی شـۆڕش بپەڕێتـەوە نـاو وڵاتەكەیـان، بـۆ ئـەم مەبەسـتە توركیـا هێزێـكی جەندرمـەی نـاردە سـەر سـنوور لە كەنـاری رووبـاری "حاجی بەگ" كە سـنووری سروشـتی عێـراق و توركیـا پێكدەهێنێـت لە باكووری دەڤەری بـارزان[١].

پـاش ڕۆیشـتنی شـێخ ئەحمەدی بـارزان بۆ ناو خـاكی توركیا، حكومەتی عێراقی دەسـتی كـرد بـە دامەزراندنـی بنكەكانـی پۆلیـس و جێگیركـردنی هێزەكانـی حكومـەت لـە گونـدە جیاجیاكانـی ناوچـەی بـارزان[٢]، مسـتەفا بـارزانی بە یارمەتی و هـاوكاری كـوردانی باكووری كوردسـتان هەمـوو خێزانـە بارزانییـەكان دەربـاز دەكات و دەگەڕێتـەوە بـۆ بـارزان[٣]، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش بڕیـاردرا خێزانـەكان بەنهێنـی دابـەشی سـەر گونـدەكان بكرێـن و پیاوەكانیـش لـە چیـای شـیرین و ناوچـە سـەختەكان خۆیـان حەشـار بـدەن كـە هێزەكانی حكومـەت بـە ئاسـانی پێیـان نەدەگەیشـتن[٤].

حكومـەتی عێـراق ئـەوەی ویسـتی لـە ناوچـەكانی مـزووری بـاڵا و بـەڕۆژی بـارزان جێبەجێـی كـرد بـە ئـارەزوی خـۆی لەشـكركێشی و قایمـكاری تێیـدا كـرد و كەوتـە زوڵم و ئـازاردانی خەڵـك لـە ناوچەكـەدا، بێگومـان حكومـەت لـە هەمـوو ڕاپەڕیـن و شۆڕشـیكدا لـەدوای لەناوبـردنی ئـەوا ئەم كردەوانـەی دەگرتە بەر بۆ سـەركوتكردنی خەڵـكی ناوچەكان بـۆ ئـەوەی دەسـەڵاتی خۆی لـە ناوچەكەدا بسـەپێنێت و خەڵـكی ملكەچی دەسـەڵاتەكەی بـكات، بـەڵام ئەمـەی تاسـەر بـۆ نەچووە سـەر[٥].

دیـارە ئـەم هێـزە بـووە مایـەی نیگـەرانی حكومـەتی عێراقـی، كـە هەریەكە لە مسـتەفا بـارزانی و شـێخ محەمـەد سـدیق و وەلی بـەگ لەگەڵ خەلیل خۆشـەوی چالاكیـان دەنواند لەنزیـك سـنوور، بۆیـە حكومـەتی عێراقـی نارەزایی خۆی ئاراسـتەی توركیا كـرد، لەهەمبەر ئـەو چالاكییـە سـەربازیانەی كـە بارزانییـەكان ئەنجامـی دەدەن، چونكـە پێیانوابـوو

---

(١) محمد بریفكانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٧- ١٨.

(٢) عبدالـرزاق الحسـني، المجلـد الثالـث، المصـدر السـابق، ص ١٩٢. دیـارە حكومـەتی عێراقـی دوای خامۆشـكردنی شـۆڕشی یەكەمـی بـارزان ئـەو دەرفەتـەی قۆزتـەوە، دەسـتی كـرد بەبنیادنـانی ژمارەیـەكی زۆری بنكـەی پۆلیـس، لەگـەڵ جێگیركـردن و هێشـتنەوەی چـوار فەوجـی سـەربازی كـە دوو دانەیـان لـە بلـە و بـارزان ئـەوانی دیكـەش لـە مێرگەسـوور و شـێروان، بەمەبەسـتی یارمەتیـدانی هێـزەكانی پۆلیـس لـەكاتی پێویسـتدا. مسـعود بـارزانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٥٠.

(٣) نجـم سـەنگاوی، كوردسـتان و سـەركردە و دەسـەلات و شۆرشـەكانی لـە ١١٦٩– ١٩٩٤، (بێ شـوێنی چـاپ -٢٠١٤ز)، ل ٤٣٤.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٥١.

(٥) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، مسـتەفا بـارزانی و ڕۆڵ و هەڵوێسـتی لـە پێشـهاتە سیاسـەكاندا (١٩٥٨-١٩٧٠)، (هەولێـر- چاپخانـەی شـەهاب- ٢٠١٢ز)، ل ٣٨.

بوونەتـە هـۆكاری سـەرچاوەی نائارامـی لـە ناوچەكـە[١].

بـۆ ئـەم مەبەسـتە حكومـەتی عێراقـی داوای لـە توركيـا كـرد، كـە ڕێگـری بـكات لـەو چەكدارانـە و لەسـەر سـنوور دووريـان بخاتـەوە ياخـود ڕادەسـتی حكومـەتی عێراقيـان بكاتـەوە، هەرچەنـدە حكومـەتی توركيا بـەدەم داواكارييەكەی عێراق هات لـە گرتنەبەری ڕێوشـوێنی تونـد دژبـە بارزانييـەكان، بـەڵام چالاكييـەكان هەر بـەردەوام بـوون[٢].

حكومـەتی توركيـا ئـەو كاتـەی هەسـتی كـرد كـە ئینگليـزەكان دووبـارە جەخـت لـە نيشـتەجێ كـردنی ئاشـووريەكان دەكاتـەوە لـە ناوچە سـنووريەكانی نێوان عێـراق و توركيا، بۆيـە بڕياريـدا بـە گواسـتنەوەی شـێخ ئەحمەد بـارزانی و يـاوەرانی لە ئەدەرنە بـۆ ناوچەی گۆيـان لەنزيـك سـنووری بـارزان[٣]، ئینگليـزەكان بـەم كارەی توركيـا زۆر نيگـەران بـوون، لەئاكامـدا هيـچ چارەيـەكی نەدۆزيـەوە تەنها ئـەوە نەبێـت كـە هەريەكـە لـە بەريتانيـا، عێـراق و توركيـا گفتوگۆ بكەن دەربارەی ڕادەسـتكردنەوەی شـێخی بـارزان لەلايەن توركيا بـە دەسـەڵاتدارانی عێراقـی بەمەرجی لێخـۆش بـوون و گێڕانەوەيان بۆ ناوچـەی خۆيان[٤].

حكومـەتی توركيـا لـە بەهـاری ١٩٣٣ شـێخ ئەحمەدی بارزانی ڕادەسـتی عێـراق كردەوە لەگـەڵ ٨٦ كـەس لە ياوەرانی و لە شـاری مووسـڵ دەسـت بەسـەری كردن، دەسـەڵاتدارانی عێراقـی لەسـەرەتادا مامەلەيـەكی تونـد و نامرۆڤانـەی لەگەڵيـان ئەنجامـدا[٥]، بـەڵام لـە مانگـی ئـابی ١٩٣٣ وەك نيازپـاكی و خـۆ دوورگرتـن لـە ڕوودانی هـەر شـەڕێك حكومـەتی عێراقـی ڕەزامەنـدی نيشـاندا لەسـەر گەڕانـەوەی شـێخ بـۆ بـارزان لـە ڕێـگای هەولێـر-مێرگەسـۆر[٦].

ديـارە ئـەم نيـاز پاكييـەی حكومـەتی عێراقـی لە خـۆڕا نەبـووە، بەڵكـو پەيوەسـت بوو بـە خەبـات و چالاكييـەكانی مسـتەفا بارزانی، چونكە هەر لەدوای ڕادسـتكردنەوەی شـێخی بـارزان لەلايـەن توركيـا، مسـتەفا بـارزانی بەنهێنـی لەگەڵ كۆمەڵێـك چەكـدار دەگەڕێتەوە ناوچـەی بـارزان، پاشـان حكومـەتی عێراقـی بەنـاوی شـێخی بـارزان نامەيـەك ئاراسـتەی مسـتەفا بـارزانی دەكات كـە تێيـدا داوا دەكات بـۆ خۆ بەدەسـتەوەدان[٧].

(١) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص ٤٧-٤٨.

(٢) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص ص ٢٦٠ -٢٦١.

(٣) مەعروف چياووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦١.

(٤) عەلائەدين سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.

(٥) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٦٣.

(٦) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٢.

(٧) نيسان حسن ڕۆستم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

مستەفا بارزانی داواکەی حکومەتی ڕەتکردەوە، تا ئەو کاتەی شێخی بارزان ئازاد نەکرێت، کە لەژێر چاودێری حکومەت دابوو لەشاری مووسڵ، لەو بارەیەوە حکومەتی عێراقی بەڵێنی دا بە ئازادکردنی شێخ ئەحمەد بارزانی، پاش ئەوەی هەردوو لایەن ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی کە شێخی بارزان لە پردی "چامە" نزیك ناحیەی شێروان وەربگیرێتەوە، هەرچەندە حکومەت لەسەرەتادا پێشنیاری ڕادەستکردنەوەکەی لەمێرگەسۆر کردبوو، بەڵام مستەفا بارزانی پێداگری کرد لەسەر ناوچەی "چامە" چونکە بەهیچ شێوەیەك مستەفا بارزانی باوەڕی بە بەڵێنەکانی حکومەت نەبوو، بۆیە ناوچەکەی بەشێوەیەکی تۆکمە کۆنترۆڵ کردبوو[1].

لەوبارەیەوە شێخی بارزان لە مووسڵەوە لە ڕێگای گوێر دەگوازرێتەوە بۆ هەولێر، لەگوێر "عیزەدین مەلافەندی"[2] پێشوازی لێ دەکات، پاش گەیشتنی بە شاری هەولێر ماوەی چەند ڕۆژێك لەلای "مەلا فەندی" لە باداوە دەمێنێتەوە پاشان دەگەڕێتەوە بارزان[3]، پاشان لەسەر داوای شێخی بارزان، مستەفا بارزانی دەچێتە شاری مووسڵ کە هەریەکە لە پشکێنەری گشتی بەریتانی لە مووسڵ و موتەسەریفی مووسڵ بەر لە ئازادکردنی شێخ ئەحمەد ئەم داوایان کردبوو، بۆیە شێخی بارزان سوور بوو لەسەر بەڵێنەکەی خۆی و مستەفا بارزانی ڕەوانەی مووسڵ کرد[4].

سەبارەت بە ڕۆیشتنەکەی مستەفا بارزانی بۆ شاری مووسڵ، خاوەن کتێبی "بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد" لەسەر زاری مستەفا بارزانی دەڵێت" کاتێ گەیشتمە شێروان و چوومە بارەگای فەوج، تاقە یەك کەسم لەگەڵدا بوو، هەردووکمان بێ چەك بووین، فەرماندەی فەوج هاتە پێشوازیمان و سەری سورمابوو، بڕوای نەدەکرد کە من

---

(١) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٦٣- ٢٦٧.

(٢) عیزەدین کوڕی مەلا ئەبوبکر ئەفەندی : لە بنەماڵەی موفتی ناسراوی هەولێرە، لە ساڵی ١٩١٧ لەدایك بووە و لەسەردەستی باوکی کە زانای ئایینی بووە خوێندوویەتی و دواتر چۆتە زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت، هەروەها بڕوانامەی ماستەری لە کۆلێژی ئابووری لە زانکۆی لەندەن وەرگرتووە، شارەزایی لە زمانەکانی ئینگلیزی، عەرەبی، تورکی و فارسیدا هەبووە، ناوبراو لە خولی یازدەهەم تا شازدەهەمی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقی بە نوێنەرایەتی لیوای هەولێر بۆتە ئەندامی ئەنجومەن، لە ساڵی ١٩٥٧- ١٩٥٨ بووەتە وەزیری بێ وەزارەت لە حکومەتی عێراقی، ناوبراو لە ١٢ی مایسی ١٩٩٩ کۆچی دوایی کردووە. ئەحمەد حەمەد ئەمین ئۆمەر، ئەندامە کوردەکانی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقی لە ڕۆژگاری پاشایەتیدا ١٩٢٥- ١٩٥٨، (هەولێر- چاپخانەی شەهاب- ٢٠٠٧ز)، ل ٦١

(٣) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨١.

(٤) عمر محمد محمد کریم، المصدر السابق، ص ١١٥.

مستەفا بارزانی بم، بۆیە ناردی موختاری شێروان هات تا دلنیا بوو کە من مستەفا بارزانیم، بۆ ڕۆژی دوایی منیان زۆر بەرێزەوە بردە مێرگەسوور ئینجا بۆ هەولێر و مووسڵ، لەگەڵ گەیشتنمدا حاکمی سیاسی و موتەسەریفی مووسڵ زۆر ڕێزیان گرتم، دووپاتیان کردەوە کە حکومەت سوورە لەسەر بەجێهێنانی ئەو بەڵێنانەی داونی بە شێخ ئەحمەد، من دە ڕۆژ لەمووسڵ مامەوە پاشان گەرامەوە بارزان"[١].

دوابەدوای ئەم سەردانە حکومەتی عێراقی فەرمانی لێبوردن بۆ سەرجەم بارزانییەکان دەردەکات کە بەشداری چالاکییە چەکدارییەکانیان کردبوو[٢]، تەنها خەلیل خۆشەوی نەبێت کە فەرمانی لێبودرنەکە نەیگرتەوە[٣]، هەروەها سوپاش لە ناوچەکە پاشەکشەی کرد، تەنها دەسەڵاتی کارگێڕی تێیدا مایەوە بەمەش تاڕادەیەك ئارامی گەڕایەوە بۆ ناوچەکە[٤]، دیارە ئەم ئارامیە بۆ ماوەیەکی کاتی بوو، چونکە حکومەتی عێراقی پاش ماوەیەکی کەم شێخ ئەحمەد بارزانی بانگهێشت دەکات بۆ شاری مووسڵ، ئەویش بانگهێشتنامەکە پەسند دەکات و دەچێتە مووسڵ، پاش مانەوەی دوو هەفتە، لەسەر داوای حکومەت بانگهێشتی مستەفا بارزانی دەکات بۆ شاری مووسڵ[٥].

هەرچەندە "ئەیوب بارزانی" بۆچوونێکی جیاواز دەخاتە ڕوو، جەخت لەوە دەکاتەوە کە سەرەتا مستەفا بارزانی و شێخ محەمەد سدیق بانگهێشتی مووسڵ کراون[٦]، بەڵام "کەریم ئەحمەد" لە زاری مستەفا بارزانیەوە لەو بارەیەوە دەڵێت "ئەو کاتەی شێخ ئەحمەد بارزانی لە مووسڵ دەست بەسەرکرا، داوایان لێکرد کە فەرمان بەمن بدات بچم بۆ مووسڵ، بەم جۆرە شێخ ئەحمەدی بارزانی بەدوایدا ناردم تا لەگەڵ خۆیدا بکەومە ژێر دەست بەسەری، دەمزانی کە ئەو بانگ کردنەم هەڵەیە و ئێمە هەردووکمان دەکەوینە ژێر دەستی ئەو حکومەتەی کە دوژمنمانە منیش چووم، چونکە سەرکردەکەم فەرمانی پێم کردووە و هیچ دوودلیەکەم لەجێ بەجێکردنی نەنواند، تەنانەت ئەوە بوو بەهۆی خۆبەختکردن و قوربانی بەخۆدان، ئێمە ئا ئاوا لە سەرکردایەتی دەگەین و ئاوایش پەروەردە بووین و راهاتین"[٧].

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٢- ٥٣.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨١.

(٣) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ١١٥.

(٤) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥.

(٥) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣.

(٦) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٦٣.

(٧) ئازاد نەقشبەندی، (سەرکردەیەك لە وتارێکدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی

بێگومـان ئەمـەش دەرخـەری ئـەو ڕاسـتیە كـە سـەرەتا لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی عێراقیەوە شـێخ ئەحمـەد بـارزانی بانگهێشـت كـراوە.

حكومەتـی عێـراق لەسـەرەتای سـاڵی ١٩٣٤ بە شـێوازی فرت و فێڵ و دوور لە ڕاسـتی سـەركردە بارزانیـەكانی پەلكێـشی مووسـڵ كـرد، بەتایبـەت دوای ئـەوەی لـە هەمـوو ئـەو بەڵێنانـەی كـە بـە شـێخی بـارزانی دابـوو، لێـی پـاش پاشـگەز بـۆوە و جێبەجـێ ی نەكـرد، بەڵكـو دەسـتی كـرد بەنیشـتەجێ كردنیـان لـەو شـارە بەشـێوەی زۆرە ملـێ[1].

یەكەمیـن سـاڵی دوورخرانەوەیـان بـۆ شـاری مووسـڵ جـۆرە سەربەسـتیەكیان پـێ درابـوو، بـەڵام كاتێـك بزووتنەوەكـەی خەلیـل خۆشـەوی (١٩٠٦-١٩٣٦) پـەرەی سـەند و فراوانـتر بـوو، ئەوانیـش بارودۆخیـان خراپـتر بـوو سەربەسـتیەكەیان وەك خـۆی نەمـا[2]، موتەسـەریفی مووسـڵ (حسـام الدیـن جمعـە) چاودێـری توندی خسـتە سـەر خانەوادەی بـارزان، ڕایدەگەیەنێـت: ((ئـەو شـێخانەی كـە فەرمانـی نیشـتەجێ بوونیـان لـە مووسـڵ بەسـەر دا سـەپێنراوە لـە ژێـر چاودێریەكـی تونـد دان هەناسـەیان لـێ دەرناچێـت))، لەوكاتـەدا شـاری مووسـڵ بنكـەی ئـەو هێزانـە بـوو كـە بـۆ دامركاندنـەوەی ڕاپەڕینـەكان ڕەوانـە دەكـرا، دواتـر موتەسـەریفی ناوبـراو خانـەوادەی بـارزان تۆمەتبـار دەكات كـە لـە مووسـڵەوە ڕێنمایـی بـۆ خەلیـل خۆشـەوی دەنێـرن[3].

لـەو هەلومەرجـەدا دەسـەڵاتدارانی عێراقی هەوڵەكانیان چڕ كردەوە بۆ فشـار خسـتنە سـەر شـێخانی بـارزان لـە ڕێـگای توندكـردنی چاودێرییەكانیـان لەسـەر جووڵانەوەكانیـان، هـەر بەمـەش نەوەسـتان، بەڵكـو هەوڵـی لەنێوبردنیشـیان درا، بـۆ ئـەم مەبەسـتە موتەسـەریفی مووسـڵ لـە تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٣٥ بانگهێشـتی مسـتەفا بـارزانی كـرد بـۆ فەرمانگەكـەی، لەوێـش لـە ڕێـگای پێشـكەش كـردنی فنجانێـك قـاوەی ژەهـراوی ، هەوڵـی كوشـتنی مسـتەفا بـارزانی دا، بـەڵام هەوڵەكـەی سـەری نەگـرت و بـارزانی بـە چەشـنێكی سـەیر ڕزگاری دەبێـت[4].

دوابـەدوای ئـەم ڕووداوە مسـتەفا بـارزانی لەژێر چاودێری گەورەی شـێخەكانی شـەمەڕ ژیـانی لـە مردن ڕزگار دەبێت، چونكە لەو بارودۆخەدا توانیان چەند پزیشـكێكی فەڕەنسـی لـە سـوریاوە بهێنـن بـۆ چارەسـەركردنی، هەرچەنـدە ئـەوكات چارەسـەر كـرا، بـەڵام دواتر

پەروەردە- ٢٠٠٣ز)، ل ٩١٤.

(١) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ١١٦.

(٢) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٣٩.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٠.

(٤) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٣٩.

کاریگەرییەکانی دەرکەوتن لەسەر توانا جەستییەکانی و تا ڕادەیەکی زۆریش لەسەر هێزی بینینی چاوی کە بێ هێزی کردبوون[١].

لەلایەکی دیکەوە حکومەتی عێراقی شێخ ئەحمەد بارزانی و ئەندامانی تری بنەماڵەکەی کە لە شاری مووسڵ بوون، تۆمەتباری کردن بە هەبوونی پەیوەندییان بە جووڵانەوەی خەلیل خۆشەوی، بۆیە بڕیاری دا بە گواستنەوەیان بۆ باشووری عێراق[٢]، پێدەچێت ئەم کارەی حکومەت زیاتر بۆ پچڕاندنی ئەو پەیوەندییە بێت، چونکە بارزانییەکان پاش ئەوەی بۆیان دەرکەوت کە بزاڤەکەی خەلیل خۆشەوی بە فەرمانی خودی شێخ ئەحمەد و ڕێنوێنی مستەفا بارزانی بە نهێنی بەڕێوە دەچێت چوونە پاڵ جووڵانەوەکە و ژمارەیان ڕوو لە زیادبوون کرد[٣].

بنەماڵەی شێخانی بارزان لە ساڵی ١٩٣٦ لە شاری مووسڵەوە دوورخرانەوە بۆ باشووری عێراق، سەرەتا بۆ ناسریە پاشان بۆ شارەکانی حیللە و دیوانییە[٤]، هەرچەندە ئەو خەڵکە لە کوێستانەکان ژیابوون، بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ کەش و هەوای گەرمی باشووری عێراق ڕانەهاتبوون، حکومەتی عێراقی لە ڕێگای پیادەکردنی ئەم جۆرە سیاسەتە خوازیاربوو بە شێوەیەکی هێواش لەناویان بەرێت[٥]، دیارە لەوماوەیەدا بارزانییەکان ژمارەیەکی زۆریان تووشی نەخۆشی و زەردوویی و لەرزوتا بووبوون[٦]، سەرەڕای ئەوەش لەژێر چاودێری توندی پۆلیس دابوون، لەلایەن حکومەتیشەوە مانگانە بڕێك مووچەیان بۆ دابین کرابوو بەمەبەستی فەراهەمکردنی گوزەرانی ژیانیان[٧].

لەسەرەتای جەنگی جیهانی دووەم ١٩٣٩ دەسەڵاتدارانی بەریتانی لە عێراق هەڵوێستی نەرمیان نواند بەرامبەر بە شێخانی بارزان، بۆ ئەم مەبەستە "مێجەر ئەدمۆنز" ڕاوێژکاری بەریتانی لە وەزارەتی ناوخۆی عێراقی لە ناسریە سەردانی شێخ

(١) سوار قامشلی، (سەرنجێك لە پاڵەوانێتی و پاڵەوانانی مێژوو و ڕابەری مەزن بارزانی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەد ساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣ز)، ل ١٠٢٤.

(٢) سەعدی عوسمان هەروتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

(٣) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣٤.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.

(٥) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٦٣.

(٦) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.

(٧) حسن مصطفی، المصدر السابق، ص ٥٥.

ئەحمەدی بارزانی دەكات، بەڵێنی پێدەدات بۆ شاری سلێمانی بیانگوازێتەوە[١]، نواندنی ئەو هەڵوێستە لەلایەن بەریتانیا زیاتر دەگەڕایەوە بۆ زیادبوونی مەترسییەكانیان لەسەر گەشەكردنی ئەو بیر و هەستە نەتەوەییەی كە لە كوردستانی باشوور چەكەرەی كردبوو، كە خۆی دەبینیەوە لەو كۆمەڵە و پارت و ڕێكخستنانەی كە كاریان دەكرد دژبە سیاسەتەكانی بەریتانیا لە ناوچەكە و گەڕانیان بەدوای هێزێكی دیكە بۆ ئەوەی پاڵپشتیان بكات[٢]، هەر ئەمەش وایكرد حكومەتی عێراقی بۆ هێور كردنەوەی هەستی نەتەوەیی كورد لە كوردستانی باشوور لەلایەك و فشارەكانی بەریتانیا لەلایەكی دیكەوە شێخانی بارزان لە ناسریە بگوازێتەوە شاری سلێمانی[٣].

مێجەر ئەدمۆنز دوای دیدارەكەی لەگەڵ شێخی بارزان بەڵێنی پێدان لەماوەیەكی كورتدا دەیانگوازێتەوە بۆ شاری سلێمانی[٤]، ئەم بەڵێنەش لە ساڵی ١٩٣٩ جێبەجێكرا[٥]، لەبەرامبەردا شێخی بارزان لە ٨ی حوزەیرانی ١٩٣٩ نامەیەك ئاراستەی ئەدمۆنز دەكات و سوپاسی خۆی و عەشیرەتەكەی پێ ڕادەگەیەنێت و ئاماژە بەو سەردانەی دەكات كە بووەتە مایەی دڵخۆشی و كەمكردنەوەی خەمەكانیان[٦]، هەرچەندە حكومەتی عێراقی پاش گواستنەوەی شێخانی بارزان لە باشووری عێراق بۆ شاری سلێمانی، هەوڵیدا مەبەستە دوژمنكارییەكانی بەرامبەر بە بارزانییەكان بەتایبەتی و گەلی كورد بەگشتی جێبەجێ بكات، لەم ڕووەوە بارزانییەكانی خستە ناو بارودۆخێكی ناهەموار لەڕووی ژیان و گوزەرانیان[٧].

"هەمزە عەبدوڵلا"[٨] سەبارەت بە ڕەوشی بارزانییەكان لەوكاتدا دەڵێت

(١) فەیسەل دەباغ، حزبی هیوا و شۆرشی (١٩٤٣ – ١٩٤٥)ی بارزان، ،(هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- ١٩٩٧ز)، ل ١٨.

(٢) عزیز حسن عزیز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٧.

(٣) صدیق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٥٧.

(٤) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

(٥) شەعبان عەلی شەعبان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥.

(٦) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٧) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٦٣.

(٨) هەمزە عەبدوڵا : یەكێكە لە كەسایەتیە سیاسیەكانی ساڵانی چل و پەنجاكانی كوردستانی عێراق، ڕۆڵێكی گرنگی لە دامەزراندنی پارتی دیموكراتی كورد بینیوە، ئەلقەی پێگەیاندنی ئاوارە بووانی كوردی عێراق بوو لەناو كۆماری كوردستان و كوردەكانی ناوەوەی عێراق، لە ساڵی ١٩٥١-١٩٥٢ (باڵی پێشكەوتوی پارتی دیموكراتی كورد)ی دامەزراندوە لە ساڵی ١٩٥٦ دەگەڕێتەوە ناو پارتی دیموكراتی كوردستان، لە ساڵی ١٩٥٩ دوای دوورخستنەوەی لە (پارتی) پەیوەندیەكانی

"لەسەرەتای ١٩٣٩ لە پردێ سەردانی بارزانییەکانم کرد و چاوم بە شێخ ئەحمەدی بارزانی و مستەفا بارزانی و شێخ محەمەد سدیق بارزانی و شێخ بابۆ بارزانی کەوت، ئەوان باری گوزەران و شوێنەکەیان باش نەبوو و چاوەڕوانی گواستنەوە بوون بۆ شاری سلێمانی"[١]، لەوبارەیەوە حکومەتی عێراقی خوازیار بوو لەو ڕێگایەوە شێخانی بارزان دووچاری چۆك پێدادان بکات و بیانهێنێتە سەر ئەو بڕوایەی کە خەبات کردن لەپێناو گەلەکەیان هیچ واتەیەك ناگەیەنێت، کە لەکاتێکی وا دژواردا دەستی یارمەتیان بۆ درێژ نەکەن، بەمەش لەکاتێکی کورتدا حکومەت دەتوانێت بیانخزێنێتە ژێر باڵی خۆی یان بیانکرێت[٢].

دەکرێت بڵێین سەرەڕای ئەو سیاسەتانەی کە حکومەتی عێراقی بەرامبەر شێخانی بارزان گرتیەبەر، بەڵام تۆزقاڵێك لە هەستە نەتەوایەتییەکانی شێخانی بارزانی کەم نەکردووە، بەڵکو زیاتر مکور بوون لەسەر خەباتیان و بەرگەی هەموو ئەو نەهامەتیانەیان گرت و چۆکیان بۆ حکومەت دانەدا، سەرەڕای ئەو چاودێریە توندەی دەسەڵاتدارانی عێراقی کە ڕێگر بوون لەبەردەم پێشکەشکردنی یارمەتییەکانی خەڵکی کوردستان بۆ شێخانی بارزان.

گواستنەوەی بارزانییەکان بۆ شاری سلێمانی، هیچ گۆڕانکارییەك لەژیان و گوزەرانیان ڕووی نەدا، بەڵکو ژیانیان هەر لەناخۆشیدا بووە، چونکە حکومەت یارمەتیەکی ئەوتۆیان نەدەدا کە بەئاسوودەیی ژیانی خۆیان بگوزەرێنن[٣]، بەتایبەت "شێخ مستەفا قەرەداغی" کە ئەوکات موتەسەریفی شاری سلێمانی بوو، کۆسپێکی هەرە سەرەکی بوو لەبەردەم ژیانی ئاسوودەیی بارزانییەکان، کە نەیدەهێشت خەڵك یارمەتیان بدات و سەردانیان بکات[٤]، لەوبارەیەوە "مەعروف چیاووك" لەوکاتەی لە سلێمانی دەبێت، سەردانی شێخ ئەحمەد بارزانی دەکات و شێخی بارزان بەو سەردانەی ناوبراو سەرسام دەبێت و پێی دەڵێت "دەرگا لەسەر ئێمە بە بڕیاری موتەسەریف

بە حزبی شیوعی عێراق گرێدەداتەوە و دواتر لە کاری سیاسی دووردەکەوێتەوە و لە ساڵی ١٩٩٨ کۆچی دوایی کردووە، بڕوانە: جمشید الحیدري، ذکری وفاة الشخصیة الوطنیة الکوردیة حمزة عبدالله، مجلة رسالة العراق، العدد ٥١، لندن، اذار ١٩٩٩م، ص ١٩ ؛ مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق ١٩٤٥- ١٩٥٨، (سلێمانی- لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان- ٢٠٠٥ز)، ل ١٠١.

(١) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩.

(٢) صدیق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٥٧.

(٣) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠.

(٤) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦.

داخراوە، تاکو خەڵك سەردانمان نەکات، هەروەها دەربارەی خواردن زۆربەی ڕۆژان تامی خواردن ناکەین، لەڕووی تەندروستیشەوە زۆربەمان تووشی کەم خوێنی بووین، ئەو دەرماڵەیەی کە حکومەت بۆی تەرخان کردووین بریتیە لە دەرماڵەی پۆلیسێك، سەرەڕای مامەڵە سەختەکانی موتەسەریفی سلێمانی دەرهەق بە ئێمە"[١].

لەم هەلومەرجەدا دەڤەری بارزان لە کلپەدابوو بەهۆی پەیڕەوکردنی سیاسەتی دوورخستنەوە و زیندانی کردنی بنەماڵەی شۆڕشگێڕانی شێخانی بارزان لەلایەن حکومەتەوە، هەروەها بەردەوام بوونی سیاسەتی گرتن و کوشتن لە هەمبەر خەڵکی هەژاری ناوچەکە و تەواوی گەلی کورد، لە ناوبردنی هێزی سەربازی شۆڕشگێڕی بارزان، بەتایبەتی شۆڕشی یەکەمی بارزان، و بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەی بنەمای جۆراوجۆری ئایینی لە دژی شێخانی بارزان، لەگەڵ پەیڕەوکردنی نەخشەی نیشتەجێ کردنی (ئاشووریەکان) لە دەڤەری بارزان، بۆ چەند نیازێکی ئیستعماری و سەپاندنی حوکمی عورفی و دادگای عەسکەری بەسەر ناوچەکەدا[٢].

لەلایەکی دیکەوە بێ ئومێدی بارزانییەکان لە بەڵێنەکانی حکومەت و سەبارەت بە ئاوەدانکردنەوە و بوژاندنەوەی ناوچەکانیان، هەروەها خراپ بوونی بارودۆخی ژیانی دانیشتوانی ناوچەکە بە تایبەتی لە ڕووی ئابووری و کۆمەڵایەتیەوە، سەرەڕای ئەوانەش گەمارۆی سەربازی لە ناوچەکەیان[٣].

دەکرێت بڵێین هەمووی ئەمانەی سەرەوە بوونە پاڵنەر و بۆ خەڵکی بارزان دژی ئەم ستەم و نارەحەتیە شۆڕش بەرپا بکەن، پاش ئەوەی مستەفا بارزانی وەك ڕێبەری شۆڕشەکە دەتوانێت خۆی لە دوورخرانەوەی زۆرە ملێ ڕزگار بکات و ئاڵای خەبات و شۆڕشگێڕی بەمەبەستی ڕزگارکردنی گەلی کورد بگرێتە دەست.

---

(١) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٤.

(٢) مستەفا جندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١٢٤- ١١٢٥.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧ ؛

journal of، “the Kurdish issue in Iraq and the British policy”،Karwan Salih Waisy P.13.، march 2015. (Online)، issue 1، volume (5)،Islamic and human advanced research

بەشی دووەم
فاکتەرە یارمەتیدەرەکانی سەرهەڵدانی
شۆڕشی دووەمی بارزان

تەوەری یەکەم

کاریگەریی ڕۆڵ و خەباتی ڕێبەرانی تەکیەی بارزان

مێـژووی هەمـوو ناوچەیـەك بەپێی بـارودۆخ و هەڵکەوتەی جوگرافیـا و هەلومەرجی سـیاسی و ئابـووری و کۆمەڵایەتـی چارەنووسـەکەی دیـاری دەکرێـت، بێگومـان شـوێن و پایـەی شـێخەکانی بـارزان، ڕۆڵـی کاریگەریـان لـە بزووتنەوەی سیاسی، چەکداری، ئایینی و تەریقەتـدا وایکـردووە نـەك تەنهـا سـنوورەکەی تەنهـا دەڤـەری بـارزان بێـت، بەڵکـو کاریگـەری گشـتگیری هەبـووە لەسـەر تەواوی کوردسـتان.

شـیاوی باسـکردنە کـە کـورد بـە درێژایـی مێـژوو لـە شـوێن و پلـە و پایـەکانی خۆیـدا توانیویـەتی ببـێ بـە بزوێنـەری ڕووداوەکان بـە شـێوازی جۆراوجـۆر لەگـەڵ قۆناغـەکانی مێـژوو گـوزەر بـکات، بـە زەبـری هێـز و ئـەو دەسـەڵاتەی کـە لەژێـر دەسـتی دابـووە، لـە ڕێـگای هەمـوو ئـەو شـۆڕش و بزاڤـە نەتەوییانـەی کـە خـۆی لـە داواکاری ئـازادی و سـەربەخۆیی و دادپـەروەری نێـوان چینـەکان دەبینیـەوە، بوونـە سـەرەتای هەوێنـی دروسـت بـوونی چەندیـن ڕێکخـراو کۆمەڵـەی نەتەوەیـی، بێگومـان هاتنـە ئارای شـۆڕشی نەتەویـی لـە دەڤـەری بـارزان لـە سـەرەتای سـەدەی بیسـتەم نموونـەی بەرچـاوە لـە قۆناغـی خەبـاتی گـەلی کـورد، کـە دەسـەلمێنێت هەرچۆنێ بـێ نەتـەوەی کـورد توانیویەتی بـە قوربانیـدان و شـێوەکانی تـری خەبـات و تێکۆشـان، بەپێـی تواناکانی خـۆی نەپچراوە و لەسـەری بـەردەوام بێـت، بەمەبەسـتی بەدیهێنـانی مافـە ڕەواکانی[1].

بـە درێـژای مێـژووی هاوچەرخـی کـورد، دەڤـەری بـارزان، بووەتـە مەڵبەنـدی سـەرهەڵدانی چەندیـن شـۆڕش و ڕاپەڕیـن، لـە دژی دەسـەڵاتە خۆسـەپێنەکان لەپێنـاو بەدیهێنـانی مافـە ڕەواکانی خۆیـان [2]، دیـارە لـەو بارودۆخـە ناهەمـوارەی کـە بـەرۆکی کـوردی گرتبـوو لـەدوای نەمانی میرنشـینە کوردییەکان، دەسـەڵاتی ڕێبازە ئایینیـەکان بوون بـە فریـادرەس لـەم قۆناغە هەسـتیارە و شـوێنی میـرانی کوردیـان گرتەوە، کـە زۆرجار ئەم دەسـەڵاتە روحیانـە قەتیـس نەدەبـوو لـە سـنووری هۆزێـك یاخـود ناوچەیـەك، بەڵکـو سـنووری دەسـەڵاتەکەی ڕووبەرێـکی زۆر فـرەوانی دەگرتـەوە[3]، لـەم ڕووەوە شـێخانی

(١) فاخر عالی عبابکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦.

(٢) حسـین مـەدەنی، کوردسـتان و سـتراتیژی دەوڵەتـان، بەرگـی یەکـەم، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠٠٩ز)، ل ٣٨٠.

(٣) مارتـن ڤـان برۆنسـن، ئاغـا و شـێخ و دەوڵـەت، وەرگێـڕان: کـوردۆ عەلـی، بەرگـی دووەم، (سـلێماني- ٢٠٠٣ز)، ل٧٠ .

ڕێبازی نەقشبەندی و قادری ڕۆڵی سەرەکیان هەبووە لە فرەوانکردنی دەسەڵات و گەشەکردنی هزری نەتەوەیی لەنێو کوردا، کە بنەماڵەی نەهری و بارزانی لە ڕێبازی نەقشبەندی و ڕێبازی قادری لە سلێمانی سەرمەشقی ئەم گۆڕانکاریانەن[١].

لە بەهاری ١٩٠٧ "شێخ عەبدولسەلامی دووەم"[٢] ئامادەبوو بۆ مەبەستی کۆبوونەوەیەکی گرنگ لە ماڵی شێخ (نور محمد قادر بریفکانی) ڕابەری تەکیەی قادری گەیلانی لە گوندی بریفکانیدا بەسترا ژمارەیکی زۆر لە گەورە و سەرۆك هۆزە کوردیەکانیش ئامادەبوون لەم کۆبونەوەیەدا سەرەتا شێخ نور محمد وەك سەرۆکی کۆنگرە هەڵبژێردرا[٣]، بەمەش شێخ داوای لێبوردنی کرد کە باری تەندروستی باش نیە بۆیە داوای لە شێخ عەبدولسەلام کرد کە ببێتە سەرۆکی کۆنگرەکە[٤].

شێخ عەبدولسەلامیش سەرۆکی کۆنگرە هەڵبژێردرا یاداشتەکەیان بەرز کردەوە بۆ (باب عالی) لە ئەستانە یاداشت نامەکە ئەم داواکاریانەی لە خۆ گرتبوو: زمانی کوردی زمانی فەرمی بێت لە ناوچە کوردیەکاندا، قایمقام و بەڕێوبەر و فەرمانبەرانی دامودەزگاکان لەم جۆرە کەسانە بن کە پسپۆرن لە زمانی کوردی و شارەزاییان هەیە، ئەحکام بەپێی شەریعەتی ئیسلام بێت و زمانی کوردی زمانی ڕەسمی بێت

(١) عەلی تەتەر نێروەیی، (سەرهەلدان و گەشەکرنا ژیانا حزبایەتی و کومەلە و ڕێکخراوێن سیاسی ل کوردستانی و دەوری شێخ عەبدولسەلامێ بارزانی تێدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣ز)، ل ٢١.

(٢) شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ محمد کوڕی شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ عەبدولای کوڕی مەلابەکر ناسراوە بە تاجەدین : لە ساڵی «١٨٧٩ز یاخود ١٨٨٢ز» لە گوندی بارزان لەدایکبووە، لە تەمەنی (٢٨) ساڵیدا ڕێبەرایەتی بنەماڵەی بارزاني گرتە دەست، ئەویش لە دوای کۆچی دوایی شێخ محەمەدی باوکی لە ساڵی ١٩٠٣دا بووەتە شێخی ڕابەری ڕێبازی نەقشبەندی لە تەکیەی بارزان و دەڤەرەکەی. میر بەسری، ناودارانی کورد، وەرگێڕان: عەبدول خالق عەلائەدین، (سلێمانی- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم- ٢٠٠٢ز)، ل ٤٧ ؛ کەریم شارەزا، شۆڕشگێڕی کورد شێخ عەبدولسەلامی بارزانی (١٨٨٧– ١٩١٤)، گۆڤاری ٢١K، ژمارە 4، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠٠٩ز، ل ٢٥٤.

(٣) صالح محمود البارزاني، روایە محمدأمین أبو زید البارزاني خادم الشیخ الخاص، ، نسخە خطیة بحوزە (ئـ . د . ئـ)،رقم الملف (p.3)، ص ٣.

(٤) محەمەد رسول هاوار : کورد و باکوری کوردستان لەسەرەتای مێژووە هەتا شەری دووەمی جیهان، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی خاك- ٢٠٠٠)، ل٤٨٧.

لـە قوتابخانەکانـدا[١]، هەروەهـا دامەزراندنـی موفتـی لـە ناوچەکـە دەبێـت لەسـەر مەزهەبـی ئیمامـی شـافعی بێـت وە مافـی فتوادانـی هەبێـت و بـاج بەپێـی شـەریعەتی ئیسـلام لـە دانیشـتوان وەربگیرێـت و باجـی بـەدەل (نەبوونـە سـەرباز) وەکـو خـۆی بمێنێتـەوە بـە مەرجێـك پارەکـە بـۆ چـاك کردنـەوەی ڕێگاوبـان و کردنـەوەی قوتابخانـە تەرخـان بکرێـت[٢].

ئەم ڕیفۆرمە پێشـنیارکراوانە کە لە ڕێگای یاداشـتێك ئاراسـتەی دەسـەڵاتدانی عوسـمانی کـرا، بەتایبـەت کـە جەخـت لەلایـەنی زمـان دەکاتـەوە، لێـدانی زەنگێـکی مەترسـیدار لـە بنگوێـی تـورکانی لاو[٣]، چونکـە زمـان بنەمـای بنـەڕەتی شـوناسی نەتەوەیـە، بـە تێڕوانینـی ئـەوان بەخشـینی ئـەم جـۆرە مافانـە بـە گـەلانی ژێـر دەسـتە، یەکێتـی عوسـمانی لاواز دەکات، بۆیـە دەسـەڵاتدارانی عوسـمانی یاداشـتەکەیان بـە سـەرەتای جیابوونـەوە لـە دەوڵـەت لـە قەڵەمـدا[٤]، بـۆ ئەم مەبەسـتە توێژەرێـك پێی وایـە ناوەرۆکـی داخوازییەکان ڕووبەڕووبوونەوەیەکـی گـەورەی سیاسـیە، کـە شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم توانـی داخوازییەکانـی کـورد بەشـێوەیەکی شارسـتانیانە بـە دەسـەڵاتی ناوەنـد بگەیەنێـت[٥].

دەسـەڵاتی ئەسـتانە کـە چـاوی بـە یاداشـتنامەیە کەوت ئەوەنـدەی تر ڕقی هەڵسـا و وتـی : ئـەم جـۆرە داواکاریانـە هـی شـێخێکی تەریقـەت نییـە بەڵکـو ئەمـە تێوەژەندنێکە لـە کۆمەڵـە کوردییەکانـەوە کـە دەیانەوێـت حکومەتێکـی لامەرکـەزی بـۆ کورد دروسـت بکـەن جگـە لـەوەش وایـان لـە بابـی عالـی گەیانـدووە کـە شـێخ عەبدولسـەلام ژێربەژێر لـە گـەڵ ڕووسـیا ڕێـك کەوتـووە بـۆ دروسـتکردنی حکومەتێکـی کـوردی، بۆیـە هەمـوو ئەوشـتانە بوونـە هـۆی ئـەوەی کـە حکومەتی ئەسـتانە بە هەمـوو جۆرێك خەشـم و قین لـە بـارزان و بارزانییـەکان هەڵبگرێـت و خەریکـی ئـەوە بێـت لەناویـان بەرێت[٦].

(١) عـەلی تەتـەر نێروەیـی، نەتـەوە و نیشـتمان د بزاڤێـن بارزانـدا، کۆنفرانـسی یەکەمـی بـارزان: سـەدەیەکە بـارزان پێشـەنگی مرۆڤایـەتی و ژینگـە پارێزیـە، (هەولێـر - ٢٠١٠ز)، ل ل ٦٢-٦٣.

(٢) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٩٩.

(٣) جرجيـس فتـح اللـه، يقظـة الكـرد (تاريـخ سـياسي ١٩٠٠- ١٩٢٥)، (اربيـل- دار ئـاراس للطباعـة والنـشر- ٢٠٠٢م)، ص ٦٧ ؛ تـلار عـلى امـين، المصـدر السـابق، ص ٦٥.

(٤) خالـد مەحمـود کەریـم، دەوڵـەتی عوسـمانی و عەشـیرەتە کـوردەکان لـە کوردسـتانی باشـوور (١٨٦٩-١٩١٤)، (سـلێمانی- بلاوکـراوەکانی ئەکادیمیـای هۆشـیاری و پێگەیانـدنی کادیـران- ٢٠١٢ز)، ل ٢٩٧.

(٥) فاخـر عالـی خـان ئاودەلـی، ڕۆڵـی زانایانـی ئاینیـی لـە ژیانـی سیاسـی هەولێـردا ١٩٤٥– ١٩٧٥، (هەولێـر– چاپخانـەی هێڤـی– ٢٠١٤ز)، ل ل ٦٦– ٦٧ .

(٦) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨.

پاش ئەوەی ئیتیحادییەکان لەئاکامی کۆدێتای ١٩٠٨ دەسەڵاتیان گرتە دەست، داغستانی وەك والی مووسڵ دانرا[١]، لە تەمووزی ١٩٠٩ والی مووسڵ بانگهێشتی شێخ عەبدولسەلامی کرد بۆ مووسڵ، بەڵام لەلایەن دۆستانی لە ئاکرێ و مووسڵ ئاگادارکرایەوە کە ئەم بانگهێشت کردنە ڕەت بکاتەوە و ڕوونەکاتە مووسڵ و ئاگاداری خۆی بێت[٢].

دیارە دوای ڕەتکردنەوەی بانگهێشتەکە لەلایەن شێخ عەبدولسەلام بارزانی و نەچوونی بۆ مووسڵ داغستانی لە ئاکرێ وە ئاگاداری شێخی کردەوە ئەگەر گوێڕایەڵی فەرمانەکانی نەبێت و نەچێتە مووسڵ، ئەوا سوپایەك بەرەو بارزان دەنێرێ و تەکیەکەی وێران دەکات[٣].

دوابەدوای وەڵامی شێخ عەبدولسەلام بارزانی هێرشی ئیتیحادییەکان بۆ سەر بارزان دەستی پێکرد، ناردنی هێز و لەشکرکێشی بلێسەی ئاگری شۆڕشی خۆشکرد، بێگومان ئەم شۆڕش و ڕاپەڕینەی تەکیەی بارزان وا پێناسە دەکرێت و دەناسرێت کە یەکەمین ڕووداوە توانی پەردە ڕابماڵێت لەسەر شۆڤینیەتی فەرمانڕەوایەتی ئیتحاد و تەرەقی، بەوەی کە هەموو بەڵێنەکانیان مایەپووچ بوون بەرامبەر بە میلەتانی عوسمانی[٤].

دیارە سوپای ئیتحادییەکان، توانیان دەست بگرن بەسەر دەڤەری بارزان، دوای ئەوەی شێخ و هاوەڵەکانی لە ناوچەکە دوورکەوتنەوە و ڕوویان کردە چیاکانی هەکاری بەمەبەستی خۆ ونکردن[٥]، بارودۆخی شێخ و شوێنکەوتووانی تا دەهات ئاڵۆز و سەخت دەبوو، بەتایبەت پاش ئەوەی داغستانی نەفی عامی بۆ بارزانییەکان ڕاگەیاند و دەستی کرد بە سوتاندن و وێرانکردنی دێهاتی دەڤەرەکە[٦]. بەشێوەیەك دەسەڵاتداران بەدوای شێخ عەبدولسلامی دووەم دەگەڕان، هیچ شێوازێك نەما گوندییەکانی پێ ئازار و ئەشکەنجە نەدەن، بۆ ئەوەی ناچاریان بکەن زانیاری لەبارەی هەلسوکەوت و گەڕان و سووڕانیان بدەن، لەهەر گوندێکدا پیاوێکی شێخ لەلایەن حکومەتەوە

(١) فائق ئەبوزێد، (دەرخستنی واتاکانی ژیان لە ژیانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣ز)، ل ١٤٢.

(٢) عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی: بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزاني لە بواری سیاسی و پێشمەرگایەتی، گۆڤاری مێژوو، ژمارە ٩، ساڵی دووەم، هەولێر، ١٩٩٨، ل ١٢.

(٣) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢.

(٤) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٢٠-٢١.

(٥) جرجیس فتح الله، المصدر السابق، ص ٧٠.

(٦) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣١.

دەستگیر بکرایە ئەوە ئەو گوندە خاپوور دەکرا و زۆریش لە ڕۆڵەکانیان دەخرایە زیندان[١]، لەم نێوەندەشدا ژن و منداڵیش لەو ڕەشبگیریە بەدەر نەبوون، تەنانەت مستەفا بارزانی برا بچووکی شێخ کە تەمەنی لە دەورووبەری سێ ساڵاندا بوو لەگەڵ دایکی کەوتنە بەر ئەو هەڵمەتە و لە مووسڵ زیندانی کران بۆ ماوەی سێ ساڵ[٢].

پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی کە لە ڕێگای خیانەتەوە دەستگیر دەکرێت و ڕادەستی ئیتیحادییەکان دەکرێت، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد چووە ناو قۆناغێکی نوێوە، ماوەیەکی زۆری نەخایاند جەنگی یەکەمی لە ڕێکەوتی ٢٨/تەمموزی/١٩١٤ ڕوویدا، ساڵانی جەنگ و دەرئەنجامەکانی ئەم جەنگە کاریگەری هەبوو بۆ سەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و کوردستانیش لەو کاریگەریانە بەدوور نەبوو، چونکە کوردستان چەقی ململانێکان بوو[٣].

سەبارەت بە ناوچەی بارزان پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩١٤ (شێخ ئەحمەد بارزانی) (١٨٩٦-١٩٦٩)ی برای جڵەوی دەسەڵات لە بارزان دەگرێتە دەست، لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا[٤]، کە درێژە پێدەری هەمان ڕێبازی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بووە، بەلێهاتوویی و بەشێوەیەکی گورج و شیاو بەڕێوەی برد، هەروەها پەیوەندی نەتەوایەتی درێژە پێداو بە چاککاریی کۆمەڵایەتی[٥]، ئەرکی ئایینی و نەتەوایەتی خۆی بە باشی بەجێ هێناوە، هەر بەهۆی ئەو ڕێبازەشەوە یەکەم کەس بووە بە هاواری (شێخ مەحموودی بەرزنجی[٦]) چوو، کاتێ ساڵی ١٩١٩

---

(١) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦.

(٢) حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزاني و بارزانییەکان باشتر بناسین، (هەولێر- چاپخانەی شەهاب- ٢٠١٤)، ل ١٧ ؛ احمد عثمان ابوبكر، الاثار الكاملە، الجزء الثاني، اعداد: ازاد عبيد صالح، (السليمانية- مؤسسة ژين- ٢٠١٠م)، ص ١٣٣ ؛

Karen dabrowska، Geoff hann، Iraq a then and now: A Guide of the country and its people،(london – 2008)،p.153.

(٣) سامی شۆرش: بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی ئیدریس بارزانی نموونەیەك، وەرگێڕان: ڕزگار، (دهۆك- چاپخانەی زانا- ٢٠٠٥ز)، ل ٦٠.

(٤) رشيد كريم خان عقراوي، التجربة البارزانية تقويمها وسبل تطويرها، (دهوك- مطبعة زانا- ٢٠٠٢م)، ص ٤٣.

(٥) هوشيار مظفر علي امين، الزعيم مصطفى البارزاني، (اربيل- مطبعة الثقافه- ٢٠١٣م)، ص ٣٠.

(٦) لە ساڵی ١٨٨١ لە سلێمانی لە ناو بنەماڵەیەکی ئایینی و کوردپەروەر لەدایك بووە، کوڕی شێخ سەعید بەرزنجییە، خوێندنی ئایینی لە سلێمانی تەواو کردووە، لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی بەتەك عوسمانییەکان جەنگاوە، ساڵی ١٩١٨ بەناوی ئینگلیزەوە

دژی بەریتانییەکان ڕاپەڕی[١].

پێگەی شێخ ئەحمەد بارزانی لەدوای شێخ عەبدولسەلامی دووەم و شێخ مەحموود بەرزنجی لە باشووری کوردستان لە هەموویان دیارتر بووە، هەروەها دەڤەری بارزانیش هەتا ساڵی ١٩٣٢ وەك تاکە ناوچەیەکی عێراق و کوردستان ماوەتەوە کە دەوڵەتی نوێی عێراق- بەریتانیا نەیتوانیووە دەسەڵاتی بەسەردا بکات، هۆکارەکەشی بەندە بە بوون و ئامادەبوونی کەسیەتی شێخ ئەحمەد و خودی خێڵی بارزان[٢].

بارزانییەکان ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە ڕاپەڕینەکانی ناوچەی بادینان و زاخۆ و ئامێدی، تەنها بە بەشداریکردن نەوەستاون، بەڵکو سەرکردایەتیان کردووە و پشکی سەرەکییان هەبووە لە هێنانەکایەی بەرەیەکی یەکگرتوو لەناو هۆزە کوردییەکان، لەبەرامبەر داگیرکاری بەریتانی[٣].

شیاوی باسکردنە شێخ ئەحمەد بارزانی هێزێکی بۆ یارمەتیدانی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود لە سلێمانی نارد، بەڵام بەهۆی ڕێگریی ئینگلیزەکانەوە، کە بەربەستیان لەبەردەم ئەم هێزە دروست کرد، تا ئەو کاتەی گەیشتنە ناوچەکە شۆڕشەکەی شێخ مەحموود کپ کرابوو[٤].

لەلایەکی دیکەوە لە ساڵانی سەرەتای بیستەکاندا شۆڕشێکی نێوخۆیی بە سەرکردایەتی، نوری باویل ئاغا[٥]، لە ناوچەی ڕواندز بەرپابوو، بە هەماهەنگی لەگەڵ

حوکمڕانی ناوچەی سلێمانی کردووە، بەڵام هەر زوو ساڵی ١٩١٩ دژی ئینگلیز وەستایەوە، پاش بەدیلگرتنی لە ساڵی ١٩١٩ تا کۆتاییەکانی ١٩٢٢ جارێکی تر گەڕایەوە بۆ شاری سلێمانی بوو بە سەرۆکی حکومەتی کوردستانی جنوبی تا ساڵی ١٩٢٤، دوای بەستنەوەی یەکجارەکی ویلایەتی مووسڵ بە عێراقی تازە دەستکرد، پەنا دەباتە بەر ئێران و تا ساڵی ١٩٣١ هەر لە شەڕی حکومەتی عێراق و بەریتانیا بووە، دواتر دوورخراوەتەوە بۆ بەغدا و ناسریە و بەسرا تا دواجار لە دووره وڵاتیدا و لە شاری بەغدا دوا هەناسەی ژیانی دا. ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەلگەنامە نهێنییەکانی...، ل ل ٢١٢– ٢١٣.

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٢) عەتا قەرەداغی، گوتاری ناسیۆنالیستی کوردی، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی ڕەنج- ٢٠٠٧ز)، ل ٣١٠.

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٣٦.

(٤) وریا ڕەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٩ ؛

Karen dabrowska، Geoff hann، op.cit، p.153.

(٥) نوری کوری باویل ئاغا کوری مەلا عەزیز : لە ساڵی ١٨٩٢ لە ڕواندز لەدایك بووە، لە ساڵی ١٩٢٠ شۆڕشی ڕاگەیاند لە دژی ئینگلیزەکان، پاش دەستگرتنی بەسەر شاری ڕواندز

هـۆزە هاوسـێکانی لـە ماوەیەکی کەم توانـرا ناوچەکانی برادۆسـت، بارزان، بالـەك، هەریر و شـەقڵاوە لـە ئینگلیـزەکان پـاك بکرێتـەوە، هـەروەك هاملتـۆن، ئەدمۆندز، مسـتەر های و نۆیـل لە نووسـینەوەی یاداشـتەکانیان ناتوانن ڕاسـتی ئـەم ڕووداوانە بشـارنەوە کە دەڵێن «خەریـك بـوو هێـزی ئـەو شۆڕشـگێڕانە پەلامـاری هەولێـر بـدەن و ئینگلیـز بە تـەواوەتی لـە کوردسـتان دەرپەڕێنـن»[١].

دیـارە جووڵانەوەکـەی «نـوری باویل ئاغا» پشـتیوانییەکی بێ وێنـەی لەلایەن هۆزەکانی دەوروبـەری لێکـراوە، لـەم ڕووەوە هـۆزی بـارزان یەکێـك بـووە لـەو هـۆزە نزیکانـەی ڕوانـدز، بـۆ ئەم مەبەسـتەش شـێخ ئەحمەد بـارزانی بۆ پاڵپشـتیکردن لەو شۆڕشـە دووجار جەنـگاوەرەکانی خـۆی ڕەوانـە کـردووە، یەکەمیـان لـە سـاڵی ١٩١٩ نزیکـەی دوو سـەد چەکـداری ڕەوانـە کـردووە، پاشـان بـۆ جـاری دووەم هێزێـکی دیکـە بـە سـەرکردایەتی، مسـتەفا بـارزانی[٢]، ئەمـەش لەوکاتـەدا بـوو بـەر لـەوەی هێـزی، ئۆزدەمیـر پاشـای تـورك بگاتـە ڕوانـدز لـە ٦ی حوزەیـرانی سـاڵی ١٩٢١[٣].

شـێخ ئەحمـەد بـارزانی هـەروەك هەمـوو شـێخانی تەکیـەی بـارزان هەوڵیـداوە دادپـەروەری و یەکسـانی لەنێـوان چینـەکانی کۆمەڵـگا بهێنێتـە کایـەوە، لەهەمـان کاتـدا هەسـتێکی نەتەوەیـی و نیشـتمانی قـووڵی هەبـووە، هیـچ کاتێـك جیـاوازی نەکـردووە لەنێـوان خەڵـك لەسـەر جیـاکاری ئایینـی و ئایینزایـی، بـۆ ئـەم مەبەسـتە شـێخ ئەحمـەد لـە سـاڵی ١٩٢٠ لەلایـەن «ئەندرانیـك ئەرمـەنی» نامەیـەکی پـێ دەگات تێیـدا داوای لێـدەکات بـە ڕزگارکـردنی خانەوادەکـەی لـەو ڕەشـەکوژییەی کـە تورکـەکان دەرهـەق بە ئەرمەنـەکان ئەنجامـی دەدەن، شـێخی بـارزان بـەدەم داواکارییەکـەی دەچێـت و پۆلێـك لـە جەنـگاوەرانی بـارزان پێـك دەهێنێـت بـە سـەرکردایەتی، وەلیـد بـەگ، کـە، مسـتەفا بـارزانی، یەکێـك دەبێـت لـە ئەندامـانی ئـەو دەسـتەیە، دەتوانرێـت خانەوادەکـەی ناوبراو ڕزگار بکرێـت و بیگوازنـەوە سـوریا، لـەم کردەیەشـدا چـواردە جەنـگاوەری بـارزانی گیـان لەدەسـت دەدەن[٤].

ئەنجومەنێـکی پێکهێنـا بـۆ بەڕێوەبـردنی شـارەکە، لـە سـاڵی ١٩٦٣ بەهـۆی نەخـۆشی کۆچـی دوایـی کـردووە. حسـن لطیـف الزبیـدي، موسـوعة السیاسـة العراقیـة، الطبعـة الثانیـة، (النجـف- ٢٠١٣م)، ص ٦٣٩.

(١) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٣.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل١١١٣.

(٣) *Wallace Lyon، op.cit، p.42.*

(٤) عرفـات کـرم سـتوني، الحیـاة الدینیـة مـن نهـري الـی بـارزان، (اربیـل- مطبعـة اراس- ٢٠١٠م)، ص ٦٠ ؛ عـەلی زێبـاری، کەسـایەتیا بـارزانی و سروشـتێ وی یـێ خەباتـێ، (دهـۆك- چاپخانـە پارێزگەهـا

لەو هەلومەرجەشدا کە تەکیەی بارزان لەناو بازنەی تەلەکە و فێڵەکانی حکومەتی بەریتانی– عێراقی دەخولایەوە، کەچی هەستی نەتەوایەتی لە دەروونی شێخ ئەحمەد بارزانی زیاتر چەکەرەی دەکرد، چونکە هەر لەوماوەیەدا لە ساڵی ١٩٢٥ لە باکووری کوردستان شۆڕشێك بە سەرکردایەتی (شێخ سەعیدی پیران)[١] دژبە دەسەڵاتدارانی تورك سەرهەڵدەدات، شێخی بارزان بەمەبەستی هاوکاریکردنی شۆڕشەکە هێزێك بە سەرکردایەتی مستەفا بارزانی ڕەوانەی باکووری کوردستان دەکات[٢].

دوابەدوای کپکردنی شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران لەلایەن دەسەڵاتدارانی تورك، زۆرێك لەسەرکردەکانی باکووری کوردستان ڕوویانکردە بەشەکانی تری کوردستان، سەبارەت بە باشووری کوردستان شێخ ئەحمەد بارزانی لە ساڵی ١٩٢٦ محەمەد سدیقی برای ڕەوانەی ڕواندز دەکات بەمەبەستی کۆبوونەوە لەگەڵ سەرکردەکانی باکوور بۆ دارشتنەوە و بنیادنانەوەی شێوازێکی تۆکمەتر بۆ بەرپاکردنی شۆڕش لە داهاتوودا[٣] ، هەر ئەمەش وایکردووە کە بەریتانییەکان لە ڕاپۆرتەکانی ساڵانی داهاتوویان جەخت لەوە بکەنەوە کە دەرگای بارزان بۆ هەموو کەسێکی یاخی والایە، تەنها دەرگای شێخ بەڕووی بەریتانیا و حکومەت داخراوە[٤].

دهۆکێ- ٢٠١٣ز)، ل ١٧.

(١) شێخ سەعید: لە بنەماڵەیەکی ئایینی باوکی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ عەلی یە، لە ساڵی ١٨٦٥ لە پالۆ لە دایك بووە، دوای مردنی باپیری باوکی گەڕایەوە خنس، بۆیە شێخ سەعید سەرەتای خوێندنی لە خنسەوە دەست پێ کردووە بە خوێندنی زانستە ئایینیەکان، دوای مردنی باوکی سەرپەرشتی بنەماڵە و تەکیەکانی کەوتە ئەستۆ، لە ساڵی ١٩٠٧ دەستی کردووە بە گەڕان بەناو دێهاتەکانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات دا و سەرۆکە حەمیدیەکانی ناسی بوو، هەر لەو کاتەدا نازناوی (بدیع الزمان)ی وەرگرت ئەویش لەبەر ئەوەی زۆر لە شیعر و قامەتی حریرە و بەدیع لەبەربووە، شێخ سەعید لە پاڵ کارەکانیشی وانەی دینی دەوتەوە ١٢ قوتابی بوون بەزانای گەورە، ئەوەی کە دەسەڵاتی شێخی زیاتر کرد شووکردنی کچەکانی بوو بە شێخ و سەرۆك عەشیرەتە کوردیەکان، پیاوێکی تێکۆشەر و بەهێز و بەتوانا بووە، هەموو کات دژی زوڵم و زۆرداری دەوەستا، لە ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٢٥ دادگای ئیستقلالی دیاربەکر فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرکرد. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە : تەلار علی امین، سیاسەتی کەمالی و بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باکووری کوردستان (١٩١٨ـ١٩٣٨)، نامەی ماستەر پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەلاحەددین، (هەولێر- ٢٠٠٠ز، ل ٩٧.

(٢) حامید گەوهەری، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣.

(٣) ڕۆژ عەبدوللا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٨- ٢٩.

(٤) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص ٢٣٧.

مەندوبی سامی بۆ هێوركردنەوەی بارودۆخەكە لە ٣١ی شوباتی ساڵی ١٩٢٨ پشكنەری كارگێڕی مووسڵ، میجور ویلسۆن، ڕادەسپێرێت بۆ كۆبوونەوە لەگەڵ شێخ ئەحمەدی بارزانی، كە كۆبوونەوەكە لە شوێنێك لەنزیك بارزان ئەنجام درا، لەم چاوپێكەوتنەدا، شێخ ئەحمەدی بارزان، داوایكرد مافی سەرپەرەشتیاری و چاودێری پێبدرێت لەسەر گوندەكانی سەربە قەزای ڕواندز، ویلسۆن پێی ڕاگەیاند كە حكومەتی عێراقی وەڵامی ئەم داوایەی ناداتەوە و پەسەندی ناكات، ڕێكەوتن لەسەر ئەوەی حكومەت بەرپرسیارێتی چەند ناوچەیەك بە شێخ بسپێرێت، بەمەش تاڕادەیەك ئارامیەكی كاتی لە ناوچەكە بەرقەرار بوو[١].

سەبارەت بەو هێزەی كە لە بلێ مۆڵگەیان دامەزاندبوو، مستەفا بارزانی لەكاتی چاوپێكەوتنەكەی لەگەڵ موتەسەریفی مووسڵ لەسەر داوای شێخ ئەحمەد بارزانی پێی ڕادەگەیەنێت كە ئەم هێزە بەریتانیە لە «بلێ»یە بێتە هەڵگرتن، ئەگەر بوونیان پێویستە لەشوێنی ئەوان فەوجێكی سوپای عێراق دابنرێت، لەكاتی گەڕانەوەی بۆ بارزان لە، بلێ، فەرماندەی بەریتانی دەبینێت و بە مستەفا بارزانی دەڵێت «لە سەركردایەتی خۆمەوە فەرمانم دراوەتێ كە بەپێی داخوازیتان ئەم ناوچەیە بدەم بە فەوجێكی عێراقی، هیوادارم لەگەڵ برا مووسڵمانەكانتان بە خۆشی بژین، وا ئێمەی ئینگلیزی كافر دەڤەرەكەتان بەجێ دێڵین، پاشتر خۆتان دەبیننەوە»[٢].

دیارە ئەم هەڵوێستە دواتر بە كردەوە دەچێتە بواری جێبەجێ كردن، چونكە هەر لەدوای كشانەوەی هێزە بەریتانییەكە لە بلێ لە ساڵی ١٩٣٠ و هاتنی سوپای عێراق بۆ شوێنیان بە سەركردایەتی، بەرقی سدقی، برای «بەكر سدقی» ڕەوشەكە بەرەو ئاڵۆزی دەچێت[٣].

بەریتانییەكان توانیان لە هاندانی شێخ ڕەشیدی لۆلان لە دژی شێخی بارزان سوود لە پڕوپاگەندەكانیان بكەن، لە ماوەی مانگەكانی تەمموز و تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣١ چەندین بەرنگاربوونەوە لەنێوانیان ڕوویدا، كە بەریتانییەكان ڕۆڵی سەرەكیان تێیدا گێڕاوە[٤].

---

(١) *Iraq Administration Reports 1914 – 1932، Vol(9)1928، – 1930،P.18* .

حامد محمود عیسى، المشكله الكردیه في الشرق الاوسط، (القاهره- مكتبه المدبولي- ١٩٩٢م)، ص ١٥٤.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٣) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر....، ل ١٦٧.

(٤) سروه أسعد صابر، المصدر السابق، ص ٢٣٩.

دیارە ڕاپۆرتی ئەفسەرێكی هەواڵگریی بەریتانی لە هەولێر دەرخەری ئەو ڕاستیەن كە بەریتانییەكان لە پشت پەردەوە هەوڵی گەورەكردنی ئەو ناكۆكی و پەشێویانە دەدەن لەنیوان هەردوولا، وەك لە ڕاپۆرتەكەیدا دەڵێت، شێخ ئەحمەد لە ٢٩ی تەممووزی ساڵی ١٩٣١ نامەیەكی بۆ شێخ ڕەشیدی برادۆست دانیشتووی گوندی لۆلان ناردووە، داوای لێكردووە بۆ سەر ئایینی تازە، لەوكاتەی شێخ ڕەشید ڕازی نەبووە، شێخی بارزان هێزێكی سێ سەد كەسی بە فەرماندەیی مستەفا بارزانی ناردووە بۆ ئەوەی بە زەبری هێز ملكەچیان بكات(١).

لەم ڕاپۆرتە بەڕوونی دەردەكەوێت كە بەریتانییەكان دەیانەوێت دەستپێشخەری ناكۆییەكان بخەنە ئەستۆی تەكییەی بارزان و بۆ ڕای گشتی نیشان بدەن كە بارزانییەكان لەڕێگای هێزەوە دەیانەوێت هەژموونی خۆیان بەسەر هۆزەكانی دیكەی ناوچەكە بسەپێنن.

سەبارەت بە پێشهات و ڕووداوەكانی نێوان شێخی بارزان و شێخ ڕەشید، سەرەتا شێخ ڕەشیدی لۆلان بۆ وەستان لەدژی شێخ ئەحمەد بارزانی بانگەشەی جیهادكردن بۆ سەرۆك هۆزەكانی، سورچی، خەیلانی، باڵەك و شیوەزوری، دەكات، بەڵام بانگەوازەكەی لەلایەن سەرۆك هۆزەكان ڕەت دەكرێتەوە(٢).

دوابەدوای ڕەتكردنەوەی بانگەوازەكەی شێخ ڕەشیدی لۆلان، برادۆستیەكان دەستیانكرد بە هێرشكردنە سەر بەشی ڕۆژهەڵاتی سنووری بارزان، لەڕاستیدا ئەو هەراو پێكدانانە ئەوەندە لەسەر بنەمای ڕكابەری دەسەڵات و ململانێی هۆزایەتی نەبوو، بەقەد ئەوەی ئەوەندەی پەیوەست بوو بە سیاسەتبازی و بوختانی حكومەتی عێراقی و بەریتانییەكان، كە هەوڵەكانیان چڕ كردبۆوە لەپێناو تێك بەردانی كوردان و لەكەداركردن و كەمكردنەوەی كاریگەری ڕۆڵی خیڵی بارزانی ڕاپەڕیوو لە كاروانی ڕەهەندە نەتەوییەكان(٣).

لە هاوینی ساڵی ١٩٣١ برادۆستییەكان پەلاماری هۆزی شێروانی ناوچەی بارزانیاندا و گوندەكانی، گركال، كۆلەك و بابكێ، یان تاڵانكرد و ماڵەكەنیان سوتاند، لەبەرامبەر ئەو شاڵاوەی برادۆستییەكان، مستەفا بارزانی، لەگەڵ هێزێك شوێن تالانكەران كەوت و لە دەشتی، هێرت، پاش لێكدانێكی كتوپڕ ماڵ و ماڵاتی ئەو گوندانەی لێ سەندنەوە(٤).

(١) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٩.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر....، ل ١٦٩.

(٣) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٦.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨ ؛ عەلی زێباری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨- ١٩.

دیـاره مەبەسـتی شـێخ ڕەشـیدی لـۆلان بـۆ هێرشـکردنه سـەر هـۆزی شـێروان بەتایبەتیـش گونـدی، گـرکال، دەگەڕایـەوە سـەر بیرکردنـەوەکانی خـودی شـێخ ڕەشـید کـە دەیویسـت هەژمـوونی تەکیـەی لـۆلان بەسـەر ئـەو گونـده بسـەپێنێت لە دەشـتی هێرت کـە دەکەوێتـە ڕۆژئـاوای ناوچەی برادۆسـت، کە چووبوونه ژێـر رکێفی تەکیەی بـارزان[1].

جارێـکی دیکـە لـە ٢٥ی تشرینـی دووەمـی هەمان سـاڵ، برادۆسـتیەکان پەلامـاری ئەو ناوچەیـان دایـەوە، بـەڵام بارزانییـەکان بـە سـەرکردایەتی، وەلی بـەگ توانیـان بەرنگاریـان ببنـەوە و ناچـار بـە ڕا کردنیـان بکەن، پاش ئەوەی ئەو سـامانەی تاڵانیـان کردبوو بەجێیان هێشت[2].

دوابەدوای شاڵاوی برادۆستیەکان، حکومەت ڕۆڵی نێوەندگیری گێڕا بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی هەردوو لایەن، بۆیە لە سەرەتای تشرینی دووەمی ١٩٣١ لێژنەی نێوەندگیری کە پێکهاتبوون لە موتەسەریفی مووسڵ و هەولێر و قایمقامی ڕواندز و زێبار لەگەڵ هەریەکە لە نوێنەری شێخی بارزان کە بریتی بوو لە، مستەفا بارزانی، و نوێنەری برادۆستیەکان لە ئاکرێ کۆبوونەوە، بەڵام کۆبوونەوەکە هیچ دەرئەنجامێکی لێنەکەوتەوە[3].

سـەبارەت بـەدوا دانیشـتن لەلایـەن هەردوولایـەنی ناکۆك، خاوەن کتێبـی، بارزانی و بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد، ئامـاژە بـە هەوڵەکانی قایمقامـی زێبار، بلـە، دەکات کە بەنـاوی حکومـەتی عێراقـەوە پەیوەنـدی بـە شـێخی بـارزان دەکات، کـە گوایـە حکومەت حـەز دەکات ناکـۆکی لەنێـوان بارزانییـەکان و برادۆسـتیەکان نەمێنـێ، شـێخ ئەحمـەد ئەم داخوازیـەی حکومـەتی پەسـند کـرد، بەمەرجـێ لایەنگرانـە نەبێـت، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش، محەمـەد سـدیقی بـرای وەك باوەرپێکـراوی خـۆی ڕەوانـەی ئـەو کۆبوونەوەیـە کـرد، هـاوکات لەگـەڵ ئـەم پێشـهاتە، مسـتەفا بـارزانی، لـە دەرەوەی بارزان بـوو[4].

بێگومـان دواتـر دەردەکەوێـت کـە حکومـەتی عێراقـی و دەسـەڵاتی بەریتـانی بەهیـچ شـێوەیەك مەبەسـتیان چارەسـەرکردنی کێشـە و ناکۆکییـەکان نەبـوو، بەڵکـو ئـەم کارەیـان زیاتـر فێلێـکی سیاسی و سـەربازی بـوو، بـۆ ئـەوەی فەرمانـدە بەهێـزەکانی بـارزان لـە ناوچەکـە دووربخەنـەوە، تـا بەئاسـانی بتوانـن لەڕێـگای هێـزی سـەربازییەوە شێخنشـینی

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٢) مەنسـور شـێخ رەئـوف بەرزنجـی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٩٤؛ دیڤیـد مکـدول، المصـدر السـابق، ص ص ٢٨٤- ٢٨٥.

(٣) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ٢٦.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

بـارزان لەناوبـەرن[١].

لەلایەکـی دیکـەوە ڕاپۆرتێـکی بەریتـانی جەخـت لـەوە دەکاتـەوە کـە، عیسـمەت ئینینـۆ، لـەکاتی سـەردانیکردنی مەنـدوبی سـامی «فرنسـیس همفریـز[٢]» بـۆ تورکیـا، پێـی ڕادەگەیەنێـت کـە ئومێـدەوار دەبێـت بەوەی کـە حکومەتی عێراقـی بە پەلـە کاربکات بۆ ئـەوەی شـێخی بـارزان بخاتـە ژێر دەسـەڵاتی خـۆی، چونکە بەئاشـکرا سـۆزدارییەکی تەواو لەلایـەن خەڵکـەوە بەرامبـەر بـە یاخـی بـوونی کـوردی هەیـە لـە کۆمـاری تورکیـا[٣].

دیارە هەڵوێستە نەتەوەییەکانی شێخی بارزان تەنها قەتیس نەبوو لە باشووری کوردستان، بەڵکو هەموو پارچەکانی دیکەی کوردستانی گرتەوە، لە نیسانی ساڵی ١٩٣١ لە بارزان کۆبوونەوەیەکی ڕێکخست بۆ سەرۆکە کوردەکان، کە تێیدا بەڵێنی دا بەناردنی چوارسەد جەنگاوەر لەگەڵ ناردنی نامە بۆ سەرکردە کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەنێویاندا، سەید موحسین، برای سەید تەها کە داوای لێکردن بۆ تۆڵەسەندنەوەی خوێنی

(١) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٥.

(٢) فرنسـیس همفریـز : لـە٢٤ی نیسـانی سـاڵی ١٨٧٩ لەدایـك بـووە، کۆلێـژی سـەربازی تـەواو کـردووە وەك کۆلۆنێـل سـەرەتای سـەدەی بیسـتەم لـە شـەری ئەفریقـادا بەشـداری کـردووە، ماوەیـەکی زۆر لـە هیندسـتان و ئەفغانسـتان کاری کـردووە، کۆتایـی جەنگـی جیهـانی یەکـەم لـە شـەڕگەکانی ئەوروپـادا بەشـدار بـووە، لـە سـاڵی ١٩٢٩ بووەتـە مەنـدوبی سـامی بەریتـانی لـە عێـراق، لەنێـوان سـاڵانی ١٩٣٢– ١٩٣٥ هـەر لـە عێـراق بـوو بـە باڵیـۆزی بەریتـانی، دوای لـە چەنـد کۆمپانیایـەکی گـەورەی وڵاتەکەیـدا کاری کـردووە بـە کۆمپانیـای نـەوتی عێراقیـەوە، هەریەکـە لـە وڵاتـانی عێـراق لـە سـاڵی ١٩٣٣ و ئەفغانسـتان لـە سـاڵی ١٩٢٨ خـەلاتی فەرمـی بەرزیـان داوەتـێ، ڕۆژی ٢٨ی ئـابی ١٩٧١ مـردووە. کەمـال مەزهـەر، کـورد و کوردسـتان ....، بەرگـی یەکـەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٨٩.

(٣) بیـلال ن. شمشـیر، بەلگەنامەکانـی ئینگلیـز لـە بـارەی کێشـەی کـوردی تورکیـاوە(١٩٢٤- ١٩٣٨) شۆڕشـەکانی شـێخ سـەعیدی پیـران، ئاگـری و دەرسـیم، وەرگێـڕان: سـەلمان عەلـی، (سـلێمانی- چاپخانـە و ئۆفسـێتی ئاسـا- ٢٠٠٢ز)، ل ٤١٥ ؛ عەتـا قەرەداغـی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٠٩.

(سمكۆی شكاك)[١] پشتیوانی لە شۆڕش بكەن لە كوردستانی ئێران [٢]. لەوبارەیەوە ڕاپۆرتە بەریتانییەكان ئاماژە بە ڕۆڵی شێخی بارزان دەكەن لەناردنی سەد چەكدار بۆ پشتیوانی شۆڕشگێڕانی ئۆرەماری، هەروەها تیشك دەخاتە سەر ڕۆڵی شوێنكەوتووانی شێخی بارزان كە لە ئابی ساڵی ١٩٣٠ دژی توركەكان جەنگاون[٣].

دەسەڵاتدارانی توركیا زۆر نیگەران بوون لە فرەوانبوونی چوارچێوەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد، بەتایبەت لە باشووری كوردستان، بۆیە جارێكی دیكە یاداشتێكیان ئاراستەی حكومەتی عێراقی كرد، سەبارەت بە پاسەوانیی كردنی ناپێویستی سەر سنوور، لە یاداشتەكەدا ئاماژە بەوە دەكات كە كوردانی عێراق كۆمەك و هاوكاری پێشكەش بە كوردانی توركیا دەكەن و هەوڵ دەدەن لەو ئان وساتەدا كاری تێكدەرانە بۆ بەرژەوەندی هێزەكانی

(١) سمكۆی شكاك : سەربە هۆزی شكاكە كە ناوچەی ڕەسەنیان لە ئەنادۆڵ بووە لە ئاسیای بچووك دوای شەڕی چاڵدێران لە ساڵی ١٥١٤ ناوچەی ئەم هۆزە بەشێكیان كەوتە بندەستی دەوڵەتی سەفەوی و ئەویتریشان كەوتە ژێر دەستی دەوڵەتی عوسمانی، سمكۆ كە كورتكراوەی ناوی (ئیسماعیل)ە، كوڕی محمدخانی علی خانە، لەدوای كوژرانی جەعفەر ئاغای برای سمكۆ، باوكی سمكۆ چەند سەرۆك هۆزێكی كوردی لە بناری چەهریق كۆكردەوە لەوانە هۆزی (هەركی و جەلالی و لقەكانی هۆزی شكاك) دوای سوێند خواردنیان بڕیاریان دا لە دژی دەوڵەتی قاجاری بوەستنەوە، بەڵام ئەم پلانە سەری نەگرت ئەوكاتەی محمد خان دەچێت بۆلای سوڵتانی عوسمانی لە ئەستەمبوڵ باڵیۆزی ئێران بانگهێشتی محمد خان دەكات، بەوەش دەسەڵاتدارانی عوسمانی پێی دەزانن و بۆ دورگەی كریت دووری دەخەنەوە تا كۆچی دوای لە ساڵی ١٩٠٧دا دەمێنێتەوە، دواتر سمكۆ جێگای باوكی دەگرێتەوە. بڕوانرێتە سەید كەمال ئیبراهیمی، سمكۆ، (سلێمانی- وەزارەتی ڕۆشنبیری بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاوكردنەوەی سلێمانی- ٢٠١٢ز، ل ل ١٧، ٣٣- ٣٥.

(٢) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٥.

(٣) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩؛ بیلال ن. شمشیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٥٨، ٣٦١ ؛ نوری كەریم، پانۆرامای دیرۆكی كورد ٤٠٠ پ ز- ١٩٧٥ز، كورد (نەتەوە، نیشتمان، ناسنامە، كولتور)، بەرگی دووەم، (سلێمانی- چاپخانەی چوارچرا- ٢٠١٧ز)، ل ١٧؛

Jack David Eller، frome culture to ethnicity to conflict:an anthropological persective on international ethnic conflict،(united states of Amerca– 1999)،p.186.

کورد لە ناوچەی «ئارارات»[١] ئەنجام بدەن[٢].

بێگومـان بارزانییـەکان خۆیـان بـە داکۆکیکـەر و بەرگریـکار ئـەزانی لـە مافـەکانی کورد لەهەمـوو ناوچـە و پارچـەکانی کوردسـتان، هەر بـەو تێڕوانیـن و دیدگایـەوە، بارزانییەکان نـەك لـە شۆڕشـدا تەنهـا هـاوکاری شۆڕشـەکانی خۆیـان بـوون، بەڵکـو هاوپشـتی شۆڕشـە یـەك لەدوایەکـەکانی تریـش بـوون، بەهانـای شـۆڕشی شـێخ سـەعیدی پیـران و سـمکۆی شـکاك و شـێخ مەحمـوود چوونـە[٣].

بارزانییـەکان لـە لێدان و سـەرکوتکردنی نەیـارەکانی دۆزی گەلی کورد و پیاوە دۆسـت و بەکرێگیـراوی وڵاتـانی دەورووبەری کوردسـتان قەد دەسـتیان نەپاراسـتووە، ئـەو هۆزانەی چوونـە پـاڵ دەوڵـەتی عێـراق دوای دامەزرانـدنی ئـەو دەوڵەتـە بـۆ لێـدانی دەسـەڵات و هەژمـوونی بارزانییـەکان، لـە توانـا و هێـزەکانی خۆیـان لە دەسـتدا، بەهۆی ئـەو گورزانەی لەسـەر دەسـتی بارزانییـەکان بەریانکـەوت لـە سـاڵی (١٩٣٢ز)، بۆیـە دەبینیـن کاتیـك شـێخ مەحمـوودی حەفیـد لـە سـاڵی١٩٣٠ز، ڕاپەڕینـی بەرپـا کـرد وەکـو پەرچەکردارێـك لەبەرامبـەر هەڵوێسـتی حکومـەتی عێراقـی و بەریتـانی و پشـت گـوێ خسـتنی مەسـەلە نەتەوەیـەکان، ئـەوە بـوو بارزانییـەکان هێزێکیـان بـە سـەرکردایەتی (مـەلا مستەفای بـارزانی) لەسـەر ڕاسـپاردە و پێشـنیازی (شـێخ ئەحمـەدی بـارزانی)، بۆ هـاوکاری هێزەکانی شـێخ مەحمـوود ڕەوانـەی ناوچەکـە کـرد، بـەڵام بـەر لـە گەیشـتنی هێزەکـە ڕاپەڕینەکـە سـەرکوتکرا[٤].

بارزانییـەکان لـە بیـرە نەتەوەییەکانیـان پەشـیمان نەبوونـەوە، بەڵکـو هەمیشـە بـەدوای گـەراون بـۆ ئەنجامـدانی ڕاپەڕیـن و هەڵگەڕانـەوە لـە دژی دەسـەڵات، ئـەو هەوڵـە جارێـکی تـر بـۆ بارزانییـەکان ڕەخسـا و بـۆ ئـەوەی بڕیـاری هەڵگیرسـانی شـۆڕشی

(١) ئـارارات یاخـود ئاگـری داغ ناوچەیـەکی شـاخاوی سـەخت و ناهەمـوارە، لوتکـەی ئـارارات بەهـەردوو لوتکەیـەوە ئـاراراتی گـەورە و بچـووك قەڵایـەکی سروشـتیە بـە پانتایـی ٩٦٠ کـم چوارگۆشـە پێـك دەهێنێـت، کـە هـەردوو لوتکەکـە ١٢کـم لێـك دوورن، ئـارارتی بچـووك بـە ٣٣٩٦ مەتـر و ئـارارتی گـەورەش بـە ٥١٥٧ مەتـر لـە ئاسـتی ڕووی دەریـاوە بـەرزن، کـە هەردووکیـان لـە ملـەی «سـەرداربولاکدا» کـە ٢٤٤٥ مەتـر بـەرزە یەکانگـیر دەبـن. کریـس کۆچێـرا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٢٤.

(٢) جەلیلـی جەلیـل و ئەوانـی دیکـە، شۆڕشـەکانی کـورد لـە سـەردەمی نوێـدا، وەرگێـڕان: بەهادیـن مسـتەفا، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٣ز)، ل ٢٧٩.

(٣) کارزان شـاکری، شـۆرشی ئەیلـول شۆرشـێك لـە پێناومانـەوە و سـەربەخۆبون، گۆڤـاری سـەفین (سیاسـی و مێـژووی و کۆمەڵایـەتی گشـتیە)، ژمـارە ٦٢، هەولێـر، ئـابی ٢٠١٥، ل ١١.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

یەکەمی بارزان بدەن لە ساڵی (١٩٣١- ١٩٣٢ز) بە ڕابەرایەتی (شێخ ئەحمەدی بارزان ١٨٩٦-١٩٦٩ز)[(١)].

لەو هەلومەرجەدا دەڤەری بارزان لە داواکردنی مافی کوردان بەدەر نەبوو، بەتایبەت شێخی تەکیەی بارزان لە نیسانی ١٩٣١ داوای لە کۆمەڵەی گەلان کرد ئۆتۆنۆمی یاخود سەربەخۆیی بدات بە کورد[(٢)]، لەبەرامبەردا حکومەتی عێراقی لە دەسپێکی وەرگرتنی سەربەخۆیی هەوڵیدا توانا و دڕندەیی خۆی نیشانی کورد و سەرکردەکانی بدات، بەڵام شێخ ئەحمەدی بارزانی یەکێ بوو لەو ڕێبەرە دیارانەی کورد کە ئامادەنەبوو سەر دانوێنێت بۆ دەسەڵاتی عێراقی، بۆیە حکومەت لەڕێگای دارشتنی چەندین پیلان سەرەتا لەڕێگای هۆزەکانی دەوروبەر، پاشان ئەنجامدانی لەشکرکێشی لە٩ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣١ بۆ سەر بارزان لەژێر سەرکردایەتی سەرهەنگ بەرقی بەگ[(٣)].

بەرقی بەگ بەپێی فەرمانی بڵاوە لە بەرەبەیانی ٩ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣١ لە ئۆردوی، بلێ ی مەرکەزی قەزای زێبار کە ١٠کم لە بارزانەوە دوور بوو بەرەو ئەو ئامانجەی کە بۆی دانرابوو سوپاکەی جووڵاند، بە نیازی ئابلوقەدانی بارزان و دەستگیرکردنی شێخ و بڵاوەپێکردنی داروودەستەکەی[(٤)]، دیارە حکومەتی عێراقی وا گومانی بردبوو، ئەگەر بە نهێنی لەشەودا گەمارۆی بارزان بدات، پاشان هێرشی لەناکاو ئەنجام بدات کاریگەری دەبێت لەسەر ڕووخانی ورەی بارزانییەکان، کە ئەنجامەکەی خۆ بەدەستەوەدانیان دەبێت بەهێزەکانی عێراق[(٥)]، بەڵام فەرماندەی ناوچەی مووسڵ لە گەڕانەوەی، مستەفا بارزانی، و جەنگاوەرەکانی بۆ ناو بارزان لە ئێوارەی ڕۆژی ٨ی کانوونی یەکەمی١٩٣١ بێ ئاگابوو[(٦)].

سەبارەت بە شەڕ و پێکدادانەکەی نێوان بارزان و سوپای عێراق لە بەرەبەیان دەستی پێکرد تاکو ئێوارە بەردەوام بوو، کە هێزی بارزانییەکان لە ٨٠ جەنگاوەر

---

(1) *Jacqueline s. Ismael، Tariq y. e and Glenn perry : Governments and politics of conternporary middle East:continuity and change،(London،Routledge-2 edition)،2016،p.233.*

(2) *Jamal jalal Abdulla، the kurds on the way to statehood، published by: author house، 2012، p.92.*

(٣) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان ....، ل ٦٧.

(٤) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ١٧.

(٥) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٥.

(٦) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

تێنەدەپەڕی توانیان فەوجێکی سەربازی سوپای عێراق تێکبشکێنن، کە فرۆکەیەکی جەنگی بەریتانی پاڵپشتی دەکردن(١)، دوای تێکشکانی سوپای عێراق، فەرماندەی ناوچەی مووسڵ و ژمارەیەکی کەمی ئەو هێزەی بەشداری کردبوو لە شاڵاوەکە توانیان خۆیان لە چنگی جەنگاوەرانی بارزان دەرباز بکەن و خۆیان بگەیەننە بارەگای فەوج لە بلێ(٢)، پاش ئەوەی نزیکەی ١٢٦ لاشەی سەربازی کوژراو و بەشێکی زۆر لە چەك و جبەخانەیان لە مەیدانی جەنگ جێهێشت، لە بەرامبەریشدا تەنها پێنج جەنگاوەری بارزانی گیانیان لەدەستدا(٣)، هەرچەندە بارزانییەکان بەهۆی ڕووخانی ورەی سەربازانی عێراقی دەیانتوانی دەست بگرن بەسەر، بلێ، سەنتەری قەزای زێبار، بەڵام شێخی بارزان فەرمانیدا بەوەستاندنی پێشڕەوییەکانی جەنگاوەرانی بارزان(٤).

هەروەها بەهۆی ئەو بەرگریکردنە سەختەی بارزانییەکان نواندیان ئەو دەرسە واتابەخشەی بە فەرماندەی ناوچەی مووسڵیاندا لە ٩ی کانوونی یەکەمدا دڵنیابوونی دەسەڵاتداران لە نەتوانینی هەلسانی فەوجی، بلێ، بە شاڵاوێکی دیکە بێ ئەوەی چەند هێزێکی زیاتر خاوەن چەکی باشتر یارمەتی بدات، ئەم هۆیانە پاڵیان بە حوکمەتەوە نا کە بەشێوەیەکی کاتی لە هەڵوێستی خۆی پاشگەز ببێتەوە و ئامادەیی و ئارەزووی خۆی پێشان بدات بۆ لەیەکگەیشتن لەگەڵ شێخی بارزان(٥).

دوای شکستخواردنی سوپای عێراق بە سەرکردایەتی بەرقی بەگ لە ٩ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣١، ڕەوشی دەڤەری بارزان تا بەهاری ساڵی ١٩٣٢ ئارام بوو، بەڵام ئەم هێمنیە تا سەر بەردەوام نەبوو، چونکە هەر لە بەهاری هەمان ساڵ ئاگاداری گەیشتە شێخی بارزان کە حکومەت نیازی خراپە و خەریکە لە ناوچەکانی ڕواندز، ئاکرێ و ئامێدی هێزی زۆر کۆدەکاتەوە بە هیوای پەلاماردانێکی گەورە بۆ سەر ناوچەکە، بێگومان لەسەر حکومەت پێویست بوو چاو بەپلانەکانی خۆیدا بگێڕێتەوە، چونکە ئەو بەرگرییە سەخت و بوێرانەی کە لە شەڕی بەرقی بەگ تووشی سوپاکەی هاتبوو پێی سەلماند کە پەلاماردانی بارزان پێویستی بە نەخشەیەکی ورد و هێزێکی زۆرتر هەیە(٦)، لەوبارەیەوە حکومەتی عێراقی بەر لەدەسپێکردنی شاڵاوەکانی بۆ سەر بارزان، داواکارییەکی فەرمی لە ١٨ی شوباتی ١٩٣٢ ئاراستەی تورکیا دەکات، کە ڕێگا

---

(١) وریا رەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٢) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٤) ناجی شوکت، سیره و ذکریات ثمانین عاما، (بیروت- ١٩٧٥)، ص ١٩٩.

(٥) مەنسور شێخ ڕەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

(٦) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

بگرێـت لەچـوونی شـێخی بـارزان و لایەنگـرەكانی بـۆ نـاو خاكەكـەی[١].

حكومـەتی عێراقـی لە ١٠ی ئـازاری ١٩٣٢ ئاگادارییەك ئاراسـتەی شـێخ ئەحمەد بارزانی دەكات بـۆ ئـەوەی لەبـەردەم قایمقامـی زێبـار، لـە بلـێ ئامادەبێـت و لەهەمـان كاتـدا پێیـان ڕاگەیانـد كـە حكومـەت بەنیـازە بـە دامەزرانـدنی بنكـەی حكومـی لـە ناوچـەی بـارزان[٢]، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش مـاوەی دوو ڕۆژیـان بـۆ شـێخی بـارزان دیاریكرد تـا ڕازی بـوونی خـۆی سـەبارەت بـەو بابەتـە ڕابگەیەنێت، واتـای ئەمـەش كۆنترۆڵكردن و دەسـت بەسـەرداگرتنی تـەواوە بەسـەر ناوچەكـە و بەرگریكردنـە لـە جووڵانـەوەی هێـزەكانی بارزان[٣].

دوابـەدوای ڕەتكردنـەوەی داواكارییـەكانی حكومـەت لەلایـەن شـێخی بـارزان، بڕیاری لەنێوبـردنی شۆڕشـەكەی بـارزان درا لەڕێـگای هێـزی سـەربازی عێراقی بە پاڵپشـتی هێزی ئاسـمانی بەریتـانی[٤]، چونكـە حكومـەتی عێراقـی و دەسـەڵاتی بەریتـانی مەتـرسی ئەوەیـان هەبـوو لـە بەرفرەوانبـوونی بلێسـەی شـۆڕش و ناكۆكییـەكان بـۆ ناوچـەكانی دیكە[٥].

هـاوكات لەگـەڵ جمووجۆڵە سـەربازییەكانی حكومەتی عێراقی، شـێخی بارزان هەسـتی بـەوە كـرد كـە پێویسـتە دەسـت بـە ئامادەكارییـەكان بـكات بـە مەبەسـتی بەرگریكردن، بۆیـە لەیەكـەم هەنگاویـدا دەسـتیكرد بـە دابەشـكردنی ئـەو هـەزار جەنـگاوەرەی خـۆی بـۆ سـەر سـێ بـەرە[٦]، هێـزی سـەرەكی بـە سـەركردایەتی، مسـتەفا بـارزانی، كـە ئەركەكـەی بریتـی بـوو لـە بەرگریكـردن لـە قۆڵـی (مێرگەسـۆر- شـێروان) [٧]، بەرامبـەر هێـرشی لیوای عێراقـی هێرشـبەر بەنـاوی «دای»، هەروەهـا هێزێـكی دیكـە بـە سـەرۆكایەتی محەمـەد سـدیق بـارزانی بـە یاریـدەدەری حاجـی تەهـا ئاكرەیـی بـۆ بـەرەی (بالنـدە- ئامێـدی)، بەرامبـەر بـە ڕەتلی (بـۆل)، شـێخی بارزانیش هێزێكی لەژێر سەرپەرشـتی خۆی هێشـتەوە بەرامبـەر ئـەو فەوجـەی كـە لـە بلـێ نیمچە گەمـارۆ دراو بـۆ ڕێگەگرتنی پێرس لـەو هێزە یەدەگـەی كـە لـە ئاكرێوە دەهـات[٨].

---

(١) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٢) فاضـل الـبراك، المصـدر السـابق، ص ص ٧٦- ٨٢ ؛ نیسـان حسـن ڕۆسـتم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٥٥.

(٣) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥.

(٤) محمود الدره، المصدر السابق، ص١٩٩.

(٥) فاضل البراك، المصدر السابق، ص ٧٦.

(٦) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٧) هوشيار مظفر علي امين، المصدر السابق، ص ٣٢.

(٨) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٨.

سوپای عێراقی لە ١٥ی ئازاری ١٩٣٢ بەپێی پلانێکی پێشتر نەخشە بۆ دارێژراو لە هەرسێ قۆڵی قەزاکانی (ڕواندز، ئاکرێ و ئامێدی)یەوە بە یارمەتی هێزی کرێگرتەی هەندێ لە هۆزەکانی برادۆست، زێباری و ڕێکانی دەستکرا بە ئامادەکاری بۆ هێرشێکی بەربڵاوی گەورە بۆ سەر ناوچەکانی بارزان[1].

لەسەرەتای مانگی نیسانی ١٩٣٢ هێزی ،دای، بە سەرکردایەتی عەقید، حاج سری ئەحمەد، شاڵاوێکی فرەوان و توندی کردە سەر ئەو بەرەیەی کە گوندەکانی نێوان مێرگەسۆر و شێروانی دەگرتەخۆ، بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەریتانی، لە٣ ی نیسانی هەمان ساڵ بارزانییەکان لەڕێگای پیادەکردنی تەکتیکێکی سەربازی بە تەواوەتی ئەو دۆڵەیان والا کرد بۆ حکومەتی عێراقی کە درێژ دەبوویەوە بەرەو بێرسیاڤ و خۆیان لە بەرزاییەکان قایم کرد، هێزەکانی حکومەت وا گومانیان برد کەوا بەبێ بەرگری توانیویانە مەبەستەکانیان بپێکن لە داگیرکردنی ناوچەکە، بەڵام خۆشیەکانی حکومەت بوو بە کارەسات و دۆڕاندن، چونکە مستەفا بارزانی، دوای کۆکردنەوەی هێزەکانی لەو قۆڵەدا هێرشێکی توند و پێچەوانەی ئەنجامدا، کەتێیدا توانی ئەو هێزەی کە گەیشتبووە بێرسیاڤ لە هێزەکانی تری بەرەکە دابیبڕێت[2].

مستەفا بارزانی بە یاوەری جەنگاوەرەکانی لە شەڕێکی دەستەویەخەدا توانیان شکست بەو هێزەی «دای» بهێنن و جگە لە ژمارەیەکی کەم کەسیان لێ دەرنەچوو، ژمارەی کوژراوان گەیشتە ٢٥٣ کەس و بریندارێکی زۆر و ژمارەیەکیش بەدیل گیران، لەگەڵ دەست بەسەرداگرتنی هەموو ئەو کەلوپەلە سەربازیانەی کە هەبوو، ئەم مەیدانداریە بە شەڕی «دۆڵاڤاژی»[3] ناو دەبرێت[4].

هەواڵی ئەم نەبەردییە وەك کوتکێك بوو کە بەسەر ئینگلیز و پیاوەکانی کەوت، هەرچەندە هێزی نوێیان لە کەرکوك و بەغدا هێنا، بەڵام نەیانتوانی پەلامارێکی دیکە لەو ناوچەیە ساز بکەن، بۆیە هەموو توانستی خۆیان خستە سەر هێزی ئاسمانی کە بە شەو و ڕۆژ بە چەشنێکی دڕندانە بۆردومانیان دەکرد[5].

بەشێوەیەکی گشتی دوای سەرنەکەوتنی سوپای عێراق لە هەموو قۆڵەکان

---

(١) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٨؛

Edmund A. Ghareeb، op.cit، p.41.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٢٠.

(٣) شەڕی دۆڵاڤاژی لەسەرچاوەکان بە شەڕی «مامیسك» هاتووە.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

(٥) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

لەبەرامبەر هێزەکانی بارزان، وایکرد هێزە ئاسمانیەکانی بەریتانیا بخزێتە ناو شەڕەکان بەشێوەیەکی چڕ و بەرفرەوان، بۆ ئەم مەبەستە فرۆکە بەریتانییەکان ڕۆژانە دە جار بۆردومانی گوندەکانی دەڤەری بارزانیان دەکرد، لەم ڕووەوە لە ٢٧ی نیسانی ١٩٣٢، باڵەفڕێکی بەریتانی[١]، لە باشووری ناوچەی شێروان لەلایەن بارزانییەکانەوە دەخرێتە خوارەوە، پاش دەستگیرکردنی «فرۆکەوانەکە و یاریدەدەرەکەی»[٢] شێخی بارزان داوای ناردنی پزیشکی کرد، بەمەبەستی تیمارکردنیان[٣].

پاشان ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی کە فرۆکەوانەکان ئازاد بکرێن لە بەرامبەردا کاپتن هۆلت بەناوی حکومەتی بەریتانیا بەڵێنیدا بە ئازادکردنی ئەو ٢٥ بارزانییەی کە «سدیق ئاغای ئۆرەماری» ڕادەستی حکومەتی کردبوون لە ئامێدی، هەروەها بڕیاردرا شەڕ ڕابگیرێت و دەست بکرێت بە وتووێژ بۆ ئەوەی تەناهی و ئاشتی بگەڕێتەوە، و سوپا بگەڕێتەوە بنکەکانی پێشووی خۆیان و ناوچەکە ئاوەدان بکرێتەوە و تەنها فەرمانگە و بنکەی پۆلیس بهێلدرێتەوە، لەگەڵ دەرکردنی لێبووردنی گشتی[٤]، بەڵام ئاشتی زۆر درێژ خایەن نەبوو، چونکە ئەو ڕێککەوتنەی پێشوو کە ڕەزامەندی لەسەر درابوو لەلایەن حکومەتی عێراقی ڕەتکرایەوە، بەڵکو بەغدا دەیویست بەگشتی دەڤەری بارزان و شێخنشینەکەی لەناو ببات، بۆیە داوای دانانی چەکی بەبێ مەرج لە بارزانییەکان کرد[٥].

لە ئەنجامی بۆمبارانکردنی سەختی ناوچەی بارزان بەگشتی و گوندی بارزان بەتایبەت، لەلایەن فرۆکە بەریتانییەکان لەکاتی ڕۆژدا، وایکرد دانیشتوانی دێهاتەکان پەنا ببنە بەر چیاکان و ئەشکەوتەکان[٦]، هەر بۆیە شێخ ئەحمەدی بارزانی لە٢٠ی حوزەیرانی ١٩٣٢ هەریەکە لە محەمەد سدیق و حاجی تەها ئامێدی ڕەوانەی گوندی گرانە کرد، کە گوندێکی گەردییەکانە دەکەوێتە ناو خاکی تورکیا، بەمەبەستی ڕاوێژکردن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی حکومەتی تورکیا بۆ ڕێکخستنی ڕێوشوێنە تایبەتییەکان بۆ چوونە ناوەوەی خێزانە بارزانییەکان بۆ ناو تورکیا[٧].

شێخی بارزان لە ٢٢ی حوزەیرانی ١٩٣٢ خاکی عێراقی بەجێهێشت و ڕوویکردە ناو

---

(١) فرۆکەکە لە جۆری (*Wapiti*) بوو.

(٢) ناوی فرۆکەوانەکە (*J.Wells*) و یاریدەدەرەکەی (*G.Vans*) بوو.

(٣) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١١٢ ؛ نیسان حسن رۆستم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٥) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

(٦) ئەحمەد خواجە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٢.

(٧) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٦.

خـاکی تورکیـا، پاشـان تورکـەکان شـێخ ئەحمـەدی بـارزانی بـە یـاوەری هەریەکە لـە حاجی تەهـا ئامێـدی و عـەلی مـح بارزانی گواسـتەوە بـۆ ئەنقەرە و ئـەوانی تریشی لەگەڵ مسـتەفا بـارزانی و محەمـەد سـدیق گواسـتەوە بـۆ ئـەرزرووم، زیاتـر لـە ١٠٠ بـارزانی بـە بیانـووی بەشـداریکردنیان لـە شـۆڕش لـە دژی حکومەتی تورکیـا لەسـێدارەدران و ماڵباتێکی زۆریشی ڕادەسـتی حکومەتی عێراقی کـردەوە[١].

وێـڕای هەمـوو هەوراز و نشـێوەکان، مسـتەفا بـارزانی، بە دەرچـوون و خۆدەربازکردنی مێژوویـی خـۆی کـۆت و بەندی دیلی و دووره وڵاتی پسـاند و بزووتنەوە کپ کەوتووەکەی کـوردی گەشـاندەوە و درێـژەی پێـدا و خەبـاتی نەتەوەیـی و گشـتگیری لـە مـاوەی نزیـك بـە (٥٠) سـاڵدا ڕێبەرایـەتی کـرد[٢]، لـەو بارەیەوە «نادر ئینتیسـار» پسـپۆری بواری زانسـتە سیاسـییەکان و پەیوەندییـە نێودەوڵەتییـەکان لەبـارەی کەسـایەتی مسـتەفا بارزانـی دەڵێـت «سـەرکەوتنی مسـتەفا بارزانـی لـە بەرئەنجامـی توانـا و لێوەشـاوەیی بـوو بـۆ یەکخسـتنی هێـزی ئایینـی و دونیایـی لـە سـەرکردایەتییەکی کاریزمـی بـاڵادا، کـە هیـچ سـەرکردەیەکی دیکـەی کـورد لەسـەدەی بیسـتدا بـەو شـێوەیەی کـە مسـتەفا بارزانـی کـردی نەیتوانیـووە کـورد کۆبکاتـەوە و یەکیانبخـات، ئـەوەش هیـوا و ئومێـدی ئـەو کوردانـەی ڕووخانـد کـە هیواخـوازی ئەوەبوون بـۆ هەتاهەتایـە لەگەڵ دەسـەڵاتداریەتی کۆنـی تـورك و عێراقـدا بـن»[٣].

---

(١) پـاول شیسـمەن، خۆشـەوی مـەلا ئیبراهیـم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٨٥ ؛ تـلار عـلي امـین، المصدر السـابق، ص ٨٣.

(٢) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٢٧- ١٢٨.

(٣) نادر ئینتیسار، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٣.

تەوەری دووەم

جەنگی دووەمی جیهانی و کاریگەرییە سیاسی و ئابوورییەکانی لەسەر باشووری کوردستان

أ - سەرنجێکی خێرا لەسەر جەنگی دووەمی جیهانی

هاتنە سەر حوکمی دوو ڕژێمی نازی و فاشی دیکتاتۆری لە ئەڵمانیا و ئیتاليا و گرتنە بەری سیاسەتێك کە دەیانویست هێز و شوێنی خۆیان لەناو دەوڵەتەکانی جیهاندا بگێڕنەوە بۆ ئەو سەردەمانەی کە دوو ئیمپراتۆریەتی زلهێزبوون، ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریش ئەڵمانیا کە لە یەکەم جەنگی یەکەمی جیهانی دا دۆڕاندبووی، بەڵام لە ماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا لە ڕووی ئابووری پێشکەوتنی زۆری بەخۆیەوە بینیوە پێویستی بە بازار و کەرستەی خاو زۆر بووە، لەو کاتەی کە زۆربەی بازارەکانی جیهان و سەرچاوەی کەرستەی خاو لە ژێر دەسەڵات و کۆنترۆڵی بەریتانیا و فەرەنسا و وڵاتە یەکگرتووەکان بووە، بۆیە ئەڵمانیا لە سیەکانی ئەم سەدەیەدا داوای دووبارە دابەشکردنەوەی بازارەکانی جیهانی کردووە، بە تایبەتی داوای ئەو بازارانەی کردووە کە لە جەنگی یەکەمی لە دەستی دابوون، بە پەلاماردانی پۆڵەندا لەلایەن هێزەکانی ئەڵمانیا لە ئەیلوولی ١٩٣٩ جەنگی دووەمی جیهانی دەستی پێکردووە و بەرە بەرە پرووشکی ئاگری شەڕەکە هەموولایەکی جیهانی داگرتووە [١].

ئەنجام و کارەساتەکانی ئەم جەنگە زۆر شوێنی جیهانی گرتەوە بەتایبەت وڵاتانی سوروپا و ڕۆژهەڵاتی نزیك و ناوەڕاست بەڕادەیەکی کەمتریش باکووری ئەفریقیا، کوردستانیش بەگشتی وەك بەشێکی گرنگی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕوودا و ئەنجامەکانی ئەم جەنگە کارێکی گەورەیان کردە سەر ژیان و دوا ڕۆژی سیاسی کوردستانی عێراق[٢].

سەرەتا هێزی ئەڵمانیا بەبێ شەڕ چووە ناو خاکی نەمسا و کاروباری گرتە دەست، هاوکات دەستی کرد بە خۆ پڕ چەککردن و هەوڵدان بۆ تۆڵە سەندنەوەی جەنگی یەکەم و ئەم زیانانەی کە لێیان کەوتبوو بۆیە دوای داگیرکردنی نەمسا هەڵیکوتایە سەر پۆڵەندە هاوکات لە بەرامبەر ئەم کارەیدا هەریەکە لە وڵاتانی بەریتانیا و فەرەنسا نارەزایان بەرامبەر ئەم هێرشەی ئەڵمانیا دەربری، هەڕەشەیان لێکرد ئەگەر

(١) فیبی مار، مێژووی نوێی عێراق، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١ز)، ل ٩١.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکان....، ل ٣٥.

سوپاکەی لەم وڵاتە نەکێشێتەوە بەزۆر ناچار بە کشانەوەی دەکەن[١].

فەرەنسا و بەریتانیا یەکیانگرت هاوپەیمانیەکیان پێکهێنا بەو مەبەستەی کە یارمەتی پۆڵۆنیا بدەن، زۆربەی جیهان وایاندەزانی کە ئەو هاوپەیمانە سەرکەوتوو دەبێت کە دژی ئەڵمانەکان بوو، بەڵام ئەم مەبەستە بە پێچەوانەوە بوو[٢]، هاوپەیمانان هەموو هەوڵێکیان خستەگەر خۆیان ئامادەکرد بۆ گەیشتن بە سنوورەکانی ڕۆژئاوای ئەڵمانیا، بەڵام ڕۆژە سەرەتاییەکانی جەنگ پۆڵۆنیا هەموو گومانەکانی بە درۆخستەوە بەخێرایی لە سەرەتای دەستپێکردنی جەنگەوە بەشێوەیەك سوپای پۆڵۆنیا تێك دەشکێت کە خەڵکی جیهانی پێ سەرسام کرد[٣].

دوای خۆبەدەستەوەدانی پۆڵەندا، هیتلەر و بنکە سەربازییەکەی بەرنامەڕێژیان بۆ سەرکەوتنێکی گەورەتر کێشا ئەویش داگیرکردنی کۆمەڵێك ناوچەی ئەوڕووپا بوو وەك فەرەنسا و بەریتانیا و بەلجیکا و هۆڵەندا کۆمەڵێك ناوچەی تر[٤]، هێرشەکە لە ساڵی ١٩٤٠ لەلایەن هێزە بە توانایەکەی ئەڵمانیاوە کرایە سەر وڵاتانی بێلایەن و بچووکی وەك (لوکسمبۆرگ)، (هۆڵەندا)، (بەلجیکا)[٥].

دوای داگیرکردنی هەریەکە لە لوکسمبۆرگ، هۆڵەندا و بەلجیکا، ئەوە بوو هیتلەر هەوڵی دا کەوا فەرەنسا داگیر بکات[٦]، لە ١٠ی حوزەیرانیش کە لە ساڵی ١٩٤٠ ئیتاڵیاش بڕیاری شەڕی دا دژی فەرەنسا، بۆ ئەوەی دەسکەوتەکانی لە شەڕی دژی فەرەنسا بەشداربیت[٧]لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٤٠ دەست بەسەر (ئەمیاندا) بگرن و لە ٢٣ی حوزەیراندا دەست بەسەر مینانی (دانك)دا بگرن[٨]، لیرەدا بارودۆخی فەرەنسا

(١) عبدالوهاب القيس وأخرون، تأريخ العالم الحديث ١٩٣٤-١٩٤٥، (بيروت- ١٩٨٣م)، ص ١٥١.

(٢) أياد علي ياسين سرحان الهاشمي، السياسة البريطانية تجاه ألمانيا النازية ١٩٣٣- ١٩٣٩، اطروحة دكتورا، كليه الأداب، (جامعه الموصل- ٢٠٠٤م).

(٣) خليل علي مراد و آخرون، المصدر السابق، ص ١٥٥.

(٤) شەريف مقدم: جەنگی جیهانی دووەم، وەرگێڕان: سەمیر حوسێن، چاپی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی گەنج، - ٢٠١٠ز)، ل ١٦٨.

(٥) هـ. ل. فیشەر: مێژووی نوێی ئەورووپا، ١٧٨٩- ١٩٥٠، وەرگێڕان: شوکر سلێمان و سەروین ئەرجان، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩ز)، ل ٦٣٠.

(٦) کۆنسەر بلو منترین: نهێنییەکانی شەڕی دووەمی جیهانی لە ژیاننامەی بەناوبانگترین سەرکردەی ئەڵمانیدا، وەرگێڕان: یاسین هێژا، (هەولێر- چاپخانەی کوردستان- ٢٠٠٨ز)، ل ٩٩.

(٧) هـ. ل. فیشەر: سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٩٠.

(٨) شوقی عطا الله الجميل (وآخرون)، تاريخ أوروبا و لمعاصر من مؤتمر فينا ١٨١٥ حتى الان، الجزء الثانی، (القاهره- مطبعة دار الثقافه- بدون سنه)، ص ص ١٤٠-١٤٢.

زیاتر شپرزە دەبێت بەهۆی ئەوەی دەبوایە شەڕی ئیتاڵیاش بکات، لە ئەنجامدا حکوومەتی (رینو) لە ١٦ی حوزەیرانی ١٩٤٠ ڕووخاو (مارشال) حکوومەتی نوێی پێکهێنا[١].

ساڵی ١٩٤٠ هیتلەر هێشتا خەریکی شەڕکردن بوو لەگەڵ فەڕەنسا، ستالین ئەم هەڵەیەی قۆستەوە و دەستی بەسەر هەرسی وڵاتی بەلتیك دا گرت[٢]، لە ٢٢ی تەمووزی ١٩٤١ ئەڵمانیا جەنگی دژی سۆڤیەتی ڕاگەیاند، لە پرۆسەیەکی بەرنامە بۆ دارێژراو هێرشی کردە سەر خاکەکانی سۆڤیەت، ئەڵمانیا لە دوو بەرەوە کەوتە جەنگ، بەرەی ڕۆژهەڵات و بەرەی ڕۆژئاوا[٣]، سەرەتا ئەڵمانەکان چەند سەرکەوتنێکیان بەدەست هینا[٤]، بەڵام لەبەر ئەوەی هێرشی ئەڵمانیا لە وادەی خۆی جێبەجی نەکرا، هەروەها ئەڵمانەکان گەمارۆی لینگرادیان دا ئەم گەمارۆیە ماوەی (١٤) مانگ بەردەوام بوو[٥]، سەرئەنجام شەڕەکە بە سەرکەوتنی یەکیتی سۆڤیەت کۆتایی هات [٦].

لەلایەکی دیکەوە مەترسی ئەمەریکا لە دەست بەسەرداگرتنی ئەوروپا لەلایەن ئەڵمانیاوە زیان لە بەرژەوەندی ئەمەریکا بدات، هەروەها نارەحەتی ئەمەریکا لە سیاسەتی یابان لە ڕۆژهەڵاتدا و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیادا، کە دەیویست دەست بەسەر ئەو ناوچانە بگریت کە هەڕەشە لە بەرژەوەندی ئەمەریکا بدات[٧]، لەبەر ئەمانە کۆنگرێسی ئەمەریکا بڕیاری شەڕی دا دژی یابان[٨]، سێ ڕۆژ دوای ئەو ڕاگەیاندنە، ئەڵمانیا، ئیتالیا و یابان بەرەیەکی بەهێزیان دژی ئەمەریکا دامەزراند[٩].

لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ گەیشتنی هێزی سەربازی ئەمەریکا بۆ جەنگ یەکسەر

---

(١) فلیپ گاوین : سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٨.

(٢) پاول کاریل: پرۆژەی باربارۆسا هێرش بۆ سەر رووسیا، وەرگێڕان: قوباد رەسول، چاپی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان- ٢٠١٣ز)، ل ل ١٠٥- ١٠٦.

(٣) عەلی کەندی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦٨.

(٤) شوقي عطا الله الجميل (وآخرون)، المصدر السابق، ص ١٦٦.

(٥) عبدالوهاب عباس القيسي و (آخرون)، المصدر السابق، ص ١٦٠.

(٦) پاوك كاريل : سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٥.

(٧) فریشتە نورائی، مێژووی گۆرانکاری کۆمەلایەتی و سیاسی ئەمەریکا، وەرگێڕان: هەورامانی فەریق کەریم، چاپی یەکەم، (دهۆك- چاپخانەی خانی- ٢٠٠٧ز)، ل ٢١١.

(٨) فلیپ گاوین، سەرچاوەی پێشوو ل ١١٠.

(٩) لوقمان خەیالی، پوختەیەك لە مێژووی گەورە زلهێزی جیهانی، (سلێمانی- چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- ٢٠٠٥ز)، ل ٥٦.

گۆڕانکاری بەسەر هەلومەرجی سەربازی ئەڵمانیادا هات[١]، هێزەکانی ئەڵمانیا لە شەڕی عەلەمێن لە ٢٣ی تشرینی یەکەم ساڵی١٩٤٢ تاکو ٤ی تشرینی دووەم هەمان ساڵ لە بەرامبەر بەریتانیایەکان تووشی شکستی گەورە بوو[٢]، هەروەها هێزەکانی هاوپەیمانان توانیان بە سەرکردایەتی (ئایزنهاوەر) جەنەڕاڵی ئەمەریکی ئیتالیا لە دەسەڵاتی موسولینی و هێزەکانی ئەڵمانیا پاك بکاتەوە، هەروەها هێزەکانی ڕووسی لە ساڵی ١٩٤٢ لە شەڕی ستالینگرد توانی سەرکەوتن بەسەر هێزەکانی ئەڵمانیا بهێنێت زەرەر و زیانی مادی زۆری لێدا[٣]، لە ڕۆژهەڵاتی دووریش تەنها یابان مایەوە کە دەبوایە بە تەنها ڕووبەڕووی هەموو هاویەپمانان ببێتەوە[٤]، بەڵام دواتر چەندین هێرشی یەك لە دوایەکی هاوپەیمانان، یابان ناچار بوو خۆبەدەستەوە بدات[٥]، بەمشێوەیە جەنگی جیهانی دووەم لە کاتژمیر (٩:٠٤) خولەکی سەر لە بەیانی ٢ی ئەیلولی ١٩٤٥ کۆتایی پیهات[٦].

ب - ڕەوشی سیاسی عێراق و باشووری کوردستان لەماوەی جەنگدا

جەنگی دووەمی جیهانیش (١٩٣٩-١٩٤٥) کاریگەری لەسەر هەموو بوارەکانی ژیان لە زۆربەی جیهان دەبینرا و عێراقیشی گرتەوە، بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیش بەرەو قۆناغێکی نوێ هەنگاوی نا[٧]، ئاڵۆزبوون و خراپ بوونی بارودۆخی سیاسی یەکێك بوو لە سیما دیارەکانی ساڵانی جەنگی دووەمی جیهان بێگومان دەوڵەتی عێراقیش لەژێر باری ئەو جەنگەدا چەندان دەرهاوێشتەی سیاسی تێیدا دەرکەوتن لەو ڕۆژگارە

(١) فریشتە نورائی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٠.

(٢) سامان حسێن ئەحمەد، زلهێزەکان لە جەنگی یەکەمی جیهانیەوە تا کۆتایی جەنگی سارد ١٩١٤– ١٩٩١، (هەولێر- خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە- ٢٠١٢ز)، ل ١٥٨ ؛ لوقمان خەیالی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٠.

(٣) فضل الله قورەیشی، مێژووی ئەمەریکا سیاسی و ئابووری و جوگرافی، وەرگێڕانی: عەلی حاجی زلمی، چاپی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات– ٢٠١١ز)، ل ٣٠٣.

(٤) ئاراس فەریق زەینەل، مێژووی ئەمەریکا لە کۆنەوە تا ئەمرۆ، (سلێمانی- چاپخانەی پەیوەند -٢٠١٠ز)، ل ٣٣٣.

(٥) شەریف مقدم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١٤.

(٦) فریشتە نورائی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٠.

(٧) شوان محمد امین خۆشناو، بارودۆخی سیاسی هەولێر و ڕۆڵی هەولێر لە پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکان و ڕوداوەکاندا ١٩٣٩-١٩٥٨، گۆڤاری مێژوو، ساڵی پێنجەم، ژمارە ١٨، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، بەهاری ٢٠١١ز، ل ٣٣.

ناهەموارەشدا وێڕای هەموو هەوڵەکانی حکومەت بۆ چاوترساندنی خەڵکی کوردستان، بەتایبەتی لەلایەن ئەو باڵەی حکومەت کە ناسرابوون بە کۆمەڵەی هەڵۆکان کە تەنها بیریان لە ڕێگاچارەی سەربازی دەکردەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا جموجۆلی سیاسی کورد بە بەردەوامی بوونی هەبووە و یەکێك بوو لە کاراکتەرە دیارەکانی بارودۆخی وڵات[١].

بە شێوەیەکی فەرمی هەڵوێستی عێراق هەر لە سەرەتای هەڵگیرسانی جەنگدا ڕایگەیاند لە وتارێکدا پابەندبوونی عێراقی بە ڕێکەوتنی ساڵی ١٩٣٠ بەریتانی- عێراقی دووپاتکردەوە، ڕایگەیاند چارەنووس و بەرژەوەندی عێراق لەگەڵ ئەوەدایە پاڵپشتی هاوپەیمانان بکات بەتایبەتی بەریتانیا[٢].

پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئەڵمانیاش بە شێوەیەکی فەرمی دەگەڕێتەوە بۆ یارمەتیدانی عێراق لە بوارەکانی زانستی و ڕۆشنبیری و سەربازی، لەم رووەوە ئەڵمانییەکان چەندان کەسی پسپۆریان هێنابوو بۆ سەربازی بۆ سەرپەرشتی هەندێ لە بنکە حکومیەکانی عێراق، هێنانی سێ مامۆستا وەك سەرپەرشتیاری پەروەردەیی بۆ کاروباری خوێندن و پەروەردە، لە بواری سەربازی پەیوەندیان دروست کرد لەگەڵ هەندێ کۆمپانیای ئەڵمانی بە مەبەستی هێنانی چەکی ئەڵمانی بۆ سوپای عێراق[٣].

لەم کاتەدا "نوری سەعید"[٤] کابینەی حکومەتی دروستکرد لە (٦ی نیسانی ١٩٣٩)

(١) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان ...، ل ٣٥، دارا تۆفیق کامە ئەمین، ناوچەی پشدەر لە سەردەمی پاشایەتیدا، (سلێمانی ـ ٢٠١١ز)، ل ٢١٦ ؛

Karwan Salih Waisy، op.cit، p.13.

(٢) فتاح بهرام خضر، رەنگدانەوەی بارودۆخی کوردستانی باشوور لە ڕۆژنامەوانی کوردی عێراق دا (١٩٣٢-١٩٥٨)، نامەی ماستەر پێشکەشکراو بە کۆلێژی ئەدەبیات، (هەولێر- زانکۆی سەلاحەدین- ٢٠١١)، ل٧٢

(٣) عبدالسلام احمد داخل السامري، الدعايە البريطانية في العراق ١٩٣٩- ١٩٤٥، رسالة ماجستير، كليە الاداب، (جامعه بغداد- ١٩٨٩م)، ص ٨٥.

(٤) نووری سەعید (١٨٨٨-١٩٥٨) : لە گەڕەکی مەیدان لە شاری بەغدا لەدایك بووە، ساڵی١٩٠٣ پەیوەندی بە ئامادەیی سەربازی کردووە بە پلەی ملازمی دووەم دەرچووە لەسەردەمی عوسمانییەکان لە خزمەتی سەربازیدا بووە، لەگەڵ هاتنی بەریتانیا وڵاتی جێهێشتووە چووە بۆ هیند، لە ساڵی ١٩٢١ دەگەڕێتەوە بۆ عێراق و ١٤ جار دەبێتە سەرۆك وەزیرانی عێراق و لەگەڵ ٤٧ جاریش وەکو وەزیر دەست بەکار دەبێت، دواجار لە ١٥ تەمووزی ١٩٥٨ لە عێراق لەلایەن شۆڕشگێڕان کوژرا، بڕوانە : حسن لطيف الزبيدي، موسوعة السياسة ....، ص ص ٦٣٧-٦٣٨ ؛ إبراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدي، المصدر السابق،

جەنگی دووەمی جیهانی هەڵگیرسا حکومەتی بەریتانیا داوایکرد کە عێراق پەیوەندی لەگەڵ ئەڵمانیا بپچڕێنێت، نوری سەعید زۆر بەپەلە ئەم داوایەی بەریتانیای قبوڵکرد[١]،بازل نیوتن باڵیۆزی بەریتانیا داوا لە وەزیری دەرەوەی عێراق نوری سەعید دەکات چۆن ڕاستەوخۆ پەیوەندی پچڕاند لەگەڵ ئەڵمانیا، ئاواش پەیوەندی خۆت بپچڕێنە لەگەڵ ئیتاليا، لەم کاتەدا هەندێك لە وەزیرەکان وەك ڕەشید عالی گەیلانی ناڕازی بوونی خۆی ڕاگەیاند[٢]، دیارە هەڵوێستی ئیتاليا بووە هۆی دەستپێکردنی دژوارییەکان، چونکە ئیتاليا جەنگی دژی هاوپەیمانەکان ڕاگەیاند، ئینگلیزەکان داوایان لە عێراق کرد کە پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئیتاليا ببڕێت، لە ترسی ئەوەی نەوەکو باڵیۆزخانەی ئیتاليا ببێتە بنکەی سیخوڕی و پڕوپاگەندەکردن بۆ هێزەکانی هاوپەیمانان[٣].

پچڕاندنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەڵمانیا ڕەنگدانەوەی خێرای هەبوو لەسەر سیاسەتی ناوخۆیی عێراق، بۆیە دوو ئاراستە سەریانهەڵدا، یەکەمیان لە وەسی (عەبدولئیلا ١٩١٣– ١٩٥٨)، نوری سعید، سەرۆك عەشیرەتەکان، چینی دەرەبەگەکان پێکدەهاتن، ئەمانە پێیان وابوو کات گونجاو نیە، پێویستە هاوکاری بەریتانیا بکەین[٤]، لەبەرامبەردا ئاراستەی دووەم بەرەی نیشتمانی بوون دژی بەریتانیا و هاوپەیمانەکانی بوون، ئەمانە زیاتر داوای یەکگرتووی عەرەبیان دەکرد، هەروەها زۆربەی ئەفسەرە بەناوبانگەکانی عێراق لەگەڵ چوار ئەفسەرەکە بوون کە پێکهاتبوون لە (صلاح الدين صباغ، محمد یونس سبعاوي، محمود سلمان، كامل شبيب) ئەمانە داوایان دەکرد کە عێراق بێ لایەن بێ، ئەم بەرەیە سەرکردایەتی دەکرا لەلایەن ناجی سویدی، ناجی شەوکەت، ڕەشید عالی گەیلانی لەگەڵ چەند کەسایەتیەکی تری ڕۆشنبیر[٥].

یەك لە هۆکارە ڕاستەوخۆکانی جووڵانەوەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی بەریتانیا بە تەواوی هەژموونی خۆی سەپاندبوو بەسەر عێراقدا، نیشتمانپەروەران دژی داگیرکاری بەریتانیا وەستانەوە، لێرەدا بەریتانیا هەستی کرد بەرژەوەندیەکانی لە عێراق

ص ٧٠.

(١) ئەحمەد حمەدئەمین، چەند لاپەرەیەك لەمێژووی...، ل ل ١٢٧- ١٢٨.

(٢) محمد حسين الزبيدي، مولود مخلص باشا و دوره في الثورة العربية الكبرى و تأريخ العراق المعاصر، (بغداد- جامعه بغداد- ١٩٨٩م)، ص ٢٥٥.

(٣) فیبی مار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٩.

(٤) محمد حسين الزبيدي، المصدر السابق، ص ٢٥٩.

(٥) خالده أبلال الجبوري، الأبعاد السياسيه للحكم الهاشمي (١٩٤١ــ ١٩٥٨)، (دمشق- النايا للدراسات و النشر و محاكاه للدراسات والنشر- ٢٠١٢م)، ص ص ١٠١ ــ١٠٢.

كەوتۆتە مەترسیەوە ئەمە لەلایەك، لەلایەكی تریش بەرژەوەندی بەریتانیا لەگەڵ دەسەڵاتی ڕەشید عالی گەیلانی نەدەگونجا، بۆیە ئەم هۆكارە ناوخۆییانە كاریگەری هەبوو لەسەر جووڵانەوەی مایس[١]، ڕاستە عێراق پەیوەندی لەگەڵ ئەڵمانیا پچڕاند، بەڵام بانگەشەی جەنگی نەكرد دژی ئەڵمانیا، پاش ئەویش ئیتالیا هاتە ناو جەنگ حكومەتی عێراقیش پەیوەندی خۆی لەگەڵ هێشتەوە، لەمەشدا موفتی ئەمین ڕۆڵێكی گرنگی هەبوو[٢]، فەڕەنسا كاتێك شكستی هێنا بەرامبەر بە ئەڵمانیا، بەریتانیا داوای لە حكومەتی عێراق كرد پەیوەندی لەگەڵ ئیتالیا ببڕێت، لێرەشدا هەریەكە لە وەسی عەبدولئیلا و نوری سەعید ڕازی بوون، بەڵام ڕەشید عالی گەیلانی و ناجی شەوكەت و هەر چوار ئەفسەرەكە ڕازی نەبوون، ئەمەش بووە سەرەتای ئەزمەیەكی سیاسی كە دواتر ڕاپەڕینی (مایسی ١٩٤١)ی لێكەوتەوە[٣].

لە (٣ نیسان ١٩٤١) حوكمەتی بەرگری نیشتمانی ڕاگەیاندرا بە سەرۆكایەتی ڕەشید عالی گەیلانی[٤]، لە ڕێكەوتی ١٢ی نیسان ١٩٤١دا كابینەی حوكمەتی ڕاگەیاند ئەم حوكمەتە لەسەر ئاستی دەرەوە بڕیاری دا شەڕی جیهانی دووەم بی لایەن بێ، هەروەها پارێزگاری لە ڕێكەوتننامە نیودەوڵەتیەكان دەكات بە تایبەتی پەیماننامەی بەریتانیا ـ عێراق ١٩٣٠، هەروەها سوور بوون لەسەر گیانی دۆستایەتی و بەهێزكردنی پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ، ئەوەی شایەنی باسە ئەم حوكمەتە زیاتر ئاراستەیەكی نەتەوەیی هەبوو[٥].

پەیوەندی عێراق و بەریتانیا لەو پەڕی بارگرژی دابوو و ئەگەری ڕووبەڕووبوونەوەی سەربازی هەبوو[٦]، وێڕای ئەو بەرگریەی عێراقییەكان نەیانتوانی خۆیان لە بەرامبەر هێزی بەریتانیا بگرن، چونكە بە بەردەوامی هێزی پاڵپشتیان بۆ دەهات، خراپی بارودۆخی ئابووری عێراق لێرەدا بۆ ڕزگاربوون لەم دۆخە فشار خستنە سەر بەریتانیا داوای هاوكاریان لە ئەڵمانیا كرد، لە ڕێكەوتی ٦ی مایسی ١٩٤١ لە ڕێگەی كەمال

---

(١) عبدالرزاق الحسنى، المجلد الخامس، المصدر السابق، ص ص ٢٥٧- ٢٦٠.

(٢) حوادث العراق فى سنه ١٩٤١ كما ترويها وزارة الحرب البريطانيه والمستر ونستن تشرشل في مذكراته، ترجمه: جعفر الخياط، (بيروت- دار الكشاف- ١٩٥٤م)، ص ٨.

(٣) ئەحمەد حمەدئەمین، چەند لاپەرەیەك لەمێژووی....، ل ١٢٩.

(٤) فاضل البراك، دور الجيش العراقي في الحكومة الدفاع الوطني والحرب مع بريطانيا سنه ١٩٤١، (بغداد-١٩٧٩م)، ص ١٩٤.

(٥) عبدالرزاق الحسني، المجلد الخامس، المصدر السابق، ص ص ٢١١ـ ٢٤٧.

(٦) وميض جمال عمر نظمي و آخرون، التطور السياسي المعاصر في العراق، (بغداد- دون تاريخ)، ص ٢٢٢.

حەداد سکرتێری حاجی ئەمین حوسەینی و ناجی شەوکەتی نارد بۆ تورکیا بۆ ئەوەی داوا لە ئەڵمانیا بکات عێراق پێویستی بە هاوکاری ئەڵمانیا هەیە[١]، ئەم داوایانەی عێراق وەڵامدانەوەی ئەوتۆی نەبوو ئەمەش وادیارە بەهۆی سەرقاڵی ئەڵمانیا بە شەڕی دووەمی جیهانی، ئەوەبوو لە ڕێکەوتی ١١ی مایسی ١٩٤١دا شاندێکی ئەڵمانیا بە سەرۆکایەتی فریز غروبا گەیشتە عێراق، بە مەبەستی پێشکەشکردنی هاوکاری و یارمەتی سەربازی بۆ عێراق، و ئەم شاندە ڕێکەوتنێکی لەگەڵ حوکمەتی عێراقی کرد بۆ چەکدارکردنی سوپای عێراق لەبەرامبەر هەندێك هاوکاری سوتەمەنی و خۆراك بۆ ئەڵمانییەکان[٢].

بەهۆی ناهاوتایی هێزەکانی بەریتانیا و عێراق، وایکرد عێراقییەکان پاشەکشە بکەن بەرەو (فەلوجە)، لە بەرامبەردا هێزەکانی بەریتانیا لە (حەببانیە) خۆیان ڕێکخستەوە و بە ژمارەیەکی زۆری چەکی پێشکەوتوو قورسەوە بەرەو ئەو شارۆچکەیە پێشڕەویان کرد، عێراقییەکان بەرگری باشیان کرد لە نێوان (روتبە و فەلوجە)، بەڵام بە هۆی فرۆکەکانی بەریتانیا نەیانتوانی بەرگری ئەم شارۆچکەیە بکەن، لە ڕێکەوتی ١٩ی مایسی ١٩٤١دا لە ماوەی دوو ڕۆژدا بەریتانییەکان توانیان فەلوجە بگرن و هێزەکانی عێراق کشانەوە بەرەو بەغداد، [٣]، بە نزیکبوونەوەی بەریتانییەکان لە بەغداد هەر چوار ئەفسەرەکە، ڕایانکرد بۆ ئێران لە ڕێکەوتی ٣٠ی مایس دا، بەریتانییەکان سیاسەتێکی توند و تیژیان بەرامبەر بە نەیارەکانیان پەیڕەو کرد کە شۆڕشیان دژیان بەرپاکردبوو نوری سەعید لە مانگی کانوونی دووەمی ١٩٤٢دا حکومەتی پێکهێنا بڕیاری لەسێدارەدانی غیابی بۆ سەرکردەکانی جووڵانەوەکە دەرکرد، بەریتانیا ئێرانی ڕازی کرد کە سەرکرەکانی ڕاپەڕینی مایس ڕادەستی عێراق بکاتەوە هەموویان لە سێدارەدران ئەمەش ناڕەزایی گەورەی لەلایەن خەڵك لێکەوتەوە[٤].

سەبارەت بە ڕۆڵی کورد و بەشداریکردنی لەم بزووتنەوەیەدا (کەمال مەزهەر) دەڵێت: «کوردستان وەکو گشت ناوچەکانی تری عێراق لە ڕۆژانی ئەم بزووتنەوەیە بەجارێك خرۆشابوو»، و ڕۆژنامەکانی ئەو سەردەمە بروسکەی پشتگیری کوردیان بۆ ئەم بزووتنەوەیە بڵاوکردۆتەوە، کە ژمارەیەك لە کەسایەتی دیاری کورد پشتگیریان بۆ

---

(١) وليد محمد سعيد الأعظمي، انتفاضه رشيد عالي الكيلاني والحرب العراقيه البريطانية ١٩٤١، (بغداد- دار العربيه- دون تاريخ)، ص ١١٢.

(٢) تشارلز تريب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

(٣) عبدالهادي الخماسي، الامير عبدالإله (١٩٣٩- ١٩٥٨) دراسه تاريخيه، (القاهرة- دار الفضيلة للنشر و التوزيع و التصدير- ٢٠٠١م)، ص ١٣٤.

(٤) عبدالرزاق الحسني، المجلد السادس، المصدر السابق، ص ص ٦٦- ٧٠ .

ڕەشـید عـالی گەیـلانی ناردبـوو [١].

چەندیـن شـاند لـە هەمـوو ناوچـەکانی کوردسـتانەوە چوونـە بەغـدا پشـتگیریان بـۆ سـەرانی بزووتنەوەکـە دەربڕیـوە و لـە ڕۆژگاری ئـەم بزووتنەوەیـە خۆپێشـاندان ئەنجـام دراوە، ئـەم پشـتگیریە فراوانـە لەسـەر ئاسـتی جەمـاوەری تەنها لە شـاری هەولێـر نەبوو، بەڵکـو لـە کەرکـووك، سـلێمانی، دهـۆك و شـار و شـارۆچکەکانی تری کوردسـتان هەبـوو[٢]، ئەفسـەران و سـەربازانی کـورد لـە ڕیزەکانی سـوپای عێراقیـدا ڕۆڵی دیاریان هەبـوو، ئەوەتا یـەك لـەو ئەفسـەرانە فایـەق کاکەمـین ناوی خـۆی نابـوو (هیتلەری کـورد)، گوایـە بەقەد هیتلـەر ڕقـی لـە ئینگلیزەکانـە[٣]، هەروەها ئەمین زەکی سـلێمان کە سـەرۆکی ئەرکانی سـوپا بـوو لـە حکومـەتی بەرگـری نیشـتمانی ڕۆڵـی دیـار و بەرچـاوی لـە بزووتنەوەکە هەبـوو[٤].

هەروەهـا پیـاوانی ئایینـی لـە ڕێـگای فتواکانیـان بـۆ شـەڕکردن دژی ئینگلیـزەکان هـۆکاری کاریگەربوونـە بـۆ بەشـداریکردن و هانـدانی خەڵـك لـەم جووڵانەوەیـەدا[٥]، سـەرکردەکانی بزاڤەکـە هەوڵیـان دەدا بەهەمـوو ڕێگایەك کـورد بەلای خۆیاندا ڕاکێشـن، بەتایبـەت بەنـاوی جیهـادەوە هـەروەك کەمـال مەزهـەر دەڵێـت : «مەلایـەکی ئایینـی بەناوبانـگ لـە کوردسـتاندا نەمابوو لـەو کاتەدا بۆ دژایـەتی کردنی ئینگلیـز فتوایەکی ئایینی دەرنەکردبێـت» [٦]، بـەڵام مـەلا محەمـەد کۆیـی کـە بـە مـەلای گـەورەی کۆیـە نـاسراوە، ئامادەنەبـوو لـە بەرژەوەنـدی ڕەشـید عالـی گەیـلانی و گروپەکـەی فتـوا دەربـکات، بـە بیانـووی ئـەوەی مەرجەکانـی جیهادکـردن تێیـدا بـەدی ناکرێـت[٧].

لـەم جووڵانەوەیـەدا کـە کـورد وەك نەتەوەیـەك کـە هاوبـەشی عێـراق بـووە ڕۆڵـی گرنگـی پێـدرا، چ لەلایـەن بەریتانیـا و حکومـەتی ئەوکاتەی عێـراق، چ لەلایەن سـەرکردەی جووڵانەوەکـە، ئینگلیـزەکان لـەو سـەردەمەدا هەوڵیـان داوە کورد بەلای خۆیان ڕابکێشـن لـەم بارەیـەوە مەسـعود بـارزانی دەڵێـت: کاتێـك لـە مانگـی مایـسی ١٩٤١ جووڵانەوەکەی گەیـلانی بەریتانییـەکان هەوڵیانـدا مسـتەفا بـارزانی قەناعـەت پێبکـەن کـە بگەڕێتـەوە هەولێـر دژی ڕەشـید عالـی گەیـلانی بوەسـتێتەوە، بەڵێنـی ئەوەیـان بـە بـارزانی دا چـەك و ماڵێکـی زۆری دەدەنـێ، لـە دوایشـدا سـەربەخۆیی تـەواو بـە کوردسـتان دەدرێ،

(١) کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك ....، بەرگی دووەم، ل ١٣٠.

(٢) إسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ١٤٥.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ١١١.

(٤) محەمەد عەبدوڵا کاکەسوور، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠١.

(٥) محمود الدره، الحرب العراقية البريطانية، (القاهره- منشورات دار المعرفة- ١٩٨٢)، ص ٤١٤.

(٦) کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك ....، بەرگی دووەم ، ل ١٣٩.

(٧) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ص١٩٠- ١٩١.

بـەڵام پـاش ئـەوەی بـارزانی پـرس و ڕای بـە شـێخ ئەحمـەدی بارزانـی کـرد ئـەم داوایـەی ڕەتکـردەوە[1]، دیـارە ئـەو هەڵوێسـتەی مسـتەفا بارزانـی لەکاتێکـدا بـووە کـە خـۆی و بنەماڵەکـەی دوورخرابوونـەوە بـۆ شـاری سـلێمانی و لەژێـر چاودێـری حکومەتـدا بـوون، بەشـێوەیەك چەرمەسـەری ژیـان و خراپـی مامەلەکردنـی دەسـەڵاتدارانی حکومـەت لـەو شـارە تەنگـی پـێ هەڵچنیبـوون، لەحالەتێکـدا ئەگـەر دەرخسـتەکەی بەریتانیـای قبـوڵ بکردبایـە، ئـەوە خـۆی و بنەماڵەکـەی ئازادیـان پـێ دەبەخـشرا، بـەڵام مسـتەفا بارزانـی ئـەم کارەی نەکـرد، ئەمـەش بـەو مانایـە نییـە کە قبـوڵ نەکردنـی داواکـەی بەریتانیا وەك پشـتگیری کردنـی ڕاپەڕیـن و سـەرکردەکانی بێـت، بەڵکـو بـە پێچەوانـەوە دەرخسـتە و داواکاری ڕەشـید عالـی گەیلانیشـی ڕەتکردەوە کە پێشـنیاری بۆ کردبـوو جووڵانەوە بکات لـەدژی بەریتانیـا[2]، بـۆ ئـەم مەبەسـتە توێژەرێـك وا شرۆڤـەی ئـەو بابەتـە دەکات کـە مسـتەفا بارزانـی ئـارەزووی پاڵپشـتیکردنی نازیەکانـی نەبـووە لـەدژی بەریتانیـا[3].

ج - ڕەوشی ئابووری عێراق و باشووری کوردستان لەماوەی جەنگدا

هیـچ ڕووداوێـك لـە مێـژوودا کاری نەکردۆتـە سـەر هەمـوو لایەنێـکی ژیـانی ئابـووری جیهـان وەك جەنگـی دووەمی جیهانی، بەشـێوەیەك ڕەورەوەی بەرهەم هێنانی پیشەسـازی تێکچـوو کـەوا پێشـینەی نەبـوو، بەهـۆی ئـەوەی کـەوا زۆربـەی دەزگا پیشەسـازییەکان لەوڵاتـە شـەڕکەرەکان گـۆڕا بـۆ بەرهەمهێنـانی جەنگـی، هەروها زۆربـەی ئەو دامـودەزگا بەرهەمهێنانـە تـووشی لەناوچـوون بـوون، بـە هـۆی کـردە سـەربازییەکان بەتایبـەت بۆردومـانی ئاسـمانی بـەوەی کـەوا جەنگـی دووەمـی جیهـانی جیاکـردەوە لـە جەنگـەکانی تر[4] .

لـە توانـای ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت دانەبـوو کـە خـۆی دوور بگـرێ لـە کاریگەرییـەکانی جەنـگ، بەڵکـو وڵاتـانی ناوچەکـە دەیـان ناڵاند بە دەسـت خراپـی باری ئابـووری کە خۆی لـە گەلێـك دیـاردە دەنوانـد وەك هەوڵاسـانی پـارە[5]، و کەمی خـۆراك و بـەرزی نرخەکەی

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٨.

(٢) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ١٩٩.

(٣) جەمـال نەبـەز، کوردسـتان و شۆڕشـەکەی، وەرگێـڕان: کـوردۆ، (ئەلمانیـا- چاپخانـەی نوکسـەوە- ١٩٧٢ز)، ل١١١.

(٤) اسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ١٢٨.

(٥) محمـد عويـد محسـن الدليمـي، الاوضـاع الاقتصاديـة في العـراق ١٩٣٩- ١٩٤٥، رسـالة ماجسـتير، كليـه الاداب، (جامعـه بغـداد- ١٩٨٨م)، ص ص ٤٤- ٤٥.

تا ڕادەیەکی زۆر، ئەم بارودۆخە لە ئێران زۆر بە ڕوونی بەدیار دەکەوێت، بۆ نموونە خەرجی و پێداویستییەکان بەرزبوونەوەیەکی یەکجار گەورەی بەخۆیەوە بینی کە ڕێژەکەی بریتی بوو لە ٤٠٠٪[١].

سەبارەت بە عێراقیش هەمان شت دەگوترێ کە ئابووریەکەی کاریگەر بووە بە لێکەوتەکانی شەڕ بەتایبەت کاتێ عێراق پشتی بە وڵاتانی تر دەبەست بۆ پڕکردنەوەی پێویستیەکانی[٢]، دیارە پاش هەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی حکومەتی عێراقی لە ١٣ی ئەیلوول ١٩٤١ یاسای پێکهێنانی ئەنجوومەنی خۆراکی مەرکەزی ڕاگەیاند کە ئامانجی جێ بەجێ کردنی یاسای ڕێکخستنی ژیانی ئابووری بوو لە وڵات، بۆ چارەسەرکردنی تەنگەژەی ئابووری کە دواتر ڕوویدا، حکومەت ڕژێمی پسولەی خۆراکی گرتەبەر، لەگەڵ ئەمەشدا خەڵك ڕوویان کردە بازار بۆ کڕینی کەل و پەلی پێویست بە تایبەتیش شەکر و چاو و هەڵگرتنیان[٣]، لەم ڕووەوە نرخی پێداویستیە خۆراکییەکان بەڕێژەیەکی بەرچاو بەرز بوونەوە، پاش ئەوەی قۆرخکارییەکانی مادە خۆراکییەکان دەستی پێکرد[٤]، لە دەرئەنجامی نزمبوونەوەی بازرگانی و هاوردەکردن لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانی بەتایبەت هاوردەکردنی مادده سەرەکییەکانی ژیان وەك «رستن، چنین، شەکر و چا...هتد» تووشی دابەزینێکی زۆر هاتن بەلایەنی کەم بۆ ڕێژەی (٥٠٪) [٥].

دەرهاوێشتەی شەڕەکە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ زیادی دەکرد، بەڵام کاریگەریەکەی ئەوکاتە کەوتە سەر عێراق، کاتێك ئەڵمانەکان لە حوزەیرانی ١٩٤١ هێرشیان کردە سەر یەکێتی سۆڤیەت، بەمەش قەیرانی ئابووری خنکێنەر سەریهەلدا کە هەموو بوارەکانی لە سەرتاسەری عێراق گرتەوە[٦]، بۆ کەم کردنەوەی ئەو نەهامەتیە لەسەر دانیشتوان، حکومەت لە ساڵانی جەنگ لەبواری دابەش کردنی ئازوقە سیستەمی

---

(١) عبدالهادى كريم سلمان، ايران في سنوات الحرب العالمية الثانية، (الموصل- دار الكتب للطباعة والنشر- ١٩٨٦م)، ص ص ١٠٧- ١٠٨.

(٢) محمد عويد محسن الدليمي، المصدر السابق، ص ٤٥.

(٣) عزيز حسن البارزاني، المصدر السابق، ص ٦١.

(٤) جعفر عباس حميدي، التطورات السياسيه في العراق (١٩٤١-١٩٥٣م)، مطبعة النعمان، النجف الاشرف، ١٩٧٦م، ص ١١.

(٥) محمد سلمان حسن، التطور الاقتصادي في العراق، التجاره الخارجيه والتطور الاقتصادي ١٨٦٤- ١٩٥٨، الجزء الاول، (بيروت- منشورات المكتبه العصريه للطباعة والنشر- ١٩٦٥م)، ص ٢٢٢.

(٦) اسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ١٢٩.

پسـولەی بەكارهێنـا، بـەڵام ئەم سیسـتەمە بەشی پێویسـتی ناوچـەكانی نەدەكـرد بەتایبەت ناوچـە چیایـەكان، ئەمـەش زیاتـر دەگەڕایـەوە بـۆ پەیڕەونەكـردنی دادوەری لـە دابـەش كـردنی دا، كاربەدەسـتانی حكومـەت و ئاغاكانی كوردسـتان و سـەرۆك هـۆزەكان، ژمارەیەكی زۆریـان لـەم پسـولانە وەرگـرت و نـاوی مردووەكانیـان تۆمـار دەكـرد[1] .

لەلایەكـی دیكـەوە بەهـۆی بەرزبوونـەوەی نرخـەكان بـە تایبـەت شـەكر و چـا وایكـرد كـەوا حكومـەت بـە كارت دابـەشی بـكات، بـەڵام ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ ڕێژەكـە كەمی دەكـرد، تـا وایلێهـات خەڵـك دۆشـاوی خورمـا بەكاربهێنـێ لـە جیـاتی شـەكر، هەروەهـا خراپـی بارودۆخـی ئابـووری كاریگەرییەكـی قوولـی دروسـت كردبـوو لەسـەر هەمـوو بـوارەكان، تەنانـەت گەیشـتە ئـەو ڕادەیـەی كـە خێزانە مام ناوەنـدەكان سـەرچەفەكانیان بەكاردهێنـا بـۆ كفنـی مردووەكانیان، بـەڵام هەژارەكان هـەر بە بەرگەكانـی خۆیان دەیان شـاردەوە لەبـەر نەبـوونی كفـن[2].

جگـە لەمانـەش لـە سـاڵی ١٩٤٣، بەرهـەم هێنـانی دانەوێڵـە لە عێـراق تووشـی دارمان و كورتهێنـان هـات، بەشـێوەیەك ڕێـژەی بەرهـەم هێنانـی بـە پێوانـەی سـەد هـەزار تـەن كەمیكردبـوو بـە بـەراوورد لەگـەڵ پێـش هەڵگیرسـانی جەنـگ، لەگـەڵ ئەوەشـدا ڕێژەیەكـی بەرچـاو لەبەرهەمـی دانەوێڵـەی عێراقـی تایبـەت كرابـوو بەهێزەكانـی بەریتانیـا و ئـاوارە پۆڵەندییـەكان كـە لـە عێـراق بـوون[3]، بێگومـان ئەمـەش بارێكـی گرانـی خسـتە سـەر شـانی خەڵكـی عێـراق، بەشـێوەیەك نرخـی نـان لـە كەركـووك چـوار ئەونـدەی نرخەكـەی بـوو لـە بەغـدا لـەم ڕووەوە حكومـەت گواسـتنەوەی كـەل و پـەلی بەتایبـەت گەنـم، جـۆ و برنـج لە شـوێنك بۆ شـوێنێكی تـر قەدەغە كـرد بە بـێ ڕەزامەندی بەڕێوەبـەری بەرهـەم هێنـانی ناوخۆیـی[4].

سـەبارەت بـە كوردسـتانی عێـراق پـاش تەواوبـوونی ئینتیـدابی بەریتانی لە سـاڵی ١٩٣٢، كلیـلی كار و بەڕێوەبـردنی وڵات ڕاسـتەوخۆ درایـە دەسـت مەلیـك كـە ئەویـش پشـتی بـە خـاوەن زەویـە گـەورەكان و سـەركردە عەشـایرەكان بەسـت كـە ئەمـەش كاریگـەری زۆری هەبـوو لەسـەر خاوەنداریـەتی زەوی، چونكـە زۆربـەی زەویـەكان لـە دەسـت سـەرۆك هـۆزەكان و دەرەبەگـەكان بـوو، دیـارە ڕژێمـی دەرەبەگایەتـی وەك ڕژێمێـكی ئابـووری و كۆمەڵایـەتی ببـووە كۆسـپ لەبـەردەم پێشـكەوتنی هـۆ و ئامـڕازی بەرهـەم هێنانـدا، هیـچ نەبێـت بـە هـۆی كەمتەرخەمـی و بیر تەسـكی نوێنەرانیـەوە لەلایـەك،

(١) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەكان...، ل ل ٣٣- ٣٤.

(٢) عبدالرزاق الحسني، المجلد السادس، المصدر السابق، ص ٨٢.

(٣) اسماعیل شكر رسول، المصدر السابق، ص ١٣٢.

(٤) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەكان...، ل ٣٤.

لەلایـەکی تریشـەوە لەبـەر ئـەوەی شـێوازی پەیوەنـدی بەرهەمهێنـانی ئـەم ڕژێمـە کارێکی وای نەکردبـوو ئەوەنـدە لـە دەسـت جوتیـار و خـاوەن زەویـە بچووکـەکان بمێنێتـەوە کـە لـە ژیـانی کۆلەمەرگـی خۆیـان زیـاد بێـت و بتوانـن ئـەو زیادەیـە بـۆ پەرەپێـدان و پێـش خسـتنی ئامـڕازی کاریـان تەرخـان بکـەن[1].

هەڵبەتـە کوردسـتانی عێـراق لـە سـاڵانی جەنگـی دووەمـی جیهـانی (١٩٣٩-١٩٤٥ز) تـووشی گۆڕانێـکی گـەورەی ئابووری هات لە هەموو ئەو بوارانـەی کە لە ڕووی ئابووریەوە کاریگـەری هەیـە لەسـەر ڕەوتی ژیـانی خەڵـکی کوردسـتان بەتایبـەتی کشـتوکاڵ کـردن[٢]، چونکـە ڕەوشی کوردسـتانی عێـراق زۆر مەترسـیدار بـوو بەهـۆی ئـەوەی گونـدەکان چۆڵ بـوون و کەسـیان تێیـدا نەبوو هەندێ لـەو گوندانە وێـران بوون لە سەرتاسـەری ناوچەکە شـوێنەوارێکی کشـتوکاڵی نەبـوو کشـتوکاڵی تێیـدا بکرێ، برسـیەتێکی لە ڕادەبەدەر سـەری هەڵدا بـوو[٣] .

لەلایەکـی دیکـەوە ڕووبەڕووبوونـەوەی ناوچـە کوردییـەکان بە کارەسـاتی سروشـتی و ئافـاتی کشـتوکاڵ لـە سـاڵەکانی (١٩٣٩-١٩٤٠ز)، ئەم ناوچەیـە تووشی سـەرمایەکی زۆر توند بـوو، هەروەهـا لـە هاوینـدا دووچـاری هێـرشی کلـۆ و حەشـەڕاتی کشـتوکاڵ بوونـەوە، کە بـووە هـۆی لەناوچـوونی بەرهەمـی ٧٠٠ گونـد کـە ئەمـەش کاریگـەری هەبـوو لەسـەر بەرهەمـی سـاڵانەی گەنـم بـۆ نیـوەی سـاڵانی پێـش جەنـگ، ئەمـەش وای لـە حکومـەت کـرد بـۆ پڕکردنـەوەی ئـەم پێویسـتەیە ڕوو لـە هاوردەکـردنی گەنـم بکاتـەوە لـە وڵاتی هیندستان[٤].

لەگـەڵ درێژەکێشـانی جەنـگ و ڕاگەیانـدنی جەنگیـش لەلایـەن عێـراق دژی وڵاتـانی میحـوەر لـە کانـوونی دووەمـی ١٩٤٣ز، نرخـەکانی شـتومەك زیاتـر بـەرز بووە و لـە بازاردا دەشرانـەوە، لەوکاتـەش کـە ئینگلیـزەکان دەسـتیان خسـتە ناو کاروبـاری ئابـووری، بارێکی ترسـناکتر هاتـە کایـەوە، بـە تایبەتیـش دوای ئـەوەی کۆلۆنێـل بلیـس بـە سـەرۆکی لێژنـەی دیـاری کـردنی نـرخ و بەڕێوەبـردنی گشـتی کەلوپەلـە هێـنراوەکان دامـەزرا، بـەم شـێوەیە بارودۆخـی ئابـووری لـە ناوچـە کوردییـەکان بە درێژایی سـاڵانی جەنـگ لە خراپـی دابوو، ئارامـی بەخۆیـەوە نەبینـی[٥] .

(١) کەمال مەزهەر، چەند لاپەرەیەك....، بەرگی یەکەم، ل ٢٠١.

(٢) غانـم محمـد العفـو، عبدالفتـاح عـلي البوتـاني، الكـورد والاحـداث الوطنيـة في العـراق خـلال العهـد الملـكي ١٩٢١-١٩٥٨، (اربيـل- مطبعـة وزراه التربيـة- ٢٠٠٥م)، ص ٧٥.

(٣) فاخر عالی عبابکر، مێژووی بارزان ....، ل ١١٨.

(٤) عزيز حسن البارزاني، المصدر السابق، ص ٦٤.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان...، ل ٣٥.

لـە ئەنجامـی کـەم بوونـەوەی هێنانی کەلوپـەل و خۆراك لـە دەرەوە و هاتنی سـوپای ئینگلیـز بـۆ نـاو شانشـینی عێـراق پێویسـتی ئـەم سـوپایەش بـە ئازووقەیـەکی زۆرەوە، دەرکـردنی عێـراق لـە ناوچـەی ئیسـتەرلینی، گـوزەرانی خەڵـك زۆر خـراپ بەڕێـوە دەچوو، کوردسـتانی عێراقیـش لـەو مەینەتیانـە بەدەر نەبـووە بەهـۆی بەرزبوونـەوەی نرخی کەل و پـەل و خواردەمـەنی بـە شـێوەیەکی کتوپـڕ لـە هەمـوو ناوچـەکانی عێـراق[١].

سەبارەت بەبەرزبوونەوەی نرخی شتومەك ڕۆژنامەکانی ئەو سەردەمە بەتایبەت « ڕۆژنامەی ژین» بە سەرسورمانەوە ئەوە ڕادەگەیەنێت کە « ئەگەر بۆ گرانی شەکر بیانومان هەبێت کە لە ئەوڕووپاوە دێت، ئەی مێوە و سەوزە جوتیارەکانی خۆمان دەیهێننە بازار یان گەنم و جۆ کە هێشتا خەزێنەکان پڕن ئەمانە بۆ گران بوون...؟ «[٢].

بێگومـان هـۆکاری گرانبوونـی کاڵاکان زیاتـر دەگەڕایـەوە بـۆ کـرداری دزی و قاچـاغ و دراوی سـاختەیی و سـەپاندنی بـاج و سـەرانە، هەروەهـا فەرمانبـەرانی دەوڵـەت کـە لـە بنکـەکانی دەوڵـەت سەرپەرشـتی دابـەش کـردنی کـەل و پەلەکانیـان دەکـرد، دەسـتیان کردبوو بە کرداری دزی و سـاختەکاری و شـاردنەوەی کەل و پەلەکان و فرۆشـتنەوەیان لە بـازاری ڕەشـدا، بـە نرخێـکی گران بەمەبەسـتی بـازرگانی کـردن و خـۆ دەولەمەندکردنیان[٣] .

لـەو بارەیـەوە نووسـەران ئـەوە دەخەنـە ڕوو کە شـارە کوردییـەکان لەچاو شـارەکانی تـری عێـراق لـە گرانـی نـرخ و خراپـی ڕەوشـی خەڵـك بەگشـتی و هـەژاران بەتایبـەت پێشـەنگ بـوون، بـۆ نموونـە نرخـی نانێـك لـە کوردسـتان چـوار ئەوەنـدە گرانـتر بـووە لەگـەڵ شـارێکی وەك بەغـدا[٤].

سـەرەڕای ئەوانـەش لەگـەڵ بەرزبوونـەوەی نرخەکانیـش، لـەڕووی چەندایەتـی و چۆنایەتـی دەسـتکاری خۆراکەکانیـان کـردووە، بـۆ ئـەم مەبەسـتە لـە لیـوای سـلێمانی و هەولێـر بەهـۆی کەمـی دانەوێلـە و گرانـی نرخەکـەی پەنایـان بردۆتـە بـەر بەکارهێنانـی ئـاردی بـەڕوو کـە ڕەنگـی نانەکـەی ڕەش دەبـوو، بەهـۆی تێکردنـی گەنـم بەشـێوەیەکی ئێکجار کـەم[٥].

تەنانـەت سـەختی ژیـان بەهـۆی تەنگژەی ئابوورییـەوە پاڵی بـە ژمارەیـەك خانەوادە

(١) هەمان سەرچاوە، ل ل ٣١-٣٢.

(٢) فتاح بهرام خضر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٢

(٣) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان...، ل ٣٤.

(٤) فتاح بهرام خضر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٢

(٥) عزيز حسن البارزاني، المصدر السابق، ص ٦٣.

ناوە کە منداڵەکانیان بفرۆشن، بەپێی گێڕانەوەی ڕۆژنامەی «شەڕارە» تایبەت بەحزبی شیوعی عێراقی لە تشرینی دووەمی ١٩٤٢ کەوا هەندێك لە ماڵە دەست ڕۆیشتووەکان ئەم زارۆکانەیان دەکڕی بۆ خزمەت کردنی ماڵەوەیان بە پێی گرێبەستێك لە نێوان دەولەمەندەکان و هەژارەکان[١].

لەم بارەیەوە محەمەد تۆفیق وەردی دەڵێت: «بە چاوی خۆم ئەمدی چۆن خەڵکی لە تاو نەبوونی ناچار منداڵەکانیان ئەفرۆشت، بەپێی گێرانەوەی شەڕارەش جاری وا هەبوو کریار و فرۆشیاری ئەو زارۆکانە لە ناو خۆیاندا رێککەوتنامەی تایبەتیان مۆر دەکرد»[٢].

لێکەوتەکانی تەنگەژەی ئابووری کاریگەری هەبوو لەسەر بارودۆخی کۆمەڵایەتی کوردستان کە بووە هۆی زۆری بوونی کێشە کۆمەڵایەتییەکان، کە خراپی بارودۆخی ژیان پاڵی بە هەندێك کەس نا بەرەو ئەنجامدانی کاری ڕێگە پێنەدراو بۆ دابین کردنی پێویستیەکانی ژیانیان، وەك تاڵان و دزی، بۆ نمونە: لە ناوچەکانی دهۆك نزیکەی ٥٠ چەکدار هێرشیان کردە سەر ژمارەیەك گوندی کریستیانەکان بە مەبەستی تاڵان کردنیان لە ٢٥ی ئابی ١٩٤٢ز[٣] .

سەرەڕای ئەوانەش خراپی بارودۆخی ئابووری بووە هۆی بڵاوبوونەوەی بێکاری لەنێو گەنجانی کورد، کە وایکرد گەنجان ڕوو بکەنە دام و دەزگاکانی حکومەت بۆ ئەوەی کارێکیان دەست بکەوێ، داواکاران تەنها لە چینی هەژاران نەبون، بەڵکو چینی دەوڵەمەندیشیان تێدابوو، ئەمەش بەڵگەیە کە هەلی کار لە ناوچە کوردییەکان سنووردار بوو، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی پڕۆژەی پیشەسازی گەورە کە هەلی کار بۆ بێکاران دابین دەکرد، دیارە هەژاری ناوچە کوردییەکان لەم پڕۆژانە دەگەڕێتەوە بۆ سیاسەتی حکومەتی عێراق کە نەیدەهەیشت پیشەسازی قورس لە کوردستان دابمەزرێت[٤].

لەلایەکی دیکەوە جیاوازیکردن و پشتگوێخستنی ناوچە کوردییەکان سیاسەتێکی ڕوون و ئاشکرای حکومەتی ئەوکاتەی عێراق بوو، ناوچە کوردییەکان لە عێراقدا

---

(١) اسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ١٣١.

(٢) کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەرەیەك....، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٩.

(٣) عزيز حسن البارزاني، المصدر السابق، ص ٦٧.

(٤) جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی- نەبیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات و نە بیری ناسیۆنالیزمی ڕۆژاوایی یە، (سوید- ١٩٨٤ز)، ل ١٦١.

نموونەیەکی زۆر ئاشکرای داتەپیوی خزمەتگوزاری تەندروستی بوون، بەشێوەیەك دانیشتووانانی کوردستانی باشوور لە بارودۆخێکی خراپدا دەژیان، بەرزی ڕادەی مردنیش بەتایبەت لە نێو ساواکاندا بەهۆی نەخۆشییەکانی سورێژە و دەردە کۆپان، کە لەئەنجامی لەبەرچاونەگرتنی ڕێنماییەکانی لەدایك بوون و پێداویستیە تەندروستییەکان منداڵان تووشی دەهاتن و دەبووە هۆی مردنیان، ئەمەش بەربەستێکی سەرەکی بوو لەبەردەم زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان[1].

هەروەها کەمی ژمارەی نەخۆشخانە و بنکە تەندروستیەکان لە باشووری کوردستان لەچاو ناوچەکانی دیکەی عێراق گرفتێکی گەورەی بۆ ناوچە کوردییەکان دروست کردبوو، بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی ١٩٤٣ تەنها یەك نەخۆشخانە لە هەولێر بوونی هەبووە لەگەڵ هەموو ئەو کەموکورتیانەی لەیەکە و پێداویستیەکانی، لە سلێمانیش دوو نەخۆشخانە، کەچی هەر لەهەمان ساڵدا ئەگەر تێبینی بکرێت سێ نەخۆشخانە لە لیوای دلێم و چوار نەخۆشخانەی دیکە لە حیللە و پێنچ دانەی دیکە لە مەنتفك بوونیان هەبووە[2].

سەبارەت بە گوندنشینەکانی باشووری کوردستان بە بەراورد لەگەڵ شارەکاندا، بارودۆخی تەندروستی تێیدا خراپتربووە و ڕێژەی مردنیشی تێیایدا بەرزتر بوو، چونکە دانیشتوانەکەی زۆربەیان لە چینی هەژاربوونە و توانای کڕینی دەرمانیان نەبووە و حکومەتیش گرینگی تەواوی بەو ناوچانە نەداوە، بۆی هەبووە مانگی جارێك برینپێچێك سەردانی ناوچەکانی کردبێت، بەڵام بەشی کەمترین پێداویستیەکانی ناوچەکەی نەکردووە[3].

بەشێوەیەکی گشتی لە ماوەی ساڵانی جەنگی جیهانی دووەم (١٩٣٩-١٩٤٥ز) بارودۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتی باشووری کوردستان زۆر خراپ بوو، زۆربەی گوندەکان وێران کرابوون و سوتێندرابوون، هیچ جێگایەك نەمابوو کشتوکاڵی تێیدا بکرێت، برسێتییەکی لە ڕادەبەدەر تەنگی بە دانیشتوانەکەی هەڵچنیبوو[4]، بۆیە لە هەندێك ناوچە کوردییەکان دەستکرا بە خۆپێشاندان دژی ناهەمواری بارودۆخی ئابووری ناوچەکەیان بە تایبەتی لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٢ز، ئەمەش بە پێشنیاری چەند

---

(١) شاکر خەسباك، کورد و مەسەلەی کورد، وەرگێڕان: ئەمین موتابچی، (سلێمانی- چاپخانەی کامەران- ١٩٦١ز)، ل ٦٠.

(٢) موسیس دیرها کوبیان، حالة العراق الصحیة في نصف قرن، (بغداد- دار الحریة للطباعة- ١٩٨١م)، ص ١٩٣.

(٣) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان...، ل ٢١ .

(٤) فاخر عالی عابکر، مێژووی بارزان....، ل ١١٨.

ڕۆشنبیرەکی چالاك کەوا دەرکەوتن لەسەر شانۆی ڕووداوەکانی بە هێزێکی زۆرتر لە جاران بە چەند درووشمێکی نویێ[١].

سەبارەت بە دەڤەری بارزانیش لە ڕووی ئەو لایەنانەی کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێکرد، لە بارودۆخێکی خراپدابوو، بەشێوەیەك برسێتی گەشتبووە ڕادەیەکی مەترسیدار بەهۆی ئەو گەندەڵیە کارگێڕیانەوە کە لەلایەن کاربەدەستانی ناوچەکەوە ئەنجام دەدرا، سەرەڕای ئەوەش بە بەردەوامی ژمارەی بنکە سەربازییەکان لە ناوچەکەدا ڕووی لە زیادبوون دەکرد، بێگومان دەرئەنجامی ئەو کارانەی حکومەت ناڕەزایەتی خەڵکی ناوچەکەی لێکەوتەوە و هەندێکیان پەنایان بردە بەرشاخ بە مەبەستی شەڕکردن لەگەڵ بنکە سەربازییەکان، لەگەڵ ئەم دۆخەشدا هیچ یەك لە موتەسەریفی هەولێر و موتەسەریفی مووسڵ ناوچەکەیان بەسەر نەکردەوە[٢].

لەو بارەیەوە یاداشتێکی باڵیۆزی بەریتانیا لە عێراق کە بۆ لەندەن ڕەوانە کراوە جەخت لەوە کراوەتەوە کە کورد لە عێراق قوربانی ئیدارەیەکی نا لێهاتوو و پاك نین، هەروەها سیاسەتی ئابووری حکومەتی عێراقی کە سیاسەتێکی تەواو داماڵراوە لە سیاسەتی ئابووری، تێیدا کورد غەدرلێکراوی ڕاستەقینەن کە هیچ هەوڵێکی جدی لەلایەن حکومەت نابینرێت بۆ کەمکردنەوە یاخود نەهێشتنی[٣]، هەر ئەمەش وایکرد جۆرە تێڕوانینێك بێتە ئاراوە کە جۆرێك لە فەرامۆشکردن و ئابلوقەی ئابووری لەلایەن حکومەتەوە سەپێندراوە بەسەر خەڵکی کوردستان[٤].

بێگومان ئەو بارودۆخەی کە بەرۆکی گەلی کوردی گرتبووەوە لە عێراق لە ساڵانی جەنگی جیهانی دووەم ڕەوشێکی ئاڵۆز و ڕاستەقینە بوو لە دەرەئەنجامی ئەو بارودۆخە ئابووریە سەختە و هەروەها کاریگەرییەکانی جەنگ و بوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە کوردستانی ڕۆژهەڵات و کاردانەوەکانی لەسەر هەستی نەتەوایەتی کورد هەر هەمووی بەیەکەوە کەشێکی لەباریان هێنا ئاراوە کە یارمەتیدەربوون بۆ چالاکییە سیاسییەکان لە کوردستانی عێراق و هەڵگیرساندنی شۆڕش[٥].

بەتایبەت پاش ئەوەی هەموو جیهان زۆر بە بایەخەوە دەیانڕوانیە گۆڕانکارییەکانی

---

(١) اسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ١٣٢.

(٢) ايوب بارزاني، المصدر السابق، ص ص ٢٠٣- ٢٠٤.

(٣) برهان ابابكر ياسين، كوردستان في سياسة القوى العظمى (١٩١٤– ١٩٤٧)، ترجمة: هوراس، (دهوك– مطبعة هاوار– ٢٠٠٢م)، ص ١٠٦.

(٤) غانم محمد العفو، عبدالفتاح علي البوتاني، المصدر السابق، ص ٧٦.

(٥) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ص ٦٨- ٦٩.

جەنـگ و چـاوەڕوانی ئاکامـەکانی بـوون، کاتێ نیشـانەکانی تێکشـکانی نازیزم سـەری هەڵدا هیـوای گـەلانی چەوسـاوە بـوژاوە، گـەلانی جیهـان کەوتنـە چـالاکی و خەبـات لـە پێنـاو بەدیهێنـانی مافەکانیـان، گـەلی کوردیـش لـەم ڕێچکەیـە دانەبـڕاوە شۆڕشـی بـارزان بـە سـەرۆکایەتی مسـتەفا بـارزانی لـە ئەیلـوولی ١٩٤٣ هەڵگیرسـا[١]، کـە قۆناغێـکی نوێـی لـە مێـژووی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد لـە کوردسـتانی عێراقـدا هێنا ئـاراوە.

(١) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان... ، ل ل ٥١-٥٢.

تەوەری سێیەم

دەرکەوتنی پارت و کۆمەڵە سیاسییەکانی کورد

لەدوای ئەوەی عێراق لە (١٩٣٢) دا هاتە نێو کۆمەڵەی گەلانەوە، ژیانی پارتایەتی و بزووتنەوەی کوردایەتی لە عێراق و کوردستاندا تاڕادەیەك بەرەو سەربەرزکردنەوە دەچوو[١]، چالاکیەکانی لقی کوردی وردە وردە بەرەو فراوان بوون و بەهێزبوون دەچوو دوای ئەو پەرەسەندنانەی کە گۆڕەپانی سیاسی لە عێراق و کوردستاندا لە دوای تەواوبوونی جەنگی دووەمی جیهانی (١٩٣٩-١٩٤٥) بەخۆیەوە بینی، بەتایبەت پاش ئەوەی حکومەتی تۆفیق سویدی لە ٢ی نیسانی ١٩٤٦ مۆڵەتی کاری ئاشکرای بە پێنج حزب دا[٢].

خەباتی ناسیۆنالیستانەوە و ڕزگاریخوازانەی کورد لە باشووری کوردستان و لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانەوە بە درێژایی سەدەی بیستەم بنەما و ئاراستەی جۆراوجۆری لە ڕووی چۆنیەتی و چەندایەتی وەرگرتووە، ئەگەر شۆڕشەکانی شێخ مەحموود و ڕاپەڕینی بەردەرکی سەرا و شۆڕشی شێخ ئەحمەدی بارزانی لە ماوەی نێوان هەردوو جەنگدا نموونەی سیاسی خەباتی چەکداری بێت، ئەوا دەرکردنی ڕۆژنامە و گۆڤاری جۆراوجۆر لە شارەکانی سلێمانی و هەولێر و ناوچەکانی باشووری کوردستان گوزارش لە خەباتی ڕۆشنبیری و هەوڵی گۆڕانکاری دەکەن لە بونیادی کۆمەڵایەتی و پێکهاتەی کەسێتی تاکی کورد لەم ناوچەیەدا، تەریب بەم دوولایەنە خەبات و هەوڵی پارتایەتی و پێکهێنان و دروست کردنی چەندین پارت و ڕێکخراوی نهێنی و ئاشکرا بە پێی قۆناغ و شوێنەکانی لایەنێکی پڕشنگداری تری ئاراستەی خەباتی ناسیۆنالیستی کوردیان بۆ ڕوون دەکاتەوە[٣].

ئاشکرایە کە هەر ڕێکخراو و گروپێکی کۆمەڵایەتی خاوەن سنووری جیاکەرەوە و بیرێکی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە لە پێناو تێکۆشان بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراو لە ڕێی کاری هاوبەشی لایەنگرانەوە دادەمەزرێن کە هەریەکەیان بەپێی سروشتی باوەڕ و ئامانج و زەمینەی کارکردنەوە خاوەنی شێوازی ئەندامی پێکهاتەی هەرەمی جۆری ڕێکخستن و کارکردن و بڕیار وەرگرتن و ڕێبەرایەتی تایبەتمەندی خۆیانن کە لە

(١) علی عبداللە، مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستان- عێراق تا بەستنی کۆنگرەی سێ یەمی، (بێ شوێن، ١٩٦٨)، ل ١٥.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان...، ل ٨١.

(٣) هیوا عەزیز سەعید، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

ڕێکخراوێـکی دیکە پێـی جیادەکرێتـەوە[١].

چۆنیـەتی ڕێبـاز دیاریکـردن بـۆ سـەرکەوتنی بزووتنـەوەی کوردایـەتی و گەیشـتنی میللـەتی کـورد بـە مافـە ڕەواکانی مێشـك و هـۆشی هەمـوو سـەرکردەکانی کۆمـەڵ و پارتـە سیاسـییەکانی کوردسـتان جگـەر سـۆزان و ڕۆشـنبیرانی کـوردی بزوانـد[٢]، ئـەوان هیوایـان دەخواسـت دوای ئـەوەی شـەڕ کۆتایـی دێـت سـەرجەم داخوازییـە نەتەوەییەکانیـان وەدی بێـت[٣].

لـەم سـەردەمە نوێیەشـدا کـە مەتـرسی دوژمنـکاری دەرەکی کۆتایی هاتبـوو، قەیراناوی بـوونی ناکۆکیـە کۆمەڵایەتییـەکان و توونـدبـوونی ململانێـی چینایـەتی، هەسـتانەوەیەکی گەردەلـول ئاسـای بزووتنـەوە دیموکراتخـوازەکان لـە کوردسـتان تێبینـی دەکـرا کـە یەکێك لـە ئامانجەکانیـان[٤] دروشـمی دانی مـافی ئۆتۆنۆمـی بـە هەمـوو پارچەکانی کوردسـتان لەم سـەردەمەدا بـە پەسـەندیان دەزانی، تاوەکـو میللـەتی کـوردی بەشـخوراو لـە وڵاتەکانـدا هەسـت بـە قـەوارەی خـۆی بـکات و بەیەکجـاری لـە دەمکوتکـردن و چەوسـانەوەی نەتەوایـەتی ڕزگاری ببێـت و لەگـەڵ نەتـەوەکانی دەوروپشـتدا برایـەتی و ژیـانی هاوبـەشی بەهێـز بکـەن[٥].

بەشـیوەیەکی گشـتی لـەم باسـەدا تیشـك دەخەینـە سـەر دەرکەوتـن و هەڵوەشـاندنەوەی پـارت و کۆمەڵـە سیاسـییەکانی کـورد لەگـەڵ دیاریکردنـی گرنگتریـن ئامانـج و پرۆگرامەکانیـان، سـەبارەت بـە ڕۆڵ و هەڵوێسـتیان لـە شۆڕشـی دووەمی بارزان لەبەشـی داهاتـوودا لەگـەڵ ڕەوت و پەرەسـەندنەکانی شـۆڕش بـە پێـی قۆناغـەکان دەخەینـە ڕوو.

١- حزبی هیوا

لـە حوزەیـرانی ١٩٣٨ دا لە باخچەی (أم الربيعين) کە لەسـەر ڕێگای کەرکووك ـ هەولێر یەکـەم کۆنگـرەی کۆمەڵـەی دارکـەر بەسـترا، لـەم کۆنگـرە (٦٠) ئەنـدام بەشـداریان کـرد،

(١) یاسـین سەردەشـتی، کوردسـتانی ئێـران لێکۆڵینەوەیەکـی مێـژووی جولانـەوەی ڕزگاریخـوازی نەتەوەیـی گـەلی کـورد، سـلێمانی، ٢٠٠٣، ل ١١١.

(٢) علی عبدالله، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(٣) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٢.

(٤) م.س لازاریـف و ئـەوانی تـر، مێـژووی کوردسـتان، وەرگێـڕان : هۆشـیار عەبـدوڵا سـەنگاوی، ،(هەولێـر- دەزگای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٢ز)، ل ٤٤٦.

(٥) علی عبدالله، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٢-١٣.

تێیدا بیری گۆڕینی کۆمەڵەی دارکەر بە پارتێکی سیاسی گەورەتر خرایە بەر لێکۆڵینەوە و بیر لە ڕاکێشانی هەندێك لە پیاوە ناسراوەکانی کوردی ئەو سەردەم کرایەوە[١]، بەم جۆرە سەرکردایەتی بۆ کەسێکی کوردی دیاریکرا کە ئەویش ڕەفیق حیلمی[٢] بوو ئەمیش پێشنیاری گۆڕینی کۆمەڵەکەی کرد بۆ حزبی هیوای کورد[٣].

سەبارەت بە دامەزراندنی حزبی هیوا جەلال عەبدوڵلا حاجی دەباغ دەڵێت: «بەرای من ساڵی ١٩٣٧ راسترە و لەو ساڵەش دامەزرا، چونکە ئەو حزبە تەواوکەری کۆمەڵەی دارکەرە و دارکەریش لەو ساڵە دامەزراوە و دوایی بۆتە حزبی هیوا»[٤].

لەلایەکی دیکەوە موکەرەم تاڵەبانی جەخت لەوە دەکاتەوە کە دامەزراندنی حزبی هیوا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٣٨ بەپشت بەستن بە کۆبوونەوەی کۆمەڵەی دارکەر لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٨ لە شاری کەرکووك کە تێیدا سەرەتای بەرنامەی دامەزراندنی حزبی هیوا داڕێژرا، هەروەها بۆ زیندوو ڕاگرتنی ناوی کۆمەڵەی هێڤی کە ڕەفیق حیلمی خۆی ئەندامێکی ئەو کۆمەڵەیە بووە و پێشنیاری کردووە کە ناوی حزبە نوێیەکەی بنێت هیوا[٥].

---

(١) موکەرەم تالەبانی، کۆمەڵەی دارکەر و پارتی هیوا چۆن دامەزرا، گۆڤاری رەنگین، ژمارە٥٢، بەغدا، ١٩٩٣ز، ل ٢٠.

(٢) ڕەفیق حیلمی کوڕی ساڵح عەبدولا ناسراو بە حیلمی : لە بنەماڵەی ئامانی کەرکووکە، لە ساڵی ١٨٩٨ لەو شارە لەدایك بووە، خوێندنی دواناوەندی لە سلێمانی و بەغدا تەواو دەکات، پاشان ڕوو دەکاتە ئیستانبۆڵ و دەچێتە کۆلێژی سەربازی، پاش جەنگی یەکەمی جیهانی جارێکی دیکە دەگەڕێتەوە بۆ ئیستانبۆڵ بەمەبەستی خوێندن لە ساڵی ١٩٢٠ بڕوانامەی ئەندازیاری لە زانکۆی قوستەنتنیە بەدەست هێناوە، شارەزایی لە زمانەکانی عەرەبی، فارسی، تورکی و فەڕەنسی هەبووە، چەند وەزیفەیەکی بە پلەی باڵا بینیووە لەوانە، لە ئەیلوولی ١٩٤٠ بووەتە بەڕێوەبەری مەعاریفی لیوای بەسرا، لەدوای شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ دەکرێتە (ملحق الثقافي) لەیەکێك لە باڵیۆزخانەکانی عێراق، لە ٤ی ئابی ساڵی ١٩٦٠ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:. ناهیدە ڕەفیق حیلمی، بەسەرهاتی رەفیق حیلمی، (سلێمانی- چاپخانەی روون- ٢٠٠٥ز)، ل ل٢٣-٢٦ ؛ شاخوان عبداللە صابر، رفیق حلمي ١٨٩٨– ١٩٦٠ دراسة تاريخيه فى نشاطه السياسي والثقافي (السليمانية- منشورات بنکەی ژین- ٢٠٠٧ز)، ص ص٢٣- ٢٢٦.

(٣) سروە أسعد صابر، المصدر السابق، ص٣٧٠.

(٤) تارق جامباز، وشیاری نەتەوایەتی گەنجانی هەولێر لە کۆتایی سیەکان و ناوەڕاستی چلەکان، گۆڤاری هەولێر، ژمارە ١، هەولێر، ١٩٩٨ز، ل ل ٥٧- ٥٨.

(٥) مکرم الطالبانی، حزب هیوا، (سلیمانیە- مرکز خاك للنشر والاعلام- ٢٠٠٢م)، ص ٥٦.

بۆچونێـكی تریـش هەیە كە جەخت لەسـەر ئەوە دەكاتەوە لە شـاری هەولێر دروسـت بـووە، سـاڵح حەیـدەری[1] لە یاداشـتەكەیدا دەنوسـێ و دەڵێت «لەبەر نەبونی سـەرچاوەی تـەواو دەربـارەی دامەزرانـدنی ئـەم حزبـە مـن لـە كۆتایـی سـاڵی ١٩٧١ پەیوەندیـم بـە یەكێـك لـە دامەزرێنـەرانی ئەم حزبـەوە كـرد، ئەویش مسـتەفا عوزێری پارێزەر بـوو داوام لێكـرد كـە هەنـدێ زانیـاری شـاراوەم بداتـێ ئەویش لـە وەلامدا گـووتی بنچەی ئـەم حزبە لـە هەولێـرەوە دەسـتی پێكـرد، كـە كۆمەڵـە قوتابیـەك كـە چەنـد بیرۆكەیـەكی نەتەوەیـی جیاجیایـان هەبـوو بڕیاریـان دا ڕێكخراوێـكی نەتەوەیـی دامەزرێنـن ئـەم ڕێكخـراوەش پـەرەی سـەند بـوو بە هیـوا[2].

هەروەهـا مووسا سـەمەد كـە یەكێـك بـوو لـە دامەزرێنـەرانی حـزبی هیـوا دەڵێـت: (ئێمـە قوتابیـانی هەولێـر لـە سـاڵی ١٩٣٧ دا كۆمەڵەیەكـمان دامەزراند بە نـاوی كۆمەڵەی داركـەر واتـە بەنـاوی ڕێكخراوێـكی ئیتـالی كـە هەمـان نـاوی هەبـوو، دامەزرێنـەرانی ئـەم كۆمەڵەیـە، مسـتەفا عوزێـری، مووسـا سـەمەد، خەلیـل حەمـەد، جـەلال قـادر، فەتـاح جەبـار، نورەدیـن بەهائەدیـن و یونـس رەئـوف بـوون، ئەمـان گشـتیان قوتـابی بـوون لـە قوتابخانـەی ناوەنـدی یـان دواناوەنـدی، پـاش ماوەیـەك مامۆسـتا ڕەفیـق حیلمـی بـەم ڕێكخـراوەی زانی و پەیوەنـدی بـە هەنـدێ لـەو قوتابیانەوە كرد كە بۆ خوێنـدن چووبوونە بەغـدا و دەعـوەتی ماڵـی خـۆی كردبـوون و داوای لێكردبـوون كـە بێتـە نـاو ڕێكخراوەكە، سـەرەتا ڕای كۆتایـی لەسـەر نـەدا بـەڵام پـاش چەنـد ڕۆژێـك بڕیـار درا لـە هاویـن بێتـە هەولێـر و لـە یەكـێ لە باخچەكانی شـارۆچكەی شـەقڵاوە سـوێند بخوا و ببێ بـە ئەندامی ڕێكخراوەكـە)[3].

---

(١) سـاڵح كـوری حەیـدەر كـوری عاسـم كـوری حەیدەریـە : لـە ٩ی ئایـاری سـاڵی ١٩٢٢ لـە گـەڕەكی عارەبـان لـە هەولێـر لـە دایـك بـووە، لـە تەمـەنی حـەوت سـاڵیدا خراوەتـە بـەر خوێنـدن، قۆناغـی سـەرەتایی لـە قوتابخانـەی هەولێـری سـەرەتایی لـە سـاڵی ١٩٣٥ تـەواو كـردووە، بـۆ تەواوكـرنی خوێنـدنی ئامادەیـی ڕووی كردۆتـە شـاری بەغـدا لـە سـاڵی (١٩٣٩- ١٩٤٠) پـۆلی پێنجەمـی ئامادەیـی لقـی وێژەیـی لـە قوتابخانـەی ئامادەیـی مەركـەزی تـەواو كـردووە، لـە سـاڵی (١٩٤٣- ١٩٤٤) قوتـابی قۆناغـی یەكەمـی كۆلێـژی مـاف بـووە، بـەڵام بەهـۆی دەسـتگیر كـردن و خسـتنە ژێـر چاودێـری پۆلیـس وازی لـە خوێنـدن هێنـاوە، لـە سـاڵی ١٩٦٠- ١٩٦١ كۆلێـژی ناوبراوی تەواوكـردووە، لـە سـاڵی ٢٠٠١ كۆچـی دوایـی كـردووە. بـۆ زانیـاری زیاتـر بڕوانـە: بورهـان حاتـم گۆمەتاڵـی، سـاڵح حەیـدەری ١٩٢٢ – ٢٠٠١ ڕۆڵـی سـیاسی و ڕووناكبـیری، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات – ٢٠١٢ز)، ل ل ٢٩ - ٤٠.

(٢) صالح الحیـدري، مختـارات مـن مذكـرات صالـح الحیـدري، الطبعـە الثانیە،(السـلیمانیە- ٢٠٠٤م)، ص ٢١.

(٣) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٣- ١٤.

کەچـی نـوری شـاوەیس[1] دەربـارەی دامەزرانـدنی حـزبی هیـوا ئامـاژە بـەوە دەکات، لـە نیسـانی ١٩٣٩ کۆبوونەوەیـەکی فـراوان لـە ئۆتێلـی کەرکـووك بەسـترا بـە ئامادەبوونـی ئەندامانـی هەولێـر، کەرکـووك، بەغـدا، کۆیـە و سـلێمانی، کـە تێیـدا بڕیاریـان دا نـاوی کۆمەڵـەی دارکـەر بگـۆڕن بـۆ هیـوا، سـەبارەت بـە ئەندامانـی بەشـداربوو بریتـی بـوون لـە یونـس ڕەئـووف[2]، کاکـە حەمـە خانەقـا، فـازل تالەبانـی و نورەدیـن بەهائەدیـن، ئەندامانـی بەغـداش بریتـی بـوون لە ڕەشـید باجـەلان و مسـتەفا عوزێری، لـە هەولێریش فەتـاح جەبـار، ڕۆسـتەم جەبـار و مووسـا سـەمەد، بـەڵام هیـچ ئەندامێکـی بادینـان ئامـادەی ئـەو کۆبوونەوەیـە نەبـوون[3].

هـەر لـەو کۆبوونەوەیـە دا بڕیاریـان دا کـە کەسـایەتیەکی دیـار و نیشـتمان پـەروەری کـورد دەستنیشـان بکـەن بـۆ سـەرکردایەتی کردنـی ئـەو حزبـە، ئەندامـانی کۆبوونـەوە زۆر نـاوی لێهاتـوو و دیاریـان هەڵبـژارد بـۆ ئـەوەی ببێـت بـە سـەرۆکی حـزبی هیـوا، وەك محەمـەد ئەمـین زەکی، تۆفیـق وەهبـی، جەمـال بابـان، مەعروف جیـاوك، ماجید مسـتەفا، ڕەفیـق حیلمـی بـوون، دواتـر هەمـوو بڕیـار دەدەن پەیوەنـدی بـە ڕەفیـق حیلمیـەوە بکـەن، چونکـە هـەم خـاوەنی ڕابردوویـەکی سیاسی دوور و هـەم ڕوناکبیرێـکی گـەورەی کـوردە و جێگەیـەکی دیـاری هەیـە[4].

---

(١) نـوری شـاوێس : لـە سـاڵی١٩٢٢ لـە سـلێمانی لـە دایـك بـووە، کۆلێـژی ئەندازیـاری تـەواو کـردووە، بەشـداربووە لـە دامەزرانـدنی ڕێکخـراوەکانی دارکـەر، هیـوا، شـۆڕش و ڕزگاری، لـە سـاڵی ١٩٤٦ بۆتـە ئەندامـی کۆمیتـەی ناوەنـدی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان، لـەدوای بەیاننامـەی ١١ی ئـازاری ١٩٧٠ پۆسـتی وەزیـری ئیشـغال، لـە سـاڵی ١٩٨٠ بـە هـاوکاری کەسـانی دی پـارتی گـەلی دیموکـراتی کوردسـتانی دروسـتکردووە و لـە سـاڵی ١٩٨٣ کۆچـی دوایـی کـردووە. نـوری شـاویس، مـن مذکـراتي، (اربیـل- مـن منشـورات حـزب الشـعب الکردسـتاني- ٢٠٠١م)، ص ص ٣- ٧ ؛ توانـا ڕەشـید کەریـم، سـلێمانی لـە نێـوان سـاڵانی (١٩٤٥-١٩٥٨) لێکۆڵینەوەیـەك لەبارودۆخـی سیاسـیی و ڕۆشـنبیری، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٢ز)، ل ٧٢.

(٢) یونـس ڕەئـوف- دڵـدار (١٩١٨- ١٩٤٨) : کـوڕی مـەلا ڕەئـوف خـادم السجادیە، لـە شـارۆچکەی کۆیـە لەدایـك بـووە، دوای تەواوکردنـی قۆناغەکانـی خوێندنـی سـەرەتایی و دواناوەنـدی لـە کۆیـە و هەولێـر، پاشـان کۆلێـژی حقوقـی لـە بەغـدا تـەواو کـردووە و بـە دوایـدا بووەتـە پارێـزەر. کەسـێکی ڕۆناکبیـر بـووە بـە شـیعرەکانی داوای ئـازادی و پێشـکەوتنی لاوانـی کـوردی کـردووە، خاوەنـی دانـەری سروودی نەتەوایەتـی (ئـەی ڕەقیـب)ە، چەندیـن ووتـاری لـە گۆڤـاری گەلاوێـژ بـڵاو کردۆتـەوە، بـۆ زیاتـر بڕوانـە : مـارف خەزنـەدار، مێـژووی ئەدەبـی کـوردی، بەرگـی پێنجـەم، (هەولێـر- دەزگای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ئـاراس- ٢٠٠٦ز)، ل ل ٥٣٧- ٥٣٨.

(٣) صالح الحیدري، المصدر السابق، ص ٢٦.

(٤) مکرم الطالباني، المصدر السابق، ص ٥٢.

سـەبارەت بـە بەرنامـە و ئامانجـی حزبەكـە جەخـت دەكرایـەوە لـە بانگەشـە كـردن لـەوەی كـە گەلـی كورد مـافی نەتەوەیـی لە عێراق بـە دەسـت بێنێت، ئەویش دەسـەڵاتی خـود موختـاری[١]، هەروەهـا هەوڵـدان بـۆ یەكخسـتنەوەی بەشـەكانی كوردسـتان و دامەزرانـدنی دەوڵەتێـكی نەتەوەیـی كـورد، لەگـەڵ گرنگـی دان بـە ڕەوتی زانسـت و پـەروەردە لـە كوردسـتان و دامەزرانـدنی بەڕێوەبەرایەتیەكـی تایبـەت بـۆ چاودێریكردن و سەرپەرشـتی كردنـی، جگـە لەمـەش گرنگیـدان بـە خزمەتگوزارییەكانی وەك نەخۆشـخانە، قوتابخانـە و ڕێگاوبـان لـە هەمـوو شـارۆچكە كوردییـەكان[٢].

هەروەهـا زمـانی كوردیـش زمـانی فەرمـی بێـت لـە قوتابخانـەكان و دادگا و فەرمانگەكانـی دەوڵـەت لـە كوردسـتان، لەگـەڵ هەوڵـدان بـۆ نەهێشـتنی دوو بـەرەكی لە نێـوان هـەردوو نەتـەوەی كـورد و عـەرەب و لابـردنی زوڵـم و زۆری لەسـەر جوتیـاران و نەهێشـتنی دەرەبەگایـەتی لـە كوردسـتان[٣] و دامەزرانـدنی فەرمانبـەرانی كورد لـە فەرمانگا حكومیـەكان بـە بـێ جیاوازیكـردن، كوردیـش دەنگـی هەبێـت لـە پەرلەمانی عێـراق بەبێ جیـاوازی[٤].

دەربـارەی ئەندامیـەتی لـە حزبـی هیـوای كـورد مـەرج بـوو لەسـەر هـەر كەسێك كە دەبـووە ئەنـدام خـاوەنی ناوبانگێـكی بـاش بێـت و بـە هیـچ تاوانێـك تۆمەتبـار نەبێـت و پەیوەنـدی بـە ڕێكخسـتنی هیـچ حزبێـكی تـرەوە نەبێـت و مانگانـەش ئابوونـە بـدات، هەروەهـا بـۆ وەرگرتنـی هـەر ئەندامێكیـش مەراسیمێكی تایبەتیـان بـۆ ڕێكدەخسـت[٥].

ئەوانـەی دەبوونـە ئەنـدام لەكەسـانی نەتەوەخـواز پێكهاتبـوون، هەروەهـا سـوێندی بـە ئەنـدام بوونیـان هـەر هەمـان سـوێندبوو كـە لـە كۆمەڵـەی داركـەردا ئەندامـە نوێیـەكان سـوێندیان دەخـوارد، كـە ئەویـش سـوێند بـە قورئـان و خەنجـەری كـوردی و ئـاڵای كوردسـتان، كـە بـە وەفـا بـن بـۆ نیشـتمانەكەیان و لـە پێناویـدا گیـان فیدابـن[٦].

حـزبی هیـوای كـورد لە سـەرەتای دروسـتبوونیەوە هەوڵـی داوە بۆنە نیشـتمانییەكان و

(١) هلبيـن محمـد اميـن المـزوري، حـزب هيـوا (الأمـل) ١٩٣٩- ١٩٤٦ دراسـة تاريخيـة- سياسـية (اربيـل- مطبعـة حاجـي هاشـم- ٢٠٠٨م)، ص ٥٩.

(٢) جعفـر عبـاس حميـدي، المصـدر السـابق، ص ٢١٨ ؛ خليـل جنـدى، حركـه التحـرر الوطنـي الكوردسـتاني في كوردسـتان الجنـوبي ١٩٣٩- ١٩٦٧، (سـتوكهولم- ١٩٩٤م)، ص ٥٣.

(٣) نورى شاويس، المصدر السابق، ص ٢١.

(٤) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ٦٠.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر....، ل ٢٨٧.

(٦) عەبدولخالید سابیر كەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩٥.

ڕۆژە ناهەمـوارەکان یادبکاتـەوە و بـە مەبەسـتی ئەنجامـدانی چالاکی و هوشـیارکردنەوەی جەمـاوەر بیـان قۆسـتەوە[١]، تەنانـەت ئەوەنـدە بەسـەر دامەزرانـدنی تێنەپـەڕی بـوو تـوانی بەنـاو زۆربـەی چـین و توێـژەکانی کۆمەڵـگای کـوردی جـێ پێی خـۆی بکاتـەوە و لە هەموویـان ئەنـدام و لایەنگـر پەیـدا بکات لـە نێـوان قوتابیـان، مامۆسـتایان، ڕووناکبیران، ئەفسـەران، دەرەبـەگ و بازرگانـەکان[٢].

چەشـنی ڕێکخسـتنەکانی حـزبی هیـوای کـورد چەشـنە ڕێکخسـتنێکی نـوێ بـوو، هەڵسـوڕاوانی حزبەکـە بـۆ یەکـەم جـار توانیویانـە ڕێکخسـتنەکانی چـین و توێـژە جۆربەجـۆرەکانی نێـو حـزب تـا ڕادەیـەك سـەرکەوتوانە و واقیعیانـە ببەن بەڕێـوە، بەوەی هەڵسـاون بـە جیاکردنـەوەی ڕێکخسـتنی هـەر چـین و توێژێـك لـە ڕێکخسـتنێکی تایبەت و سـەربەخۆدا بـەو مانایـەی قوتابیـان و مامۆسـتایان، فەرمانبـەران، ئەفسـەران، سـەرۆك هـۆزەکان و تـا دوایـی هەریەکـە ڕێکخسـتنی تایبەتیـان هەبـووە[٣].

حـزبی هیـوای کـورد لـە بارودۆخێـکی وا دامـەزرا کـە ناکۆکیـەکی فکـری تونـد هەبـوو لەسـەر ئاسـتی ناوخۆیـی و دەرەکیدا، وەکـو ناکۆکیە توندەکانی نێوان هزری سۆشیالیسـتی و دیموکراتـی، هەروەهـا نێـوان بیـری فاشـیەت و نازییـەت، ئـەم ناکۆکیانـە کاریگـەری خـۆی بەجێهێشـت لەسـەر کـۆی حزبـەکان و کۆمەڵـگای عێـراق بـە گشـتی و کوردسـتان بەتایبەتـی[٤].

لـەو بارەیـەوە دوو ڕا و بۆچـوونی جیـاواز لـە ڕیـزی ئەندامەکـانی حزبـی هیـوای کورد بـەدی دەکـرا، ژمارەیـەك بـە ڕابەرایەتی ڕەفیق حیلمـی وای بۆ دەچوون کە بە دۆسـتایەتی و بەهێزکـردنی پەیوەنـدی بـە حکومـەتی بەریتانیـەوە گـەلی کوردسـتان دەتوانێـت بگاتـە

---

(١) ئاکـۆ عەبدولکەریـم شـوانی، شـاری سـلێمانی ١٩٣٢- ١٩٤٥ لێکۆلینەوەیەکـی مێژوویـی سیاسـییە، (سـلێمانی- چاپخانـەی تیشـك- ٢٠٠٨ز)، ل ١٧٨ ؛ هلبیـن محمـد امیـن المـزوري، المصـدر السـابق، ص ١١٢.

(٢) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩٤.

(٣) دلشـاد مەحمـود عەبدولرحـمان، کەرکـوك لێکۆلینەوەیەکـی میژوویـی دەربـارەی ڕۆلـی فیکـری و سیاسـیی ١٩٣٢- ١٩٥٨، نامـەی ماسـتەر پێشکەشـکراو بـە کۆلێـژی ئەدەبیـات- بەشـی مێـژوو، (زانکـۆی سـەلاحەدین- ٢٠٠٦ز)، ل ل ١٠٦- ١٠٧.

(٤) مکرم الطالباني، المصدر السابق، ص ٥٨ ؛

Betul sinantorunu، the three faces of Kurdish mobilization in Iraq:politicization، institutionalization and constitutionalization 1946-2012. M.A. thesis، Middle East technical university-Istanbul – 2013، p.22.

مافە ڕەواكانی و سەربەخۆیی بەدەست بهێنێت[١]، لە بەرامبەردا ڕۆشنبیر و قوتابیان و لاوەكان لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا نەبوون و ئیمپرالیزم و داگیركەرانیان بە دوژمنی سەرەكی گەل دادەنا، لەو بڕوایە دابوون كە پێویست دەكات گەلی كوردستان لە هەنگاوی یەكەمدا ڕیزەكانی نێو خۆی پتەو بكات و هەستی سیاسی و فیكری بەرزبكاتەوە و بكەوێتە تێكۆشانی سەختی جۆراوجۆر، دۆستایەتی و پەیوەندیش لەگەڵ وڵاتانی ئازادیخواز و هێز و پارتی و گرووپە پێشكەوتخواز و شۆڕشگێڕانی جیهان ببەستێت، داوای پشگیری و كۆمەكیان لێ بكات[٢].

دوای فراوانبونی بنكەی جەماوەری حزبەكەش، لە زۆربەی ناوچەكانی باشووری كوردستان لقی تایبەتی بە شارەكان كرایەوە و هەر لقێك بەرپرسی تایبەت بەخۆی هەبوو وەك لقی (هەولێر، كەركووك، سلێمانی، بادینان، مووسڵ، بەغدا)، كە پەیوەندی و هەماهەنگی هەبوو لە نێوان هەموو لقەكانی حزبەكە[٣].

سەبارەت بە لقی هەولێری حزبی هیوای كورد، بە چالاكترین لقی ئەو حزبە دادەنرێت[٤] كە لە ساڵی ١٩٣٩ دامەزرا، دەسەڵاتی تەواوی هەبوو بەسەر كار و چالاكییە سیاسییەكان لە شاری هەولێر، لەوبارەیەوە ساڵح حەیدەری باس لە هەژموونی ئەم حزبە دەكات لە شاری هەولێر و دەڵێت "حزبی هیوا باڵادەست بوو لە هەولێر، زۆرترین قوتابیە تێگەیشتووەكان كە هەستی نەتەوایەتییان هەبوو كاریان تێیدا دەكرد لەگەڵ چەند كەسێكی تر"[٥].

مەجید ئەمین ئەفەندی ناسراوە بە مەجید كۆفێت بەرپرسی یەكەمی لقی هەولێر بووە و مستەفا عوزێری بڕواپێكراو (معتمد)ی حزبەكە بووە و مووسا عەبدولسەمەد، (ئەمین سندوق) و ڕۆستەم جەباری سكرتێر بووە، ئەندامی ئەم لقەش پێكهاتبوون لە فەتاح جەبار، نازم ئەسعەدی، عومەر عوسمان، ئیبراهیم یوسف،

---

(١) فيصل الدباغ، أضواء على كتاب الجمعيات والمنظمات و الأحزاب الكردية في نصف قرن ١٩٠٨- ١٩٥٨، (أربيل- ١٩٩٣م)، ٧٥ ؛ فاتح رەسول، بنچینەی مێژووی بیرۆكەی چەپ، چاپی دووەم، (سلێمانی- چاپخانەی چوار چرا- ٢٠٠٥ز)، ل ٣١٣.

(٢) فاتح رەسول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٣.

(٣) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ص ٦٨- ٦٩.

(٤) اسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ١٤٠ ؛ محەمەد فاتح، پەرەسەندنی ژیانی حزبایەتی لە كوردستانی باشوردا، (هەولێر- چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین- ٢٠١٤ز)، ل ١٤٢.

(٥) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ٦٩.

حسێن حوزنی موکریانی، ئیبراهیم دزەیی، .... چەندانی تر[١]، دواتر لە هەمان ساڵدا لە کۆبوونەوەیەکی ئەندامانی لقی هەولێر لە باخچەی جەمیل میران لە شەقلاوە ئەنجام دەدرێت لێپرسراوێتی ئەم لقە بە عیزەدین فەیزی دەدرێت[٢].

ئەوەی لقی هەولێر جیا دەکاتەوە لە لقەکانی تر ئەوەیە کە زیاتر کار و چالاکی ئەنجام دەدا بە بەراورد لەگەڵ لقەکانی تر، کە دەورێکی باڵای هەبوو لە بڵاوکردنەوەی بیرۆکەی حزبەکە لەنێو جەماوەری کورد، کە ئەندامانی لقەکە هەلدەستان بە هەلواسینی بڵاوکراوەکان لەسەر دیواری مزگەوت و قوتابخانەکان و شوێنە جەنجاڵەکان، و لە دیارترین چالاکیەکانی ئەم لقە بەشداریکردنی لە خۆپێشاندانە جەماوەریەکەی ١٤ی ئایاری شاری هەولێر لەکاتی جووڵانەوەی مایسی ١٩٤١[٣].

ئەندامانی حزبی هیوای کورد لە هەولێر گۆڤاری نهێنیان دەرچوواندوە و بە دەستنووس نووسیویانە، بە شێوەیەکی نهێنی ئەندامانیان لەناو شار بڵاویان کردۆتەوە، لەوانە بڵاوکراوەیەك بەناوی دەنگی کورد بە قەبارەی بچووك کە لە چوار لاپەڕە تێنەدەپەڕی و لە چەند دانەیەك زیاتری لێ دەرنەچووە[٤]، هەروەها هەفتەنامەیەکی نهێنیان بە ناوی گۆڤار [٥] دەرکرد کە بە گرنگترین بڵاوکراوەکانی حزبی هیوای کورد

---

(١) سەبارەت بەناوی بەشێك لە ئەندامانی لقی هەولێر و ناوە نهێنییەکانیان بگەڕێوە بۆ : محەمەد فاتح، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٤٢- ١٤٣.

(٢) گۆران سۆران فەیزی، باری ئەدەبی کوردی لە شاری هەولێر لەنێوان ساڵانی ١٩٣٥-١٩٥٨، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦ز)، ل٢٠ ؛ مەهدی محەمەد قادر، هەولێر.....، ل ٢٨٨.

(٣) تارق جامباز، حزبی هیوا لە لیوای هەولێر، (هەولێر- ٢٠٠٥ز)، ل٤٦ ؛ اسماعیل شکر رسول، المصدر السابق، ص ١٤٠ ؛ هلبین محمد امین المزوري، المصدر السابق، ص ٧٢.

(٤) اسماعیل شکر رسول، المصدر السابق، ص ١٤٠.

(٥) گۆڤارێکی هەفتانە بوو لەلایان نافع یونس و قەرەنی دۆغرەمەچی سەرپەرشتی کراوە، تەنها ژمارەیەکی ئەم گۆڤارە دۆزراوەتەوە کە لە جیاتی ژمارە بە پیتی ئینگلیزی ژمارەکراوە و ئەو ژمارەیەی دۆزراوەتەوە پیتی (T) لەسەرە بەرامبەر بە ژمارە (٢٠)ه، هەفتەنامەکە لە دەفتەرێکی بچووکی ١٢ لاپەڕەیی بێ خەت بەجێهێشتن بە مورەکەبی شین و سوور نووسراوەتەوە، درێژی ١٢سم و پانی ١٨سم، لەم ژمارەیەدا لە میانەی بابەتەکاندا ئاماژە بە ژمارەی پێشتر هەیە، لەگەڵ ئەوەی لە لاپەڕەی یەکەم نووسراوە ساڵی یەکەم، لە ژێر ناوەکەیدا نووسراوە گۆڤارێکی هەفتانەی سیاسی و کۆمەلایەتی و نهێنی و کوردیە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی لەلای ناوی گۆڤارەکەوە ئالای کوردستان وێنەکراوە. بڕوانە: هیوا عەزیز سەعید، کۆمەڵەی خۆیبون- پارتی هیوا- کۆمەڵەی ژێکاف، لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری

دادەنرێـت، بەهـۆی نەبوونی ئامێرەکانی چاپکردن بە شـێوەی دەسـتنووس دەنوسرا و زیاتر لـە کەسـێك بەشـداری نووسـینەوەی هەژمارەکەیـان دەکـرد بۆ ئـەوەی تـەواوی گۆڤارەکە بەیـەك چەشـنە خـەت نەبێـت، کە مەبەسـت ئاشـکرا نەبـوونی نووسـەرانی گۆڤارەکە بووە و بابەتـەکان بەنـاوی نهێنـی بڵاودەکرانـەوە، هەروەهـا لەبـارەی بابەتەکانـی گۆڤارەکـەش زیاتـر گوزارشـتی لـە مەسـەلە نیشـتیمانی و نەتەوەیـی هۆشـیاری کـردووە و نزیکـەی بیسـت ژمارەی لێدەرچـووە[١].

کار و چالاکیـەکانی حـزبی هیـوای کـورد تەنیـا لـە شـاری هەولێـر خـۆی نەگرتۆتـەوە بەڵکـو فراوانیـەکی بەرچـاوی بـە خۆیـەوە بینـی بـوو بۆ نـاو قـەزا و ناحیەکانیـش، ئەمەش هەمـووی بەهـۆی پەیوەندیـە نەتەوەییـەی لـە نێـوان قوتابیـەکانی نێـو حـزب دا هەبـوو، کـە قوتابیـەکانی قـەزا و ناحیەکانیـش لەوکاتـە لـە شـاری هەولێـر دەیانخوێنـد[٢]، لـەو بارەیـەوە حەیـدەر عوسـمان دەڵێـت "پەیوەندیمـان لەگـەڵ ڕەوانـدز، شـەقڵاوە و کۆیـە لـە ڕێگـەی ئـەم قوتابیانـەی کە لەگەڵـمان دەیانخوێنـد، ئاشـنایەتیمان زۆر باش بـوو بۆیە یەکسـەر داوای هاتنـە نێـو حـزبی هیوامـان لـێ کـردن و پاشـان کـە دەگەڕانـەوە لەوێـش دەسـتیان بـە ڕێکخسـتنی گەنجـانی ئـەوێ دەکـرد"[٣].

سـەبارەت بـە لقـی کەرکـووك، ئەندامـانی ڕۆڵ و چـالاکی کاریگەریـان نوانـدووە، لـە دیارتریـن ئـەو چالاکیانـەش دەکـرێ ئاماژە بـە بڵاوکردنەوەی فیکـر و ڕێبـاز و ئامانجەکانی حـزب بـدرێ لەلایـان ئەندامـانی لقـی کەرکـووکی حزبـەوە لـە ڕێـی پەخشـکردنی بەیانـات و دەرچوواندنی گۆڤـار و ڕۆژنامـەوە، یەکـەم پەخشـەکەی زمانحاڵـی حـزبی هیـوای کـورد لـە ناوچـەی کەرکـووك بڵاوکرایـەوە، لانیکـەم ئـەوەی تـا ئێسـتا پـەی پـێ بـراوە، گۆڤارێك بـووە بەنـاوی (هیـوا) کـە لـە سـاڵی ١٩٤٠ بە شـێوەی نهێنی و بـە دەسـت نووسراوەتەوە، ئەمـەش لـە نێـوان دێری بیرەوەرییـەکانی بەرپرسی لقەکـە ڕوون دەبێـت و کاتێك وتوویەتی "سـەرەتای دەسـت بـە نووسـین کردنـم بە جەماهـیر ئەگەڕێتـەوە بۆ سـاڵانی ١٩٣٩-١٩٤٠ ئەوسـاکە لـە پـۆلی دووەم و سـێیەمی ناوەنـدی بـووم، یەکـەم هەڵبەسـتم لـە گۆڤارێـکی کۆمەڵـی هیـوا بڵاوکرایـەوە کـە بـە نهێنـی دەرئەچوو بـە دەسـتیش ئەنووسرایـەوە"[٤].

لـە مێـژوو و سـتراتیژ و کاری نەتەوەییـان، (سـلێمانی- چاپخانـەی یـاد- ٢٠٠٦ز)، ل٦٣ ؛ تـارق جامبـاز، حـزبی....، ل ٤٦.

(١) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر.....، ل ل ٢٨٩- ٢٩٠.

(٢) ماجـد حسـن علـي، الحركـه الطلابيـه الكورديـه في العـراق ١٩٢٦-١٩٧٠، رسـالة ماجسـتير، قدمـت لكليـه الاداب، (جامعـه صلاح الديـن- ٢٠٠٨م)، ص ٥٠.

(٣) تارق جامباز، وشیاری نەتەوایەتی....، ل ٥٩.

(٤) دلشاد مەحمود عەبدولرحمان، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٨.

لەشاری سلێمانی حزبی هیوای کورد لقێکی دروست کرد، ئەو لقە لە ماڵی جەلال ئەمین بەگ[١] دامەزرا و نووری شاوێس بووە بەرپرسی لق و "جەلال ئەمین بەگ" بووە سکرتێری لقەکە[٢]، هەر یەك لە ئیسماعیل حەقی شاوەیس[٣]، مستەفا خۆشناو[٤]، شێخ لەتیف، حامد قادر، فائێق فەرەج، غەفوور سوبحی سەعید، مەحموود خەفاف، کەریم زەند ئەندامانی لقەکە بوون[٥] ، لە ئافرەتانیش بەشداریان هەبوو، لەوانە ناهیدە شێخ سەلام[٦]، لەتیفە مەلا صدیق، حەلاوەخان شێخ مەحموود، زەکیە بابان

(١) جەلال ئەمین بەگ : جەلال ئەمین مەحموود لە ساڵی ١٩١١ لە دایکبووە، کۆلێژی سەربازی تەواو کردووە و بۆتە ئەفسەر، ئەندامی حزبی هیوا بووە، لە شۆڕشی بارزان بەشداربووە و لە ساڵی ١٩٤٦ پەیوەندی بە کۆماری کوردستانەوە کردووە و پلەی کۆلۆنێلی دراوەتێ، زمانەکانی عەرەبی، تورکی، ئینگلیزی و فارسی زانیوە و خاوەنی چەند کتێبێکە، لە ساڵی ٢٠٠٤ کۆچی دوایی کردووە. توانا رەشید کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٢.

(٢) هلبين محمد امين المزوري ، المصدر السابق، ص ٧٥.

(٣) ئیسماعیل حەقی شاوەیس : کەسایەتیەکی سیاسی و رۆشنبیری بووە، لە ساڵی ١٨٩٤ لە مووسل لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتای و ناوەندی و روشدیەی لە سلێمانی و بەغدا تەواو کردووە، دواتر پەیوەندی بە قوتابخانەی سەربازی لە ئەستەمبۆلەوە کردووە، بووەتە مولازمی دووەم، بەشداری شەڕی دەربەندی بازیانی لەگەڵ شێخ مەحمود کردووە لەدژی ئینگلیز، ماوەیەك لە ناسریە و کەرکووك مامۆستا بووە، ئەندامی لقی ژێکافی کوردستانی عێراق بووە، هەروەها بەشداری لە کۆماری کوردستان کردووە، جگە لەوەی سیاسەتمەدار بوو، چەندین نووسراوی بڵاوکردۆتەوە لە ١٢ی ئایاری ساڵی ١٩٧٦ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: دلشاد مەحموود عەبدولڕەحمان، ئیسماعیل حەققی شاوەیس (١٨٩٤-١٩٧٦)، (هەولێر- بەرێوەبەرایەتی چاپخانەی ڕۆشنبیری- ٢٠٠٤) ؛ عبدالخالد صابر، ئەو وێنانەی لە خۆیان دەدوێن، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی- ٢٠٠٦ز)، ل ١٢٣.

(٤) مستەفا خۆشناو : لە ساڵی ١٩١٢ لە بێتوانە لە دایکبووە، یەك لە ئەفسەرە بەناوبانگەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی بووە، یەك لە ئەفسەرانی پەیوەندی بوو کە ماجد مستەفا لەکاتی شۆرشی بارزان دایمەزراندبوون، بەشداری لە دامەزراندنی ژێکاف لە ساڵی ١٩٤٢ کردووە و دواتر چۆتە کۆماری کوردستان، لە ساڵی ١٩٤٧ لە سێدارە دراوە. هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ٧٥.

(٥) توانا رەشید کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

(٦) - ناهیدە شێخ سەلام، لە ساڵی ١٩٢٢ لە دایکبووە، خانەی مامۆستایانی تەواو کردووە، لە ساڵی ١٩٤٢وە پەیوەندی بە کاری سیاسییەوە کردووە، ئەندام بووە لە هیوا، لە ساڵی ٢٠٠٥ کۆچی دوایی کردوە. هلبین محمد أحمد عبو المزوري، المصدر السابق، ص ٦٦.

و چەنـدانی تر[١].

حـزبی هیـوا لـە سـلێمانی بڵاوکراوەیـەکی لـە شـێوەی گۆڤـاردا هەبـووە کـە بـە (گۆڤاری هیـوا) ناوبـراوە[٢]و دەسـنووس بـووە و لەلایـان ڕەفیـق حیلمـی یـەوە نووسراوەتـەوە و بڵاوکراوەتـەوە[٣]، بۆیـە دەکرێـت ئامـاژە بـەوە بکەیـن ئەگـەر چـی سـلێمانی ناوەنـدی و مەڵبەنـدی بڵاوکردنـەوەی سـەرەکی هیـوا نەبـوو، کەچـی سـلێمانی ناوەندێـکی گرنگـی بـزاوت و جموجۆڵـەکانی ئـەم پارتـە بـووە[٤].

چالاکیـەکانی حـزبی هیـوای کـورد بەرفراوانیـەکی بەرچـاوی بە خۆیـەوە بینـی تەنانەت پەلیهاوێشـت بـۆ بادینـان، زۆربـەی ئەندامـانی لقـی بادینـان گروتینێـکی زۆریـان هەبوو بۆ بڵاوکردنـەوەی کار و چالاکییـەکانی حزبەکـە لـە ناوچەکـەدا[٥]، کۆمەڵێـك قوتـابی بادینـان لـە سـاڵی ١٩٤٠ کـە لـەو کاتـەدا لە زانکـۆ و پەیمانـگاکان دەیانخوێنـد لە شـاری بەغدا، لە دوای وتووێژێـکی دوور و درێـژ لەنێـوان قوتابییـەکان، هەموویـان ڕازی بـوون بـەوەی کـە دەبێـت لقێـك بەنـاوی لقـی بادینـانی سـەربە حزبی هیـوا دامەزرێنـن، بۆ ئەم مەبەسـتەش

(١) هیوا عەزیز سەعید، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨.
(٢) محەمەد فاتح، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨.
(٣) هیوا عەزیز سەعید، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣.
(٤) ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٨.
(٥) ماجد حسن علي، المصدر السابق، ص ٥١.

ساڵح یوسفی[(١)] سەركردایەتی ئەم لقەی پێ سپێردرا[(٢)]، لقی بادینان بەرەو گەورەبوون و فراوان بوون بوو تا ئەوەی گەیشتە زۆربەی ناوچەكانی و چەندین لقی لێ بۆوە لەوانەش : دهۆك، بامەڕنێ، شێخان، ئاكرێ و زاخۆ و زۆربەی شوێنەكانی تر[(٣)].

ڕێكخستنەكانی حزبی هیوا لە ناوچەی مووسڵ پردی پەیوەندی بوون لەنێوان سەركردایەتی حزبی هیوا و ڕێكخستنە سیاسییەكانی كورد لە سوریا، لەنێویاندا كامیران بەدرخان و جەلادەت بەدرخان، كە گۆڤارەكانی روناهی و هاوار و ستیریا دەركردووە لە دیمەشق و بەیروت، و گۆڤاری رۆناهی دەگەیشتە شاری مووسڵ و ژمارەیەكی زۆر لە ئەندامانی حزبی هیوای كورد وتاری سیاسی و هۆنراوەی نیشتمانیان تێیدا بڵاوكردۆتەوە[(٤)].

جگە لەمەش حزبی هیوای كورد لە ساڵی ١٩٤٢ لقێكی لەشاری بەغدا كردەوە، ئەمەش لەبەر ئەوەبوو چونكە قوتابیەكی زۆری كورد لەو شارەدا دەیانخوێند، كە ژمارەی ئەو قوتابیانەی بوونە ئەندام لەو حزبە ٣٠-٤٠ قوتابی دەبوون[(٥)]، كۆڕ و

---

(١) لە ساڵی ١٩١٨ لە بنەماڵەیەكی ئایین پەروەر لە بامەڕنێ لەدایك بووە، خوێندنی دواناوەندی لە بەغدا تەواو كردووە، پاشان وەك مامۆستا لە هەریر دامەزراوە، پاشان ڕوودەكاتە بەغدا و لە كۆلێژی شەریعە دەست دەكاتەوە بە خوێندن و لە ساڵی ١٩٤٢ خوێندنەكەی تەواو دەكات و لە ساڵی ١٩٤٩ وەك نووسەری یەكەم لە دادگای شەنگال دەست بەكار دەبێت، سەبارەت بەكاری بەشداری سیاسی، ناوبراو لە ساڵی ١٩٣٩ ڕۆڵی هەبووە لە دامەزراندنی پارتی هیوای كورد لەگەڵ هەریەكە لە ڕەفیق حلمی و دڵداری شاعیر، هەروەها لە یەكەم كۆنگرەی دامەزراندنی پارتی بەشداری كردووە، لەسەرەتادا وەك بەرپرسی لقی بادینان (دهۆك- مووسڵ) دانراوە، پاشان لە ساڵی ١٩٦٢ كراوەتە بەرپرسی لقی پێنجی پارتی دیموكراتی كوردستان لە بەغدا، لەگەڵ ڕاگەیاندنی بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ چەندین پۆستی وەرگرتووە لەوانە وەزیری دەوڵەت، هەروەها ئەندامی لێژنەی باڵای ئاشتی بووە كە سەدام حوسێن سەرۆكایەتی دەكرد، لەهەمان كاتدا سەرۆكی یەكێتی ئەدیبانی كورد بوو، لە ٢٥ی حوزەیرانی ١٩٨١ لە شاری بەغدا تیرۆر كرا. صلاح الخرسان، التیارات السیاسیه في كردستان العراق قراءه فی ملفات الحركات والاحزاب الكردیه في العراق ١٩٤٦- ٢٠٠١، (بیروت- مؤسسه البلاغ للطباعة والنشر و التوزیع- ٢٠٠١م)، ص ص ٦٦- ٦٧.

(٢) نوری شاویس، المصدر السابق، ص ٢٢.

(٣) سەبارەت بە ڕۆڵ و چالاكییەكانی لقی بادینان و شار و شارۆچكەكانی بگەڕێوە بۆ: هلبین محمد امین المزوري، المصدر السابق، ص ص ٧٨- ٨٢.

(٤) عبدالفتاح علي البوتاني، الحیاه الحزبیه في الموصل ١٩٢٦- ١٩٥٨ (أربیل- مطبعة وزاره التربیه- ٢٠٠٣م)، ص ص ٣١٨- ٣١٩.

(٥) عبدالستار طاهر شریف، الجمعیات والمنظمات و الاحزاب الكردیه في نصف قرن (١٩٠٨-

كۆبوونـەوەكانی لقـی بەغـدا زۆر بـە نهێنیـەوە دەكرا، زۆر جـار لە ماڵی ئەندامـەكان دەكرا و لـە هەمـوو كۆبوونـەوەكان باسـیان لـەوە دەكـرد كـە دەبـێ كارە نێوخۆییـەكانی حـزب زۆر بـە نهێنـی بێـت و لـە نێـوان ئەندامـان نەچێتـە دەرەوە، هەروەهـا لقـی بەغـدا زیاتر گرنگیـان بـە بڵاوكراوەكانیـان دەدا لـە ڕۆژنامـەكان، هەروەهـا كار و چالاكییەكانیـان لـە ڕێگـەی ڕۆژنامەكانـەوە بـە هەمـوو شـوێن و ناوچـەكانی بەغـدا دا بـڵاو دەكـردەوە[1].

سـەبارەت بـە هەڵوەشـاندنەوە و لێكترازانـی حزبـی هیـوای كـورد لـە مانگی شـوباتی ١٩٤٤ كۆبوونـەوەی كەركـووك و پاشـان لـە هاوینـی هەمـان سـاڵدا كۆنفرانسـی كەلار كە بـە یەكجـاری هەڵوەشـاندنەوەی حزبـی هیـوای كـورد هێنـا ئـاراوە و ئیـدی لێرە بـەدواوە لێكترازانـی گـەورە هاتـە كایـەوە لەبەرئەنجامیشـدا چەنـد ڕێكخراوێكـی نوێـی سیاسـی سـەریان هەڵـدا[2].

بەمجـۆرە نەخشـی مێـژووی حزبـی هیـوا كۆتـای هـات، بەشـێكی ئەندامانـی بـازوی چـەپ چوونـە ڕیـزی (القاعیـده)ی حزبـی شـیوعی عێراقـەوە و بـە نهێنیـش ڕۆژنامـەی ئـازادی یـان دەركـرد، بەشـێكی تریـان بوونـە ئەندامـی سـتافی كۆمەڵـەی ژیانـەوەی كـورد لـە كوردسـتانی عێراقـدا، ئەوانـی تـر حزبێكیـان بەنـاوی ڕێ ڕاسـت) پێكەوەنـا كـە زۆربـەی ڕێكخراوەكانـی لـە سـلێمانی و لەنێـو ڕیـزی قوتابیـە كوردەكانـی بەغـدا بـوو، بەشـێكی كەمیشـیان چوونـە ڕیـزی گروپی (وحـده النضال)ی شـوعیەوە و لە كوردسـتاندا بەنـاوی یەكێتـی تێكۆشـین شـاخەیان دامەزرانـد، چەنـد گروپێكـی تریـش بەشـێوەیەكی سـەربەخۆ بەنـاوی جیاجیـا مانـەوە[3].

١٩٥٨)، (سليمانيه- من منشورات دار سردم للطباعة والنشر- ٢٠٠٧م)، ص ١٣٩.

(١) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ٨٧.

(٢) دلشاد مەحمود عەبدولرحمان، كەركوك لێكۆڵینەوەیەكی....، ل ١١٠.

(٣) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٩.

٢ - کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد[١]

دوای داگیرکردنی بەشی باشووری کوردستانی ئێران لەلایەن لەشکری ئەمریکا و بەریتانیا و بەشی باکووریش کە لەشکری سووری سۆڤیتی لەشاری ورمێ جێگیر بوو[٢]، ناوچەی مەهاباد لەم بارودۆخە دووربوو، نە وڵاتە ڕۆژئاواییەکان لەشکریان تێیدا جێگیر کردبوو نە لەشکری سوور، بەم شێوەیە بارودۆخێکی لەبار لە ناوچەی مەهاباد خولقا[٣]، بۆ چالاکی و جموجۆڵی سیاسی و هێزە نیشتمانی و نەتەوە ژێردەستەکان و هاتنە کایەوەی قۆناغێکی نوێی خەبات و تێکۆشان لە پێناو ئازادی و دیموکراتیدا[٤].

بە شێوەیەك نیزامی ئیستبداد و سەرەڕۆیی "ڕەزا شا"[٥] هۆکار بوو بۆ ئەوەی

(١) سەبارەت بەناوی کۆمەڵەی «ژیانەوەی کورد» لەسەرچاوە جۆراوجۆرەکاندا، جارێك بە کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد و جارێکی تر بەناوی ژیانەوەی کوردستان ناوی هاتووە، بەڵام زۆربەی سەرچاوەکان بە کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد ناویان هێناوە، بەر لە دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان چالاکی سیاسی ئەنجام دەدا، بە ووردبوونەوە لە بەڵگەنامەکانی «ژ. ك» دەردەکەوێت کە کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد هەمان کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان بووە کە لە ١٦ی ئابی ١٩٤٢ ناوی خۆی گۆڕیوە و بووەتە «کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان». بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێوە بۆ: حامید گەوهەری، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٤ز)، ل ل ٢٢- ٢٣.

(٢) سەعیدی هومایون، پێشەوای رابوون، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی : هاشم سەلیمی، وەرگێڕان : رەسووڵ سوڵتانی، (هەولێر- دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی- ٢٠٠٧ز)، ل ٣٨.

(٣) عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، بەرگی یەکەم، (بێ شوێنی چاپ- ١٩٨٨ز)، ل ل ٢٧- ٢٨.

(٤) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل ٥٦.

(٥) ڕەزا شا ١٨٧٨- ١٩٤٣ : ئەفسەرێکی سەربازی بوو لە سوپای قۆزاق توانی یەکەمین کۆدێتای سەربازی لەساڵی ١٩٢١ لە ئیران ئەنجام بدات و دەسەڵاتی سیاسی و سەربازی خۆی زیاتر بەهێز بکات، پاشان توانی لەڕێگای پەرلەمانەوە لە ساڵی ١٩٢٥دا کۆتایی بە زنجیرەی پادشایەتی بنەماڵەی قاجارەکان (١٧٩٦- ١٩٢٩) بهێنێت و زنجیرە پادشایەتییەکی نوێ لەژێر ناوی بنەماڵەی (پەهلەوی ١٩٢٥- ١٩٧٩) لە ئێران دابمەزرێنێت، بەهۆی ئەوەی ناوبراو لە ساڵانی سییەکان و سەروبەندی جەنگی دووەمی جیهانیدا لە دەوڵەتی ئەڵمانیا نزیککەوتەوە، لەلایەن هێزەکانی هاوپەیمانان لە ساڵی ١٩٤١ هێرش کرایە سەر ئیران و ڕەزا شا ناچارکرا واز لە تەختی پادشایەتی بۆ کوڕەکەی بهێنێ. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:- ال. پی. الول ساتن، رضا شاه کبیر یا ایران نو، ترجمە: عبدالعظیم صبوری، (چاپخانە وزارت فرهنگ،

فەزایەکی ئاوەڵەی سیاسی سەرانسەری ئێران دابگرێت و کوردستانی ڕۆژهەڵاتیش بەهۆی لەبار بوونی سوژەی بەهێزی سیاسی پێشەنگی بنیاتنانی ڕێکخراوی سیاسی بوو[١]، بەتایبەت بارودۆخی نێوخۆیی ئێران لەلایەك و ناسیۆنالیزمی پێگەیشتووی کورد لە کوردستانی عێراق "حزبی هیوا" لەلایەکی دیکەوە مێشکی ڕوناکبیرانی کوردستانیان براز کردبوو[٢].

سەبارەت بە حزبی هیوا ئەوکات بەهێزترین ڕێکخراوی سیاسی بوو لە کوردستانی عێراق، دوو کەس لە ئەندامە شارەزاکانی خۆی کە بریتی بوون لە (میرحاج ئەحمەد)[٣] و مستەفا خۆشناو کە هەردووکیان ئەفسەربوون بۆ دروستکردنی پەیوەندی و هاوکاری و هاوخەباتی لەگەڵ کوردەکانی ئێران نارده ڕۆژهەڵاتی کوردستان[٤].

دوای پەیوەندی و بە یارمەتی و ڕێنوێنی نوێنەرانی حزبی هیوا لە (١٦ی ئابی١٩٤٢)[٥] دەستەیەك لە ڕۆشنبیرانی شاری مەهاباد لە نزیك چەمی سابلاغ لە باغی حاجی

تهران، ١٣٤٢ هـ . ش)، ص ص ١٩١– ٢٠٥، ٤٧٩– ٤٩١.

(١) سەعیدی هومایون، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٢) حسین مەدەنی، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩ز)، ل ١٩٨.

(٣) لە ساڵی ١٩٠٥ لەدایك بووە یەکێکە لە دامەزرێنەرانی حزبی هیوا و یەکێك بووە لەو ئەفسەرە کوردانەی کە پەیوەندی بە شۆڕشی دووەمی بارزان کردووە، پاش خامۆشکردنی شۆڕش ڕووی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کردووە، لەوێش دوای ڕووخاندنی کۆماری کوردستان لەگەڵ بارزانییەکان پەنای بردۆتە بەر یەکێتی سۆڤیەت، دوای شۆڕشی ١٤ی تەممووزی ١٩٥٨ گەڕاوەتەوە عێراق و بە پلەی موقەدەم گەڕاوەتەوە ناو ڕیزەکانی سوپای عێراق دواتر خانەنشین کراوە، لە شاری بەغدا لە ساڵی ١٩٨٧ کۆچی دوایی کردووە و لە شارۆچکەی ئامێدی نێژراوە. مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان...، ل ٥٧.

(٤) نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.

(٥) دەربارەی مێژووی دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژ . ك) سەرچاوەکان لەگەڵ یەکتر هاورانین، لەوانەیە هۆکاری ئەم ناڕوونیە بگەڕێتەوە بۆ بەشێك لە نووسەران کە لە نووسینەکانیان پشتیان بەستبێت بە سەرچاوەکەی ولیەم ئیگلتن کە ناوبراو لە نووسینەکەیدا مانگی گەلاوێژی کوردی بە هەلە کردۆتە مانگی شەهریوەری ئێرانی کە چی مانگی گەلاوێژی کوردی بەرامبەر دەبێت بە مانگی (مرداد)ی ئێرانی، بە شێوەیەکی گشتی زۆربەی سەرچاوەکان ٢٥ی گەلاوێژیان بە ١٦ی ئەیلوول داناوە کە لەڕاستیدا مانگی گەلاوێژ (تەمووز- ئاب) دەگرێتەوە. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی بۆچوونە جیاوازەکان لەسەر مێژووی دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژ . ك) بگەڕێوە بۆ : حامید گەوهەری، کۆمەڵەی ژیانەوەی...، ل ل ٩– ١١ ؛ سوارە قەڵادزێیی، ڕاپەرین و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد و کاریگەری لەسەر هەستی

داود (کۆمەڵـەی ژیانـەوی کورد)یـان وەك ڕێکخراوێکی سیاسی کـوردی دامەزراند[١].

زۆربـەی شـارەزایانیش پـێ لەسـەر ئـەوە دادەگـرن کـە سـەردانی ئـەو دوو ئەندامـە باڵایـەی حـزبی هیـوا کۆمەڵـەی ژیانەوی کـوردی هێنابێتـە دوونیای بـوون[٢]، بەم شـێوەیە کۆمەڵـەی ژیانـەوی کـورد پشـتی بەشـێوازی حـزبی هیـوا بەسـت بـۆ هێنـانی ئەندامـەکان بـۆ نێـو ڕیـزی کۆمەڵەکـەی، کـە ئـەو کەسـەی دەبێـت بـە ئەنـدام دەبێـت سـوێند بـە قورئـان و ئـاڵای کوردسـتان بخـوات[٣]، هەروەهـا کۆمەڵـەی ژیانـەوی کـورد لەسـەر چـوار کۆڵەگـەی ئیسـلامەتی، کوردایـەتی، مەدەنیـەت، سـولح و ئاشـتیخوازی دامـەزرا هەمـوو قانـون و نیزامـەکانی لەگـەڵ شـەریعەتی پـیرۆزی ئیسـلام پەیـڕەو ئەکـرد[٤].

کۆنگـرەی یەکەمـی کۆمەڵـەی ژیانـەوی کـورد لـە سـاڵی ١٩٤٣ بەسـترا لەسـەر گـردی (خـودا پەرسـت) نزیـك شـاری مهابـاد، نزیکـەی (١٠٠) ئەندام ئامـادەی کۆنگرەکـە بوون، و (میرحـاج ئەحمـەد) لەلایـان حـزبی هیـوا وەکـو چاودێرێـك ئامـادەی کۆنگرەکـە بـوو، لـە کۆتایـی کۆنگرەکـە چەنـد بڕیارێکیـان دەرکـرد لەسـەر ئاسـتی ناوخـۆ و دەرەوە، لـە هەمـووی گرنگـتر دەرکـردنی گۆڤارێـك بـە نـاوی (نیشـتیمان) بـۆ ئـەوەی ببێتـە زمانحـاڵی کۆمەڵـەی ژیانـەوی کـورد[٥]، کـە ئامانجـی یەکەمی مـافی خودموختاری بوو بـۆ گەلی کورد لـە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان و مەسـەلەی خەباتیـش بـۆ ڕزگارکـردنی کوردسـتانی گـەورە و

نەتەوایەتـی و دەسـەڵاتی داگیرکەرانـی دەڤـەر لـە (١٩٩١ز تـا ٢٠٠٣)، (سـلێمانی- چاپخانـەی کارۆ- ٢٠٠٥ز)، پەراوێـزی ل ٢٩.

(١) نەوشـێروان مسـتەفا ئەمـین، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٧٧؛ حسـین مەدەنـی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل 212.

(٢) کەیـوان ئـازاد ئەنـوەر، کوردسـتان و کـورد لـە چەنـد لێکۆڵینەوەیەکـی مێژوویـدا، (سـلێمانی- چاپخانـەی بابان، ٢٠١٠ز)، ل ١٠٩.

(٣) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ص ١٢٨- ١٢٩.

(٤) حەمیـد رەزا فەیـروزی، کۆمـاری کوردسـتان، وەرگێـڕان: سـالار عـادل حەسـەن، (سـلێمانی- ٢٠١٢ز)، ل ٦٥.

(٥) هلبيـن محمـد اميـن المـزوري، المصـدر السـابق، ص ١٣٠. ئـەم کۆنگرەیـە وەك کۆنگـرەی دامەزرانـدن ئامـاژەی بـۆ دەکرێـت چونکـە لـەم کۆنگرەیـەدا بڕیـاردرا لەسـەر هەڵبژاردنـی ئەندامانـی کۆمیتـەی ناوەنـدی کۆمەڵـە و «حوسـێن فروهـەر» یـش وەك لێپـرسراوی کۆمیتـەی کۆمەڵـە هەڵبژێـردرا و پاشـان بەرپرسـی لێژنەکانـی ڕاوێـژکاران و چـاپ و بڵاوکردنـەوە و بەرپرسـی دارایـی دانـران. بـۆ پـتر زانیـاری بگەڕێـوە بـۆ : وليـام ايغلـتن الابـن، جمهوريـە مهابـاد- جمهوريـة ١٩٤٦ الكرديـة، ترجمـە: جرجيـس فتـح اللـە، (اربيـل- دار آراس للطباعـة والنـشر- ٢٠١٢ز)، ص ص ٧٠- ٧١.

دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی سەربەخۆ بۆ قۆناغێكی دواتری دانابوو[١].

لەچوارچێوەی ئەو پەیوەندیانەی كە لە نێوان هەردوو لایەن دروستبوون، دەركردنی دوو ڕۆژمێری ساڵانەی كوردی بوو، كە لەلایەن كۆمەڵەی ژیانەوی كوردەوە بڵاوكرایەوە، دواتر هەردووكیان بە ناوی (هیوا و ژیانەوی كورد)وە چاپكرد، لەسەردێری ئەم ڕۆژمێرەش كە بۆ ساڵی (١٣٢٢ هەتاو) بەرامبەر (١٩٤٣ میلادی) ئامادە كرابوو نووسراوە "بژی سەرۆك و كورد و كوردستان و هیوا"، هەروەها لە ڕۆژئەژمێری تایبەتی كۆمەلەی ژ . ك" بۆ وەرزی ١٣٢٣ی هەتاوی بەرامبەر بە (١٩٤٤– ١٩٤٥) نووسراوە "ئەم ساڵی تازەیە لە هەموو ئەندامەكانی (ژ.ك و هیوا) و هەموو كوردێكی كە لە پێناو سەربەستی نەتەوەی كورد تێدەكۆشێ پیرۆز بێت"[٢].

نوێنەرانی هەردوو ڕێكخراو دیدەنی یەكتریان دەكرد و ئاڵوگۆڕی بیروڕایان دەكرد، نوێنەری كۆمەڵەی ژیانەوی كورد بە سەرۆكایەتی محەمەد ئەمین شەرەفی لە مانگی ئازاری ١٩٤٤ دا سەردانی شاری كەركووك و سلێمانی كرد[٣] و لەگەڵ ئەندامانی حزبی هیوای كورد كە لە ئەمین ڕواندزی، عیزەت عەبدولعەزیز، مستەفا خۆشناو، شێخ قادری حەفید، سەید عەزیز شەمزینی و ڕەفیق حیلمی پێكهاتبوون، كۆبوونەوە و باس لە هاوكاری و تەبایی نێوان هەردوولا كرا[٤]، لە دوای ئەمە بە چەند مانگێك كە سەرەتای هاوین بوو ئیسماعیل حەقی شاوەیس و عوسمان دانش بە نوێنەری حزبی هیوای هیوا بۆ سەردانی كۆمەڵەی ژیانەوی كورد چوونە مەهاباد[٥]، دواتریش چەند كەسێكی تر وەكو هەمزە عەبدوڵلا و محەمەد تۆفیق وەردی بە مەبەستی بەهێزكردنی پەیوەندی دۆستایەتی و هاوكاری نێوان هەردوولا سەردانی شاری مەهابادیان كرد[٦].

ئەوەی كەوا پەیوەندی ئەم دوو لایەنەی حزبی هیوا و كۆمەڵەی ژیانەوی كورد بە هێزتر كرد ئەوەبوو كە كۆمەڵەی ژیانەوی كورد لقێكی لە شاری سلێمانی كردەوە، ئەویش دوای ئەوەی لە كۆتایی مانگی ئەیلوولی ١٩٤٤ نزیكەی (١٥) كەس لە ماڵی ئیسماعیل حەقی شاوەیس كۆدەبنەوە و كە لەنێویاندا هەریەكە لە سدیق شاوەیس، عوسمان دانش، حەمە عەلی مەدهۆش، شاعیری ناسراو فایەق بێكەس، بەهێ

(١) دلشاد مەحموود عەبدولڕەحمان، ئیسماعیل حەققی...، ل ٩٥.

(٢) نەوشێروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.

(٣) سوارە قەڵادزێیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٧- ٣٨.

(٤) عبدالستار طاهر شريف، المصدر السابق، ص ١٤٨.

(٥) نەوشێروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.

(٦) عبدالستار طاهر شريف، المصدر السابق، ص ١٤٨.

مەعروف، عەزیز میرزا گوروون ئامادەییان هەبوو [١]، هەر لەم کۆبوونەوەیەدا دوای وتووێژێکی زۆر بڕیاری دامەزراندنی لقی باشووری کوردستانی کۆمەڵەی ژیانەوی کورد دەدەن و لیژنەیەکی کارگێڕی بۆ دروست دەکەن کە کاروبارەکان بەڕێوە ببات[٢]، ئەم لیژنەیە لە پێنج کەس پێکدێت و ئیبراهیم ئەحمەد[٣] کە ئەوسا خاوەنی گۆڤاری گەلاوێژ بوو بە کۆی دەنگ کرا بە بەرپرسی ئەو لیژنەیە[٤].

لە ئەنجامی بەرەوپێش چوونی پەیوەندیەکانی کۆمەڵە لەگەڵ تێکۆشەرانی پارچەکانی تری کوردستان لە مانگی ئابی ١٩٤٤ لە چیای دالانپەر کە دەکەوێتە سنووری (ئێران- عێراق- تورکیا) [٥] بە ئامادەبوونی قاسمی قادری نوێنەری کوردستانی ڕۆژهەڵات، نوێنەری کوردستانی باشوور لەلایەن پارتی هیواوە شێخ عوبێدوڵا بوو دانیشتووی دێی زینوێ و نوێنەری کوردستانی باکوور قازی مەلا وەهاب بوو پەیمانێکی سێ قۆلیان مۆرکرد بەناوی هەرسێ پارچەکەی کوردستانەوە ئەو پەیمانە بە پەیمانی سێ سنوور ناسراوە[٦].

ئەم پەیماننامەیە گوزارشت بوو لە کارکردنی هاوبەش و دەستە کۆ لە پێناو بەرژەوەندی باڵای نەتەوەیی و کورردستانی گەورە یەکێتی خاکی کوردستان جەختی لەسەر کرایەوە، هەروەها بارودۆخی فەرمانڕەوایی خۆیەخۆی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان تاوتوێ کرا هەر لە میانەی ئەم کۆبوونەوەیەدا بڕیار لەسەر ئاڵای کوردستان

---

(١) توانا ڕەشید کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.

(٢) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص ٦٦.

(٣) لە ساڵی ١٩١٤ لە شاری سلێمانی لەدایك بووە، لە ساڵی ١٩٣٧ کۆلێژی مافی لە زانکۆی بەغدا تەواو کردووە، ناوبراو پارێزەر و نووسەر و ڕۆژنامەنووس بووە، لە سەرەتای سییەکان لەگەڵ قوتابییە کوردەکانی بەغدا کۆمەڵەی لاوانی کوردی دامەزراندووە کە دوو گۆڤاری دەرکردووە بە ناوەکانی یادگاری لاوان و دیاری لاوان، لە ساڵی ١٩٣٩ سەرپەرشتی دەرچوونی گۆڤاری گەلاوێژی کردووە، لە ئابی ساڵی ١٩٤٤ هەڵبژێردرا وەك بەرپرسی لقی کۆمەڵەی ژێکاف لە کوردستانی عێراق، ساڵی ١٩٤٧ پەیوەندی کرد بە پارتی دیموکراتی کوردی- عێراق، لە ساڵی ١٩٥١ بووەتە سکرتێری پارتی دیموکراتی کوردستان، هەروەها سەرۆکی دەستەی نووسینی ڕۆژنامەی خەبات بوو، لە ٨ی نیسانی ٢٠٠٠ لە لەندەن کۆچی دوایی کردووە. محمد علي الصويركي، المصدر السابق، ص ص ٨- ٩.

(٤) دڵشاد مەحموود عەبدولڕەحمان، ئیسماعیل حەققی...، ل ٩٩.

(٥) سوارە قەڵادزێیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩.

(٦) نجم سەنگاوی، خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد (١٨٨٠-١٩٩٤)، (سلێمانی- چاپخانەی پەیوەند- ٢٠٠٩ز)، ل ٧٨ .

درا کە ڕەنگی سوور و سپی و سەوز پێکهاتبوو لەگەڵ خۆرێك لە ناوەڕاستیدا و دوو گوڵە گەنم لەم لاو ئەو لایدا قەڵەم و شاخێك لە پشتیەوە[١].

نوێنەری کۆمەڵەی (ژێکاف) گەڕایەوە و بەیاننامەی لەسەر کۆبوونەوەکە بڵاو کردەوە، بەڵام سەرکردایەتی هیوا پەیوەست بوون بە ئینگلیزەوە و نەیاندەویست بەیاننامەکە بڵاوببێتەوە تا ئینگلیز لێ یان نیگەران نەبێ و نەزانێ کوردی عێراق هاریکاریان لەگەڵ کۆمەڵەی (ژێکاف)ی پاڵپشتیدراوی ڕووسیادا هەیە، ڕەفیق حلمی دەستەوەستانی دەربڕی لە هەوڵەکانی ژیانەوی کورد بۆ کۆکردنەوەی کورد لە ژێر یەك سەرکردایەتی ئەمە ئاماژەیە لەسەر ئەوەی بەرژەوەندی دەرەکی باڵەکانی بزووتنەوەی کوردی و پەیوەندییە دەرەکیەکانی ڕێگر بووە لەبەردەم دانانی یەك سەرکردایەتی ئەو قەیرانە لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم زیاتر بەردەوام بوو بەڵام ئەم کۆبوونەوەیە هەریەك لە ئێران و تورکیا و ئینگلیزی وروژاند، بەکورتی بانگەشەی ژێکاف وەك پارتێکی هەموو کورد یان پان کوردیزم دروشمەکانی هەروا مانەوە لەوبارەیەوە شکستی هێنا[٢].

٣ - حیزبی شیوعی لە کوردستانی عێراق (شۆڕش)

دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ١٩١٧ لە روسیا و دامەزراندنی ڕێکخراوی ئینتەرناسیۆنالی کۆمۆنیست، لە ساڵی ١٩١٩ لە مۆسکۆ، بیروباوەڕی مارکسیزم لە زۆربەی ناوچەکانی جیهاندا تەشەنەی کرد، لە سەرەتای ساڵەکانی بیستەوە ئەو تەوژمە فکریەش گەیشتە شانشینی عێراق لە ڕێگەی ئەو بڵاوکراوە و نووسینانەی کە لەلایەن ڕێکخراوە مارکسی و پارتە کۆمۆنیستەکانی دەردەکران یەکەم شانەی کۆمۆنیستی لە عێراقدا لە ساڵی ١٩٢٧ لە شاری بەسرا لەلایەن یوسف سەلمان (فەهد)[٣] پێکهات، دواتر لە چەندین شاری تری بەغدا پێکهات و لە ٣١ی ئاداری ١٩٣٤ حزبی شیوعی

---

(١) هیوا عەزیز سەعید، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢.

(٢) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٥١ -٣٥٢.

(٣) یوسف سلمان یوسف (فەهد) : لە ساڵی ١٩٠١ لە شاری بەغدا لەدایك بووە لە بنەماڵەیەکی مەسیحی کاتۆلیکی، لە ١٩٠٨ چۆتە خوێندنگای (الرجاء الصالح) لە ١٩١٦ واز لە خوێندن دەهێنێت و لە ساڵی ١٩٣٤ پەیوەندی دەکات بە خالد بەکداش، دواتر دەچێتە فەڕەنسا و پەیوەندی بە حزبی شیوعی فەڕەنساوە دەکات، لە ١٩٤١ دەبێتە سکرتێری حزبی شیوعی عێراق لە ساڵی ١٩٤٧، دەستگیر دەکرێت و لە ١٤ی شوباتی ١٩٤٩ لەسێدارە دەدرێت، بڕوانە عبدالرزاق محمد اسود، موسوعة العراق السياسية، المجلد الا ول، (بیروت، ـ ١٩٨٦م)، ص ص ٣٣٩ -٣٤٠.

عێـراق دامەزرێـنرا[١].

یەکـەم گروپـی ڕێکوپێـکی مارکسی لـە شـاری بەغداوە دەسـتی پێ کـرد لە بیسـتەکانی سـەدەی بیسـتەمدا لەژێـر نـاوی خوێنـدکارانی بیروبـاوەڕە ئـازادەکان بـە سەرپەرشـتی (حسـين الرحـال) کەسـایەتی نـاسراوی بزووتنـەوەی کۆمۆنیسـتی لـە عێـراق [٢]، بەمـەش (حسـين الرحـال) بـە یەکـەم پێشـڕەوی بـیری سۆسیالیسـتی لـە عێـراق دادەنرێـت[٣].

لـە مانگـی ئـازاری ١٩٣٤ بڕیـاری دامەزراندنـی یەکـەم کۆمیتـەی یەکگرتووی شـیوعی عێراقـی درا بەنـاوی لێژنـەی (بەربەرەکانـی کۆلۆنیالیـزم و وەبەرهێنـان)، لـە مانگـی تەمـووزی سـاڵی ١٩٣٥ لێژنـەی ناوەنـدی (بەربەرەکانـی کۆلۆنیالیـزم و وەبەرهێنـان) کۆبـووەوە و بڕیـاری گۆڕینـی ناوەکەیـدا بـۆ حـزبی شـیوعی عێراقـی، ڕۆژنامـەی (كفـاح الشـعب)ی دەرکـرد و وێنـەی چەکـوش و داسـێکی لەسـەر ڕووپـەڕی ڕۆژنامەکـە دانـا، بـەوەش حیزبـی شـیوعی عێراقـی ڕاگەیەنـرا[٤].

لـە مانگـی تشرینـی هەمـان سـاڵ حـزب تـووشی هەڵمەتێـکی فـراوانی گرتـن و پەلامـاردان هـات لەلایـەن دەزگا ئەمنییـەکانی حکومـەت بەهیـوای ئاشـکرابوونی بەشـێك لـە ڕێکخسـتنەکانی و دواتـر تـووشی هەڵمەتێـکی گرتنـی تـر هـات بەهـۆی ئاشـکرابوونی ڕێکخسـتنەکانی نـاو سـوپای عێراقـەوە، بـەو هۆیـەوە سـکرتێری یەکـەم (عاصـم فليـح) بەندکـرا، لـە مانگـی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٨ یوسـف سـلیمان یوسـف (فهـد) گەڕایـەوە عێـراق بـە گەڕانـەوەی دەسـتی کـرد بـە چالاکییـەکانی و لەگـەڵ عەبدوڵـڵا مەسـعود[٥]

---

(١) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل ل ٧١ -٧٢.

(٢) محەمـەد فاتـح، حـزب و ڕێکخـراوە سیاسـیە عێراقیـەکان ١٩١٠-٢٠١٠، (سـلێمانی- ٢٠١٢ز)، ل ٧٤ ؛ ئەحمـەد حمەدئەمیـن، ڕەوتـی چـەپ لـە باشـووری کوردسـتان (کۆمەڵـەی ڕەنجدەرانـی کوردسـتان وەك نموونـە)، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٦ز)، پەراوێـزی لاپـەڕە ٢١.

(٣) سـيف عدنـان ارحيـم القيـسي، الحـزب الشـيوعي العراقـي مـن اعـدام فهـد حتـى ثـوره ١٤ تمـوز ١٩٥٨، (دمشـق- دار الحصـاد- ٢٠١٢م)، ص ١٦.

(٤) عـادل غفـوری خليـل، احـزاب المعارضـة العلنيـة في العـراق ١٩٤٦- ١٩٥٤، (بغـداد- مطبعـة اوميسـت الانتصـار- ١٩٨٤م)، ص ٤٢ ؛ عبدالجبـار حسـن الجبـوري، الاحـزاب والجمعيـات السياسـية في القطـر العراقـي ١٩٠٨- ١٩٥٨، (بغـداد- دار الحريـه للطباعـة- ١٩٩٧م)، ص ص ١١٠- ١١١.

(٥) لـە سـاڵی ١٩١١ لـە پارێـزگای بـەسرا لەدایـك بـووە، لـە ١٩٣٨ لـە بـەسرە لەگـەڵ فەهـد بـۆ یەکەمجـار یەکتریـان بینیـوە و هارکاریـان دەسـتی پێکـردووە بـۆ دامەزراندنـی حزبـی شـیوعی عێـراق، لـە ١٩٤١ بووەتـە ئەندامـی ناوەنـدی حـزب، بـۆ زانیـاری زیاتـر بڕوانـە : مەغدیـد حاجـی، حزبـی شـیوعی عێـراق دامەزرانـدن و سـەرەتای ڕەوتـی مێـژووی ١٩٣٤- ١٩٤٠، (هەولێـر- ١٩٩٧ز)، ل ل ٥١- ٥٢.

ڕێککەوتن کە بەیەکەوە کاربکەن بۆ دروست کردنی حزبێکی شیوعی عێراقی، بۆیە بڕیاریاندا کە ڕۆژنامەیەك بەناوی (الشرارە) دەربکەن وەك هەنگاوی یەکەمیان[١] .

مێژووی یەکەم شانەی مارکسیش لە کوردستانی عێراقدا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی ١٩٤٢-١٩٤٣ کە لەلایەن ڕۆشنبیرانی وەك ساڵح حەیدەری، ڕەشید عەبدولقادر، شوعا مەخلوف و ئەواکیم ئەواکیمیان لە هەولێر دامەزرا[٢].

ژمارەیەك لە قوتابیان و لاوانی پێشکەوتووی شاری هەولێر لە ساڵی ١٩٤٣ لە ڕیزی حزبی هیوای کورد دەرچوون و چوونە ناو ڕیزەکانی حزبی شیوعی عێراقەوە، ساڵح حەیدەری لە بیرەوەریەکانیدا لەم بارەیەوە نووسیویەتی "کەرتکاری لە ڕیزەکانی ڕێکخراوەیی هیوا لە هەولێر بڵاوبۆوە و زۆربەی زۆری ئامادەی خۆیان دەربری بۆ ئیشکردن لەگەڵماندا، بەتایبەتی لە هاوینی ساڵی ١٩٤٣ دا بڕیارماندا وەك ڕێکخراوێکی ناوخۆیی سەربەخۆ کاربکەین و گرنگیدانمان بوو بە مەسەلەی کورد و هەستی نەتەوایەتی لە دژی ئیمپریالیزم و دەرەبەگی و دژی ئەشکەنجەدانی نەتەوەیی بووین ... بڕیارماندا ڕێکخراوێك بەناوی کۆمەڵەی میللەت دامەزرێنین و بڵاوکراوەیەکی دەست نووسمان بەناوی (دەنگی کورد) دەرکرد پێش ئەوەی هەڵبوەشێتەوە و ببێتە لقێك لە ڕێکخراوی (یەکێتی تێکۆشین) چەند ژمارەیەکی لێ دەرچوو[٣].

ئەو کەسانەی هاتنە ناو کۆمەڵەکە چالاك بوون و قوتابی و ڕۆشنبیرانی هەولێر بوون کە لەنێوانیاندا نافیع یونس، حەمید عوسمان (١٩٢٦– ١٩٩٣)، مووسا سلێمان (١٩٢٦-١٩٥٣)، هاشم عەبدوڵڵا (١٩٢٨-١٩٨٣)، شێخ محەمەد ناسراو بە شێخە شەل (١٩٢٣-٢٠٠٢)، عەزیز محەمەد (١٩٢٤- ٢٠١٧)، چەندانی دیکە بوون"[٤].

ئەوەی تێبینی دەکرێ لە ماوەیەکی دیاریکراودا (کۆمەڵەی میللەت) ژمارەی ئەندامەکانی زیادی کرد بەتایبەتیش کە چەندین ڕۆشنبیری دەستەبژێر هاتنە ناو ڕیزەکانیانەوە هەروەك لە پێشەوە ئاماژەمان بە هەندێ لە ناوەکانیان کرد. دەکرێ چەند فاکتەرێك ڕۆڵیان لە گەشەکردنی کۆمەڵەکەدا هەبووبێت لە پێش هەمووشیانەوە لاوازبوونی حزبی هیوایە، چونکە لەو ماوەیەدا حزبەکە دابەشی دوو باڵی سەرەکی ببوو، باڵی ڕاست بە سەرکردایەتی (ڕەفیق حلمی ١٨٩٨-١٩٦٠) کە پێی وابوو گەلی کورد لە خەباتی ڕزگاریخوازیدا پشت بە بەریتانیا ببەستێت و دەبێ حزبی

(١) محەمەد فاتح، حزب و ڕێکخراوە...، ل ل ٧٤-٧٥.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل ٧٢.

(٣) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٠٤- ٣٠٥.

(٤) شوان محەمەد ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩.

هیـوا لـە بەرامبـەر شـۆڕشی (١٩٤٣-١٩٤٥)ی بـارزان بێلایەنی خۆی بپارێزێت و بەشـداری تێیـادا نـەكات[١]، لەبەرامبـەردا باڵـی چـەپ كـە زۆرینـەی ئەندامـانی حیزبەكەیـان پێـك دەهێنـا داخوازبـوون حزبەكەیـان پەیوەندییـەكانی لەگـەڵ یەكێتـی سـۆڤیەت و وڵاتـانی سۆسیالیسـتی بەهێـز بـكات و ڕۆڵـی كاراشـیان هەبێـت لـە شۆڕشـی دووەمـی بـارزان لـە ڕێـگای پاڵپشـتیكردنی بـە هەمـوو توانایەكـی[٢].

لـە ئەنجامـی ئـەو ناكۆكـی و ململانێیـەی ناو حـزبی هیوای هەبـوو پێگەی حـزبی هیوا بـەرەو لاوازی ڕۆیشـت ئەمـەش لـە قازانجـی كۆمەڵـی میللـەت تەواوبـوو، بۆیـە خـودی كۆمەڵـی میللەتیـش بووە هۆكارێـك بۆ لاوازبوون و هەڵوەشـاندنەوەی هیـوا[٣]، لەلایەكی دیكـەوە سـەركەوتنەكانی سـوپای سـۆڤیەت لە بـەرەكانی جەنگـدا، ئەوەش لـەلای خۆیەوە ڕۆڵـی هەبـوو لـە هانـدانی لاوانی كـورد كـە چـاو بگێڕنـەوە بـە هەڵوێسـتی سیاسـیان و زیاتـر درك بـە بارودۆخـی نێودەوڵـەتی بكـەن بەتایبەتیـش ئەمـە زیاتـر كاریگەری لەسـەر ئەندامـانی حزبـی هیـوای كورد دروسـت كرد و هانیـدان ڕوو لە بزاڤێكی كۆمۆنیسـتی وەك كۆمەڵـی میللەت بكـەن[٤].

فاكتەرێـكی دیكـە دەركەوتـن و گەشەسـەندنی كۆمەڵـی میللـەت دەگەڕێتـەوە بـۆ گرنگـی دانیـان بـە مەسـەلەی كـورد و مـافی چـارەی خۆنووسـین و هەسـتی نەتەوایـەتی هەروەهـا بەرزكردنـەوەی دروشـمی دژبـە ئیمپرالیـزم و فـۆدال و دژبـە چەوسانەوەی نەتەوایـەتی[٥].

ئـەم گروپـە بـۆ مـاوەی چەنـد مانگێـك كاریـان كـرد، دواتـر لەلایـەن گروپـی (وحـدە النضـال)ی عەرەبـی جـوودا بـوو لـە حزبـی شـیوعی عێراقـی (القاعـدە) پەیوەندیـان پێوە كـرا، لەئەنجامـی چەندیـن دانیشـتن و وتوویـژ لەنێـوان هـەردوو گـروپ بڕیـاردرا ببنـە یـەك حـزب و كۆمەڵـەی میللەتیـش بـووە بەشـە كوردییەكـەی (وحـدە النضـال) بەنـاوی یەكێتـی تێكۆشـین نـاسرا و ڕۆژنامەیەكیـان هـەر بـەو نـاوە بڵاوكـردەوە[٦].

---

(١) بورهان حاتم گۆمەتاڵی، سەرچاوەی پیشوو، ل ل٦٠– ٦١.

(٢) عبدالستار طاهر شریف، المصدر السابق، ص ١٥١-١٥٢.

(٣) بورهان حاتم گۆمەتاڵی، سەرچاوەی پیشوو، ل ٦١.

(٤) عزیـز سباهي، عقـود مـن تاریـخ الحـزب الشـیوعي العراقـي، المجلـد الاول، (دمشـق– منشـورات الثقافـە الجدیـدە- ٢٠٠٢م)، ص ٢٣٢.

(٥) بورهان حاتم گۆمەتاڵی، سەرچاوەی پیشوو، ل ل ٦١– ٦٢.

(٦) ب. هــەوراز، لێكۆڵینەوەیــەك لەمــەڕ دامەزرانــدن و هەڵوەشــاندنەوەی حزبــی شــۆرش و ڕزگاری لـە كوردسـتانی باشـوور، (بـێ شـوێنی چـاپ– ئایـاری ١٩٩٣ز)، ل ٨.

لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٤٤ گفتوگۆیی نێوان باڵەکانی حزبی شیوعی عێراقی باڵی (قاعیدە) و باڵی (وحدە النضال) دەستی پێکرد[١]، گروپی (وحدە النضال) چووە ڕیزی گروپی قاعدەوە کە هەردووکیان لە پارتی کۆمۆنیستی عێراق جیابوونەوە[٢]، بەڵام مارکسیە کوردییەکانی (یەکێتی تێکۆشین) یەکسەر نەچوونە ناو حزبی شیوعی عێراقی، بەڵکو لەگەڵ «فەهد» ڕابەری حزبی شیوعی عێراقی دانیشتنیان ئەنجامدا و هەندێ پێشنیاریان خستەڕوو وەك پێویست بوونی لقێکی کوردی حزبی شیوعی عێراقیان کرد کە لەلایەن لیژنەیەکی کارگێڕی ڕابەرایەتی بکرێت[٣].

هەروەها جەختیان کردەوە لەسەر دەرکردنی ڕۆژنامەیەك بە کوردی و بوونی هەندێ دەسەڵاتی تایبەت بۆ ئەو لیژنەیە وەك بەستنی کۆنفرانسی تایبەت لەلایەن لقە کوردییەکەوە و پەیڕەوکردنی هەموو دەسەڵات و مافێك بە گوێرەی پەیڕەوی ناوخۆ، بەڵام ئەم پێشنیارانە لەلایەن ڕابەری حزبی شیوعی عێراقی بەهەند وەرنەگیرا و پێی ڕاگەیاندن کە ئێوە لقێکن لە گشت مادام گشت بەبێ مەرج گەڕاوەتەوە، ئێوەش دەبێت بەبێ مەرج بێنەوە ناو حزبی شیوعی عێراقی، ئەم هەڵوێستەی «فەهد» وایکرد مارکسە کوردەکان لە ئەیلولی ١٩٤٤ بڕیاری دامەزراندنی حزبی شیوعی لە کوردستان بدەن[٤].

حزبی شیوعی لە کوردستانی عێراق (حزبی شۆڕش) لە پاییزی ١٩٤٥ دامەزرا کە پێکهاتبوون لە نافع یونس، جەمال حەیدەری، رەشید عبدالقادر، عەلی عەبدوللا، عەبدولسەمەد محەمەد، ساڵح حەیدەری بەرپرسی یەکەم بوو، بڵاوکراوەیەکیان هەبوو بەناوی شۆڕش بۆیە پارتەکە بە حزبی شۆڕش ناوزەند کرا[٥].

لەسەرچاوەکاندا باس لەوە دەکرێت، ئەم حیزبە وەك هەر حزبێکی تر پەیڕەوی ناوخۆیی هەبوو، تەنانەت لە پەیڕەوی ناوخۆیی هەر حزبێکی شیوعی دیکە جیاوازی نەبوو[٦]، چونکە گشت ئەو بنەمایانەی تێیدابوو کە پێویستە لە هەر ڕێکخستنێکی مارکسی دا هەبێت وەکو ڕێکخستنی شانەیی و پاڵاوتن بۆ ئەندامێتی و دیاری کردنی

---

(١) علی عبدالله، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

(٢) عەزیز شەمزینی، جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتیمانیی کوردستان، وەرگێڕان : فەرید ئەسەسەرد، (سلێمانی ـ سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان ـ ٢٠٠٦ز)، ل ٢٦٨.

(٣) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان...، ل ٨٩.

(٤) ب. هەوراز، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

(٥) فتاح بهرام خضر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٦) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١١.

ماف و ئەرك بۆ ئەندامەكان و دیموكراسیەتێكی مەركەزی و دیسپلینی حزبی[١].

ڕۆژنامەیەكیان لە ژێر ناوی (شۆڕش) دەرچوواند وەكو زمانحاڵی فەرمی حیزبەكەیە[٢]، هەرچەندە سەرچاوەكان زانیاری وردیان لەبارەی ژمارەی ئەندامانی (شۆڕش)هوە بە دەستەوە نەداوە، بەڵام سەرچاوەیەك ژمارەی ئەندامەكانی لەنێوان ٣٠٠-٣٥٠ ئەندام مەزندە كردووە[٣]، دیارە بە هۆی باڵا دەستی هەولێرییەكان لەنێو حیزبی شۆڕش دا، بە بۆچوونی توێژەر دكتۆر جەمال نەبەز، حیزبەكە بە ڕێكخراوێكی تایبەت بە شاری هەولێر و هەولێرییەكان دادەنرێت[٤].

ئامانج و پرۆگرامی حزبی شۆڕش زۆر ڕوون و ئاشكرا و گونجاو بووە لەگەڵ قازانجی گەلی كورد و ڕەنجدەرانی كوردستان، بەتایبەتی حزبی شۆڕش دەیویست هێزە پێشكەوتووخوازەكانی كوردستان و عێراق دژی دوژمنی هاوبەش بۆ بەدیهێنانی ڕژێمێكی دیموكراتی ئازاد یەكبگرن [٥].

ئامانجی سەرەكی حزبی شۆڕش لە ڕووی نەتەوەییەوە پێكهێنانی بەڕێوەبەرایەتیەكی نامەركەزی بوو بۆ كوردستانی عێراق[٦] و چارەسەركردنی كێشەكانی ئابووری، بەتایبەت دوای جێبەجێ كردنی ڕیفۆرمە دیموكراتیەكان دەبێت بایەخ بە ڕشتەكانی پیشەسازی و كشتوكاڵ و پەروەردە بدرێت[٧]، دیارە چاكسازی كردنی بوارەكانی ئابووری نیشتیمانی ئامانجێكی تری شۆڕش بوو لە پێناو بنیاتنانەوە و بوژانەوەی ئابووری كوردستان [٨]، هەروەها هەوڵدان بۆ چارەسەركردنی كێشەی زەوی كە یەكێك لە بابەتە هەرە گرنگەكانی كوردستان بوو كە بە چارەسەرنەكراوی مابوویەوە[٩]، لەگەڵ بنبڕكردنی هۆكارەكانی چەوسانەوە و دواكەوتوویی و بەشێكی ئامانجە سەرەكیەكانی بوو[١٠].

---

(١) عبدالستار طاهر شريف، المصدر السابق، ص ١٥٩.

(٢) حسن بارام، مەوسوعەی پارتە سیاسیەكانی كوردستانی عێراق ١٩٠٨- ٢٠٠٥، (سلێمانی-٢٠١٢ز)، ل ١٤٩.

(٣) كریس كۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٧.

(٤) شوان محەمەد ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٥) عەزیز شەمزینی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

(٦) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەكان.... ، ل ٩٤.

(٧) عەزیز شەمزینی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩.

(٨) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەكان...، ل ٩٥.

(٩) عەزیز شەمزینی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩ ؛ علی عبداللە، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٦- ٢٧.

(١٠) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەكان...، ل ٩٥.

لـەم چوارچێوەیـەدا شـۆڕش لـە مانگـی ئـابی ١٩٤٦ بڕیاریـدا کۆنگرەیـەك ببەسـتێ بـۆ هەڵسـەنگاندنی پێشـنیارەکانی هەمـزە عەبدولـلا دەربـارەی دامەزرانـدنی حزبێـکی نـوێ بە ئامادەبـوونی زۆر لـە ئەندامـانی لەوانـە عـەلی عەبدوللا، عـەلی مەکتەبە، حەیدەر عوسـمان، سـاڵح حەیـدەری، جەمـال حەیـدەری، حەمیـد عوسـمان.... ئامـادەی بەسـتنی کۆنگرەکـە بـوون، هەرچەنـدە بـیروڕای جیـاواز لـە نێـوان ئامادەبـووانی کۆنگرەکـە دەرکـەوت بـەڵام زۆرینـەی دەنـگ بڕیـاری هەڵوەشـاندنەوەی حـزبی شۆڕشـیان دا، ئەوانـەی دژی بڕیارەکە بـوون دوای هەڵوەشـاندنەوەی حزبـی شـۆڕش تێکـەڵ بـە حـزبی شـیوعی عێراقـی بـوون وەك سـاڵح حەیـدەری، حەمیـد عوسـمان و جەمـال حەیـدەری و ڕێکخـراوەکانی هەولێـر، شـەقلاوە و ڕوانـدز، بـەم جـۆرە ڕۆڵـی سیاسی حزبی شـیوعی لە کوردسـتانی عێـراق (حزبی شـۆڕش) کۆتایـی پێهات[١].

٤- حزبی ڕزگاری کورد

لـە کۆتایـی سـاڵی ١٩٤٤ و سـەرەتاکانی ١٩٤٥، هەمـوو لایەنـەکان لەسـەر مەسـەلەی کۆکردنـەوەی هەمـوو هێـزە نیشـتمانی و گروپە سیاسـییە پێشـکەوتنخوازەکانی کوردسـتانی عێـراق لـە یـەك بەرەی نیشـتمانیدا یەك دەنـگ بوون[٢]، حزبی شـۆڕش و گروپـە چەپەکانی تـر و لایەنـە پێشـکەوتنخوازەکانی حـزبی هەڵوەشـاوەی حزبـی هیـوای کـورد ئـەرکی دامەزرانـدنی بەرەیـان گرتـە ئەسـتۆ[٣].

حـزبی شـۆڕش هەوڵێـکی زۆریـدا بـۆ دامەزرانـدنی حزبێـکی نەتەوەیـی پێشـکەوتوو لـە باشـووری کوردسـتان، بـۆ ئـەوەی هەمـوو لایەنـە نەتەوەیـی و دیموکراتییـە دڵسـۆزەکان کۆبکاتـەوە[٤]، لـەدوای ئـەوەی حزبـی شـۆڕش درکی بـەو ڕاسـتیە کـرد کـە ئەگـەری سـەرکەوتن بـۆ زیندووکردنـەوەی گیـانی تێکۆشـان و خەبـات لـەلای نەتـەوەی کـورد لـە ڕێگـەی ڕێبازێـکی سۆسـیالیزمی و بەپێـی پرۆگرامێـکی تەواو چـەپ ئەگەرێـکی لاوازە و بەو شـێوەیە کارکردنـە لـە نێـو کۆمەڵـی کوردەواریـدا ناتوانـن پـەرە بـە ئایدیاکانیـان بـدەن، بۆیـە کەوتنـە بیرکردنـەوە لە دامەزرانـدنی بەرەیەکی نیشـتمانی کوردی کە خاوەنی دروشـمە گەلێـکی ڕزگاریخوازانـە بێـت و شـێوازی چەپخوازانـەی ئاشـکرای پێـوە دیـار نەبێـت،

---

(١) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل ل ١٠١– ١٠٢.

(٢) عزيز حسن البارزاني، المصدر السابق، ص ٩٩.

(٣) عەزیز شەمزینی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٠.

(٤) حبيـب محمـد كريـم، تأريـخ الحـزب الديمقراطـي الكردسـتاني- العـراق (في محطـات رئيسـيه ١٩٤٦– ١٩٩٣)، (دهـوك- مطبعـة خبـات– ١٩٩٨م)، ص ٢٨.

بەشێوەیەك کە زۆرینەی نیشتمانپەروەر و نەتەوەخوازە هۆشیارەکان لەخۆ بگرێت[١].

بۆیە سەرکردایەتی حزبی شۆڕش کەوتنە گفتوگۆکردن لەگەڵ کەسایەتی و ڕێکخراوەکانی ئەوکاتی کوردستان بەتایبەتیش پەیوەندی کرد بە ژمارەیەك لە ئەندامە چالاکەکانی پێشوی حزبی هیوای کورد لە بەغدا و چەند ڕێکخراوێکی تر[٢].

دیارە لەو کاتانە بۆ بارودۆخی کوردستان وای پێویست کردووە کە بەرەیەکی نیشتمانی لەو جۆرە پێك بهێنرێت بەمەبەستی بەرگریکردن لە مافەکانی نەتەوەی کورد[٣]، هەروەها ئەندامانی ئەم بەرەیەش دەیانویست ڕێکخراوەکە هاوشێوەی بەرەی بەرنگاری فەڕەنسایی و بەرەی ڕۆژگاری یۆنانی و بەرەی رزگای وڵاتی یۆگۆسلاڤی بێت[٤].

بۆ ئەم مەبەستەش یەکەم کۆبوونەوەیان ئەنجامدا لە خانووی عەلی حەمدی لە بەغداد دواتر ڕۆژنامەیەکی نهێنیان بەناوی (ڕزگاری)یەوە دەرکرد[٥]، هەروەها سەرکردایەتی ڕزگاری لە حەوت ئەندام پێك دەهات کە بریتی بوون لە ساڵح حەیدەری، نافع یوونس، نووری شاوەیس، نووری محەمەد ئەمین، رەشید باجەلان، تەها محێدین مەعروف، جەعفەر محەمەد کەریم چوار ناوەکەی سەرەتا لەهەمان کاتدا ئەندام بوو لە حزبی شۆڕش[٦].

دیارە هەر لەسەرەتای گفتوگۆکان بۆ پێکهێنانی ئەو بەرە نیشتمانییە، جیاوازی بۆچوون هاتە ئاراوە، بەتایبەت ئەندامانی شۆڕش مەرجێکیان هەبوو کە بریتی بوو لەوەی کە دەبێت مارکسیە کوردەکان پارێزگاری لە ڕێکخراوەکەی خۆیان کە «شۆڕش»ە و بشکرێتە بنچینە بۆ ڕێکخراوە تازەکە[٧].

ئەندامانی شۆڕش بیانوویان بۆ ئەم مەرجەیان زیاتر پێداگری بوو لەوەی کە چینی کرێکاری کورد سەرەڕای کەمی ژمارە و لاوازیی هۆشیاری چینایەتی پێویستی

---

(١) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل ١٠٢ ؛ ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٤.

(٢) اسماعیل شکر، المصدر السابق، ص ١٦٠ ؛ بورهان حاتم گۆمەتاڵی، سەرچاوەی پیشوو، ل ٩٥.

(٣) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٣.

(٤) ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٤.

(٥) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٣.

(٦) عزیز حسن البارزاني، المصدر السابق، ص ص ٩٩- ١٠٠.

(٧) ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥.

بە ڕێكخراوەیەكی سەربەخۆ دەبێت تا بەرژەوەندییەكانی چینی كرێكاران بپارێزێت، جگە لەمەش پێیانوابوو ڕێكخراوە تازەكە «ڕزگاری» پێویستی بە شارەزایی و ئەزموونەكانی شۆڕش دەبێت، بێگومان ئەم مەرجانەش لەلایەن بەشێك لە ئەندامانی پێشووی حزبی هیوا ڕەتكرایەوە بە بیانووی ئەوەی ناكرێت لەیەك كاتدا كەسێك لە دوو ڕێكخراودا كار بكات و پارێزگاری لە بۆچوونەكانی هەردوو ڕێكخراوەكەدا (شۆڕش، ڕزگاری) بكات بۆیە ئەنجامی كۆبوونەوەكە بێ ئەنجام كۆتایی هات[١].

سەبارەت بەچینی كرێكارانی كورد كە ئەندامانی شۆڕش پێداگرییان لەو چەمكە دەكردەوە، نووسەری سەرچاوەی «ساڵح حەیدەری ١٩٢٢- ٢٠٠١ ڕۆڵی سیاسی و ڕووناكبیری» جەخت لەوە دەكاتەوە كە چینی كرێكار وەك چەمكێكی كۆمۆنیزمی لە كۆمەڵگای ئەوكاتی كوردیدا پتر وەك بۆچوونێكی زێدەرەوانە دەردەكەوێت، چونكە هیچ یەكێك لە سەركردەكانی «شۆڕش» بەخودی حەیدەریشەوە كەسانی كرێكار نەبوونە و گشتیان لە توێژی قوتابیان و ڕۆشنبیر پێكهاتبوون[٢].

لەلایەكی دیكەوە بە بڕوای نووسەرێكی دیكە بەهیچ شێوەیەك چینی پرۆڵیتاریا لە چلەكانی سەدەی ڕابردوو لە شارەكانی كوردستان بوونی نەبووە، چونكە لەڕاستیدا ئەو شارانە پیشەسازی بەرهەمهێنیان تێیدا نەبووە تا ناوكی ئەو چینەی لێ پەیدا ببێت، تەنانەت ئەو كرێكارانەش كە لە بەشی خزمەتگوزارییەكان یاخود پیشەسازییە سادەكان كاریان كردووە بەهیچ شێوەیەك نەكەوتبوونە ژێر هەژموون و كاریگەری چینایەتی و چینی كرێكار بەڵكو پەیوەست بوون بە ریشەی جووتیاری و هۆزگەرایەتی[٣]، هەر ئەمەش وایكردووە كە «ئیسماعیل شوكر» لە سەرچاوەكەی ئەم پێداگرییەی شۆڕش لە چینی كرێكاری كورد بە ناڕاست و دوور لە واقیع وەسف بكات[٤].

سەركردایەتی «شۆڕش» هەوڵەكانی خۆی خستەگەڕ لەپێناو دامەزراندنی ئەو حزبە «ڕزگاری» سەرەڕای شكستخواردنی كۆبوونەوەی یەكەم، بەڵام بەردەوامی بە هەوڵەكانی دا بەمەبەستی دامەزراندنی ئەو بەرە نیشتمانییە، لەئەنجامدا ژمارەیەكی زۆر لە كەسایەتییەكانی نێو حزبی هیوای كورد و هێزەكانی دیكە بەدەم بانگەوازەكەی سەركردایەتی «شۆڕش» هاتن و ڕەزامەندییان نیشاندا لەسەر

---

(١) صالح الحيدري، المصدر السابق، ص ٨٠.

(٢) بورهان حاتم گۆمەتاڵی، سەرچاوەی پیشوو، ل ٩٦.

(٣) جلال الطالباني، كردستان و الحركه القوميه الكرديه، (بيروت- دار الطليعة- ١٩٧١م)، ص ١٣٥.

(٤) اسماعيل شكر، المصدر السابق، ص ١٦٠.

دامەزراندنـی حزبـی ڕزگاری کـورد لەوانـە عەلـی حەمـدی، جەعفـەر محەمـەد کەریـم، ڕەشـید باجـەلان و جەوهـەر عەزیـز پاشـا دزەیـی).

بـۆ ئـەم مەبەسـتەش لـە بەیاننامەیەکدا ئەوەیـان خسـتەڕوو کـە بـە هـەوڵ و کۆششـەکانی حزبـی شـیوعی لـە کوردسـتان و نیشـتمان پەروەرانـی تـر لەئەنجامـی یەکخسـتنی چەنـد کۆمەڵـە و ڕێکخـراوی بچووکـی کـورد «حزبـی ڕزگاری» دادەمەزرێت، لەهەمـان کاتـدا داوای لەگەڵـی کـورد کـرد تـا بەهەمـوو شـێوەیەك پاڵپشـتی ئـەو حزبـە بکـەن و درێغـی لەسـەر خسـتنی نەکـەن[١].

لـەو بارەیـەوە محەمـەد فاتـح پێیوایـە بەڕادەیـەك حزبـی ڕزگاری کـورد وەك بەشـێك بـووە لـە حزبـی شـۆڕش هاوکارییەکـی فـرەوان لەنێوانیانـدا هەبـوو لـەڕووی ئالوگـۆڕی بیـروڕاکان و چاوپێکەوتنـەکان و بەجێهێنانـی کاری هاوبـەش لـەڕووی سیاسـی و ڕاگەیاندنـەوە، زۆر لـە ئەندامانـی حزبـی شـۆڕش لـە ڕێکخسـتنەکانی ڕزگاری کاریـان دەکـرد، بەشـێوەیەك ڕزگاری وەك قوتابخانەیەکـی پێگەیانـدن بـوو بـۆ ئەندامێتـی لەنـاو حزبـی شـۆڕش[٢].

دوای گەیشـتن بـە ڕێکەوتـن لەسـەر دامەزرانـدنی حـزبی ڕزگاری کـورد دەسـتەی دامەزرێنـەری حیـزب بەیانێـکی بڵاوکـردەوە تێیـدا ئامانجـە سـتراتیژیەکانی حیـزبی تێیـدا ڕوونکـردەوە لەگـەڵ ئامانجـە قۆناغیـەکانی، ئامانجـە دوورەکانیـش تێیـدا دیاریکـرد کـە ڕزگارکـردنی کوردسـتانە[٣]، بـەڵام لـە ئامانجـە قۆناغیـەکانی تێکۆشـان لـە پێنـاو ڕزگارکـردنی عێـراق لەژێـر نفـوزی ئیسـتعمار و حکومەتـەکانی کۆنەپەرسـت کـە گەورەتریـن کۆسـپ بـوو لـە ڕێگـەی پێشـکەوتنی گـەلی کـورددا[٤]، هەروەهـا هەوڵـدان بـۆ دروسـت کـردنی و بەهێزکـردنی پەیوەندییـەکانی لەگـەڵ حـزب و کۆمەڵـە کوردییـەکان لـە دەرەوەی عێراق و یەکخسـتنی ڕیزەکانیـان و کارکـردن بـۆ ڕوونکردنـەوەی کێشـەی کـورد لـە بـەردەم گەلانی جیهـان[٥]. ڕێکخسـتنی حـزبی ڕزگاری کـورد لـە هەمـوو کوردسـتاندا بـەرەو پەرەسـەندن و گەشەسـەندن دەچـوو پرۆگـرام و ڕێبـازی گونجـاوی لەگـەڵ بزووتنـەوەی کوردایـەتی دا ڕۆژبـەڕۆژ چالاکـتر بڵاودەبوویـەوە بۆیـە ناوبانـگ و ڕادەی تێکۆشـانی لەپێنـاو مافـە

(١) بورهان حاتم گۆمەتاڵی، سەرچاوەی پیشوو، ل ٩٥.

(٢) محەمەد فاتح، پەرەسەندنی ژیانی حزبایەتی....، ل ١٦٥.

(٣) شـێرکۆ فەتحـولا عومـەر، پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی نەتـەوەی کـورد لەعێراقـدا ١٩٤٦– ١٩٧٥، وەرگێـڕان : سـوارە قەڵادزێـی، (کەرکـوك- چاپخانـەی شـەهید ئـازاد هەورامـی– ٢٠١٣ز)، ل ١٢٠.

(٤) فاتح رەسول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٠.

(٥) محەمەد فاتح، پەرەسەندنی ژیانی حزبایەتی....، ل ١٧١.

ڕەواکانی گـەلی عێـراق و نەتـەوەی کوردیـدا پـتر بڵاودەبـۆوە[١].

چالاکییەکانـی ڕزگاری ڕۆژبـەڕۆژ چالاکـتر و فرەوانـتر دەبـوو، بەشـێوەیەك توانـی لـە ماوەیەکـی دیاریکـراودا بەشـێکی زۆر لـە گەنجانـی کـورد بهێنێتـە ڕیزەکانـی، بـە گوێرەی هەندێـك لـە سـەرچاوەکان ژمـارەی ئەندامانـی بـە پێنـج تا شـەش هـەزار ئەنـدام مەزندە کـراوە، ئـەم فـرەوان بوونـە بەردەوامـەش وایکـردووە لـە ناوچـە جیاوازەکانـی کوردسـتان وەك هەولێـر، سـلێمانی، کەرکـووك، ڕوانـدز، ئامێـدی و زاخـۆ لقـی هەبێت[٢].

بێگومـان پەرەسـەندنی کوردایـەتی و چەسـپاندنی ڕێکخسـتنی حـزبی ڕزگاری لـە هەموو کوردسـتاندا، مەترسـیەکی زۆری بـۆ ئینگلیـزەکان و کاربەدەسـتانی ڕژێمی شانشـینی عێراق پەیداکـرد هـەر بۆیـە بەمەبەسـتی ڕێـگا گرتـن لـە چالاکییـەکانی کەوتنـە بڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدە و هێـرش و پەلامـاردان و تاوانبارکردنیـان بـە دەرچـوون لە ڕێبـازی کوردایەتی و گەلێـك فتـوا و قسـەیان لـە پیـاوانی ئایینی وەرگـرت و بڵاویان کردنەوە بـۆ دژایەتی کردنی ڕزگاری و دوورخسـتنەوەی جەمـاوەر لـەو حزبە[٣].

حزبـی ڕزگاری لـە گۆڕەپانـی سیاسـی بەردەوامـی هەبـوو تـا مانگـی ئـابی ١٩٤٦ کـە هەریەکـە لـە شـۆڕش و ڕزگاری بڕیـاری خـۆ هەڵوەشـاندنەوەیاندا وەك سـەرەتایەك بـۆ پێکهێنانـی پارتێکـی نەتەوەیـی یەکگرتـووی کـوردی کـە بریتـی بـوو لـە پـارتی دیموکـراتی کـورد کـە کۆنگـرەی دامەزراندنـی لـە ڕێکەوتـی ١٦ی ئابـی ١٩٤٦ بەشـێوەیەکی نهێنـی لـە شـاری بەغـدا ئەنجـام درا[٤].

---

(١) علی عبدالله، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤.

(٢) جعفـر عبـاس حمیـدي، المصـدر السـابق، ص ص ٢٢٣- ٢٢٤ ؛ کریـس کۆچێـرا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٩٦.

(٣) علی عبدالله، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٥- ٣٦.

(٤) عزیز حسن البارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٢.

بەشی سێیەم

شۆڕشی دووەمی بارزان

لەسەرەتای قۆناغی چەکدارییەوە بۆ قۆناغی دانوستاندن

٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٣- ٣ی حوزەیرانی ١٩٤٤

تەوەری یەکەم :

مستەفا بارزانی لە قۆناغی دوورخراوەیی بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕش

لەئەنجامی ئەزموونی گەلانی ئازادیخوازی جیهانی بەگشتی و بەتایبەتیش لەئەنجامی ئەزموونی دەولەمەندی پڕ لە هەوراز و نشێوی نەتەوەی کوردی دابەشکراوی ماف پێشێلکراو، بەڵام خۆڕاگری و سووربوونی لەسەر خەبات و تێکۆشان و شۆڕش و قوربانیدانی بەردەوام لەپێناو ڕزگاری و سەربەستیدا، وایکرد مستەفا بارزانی بگاتە ئەو بڕوایەی کە تەنها بە کۆکردنەوەی مرۆڤی ئازا و بەجەرگ و هەڵگرتنی چەك و بەرپاکردنی شۆڕش و جووڵانەوەی چەکداری دژی دوژمنانی داگیرکەر لەم بارودۆخە ناوچەیی و نێودەوڵەتییە ناهەموارە کەبەسەر گەلی کوردا سەپێنراوە زۆر ئەستەمە بەبێ هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخستنێکی ڕامیاری و شۆڕشگێڕی هاوچەرخ بگاتە ئامانجەکانی[1].

بۆ ئەم مەبەستە دوابەدوای نیشتەجێ کردنی شێخانی بارزان بەشێوەی زۆرەملێ لە شاری سلێمانی لەساڵی ١٩٣٩ پەیوەندی نێوان شێخانی بارزان لەگەڵ کەسایەتییە نیشتمان پەروەرانی شارەکە و ڕێکخستنەکانی پارتی هیوای کورد دروست بوو[2]، دیارە مستەفا بارزانی لەو ماوەیەدا بواری گونجاوی بۆ ڕەخسا بۆ ئەوەی لە ڕێکخستنە ڕامیارییەکانی ئەو سەردەمەی کوردستان و کەسایەتییە نیشتمانپەروەرەکان نزیك ببێتەوە و پەیوەندیان لەگەڵ ببەستێ و سۆز و هاوکاری ئەوان بۆ خۆی و شۆڕشی ئایندەی بارزان پەیدا بکات[3].

سەبارەت بە شاری سلێمانی بۆ مستەفا بارزانی و هاوەڵانی وێستگەیەکی نوێ و یەکجار گرنگ بوو، بۆیە نەیویست ئەو دەرفەتەی کە بۆی هەڵکەوتووە لەدەست خۆی بدات و هەر خۆی لەم بارەیەوە دەڵێت «لە ماوەی ساڵانی مەنفادا تا ساڵی ١٩٤٣ دەستم کرد بە خوێندن و خۆ فێرکردن، تا توانیم بڕێکی باش زانیاری بەدەست بهێنم و ئاستی ڕۆشنبیریم بەرز بکەمەوە»[4].

---

(١) ناسیح غەفور ڕەمەزان، (کەلەپوور و ڕێبازی بارزانی نەمر لە تیۆری و پراکتیکدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم،(هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣ز)، ل ٧٦١.

(٢) مكرم الطالباني، المصدر السابق، ص ٦٨.

(٣) ناسیح غەفور ڕەمەزان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦١.

(٤) ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٣.

لەو بارەیەوە مستەفا بارزانی لای «سەید عەبدوللا» خزمی شێخ مەحموود كە ئیمامی مزگەوتی گەورە بووە لە بواری ئایینی خوێندوویەتی، ماوەیەكی زۆریش لە مزگەوتی مەولانا خالیدی نەقشبەندی لای (مەلا عەبدوللا چرۆستانی) كە زانایەكی بەناوبانگ بووە درێژەی بە خوێندن داوە، هەندێك جاریش بۆ خوێندن یاخود پرسیار و خواسی ئایینی چووەتە لای (شێخ نوری شێخ بابە عەلی) لە مزگەوتی (بابە عەلی) لە گەڕەكی سەر چیمەن، بەردەوامیش دیدەنی شێخ لەتیفی دانساز و مەلا ئەسعەدی مەحوی لە خانەقای مەحوی كردووە[١].

دیارە لە ڕۆژگاری دەسەڵاتداریەتی مەلیكی لە عێراقدا، دیاردەی دوورخستنەوەی سیاسی و دەست بەسەر كردن بابەتێكی باو و بەرچاو بوو، بەتایبەت لەساڵانی سیەكاندا زۆر لە هەڵسوڕاوانی سیاسی و نەیارانی حكومەتی مەلیكی دوور دەخرانەوە، لەو دەیەیەدا جگە لە شێخانی بارزان و هاوەڵە بارزانییەكان، هەریەكە لە (مەحموود خانی دزڵی)[٢] و (حەمە ڕەشیدی خانی بانە)[٣] بە دوورخراوەیی و دەست بەسەری لە شاری سلێمانی دەژیان[٤].

مستەفا بارزانی لە سلێمانی لە ماوەی دوورخراوەیدا پەیوەندی بەتینی لەگەڵ مەحموود خانی دزڵی پەیدا كردووە[٥]، زۆر جار دوای ئاگادار كردنەوەی دەسەڵاتدارانی

---

(١) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

(٢) مەحموود خانی دزڵی: كوڕی عەزیز بەگی بارا بەگە، لە ساڵی ١٨٧٠ز لە گوندی دزڵی سەربە شاری مەریوان لە كوردستانی ئێران لەدایك بووە، سەركردەی هەورامیەكان بووە و پەیوەندی لەگەڵ شێخ مەحموود پتەو بووە و خۆی بە سەربازی ئەو داناوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: عومەر مارف بەرزنجەیی، مەحموود خانی دزڵی و لاپەڕەیەك لە مێژووی كورد، گۆڤاری ڕۆژی كوردستان، ژمارە ٤، بغداد، ١٩٧٣ز، ل ل ٤١- ٤٢ ؛ كەمال مەزهەر، كورد و كوردستان.... بەرگی یەكەم، ل ١٣٣.

(٣) حەمە ڕەشید خان (١٨٩٨- ١٩٧٤) كوڕی قادرخانی عەبدوڵا بەگی بارام بەگ، لە بەگزادەكانی شاری بانەیە لە گوندی شیوەگوێزانی ناوچەی شلێر لەدایك بووە، دوای مردنی باوكی لە ساڵی ١٩٣٥ بووەتە گەورەی بنەماڵەكەیان، كەسێكی زۆر لێهاتوو بوو، لەشەڕدا پلان زان بوو بێ ئەوەی لە هیچ قوتابخانەیەكی سەربازی هونەری پلان و نەخشەسازی وەربگرێت، لەزۆر پلانی سەربازیدا پێش پلانی ئەفسەرەكانی ئێرانی دەكەوتەوە. میرزا محمد امین مەنگوڕی، بەسەرهاتی سیاسی كورد لە ١٩١٤ـەوە هەتا ١٩٥٨، بەشی یەكەم، (سلێمانی- ٢٠٠٠ز)، ل ل ١٨٨، ١٩٤.

(٤) ئاكۆ عەبدولكەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.

(٥) كەمال مەزهەر، كورد و كوردستان.... بەرگی یەكەم، ل ١٣٤.

حکومـەت لە شـاری سـلێمانی لەگەڵ ناوبراو بـۆ ڕاوکردن دەچوونە دەوروبەری سـلێمانی، بێگومـان لەڕاسـتیدا ئـەو دەرچوونەیـان زیاتـر بـۆ مەبەسـتی تاقیکردنـەوەی ڕێگاوبانـی دەربازبوونیـان لەو دەسـت بەسـەریە[1].

لەمـاوەی سـاڵانی (١٩٤٠-١٩٤١ز) دژوارتریـن کات بـوو بـۆ مسـتەفا بارزانـی و بارزانییـەکان، چونکـە سـەرەڕای خراپـی بارودۆخـی ئابـووری بەهـۆی جەنگـەوە، گەمـارۆی موتەسـەریفی سـلێمانیش (شـێخ مسـتەفا قەرەداغـی) بەسـەریاندا[2]، وایکـرد بـوو گواسـتنەوەی بارزانییـەکان بـۆ شـاری سـلێمانی، هیـچ گۆڕانکارییـەك لـە ژیان و گوزەرانیـان ڕووی نـەدا، بەڵکـو ژیانیـان هـەر لـە ناخۆشـیدا بـووە، چونکـە حکومـەت یارمەتیـەکی ئەوتۆیـان نـەدەدا کـە بـە ئاسـوودەیی ژیـانی خۆیـان بگوزەرێنـن[3]، بەتایبەت «شـێخ مسـتەفا قەرەداغـی» کۆسـپێکی هـەرە سـەرەکی بـوو لەبـەردەم ژیـانی ئاسـوودەیی بارزانییـەکان، کـە نەیدەهێشـت خەڵـك یارمەتیـان بـدات و سـەردانیان بـکات[4].

سـەرەڕای چاودێـری توندوتۆڵـی حکومەتـی عێراقـی نەیتوانـی مسـتەفا بارزانـی لـە جموجۆڵەکانـی پەکبخـات، یاخـود وا بـکات کۆمەڵـە و ڕێکخـراوە سیاسـییەکان خۆیـان دوور بگـرن لـە پەیوەنـدی بەسـتن لەگـەڵ مسـتەفا بارزانـی، بەڵکـو لەبڕی خـۆ دوورگرتن هەوڵـی دروسـتکردنی پەیوەنـدی ئاشـکرایان داوە لەگـەڵ بارزانـی[5].

لـەو ماوەیـەدا مسـتەفا بارزانـی تێکـەڵ بەچالاکـی کۆمەڵـەی برایەتـی[6] بـوو، عەودالـی شـوێن و مەڵبەنـدە ڕۆشـنبیری و سیاسـییەکان بـوو، یەکێـك لەوانـەش بـارەگای شـێخ لەتیفـی شـێخ مەحمـوودی حەفیـد بـوو کـە لـە خانوویەکـی (ئەحمـەد بەگـی

(١) ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨١.

(٢) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٥.

(٣) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠.

(٤) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦.

(٥) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص٦٣- ٦٤.

(٦) دەربـارەی دامەزراندنـی ئـەم کۆمەڵەیـە (ئەسـعەد مەحـوی) شـاعیر دەڵێـت «لـە سـاڵی ١٩٣٧ لـە ماڵـی شـێخ مەحمـودی بەرزنجـی کۆبووینـەوە، مـن و شـێخ لەتیـف و ئیسـماعیل شـاوەیس و سـەدیق شـاوەیس و فوئـاد ڕەشـید و مەحمـود ئەحمـەد و محەمـەد خـدر و ئەحمـەد فەخـری و چەنـد ڕەفیقێکـی باسـی دامـاوی ئـەم گەلەمـان دەکـرد، بریارمانـدا کۆمەڵێـك پێکـەوە بێنیـن بـۆ ڕزگاربوونـی ئـەم گەلـە بەنـاوی کۆمەڵـەی برایەتیـەوە«. جەمـال بابـان، چمکێـك لـە یادداشـتەکانی مـەلا ئەسـعەد (مەحـوی)، گۆڤـاری ڕەنگیـن، ژمـارە ١٣، بەغـدا، تشرینـی دووەمـی ١٩٩٩، ل ٦. سـەبارەت بـە ئامانجەکانـی ئـەم کۆمەڵەیـە بگەڕێـوە بـۆ : نـوری شـاویس، المصـدر السـابق، ص١٦ ؛ عبدالسـتار طاهـر شریـف، المصـدر السـابق، ص ص٢٠- ٢٤.

تۆفیـق بـەگ) دابـوو[١]، سـەرەتای پەیوەندییـەکان زیاتـر پەیوەنـدی کۆمەڵایەتـی بـوون کـە دواتـر بوونـە ڕێگە خۆشـکەر بـۆ دروسـتکردنی ڕایەڵێکـی پەیوەندی سیاسـی، ئەمەش لەکاتـی ناسـین و نزیکـی مسـتەفا بارزانـی لـە شـێخ لەتیفـی حەفیـد بـووە هۆکارێـك بـۆ نزیـك بوونـەوەی بارزانـی لـە کۆمەڵـەی برایەتـی، چونکـە شـێخ لەتیـف یەکێـك بـووە لە دامەزرێنەرەکانـی ئـەو کۆمەڵەیـە[٢].

هەرچەنـدە ئـەو پەیوەندییـە نەبۆتـە هـۆی ئـەوەی مسـتەفا بارزانـی وەك ئەنـدام بچێتـە ریزەکانـی کۆمەڵـەی برایەتـی بەڵکـو زیاتـر پەیوەندییەکـی دۆسـتانە و کوردانـە بـووە، لەهەمـان کاتـدا بارزانـی خـۆی دوور گرتـووە لـە کارو چالاکییەکانـی کۆمەڵـەی برایەتـی، چونکـە نەیویسـتووە بکەوێتـە بـەر دیـدی و چاودێـری حکومـەت، لەگـەڵ ئەوشـدا لەژێـر کاریگـەری چالاکییەکانـی ئـەم کۆمەڵەیـە دابـووە[٣].

لەلایەکـی دیکـەوە مسـتەفا بارزانـی سـەرەڕای پەیوەنـدی تاکـە کەسـی لەگـەڵ ئەندامانـی پارتـی هیـوا لـە شـاری سـلێمانی، بەڵام بەشـێوەیەکی گشـتی لەگـەڵ ئەندامان و ڕێکخسـتنەکانی ئـەو پارتـە کەمـتر تێکەڵ بـووە، ڕەنگە هۆکارەکەشـی زیاتـر بگەڕێتەوە بـۆ ڕەوتـی بیرکردنەوەکانـی هەردوو لایـەن[٤]، لەگەڵ جیـاوازی بۆچوونیش، بەڵام شـتێکی ئاسـایی کـە لـەم بـارودۆخ و هەڵومەرجـی ژینگـە، لـەو شـێوازە خەباتکارییـە سـەرچاوەی دەگـرت کـە هـەردوو لایەنەکـە تـا ئەوکاتـە پێـوەی خەریـك بـوون، بـەڵام ئـەم جیاوازیانە لـە بۆچوونەکانیـادا بـە بـەراوورد لەگەڵ خاڵە هاوبەشـەکانیان لەسـەر ڕزگاری کوردسـتان لەژێـر دەسـەڵاتی حکومەتـی عێراقـی ئەوتـۆ نەبـوو، بەڵکـو هەڵومەرجەکـە جۆرێـك بوو هـەردوو لایەنەکـە مانـەوە و بـەردەوام بوونـی خۆیـان لـەو دۆخـە دژوارە ڕامیارییـەدا تەنیـا لـە یەکێتـی و یەکدڵیـدا دەبینیـەوە[٥].

بەشـێوەیەك ڕێکخسـتنەکانی حزبـی هیـوای کـورد گەیشـتنە ئـەو بڕوایـەی بـۆ کۆکردنـەوەی هێـزی چەکـداری و پڕکردنـەوەی بۆشـایی نەبوونـی ئـەو هێـزە ئارەزوویـان بەنزیـك بوونـەوە و کشـان بـەرەو مسـتەفا بارزانـی دەکـرد کـە توانـای ئـەوەی هەبـوو هێـزی چەکـدار بەرامبـەر هێرشـەکانی حکومەتـی عێراقـی کۆبکاتـەوە، لەڕێـگای ئـەو

---

(١) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٢) ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٨.

(٣) غەفـوری میـرزا کەریـم، نـە ئاگـری بـی و نـە هـاواری گـۆران، (سـلێمانی- چاپخانـەی وەزارەتـی ڕۆشنبیری- ٢٠٠٣ز)، ل ٥٨.

(٤) جوناثـان رانـدل، امـە في الشـقاق دروب کردسـتان کـما سـلکتها، ترجمـە : فـادي حمـود، (بـیروت- ١٩٩٧م)، ص ١٧٢.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٩.

هێـزەش خەونـی دامەزراندنـی كوردسـتانی سـەربەخۆ بهێنێتـە دی[١].

خراپـی بارودۆخـی ئابـووری و ڕامیـاری دەڤـەری بـارزان و خراپـی ژیـانی مسـتەفا بارزانـی، ئـەم هۆكارانـە وای كـرد كـە بارزانـی بـیر لـەوە بكاتـەوە خۆی لە شـاری سـلێمانی لەژێـر چاودێـری و دەسـت بەسـەری حكومـەت ڕزگار بـكات[٢]، لەبـەر ئـەوەی ژێـر دەسـتەی و دیـلی كـەسی بەسـەرخۆیدا قبـوڵ نەدەكـرد، بەڵكـو مـردنی بـەلاوە باشـتر بـوو لـەو بارودۆخـە[٣]، لـەم هەلومەرجـەدا دۆخـی ڕامیـاری عێـراق بـەرە و خراپـی هەنـگاوی هەڵدەهێنـا، لەلایـەك بەهـۆی كۆدێتاكـەی ڕەشـید عالـی گەیلانـی كـە لەپێشـوودا ئاماژەمـان پێكـردووە، كـە بووە هـۆی نەفرەتی جەمـاوەری عێراق بەرامبەر بـە حكومەتی بەریتانیـا، هەروەهـا سـەرقاڵی بەریتانیا بـە شـەڕی دووەمـی جیهانییـەوە هۆكاربـوون بـۆ ئـەوەی حكومەتـی عێراقـی دەسـەڵاتی لـە كوردسـتان لاوازبێـت ئەمـەش تاڕادەیـەك چاودێریكردنـی ئینگلیـز و حكومەتـی عێراقـی لەسـەر شـێخانی بـارزان كەمبوونـەوە[٤].

مسـتەفا بارزانـی دوای ئـەوەی ئـەم بابەتـەی لەگـەڵ ژمارەیـەك لەكەسـانی نیشـتمانپەروەر و حزبـی هیـوای كـوردی گفتوگـۆ كـرد، تێكـڕا لەسـەر بەرنامـەی شـۆڕش پێـك هاتـن و بارزانـی بەڵێنـی تـەواوی پشـتگرتنی درایـە، لـە ڕێكەوتـی ١٢ی تەمـووزی ١٩٤٣ بڕیاریـدا بگەڕێتـەوە دەڤـەری بـارزان[٥]، پـاش ئـەوەی وەك ئامادەكارییـەك بـۆ شۆڕشـەكەی پەیوەنـدی هاوبەشـی لەگـەڵ هەمـوو ڕێكخـراوە سیاسـییە كوردییـەكان بەسـتووە، بەشـێوەیەك شۆڕشـەكەی دەربـڕی خواسـتی هەمـوو پێكهاتـە و لایەنەكانـی بزووتنـەوەی ئازادیخـوازی كوردەكانـی عێـراق بـوو[٦].

بزووتنـەوەی نەتەوەیـی كورد لە باشـووری كوردسـتان لەوكاتەدا پێویسـتی بە كەسـێك هەبـوو بتوانێـت لـەڕووی ڕێكخسـتنەوە ڕێكـی بخـات و سـەركردایەتییەكەی بگرێتـە ئەسـتۆ، بەلایەنـی كەمیـش دەبوایـە ئـەم كەسـایەتییە خـاوەن پێگەیەكـی جەمـاوەری بەهێـز بێـت لەنـاو كۆمەڵگـەی كـوردەواری[٧]، بێگومـان هەبوونـی ئـەو تایبەتمەندییـە لەخـودی كەسـایەتی مسـتەفا بارزانـی بەتایبـەت ئامادەگـی ناوبـراو بـۆ هەڵگرتنـی

---

(١) هەمان سەرچاوە، ل ١٣٩.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٦٨.

(٣) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٥.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٠.

(٥) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٨.

(٦) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٨.

(٧) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٣٠.

ئـەو بەرپرسـیارەتیە گەورەیـە بـۆ سـەرکردایەتی کردنـی بزاڤـی نەتەوایەتـی[١]، وایکـرد جارێکـی دیکـە بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد لـە باشـووری کوردسـتان بگوازرێتـەوە دەڤـەری بـارزان و ببێتە خاڵی دەسـتپێکی شـۆڕش سـەر لەنـوێ، پاش ئـەوەی هەوڵەکانی شـێخ مەحمـوودی حەفیـد لـە سـاڵی ١٩٤١ بـۆ هەڵگیرسـانی شـۆڕش سـەری نەگـرت[٢].

بێگومان شۆڕشـی دووەمی بارزان هەمان هۆکارە سـەرەکییەکانی پێشـووی هێنابوویە ئـاراوە، کـە ڕووبـەڕووی چەوسـاندنەوەی نەتەوایەتی بوونەوە، لەوە بێزاربـوون کەوا مافە ڕەواکانیـان زەوت دەکرێـت، لەبەرامبـەردا پەرچـە کـرداری حکومەتی عێراقـی و بەریتانی لـە هەمبـەر ئـەم شۆڕشـە بریتـی بـوو لـە کارڕایـی تۆڵەسـەندنەوە و پلانـی سیاسـی[٣]، چونکـە کات و سـاتی هەڵایسـانی شۆڕشـی دووەمـی بـارزان لـە سـاڵانی جەنگـی جیهانی دووەم ئەویـش هەڵومەرجێکـی هەسـتیاربوو بـەلای بەریتانییـەکان[٤] و هاوپەیمانەکانـی کـە جێـگای قبوڵکـردن نەبـوو، لەوانـە بـوو ببێتـە هـۆی ئاڵۆزبوونـی بارودۆخی شانشـینی ئێـران کـە هێشـتا دەزگا سـیخورییەکانی نـازی لەنـاو نەبرابـوون لـەوێ، هەروەهـا ئـەم ناکۆکـی و ئاڵۆزیـە دەیتوانـی ئاسـتەنگی نوێ بخاتە ناو کێشـە سیاسـییەکانەوە کە هێشـتا لەپێـش هاوپەیمانـەکان بـوو لـە هەرێمەکـەدا ئەویـش بەسـتنەوەی ئێـران و هێنانـی بـۆ نـاو هاوپەیمانەکەیـان و کۆتایـی هێنانیـش بـە بڕیاری نادیـار و ئاڵۆزی کۆمـاری تورکیا کە بـەردەوام بوو لەسـەر سیاسـەتی خۆویسـتی[٥].

لـەم ڕووەوە مسـتەفا بارزانـی لە ڕێکەوتـی ١٢ی تەمموزی ١٩٤٣ لەگـەڵ دوو هەڤاڵی خـۆی بەناوەکانـی مسـتەفا عەبدوللا ئاکرەیـی و سـلێمانە سـوور لەشـاری سـلێمانی دەربازبـوون[٦]، بـە هـاوکاری کۆمەڵـەی برایەتـی و شـێخ لەتیفـی حەفیـد و سـەرۆکی حزبـی هیـوای کـورد[٧]، سـەرەتا بـۆ نـاو قەڵەمـڕەوی شانشـینی ئێـران پاشـان بـۆ دەڤەری بارزان[٨].

---

(١) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ١٥٢.

(٢) کاوس قفطـان، المصـدر السـابق، ص ٩٤. سـەبارەت بـەرەوت و پەرەسـەندنەکانی بزووتنەوەکـەی شـێخ مەحمـود و هۆکارەکانـی سـەرنەکەوتنی بگەڕێـوە بـۆ : ئاکـۆ عەبدولکەریـم شـوانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ل ١٢٤- ١٣٧.

(٣) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٨.

(٤) سەعدی عوسمان هەروتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.

(٥) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٨٨– ٣٨٩ .

(٦) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٧) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٨) ايوب بارزاني، المصدر السابق، ص ٢٠٤.

سەبارەت بە خۆ دەربازكردنی مستەفا بارزانی لەو دەست بەسەرییەی شاری سلێمانی كریس كۆچێرا دەڵێت «هەموو ئەوانەی بارزانیان دەبینی لایان عەیان بوو كە ناوبراو چاوەڕێی دەلیڤەیەكە تا لەشار خۆی دەرباز بكات، بەڵام ئەوەی نەوەك بگیرێت، هەروەها خەمی شێخ ئەحمەدی برای بۆ ماوەیەك دەست و پێیان بەستەوە»[١].

دەكرێت بڵێین بۆچوونەكەی كریس كۆچێرا تاڕادەیەكی زۆر دووره لە ڕاستی، چونكە شێخ ئەحمەدی بارزانی بەووردی ئاگاداری پلانی خۆ دەرباز كردنەكەی بارزانی بووە، لەو بارەیەوە بارزانی بۆ خۆی دەڵێت «كاتی ماڵئاوایی كردن لە شێخ ئەحمەد، داوام لێكرد كە هەندێ ئامۆژگاری پێویستم بكا، فەرمووی كاتی هەڵسوكەوتت لەگەڵ خەڵك ئاگاداری حەق و ڕاستی بە، هەرگیز لەخۆبایی بوون نەچێتە دڵتەوە، هەتا دڵنیا نەبی لە سەركەوتن و هەتا بۆت دەكرێ خۆت لەلێكدان لەگەڵ حكومەت بپارێزە و ئەگەر كەوتیە بەردەستیان دانوستاندنیان لەگەڵدا مەكە»[٢].

لەلایەكی دیكەوە هەر دوای ڕووداوەكە و گەڕانەوەی مستەفا بارزانی بۆ دەڤەری بارزان دڵەراوكێ و مەترسی دروستكرد لەسەر دەسەڵاتدارانی عێراقی و بەریتانی، بۆیە دەسەڵاتداران هەر زوو كەوتنە كردنەوەی پەڕاوی لێكۆڵینەوە لەو بابەتە لەگەڵ بنەماڵەی شێخەكانی بارزان كە دەست بەسەركراوەكانی شاری سلێمانی[٣].

دواجار مستەفا بارزانی بەجلوبەرگی ئایینیەوە شاری سلێمانی بەجێهێشت و بەرەو ڕۆژهەڵاتی كوردستان ڕێگای گرتەبەر تا گەیشتنە ناوچەی شنۆ و لە گوندی «كویچ» میوانی مامەند ئاغا سەرۆكی دەستەی قادری لە هۆزی مامەش بوو[٤]، سەرچاوە مێژووییەكان لە زمانی مستەفا بارزانی ڕووداوی دیوەخانەكەی مامەند ئاغا دەگێرنەوە كە ئەوكاتەی مستەفا بارزانی لە دیوەخانی مامەند ئاغا دانیشتبوو، قەرەنی ئاغای مامەش هات بۆ ئەوەی مامەند ئاغا ئاگادار بكاتەوە كە بارزانی لە سلێمانیەوە هەڵهاتووە و حكومەتی عێراقیش خەڵاتێكی پەنجا هەزار دیناریان تەرخان كردووە بۆ ئەو كەسەی بارزانی بە زیندوویی یان مردوویی بگرێت[٥]، بۆ ئەم مەبەستەش داوای لە مامەند ئاغا كرد كە چاودێری ناوچەكە بكات و ئەو هەڵە بەنرخە لەدەست نەدات، ئەگەر بارزانی بە ناوچەكەیدا تێپەڕی، بێگومان قەرەنی

(١) كریس كۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٩.

(٢) حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزانی....، ل ل٢٨- ٢٩.

(٣) صدیق عثمان محو، المصدر السابق، ص١٦٢.

(٤) حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزانی....، ل٢٩.

(٥) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢.

ئاغا، بارزانی نەدەناسی لە وەڵامدا مامەند ئاغا پێی ڕاگەیاند کە نەنگە بۆ ئەو کەسەی بەم «مەنتیق»ـە ڕیسواییە بیر بکاتەوە، ئەوەی کە بارزانی دەگرێت هێشتا لەدایك نەبووە[١].

پاشان مستەفا بارزانی لەخاکی ئێرانەوە لە ڕێکەوتی ٢٨ی تەممووزی ١٩٤٣، لەڕێگای سنووری پێنجوێن، سەردەشت، پسوە، لاجان، ناودەشت و سرێشمەوە خۆی گەیاندە دەڤەری بارزان کە شوێنی خۆی و زێدی باوباپیرانی بوو[٢]، لەوێش بارزانی ڕووبەڕووی بارودۆخێکی زۆر دڵتەزێن بوویەوە، چونکە تا ئەوکاتیش کاولکارییەکانی ساڵانی ١٩٣١- ١٩٣٢ بە بارزانەوە دیار بوو، هاوکات حکومەتیش باری گوزەران و مەرجەکانی بۆ خەڵکی دەڤەرەکە گرانتر و قورستر کردبوو[٣].

سەرەڕای ئەوەش بارگرانی شەڕی جیهانیش کەوتبووە سەر بارزان و بارزانییەکان، بەشێوەیەك لەکاتی جەنگەکەدا گرانی بۆ شەش قات بەرز ببوویەوە و برسیەتی دەسەڵاتی خۆی بەسەر هەموو شوێنیکدا سەپاندبوو، حکومەتی عێراقی سیستەمی کارتی خۆراکی پەیڕەو دەکرد، بەڵام بە هیچ شێوەیەك گەنم نەدەهاتە بارزان و حکومەت ئابلوقە و ئەمبارگۆیشی لەسەر پێداویستییەکانی ڕۆژانەدا دانابوو، جگە لەمەش حکومەت لەڕێگای تایبەت کردنی بەرهەمهێنانی توتن گورزێکی کوشندەی لەو ناوچەیە وەشاند، چونکە توتن یەکێك بوو لە بەرهەمە هەرە سەرەکییەکانی بارزان، بۆیە بارزان بۆ دووبارە سەرهەڵدانەوە و ڕاپەڕین چاوەڕوانی ئاماژەیەکی دەکرد[٤].

«محەمەد میرخان مێرگەسۆری» کە یەکێك بووە لەوانەی پێشوازی لە بارزانی کردووە لە چیای برادوست، جەخت لەوە دەکاتەوە لەگەڵ گەیشتنەوەی مستەفا بارزانی بۆ دەڤەری بارزان، «ژمارەیەك چەکدار پەیوەندیان پێوە کرد کە لەسەرەتادا نزیکەی ٢٠ کەس دەبوون»[٥]، بێگومان دەرکەوتنەوەی بارزانی کاریگەری زۆری دروست کرد لەسەر بەرزکردنەوەی وورەی جەماوەر، ڕاستەوخۆ دەیان کەس لەو کەسانەی کە لەژێر سایەی حکومەتی مەلیکی ناوچەکەیان جێهیشتبوو لە شاخەکانی بارزان خۆیان حەشاردابوو یاخود ڕوویان کردبووە ناوچەی شنۆ و نەغەدە کە ئەوکات

(١) مەنسور شێخ رەئوف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٧.

(٢) سەعدی عوسمان هەروتی، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٢؛ فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤١.

(٣) ايوب بارزاني، المصدر السابق، ص ٢٠٤.

(٤) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

(٥) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٣١.

لەژێـر دەسـەڵاتی ڕووسـیا دابـوو پەیوەندیـان پێـوە كـرد[١].

بارزانییـەكان ئـاگاداری پلانـی مسـتەفا بارزانـی بـوون، بۆیـە هـەر بە گەیشـتنەوەی بۆ بـارزان ئـەو چەكانـەی كـە لـە شۆڕشـی یەكەمـی بـارزان (١٩٣١- ١٩٣٢) شـاردرابوونەوە كـە بریتـی بـوون لـە نزیكـەی ٣٠٠ تفەنگـی هەمەچەشـنی عوسـمانی و عێراقـی و هەندێـك چەكـی «برنـەو»ی ئێرانـی لـە ئەشـكەوتەكان دەرهێـنران[٢]، پاشـان بارزانـی كەوتـە ئامادەكـردن و كۆكردنـەوەی جەنگاوەرانـی پەرتـەوازەی بارزانییـەكان[٣].

حكومـەتی عێراقـی لەبەرامبـەر گەڕانـەوەی مسـتەفا بارزانـی بـۆ دەڤـەری بـارزان و خـۆ دەربازكردنـی لـە شـاری سلێمانی، چەنـد هەنگاوێكـی گرتەبـەر لەوانـە ڕایگەیانـد هەركەسـێك مسـتەفا بارزانـی بـە زیندوویـی یاخـود بـە مردوویـی بگرێـت لەلایـەن حكومەتـەوە خـەڵات دەكرێـت[٤]، هـەر بەمـەش نەوەسـتا بەڵكـو بـۆ كۆنتڕۆڵكردنـی بارودۆخەكـە بەخێرایـی فەرمانێكـی توونـدی دەركـرد بـۆ بەرنگاربوونـەوەی بارزانـی، كە تێیـدا فشـار خرابـووە سـەر موتەسـەریفی هەولێـر بـۆ ئەنجامدانـی ئـەو كارە لەسـەر ئەو بنەمایـەی كـە ڕێـگای گەڕانـەوەی مسـتەفا بارزانـی بـۆ ناوچەكـەی دەكەوێتـە سـنووری ئەو لیوایـە[٥].

دوا هەنـگاوی حكومەتیـش جگـە لەمانـەی سـەرەوە بریتـی بـوو لـە ڕاگواسـتنی بنەماڵـەی شـێخانی بـارزان لەشـاری سـلێمانی بۆ شـاری حیللە لە باشـووری عێـراق، لەبەر مەترسـی خـۆ ڕزگاركردنـی ئەندامانـی ئـەو بنەماڵەیـە و گەڕانەوەیـان بـۆ دەڤـەری بارزان و پەیوەنـدی كردنیـان بـە مسـتەفا بارزانـی[٦].

سـەبارەت بـە ئاگاداربـوون لە بارودۆخـی ناوچەكە مسـتەفا بارزانـی دوای گەڕانەوەی بـۆ دەڤـەری بـارزان، بـەر لـەوەی دەسـت بەهـەر جووڵانەوەیەكـی چەكـداری بـكات،

---

(١) ايوب بارزاني، المصدر السابق، ص ٢٠٤.

(٢) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٤٢ ؛ كاوە ئەمیـن، كـورد لـە ڕۆژهەڵاتـی ناوەراسـتدا (لـە شـێخ عوبەیـدولای نەهریـەوە تـا كۆمـاری كوردسـتان)، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆشـنبیری- ٢٠١١ز)، ل ١٢٣.

(٤) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢.

(٥) إسـماعيل شـكر رسـول، المصـدر السـابق، ص ١٩٤ ؛ صديـق عثـمان محـو، المصـدر السـابق، ص ١٦٢.

(٦) عەلائەدیـن سـەجادی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ل ١٦٨- ١٦٩ ؛ حسـن مصطفـى، المصـدر السـابق، ص ٥٦

دەستیکرد بە گەڕانێکی فرەوان لە ناوچەکەدا کە نزیکەی دوو مانگی خایاند بە درێژای مانگەکانی ئاب و ئەیلوولی ١٩٤٣، لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە کۆبووەوە و بەرنامەی تازەی خۆی و ئەو گۆڕانکارییانەی ڕوویان داوە بۆیانی ڕوون کردەوە[١].

شیاوی باسکردنە ئەو بەسەرکردنەوەی مستەفا بارزانی تەنها قەتیس نەبوو لە دەڤەری بارزان، بەڵکو ناوچەی دیکەی کوردستانیشی گرتەوە وەك (ڕواندز، برادۆست و لۆلان، بالەك، ئامێدی، سەرسەنگ، بامەرنێ، دهۆك، ئاکرێ و هەندێك لە دێهاتە کریستیان نشینەکانی کوردستان[٢].

لە سەرەتادا بارزانی هیچ هەنگاوێکی چەکداری هەڵنەهێنا، بەڵکو پێویستی بەکات هەبوو بۆ ئاگاداربوون لە بارودۆخی ناوچەکە و ڕێکخستنی لایەنگرانی، بۆ جێبەجێ کردنی ئەو هەنگاوەش پەیڕەوی شێوازی نەرمی گرتەبەر و داوای لە هەوادارانی کرد خۆیان دوور بگرن لە بەرنگاربوونەوەی هێزەکانی حکومەت لەناوچەکەدا[٣]، هەروەها کەوتە کۆشش کردن بۆ پەیوەندی کردن بە سەرۆك هۆزە دراوسێییەکانی و کێشە و دوژمنایەتی ڕابردووی لەگەڵ چارەسەرکردن و پێی ڕاگەیاندن کە ئەو تەنیا بەرژەوەندی تایبەتی خۆی مەبەست نیە، بەڵکو لەپێناو سەربەخۆیی تێکڕای کوردی عێراق و ئێران و تورکیا خەبات دەکات[٤]، دیارە ئەم رەفتارە پڕ هۆشیاریە بەهۆی ئەو ناکۆکییانەی لە ئاکامی دژایەتیکردنی هەژموونی ئینگلیزەکان و پەیوەست بوون بە ئەڵمانیەوە لەنێو خۆی دەوڵەتی عێراقدا سەریان هەڵدابوو هەلێکی لەباری بۆ چالاکی و پتەوکردنی بنەمای بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد بەرپا کردبوو[٥].

سەبارەت بە سەرۆك هۆزەکان بەشێوەیەکی گشتی ژمارەیەکی زۆریان هەڵوێستیان نەرێنی بوو، چونکە پەیوەندی توندوتۆڵیان بە دەسەڵاتی مەلیکی گرێ دابوو، بۆیە دژبە پلان و هەنگاوەکانی شۆڕش بە سەرکردایەتی مستەفا بارزانی وەستانەوە، بەتایبەت لەبابەتی پڕکردنەوەی ئەو بڕە کەمەی کە لەچەکدا هەبوو بۆ شۆڕشگێران، بەهۆی دەست بەسەرداگرتنی لەلایەن حکومەتی عێراقی لەپاش

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٤– ١٠٥.

(٢) حسـن مصطفـی، المصـدر السـابق، ص٦٦ ؛ هلبيـن محمـد اميـن المـزوري، المصـدر السـابق، ص ١٥٥.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٣١.

(٤) حەسـەن ئەرفـەع، کـوردەکان (لێکۆڵینەوەیەکـی مێژوویـی و سیاسـی)، وەرگێـڕان : حامیـد گەوهـەری، (هەولێـر- چاپخانـەی منـارە- ٢٠٠٧ز)، ل ١٨٥.

(٥) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

شۆڕشـی یەکەمـی بـارزان و جووڵانەوەکـەی خەلیـل خۆشـەوی[(١)].

لەلایەکـی دیکـەوە مسـتەفا بارزانـی پێداگـری کـرد لەسـەر پەیوەنـدی کـردن لەگـەڵ حکومەتـی عێراقـی، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش نامەیەکـی لەڕێـی فەرمانـدەی پۆلیسـخانەی شـێتنە لەڕێـگای ڕێپێـدراوی پۆلیـس «قادر بـەگ ڕەواندزی» نـارد بۆ لایەنـی پەیوەندیدار، کـە نامەکـەی بارزانـی پێکهاتبـوو لـە ئامادەکارییەکـی تـەواو لەلایـەن خۆیـەوە بـۆ دۆزینـەوەی چارەسـەرێکی ئاشـتیانە بـۆ ئـەم کێشـەیە[(٢)].

لـە ناوەرۆکـی نامەکـەدا حکومەتـی عێراقـی ئـاگادار کردبـوو بـەوەی کـە ئـەو کارەی پێـی هەڵسـاوە لـە دەرئەنجامـی گـوێ نەدانـی ئـەوان بـووە بـە داواکاری و سـکاڵاکانی کـە پێـی ڕاگەیانـد بـوون[(٣)]، هەروەهـا تیشـکی خسـتبووە سـەر نیـازی هاتنەوەکـەی بـۆ دەڤـەری بـارزان کـە بریتـی نیـە لـە سـەرپێچی و پیاوکـوژی و ڕێگـری، بەڵکـو نیـازی دابینکردنـی ژیانێکـی ئارامـە لـە دەڤـەری بـارزان[(٤)]، هەروەهـا داوای لـە حکومەتـی عێراقـی کردبـوو شـێخ ئەحمـەدی بـارزان و بارزانییـەکان بگەڕێنێتەوە بۆ دەڤـەری بارزان و زیندانییەکانیـش ئـازاد بـکات و بنکە سـەربازییەکان لـە ناوچەکە بکشـێنێتەوە و ئازوقە و پێداویسـتی بـۆ دەڤەرەکـە دابـین بـکات[(٥)].

دەکرێـت بڵێیـن هـۆکاری ئەو نەرمی نواندنـە و خۆ دوورگرتن لـە ڕووبەڕووبوونەوەی حکومـەت لەسـەرەتادا دەگەڕێتـەوە بـۆ کارامەیـی خودی مسـتەفا بارزانی و تێگەیشـتنی لـەو واقیعـە نێـو خۆییـە و نێودەوڵەتییـەی ئـەوکات، بۆیـە پێویسـتی بـەکات و جۆرێـك لەپێکهاتـن و دۆسـتایەتی هـۆزە کوردییـەکان هەبـووە، لەگـەڵ چڕکردنـەوەی هەوڵەکانی بـۆ بێلایـەن کردنـی ئینگلیزەکان لەو ململانێیـەی نێوان خۆی و حکومەتـی عێراقی[(٦)]، هەر ئەمـەش وایکـردووە ڕاپۆرتـە بەریتانییـەکان پێداگـری لەسـەر ئـەوە بکە کـە چالاکییەکانی بارزانـی لـەو ماوەیـەدا دوورە لـە خولقاندنـی هیـچ دڵەڕاوکێیـەك لەنێـو نێوەندەکانـی دەسـەڵاتی عێراقـی، بەڵکـو دەیەوێـت بگاتە چارەسـەر لەگـەڵ حکومەت[(٧)]، لـەم ڕووەوە

(١) جليلي جليل و اخرون، المصدر السابق، ص ٢٢٨.

(٢) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل ٤٤٨.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٤) نەجـەف قولـی پسـیان، لـە مەهابـادی خوێناوییـەوە... هەتـا لێوارەکانـی ئـاراس، لـە (بـارزاني لـە مەهابـادەوە ... بـۆ ئـاراس)، وەرگێـڕان : شـەوکەت شـێخ یەزدیـن، (هەولێـر- دەزگای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ئـاراس- ٢٠٠١ز)، ل ٤٩.

(٥) ايوب بارزاني، المصدر السابق، ص ٢٠٥.

(٦) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

(٧) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ٢٥٨.

فازل بەراك لەسەرچاوەكەیدا كە لەسەردەمی حكومەتی پێشووی عێراقدا نووسراوە، هەوڵ دەدات خۆ دەربازكردنی مستەفا بارزانی لەشاری سلێمانی و جاردانی شۆڕشی دووەمی بارزان ببەستێتەوە بە ڕۆڵی بەریتانیا لەهاندانی بارزانی لەدژی حكومەتی عێراقی[١].

لەلایەكی دیكەوە لە ڕاپۆرتێكی هەواڵگری بەریتانیادا هاتووە كە ئاڵۆزییەكانی ناوچە كوردییەكان هۆكاربوون بۆ زەق بوونەوەی ڕەخنە و نارەزایەتییەكان لە بەغدا، بەتایبەت لە ناوەندەكانی سوپای عێراقی، كە ژمارەیەك لە ئەفسەرانی سوپا لەو باوەرەدان كە ئەو ئاڵۆزیانە لە دەرئەنجامی پلانی بەریتانیا هاتۆتە ئاراوە[٢].

هەروەها «محەمەد ئیبراهیم ئەلعەقیدی» بابەتەكە زیاتر دەبەستێتەوە بەلاوازی سوپای عێراقی و تاوانەكەشی دەخاتە ئەستۆی حكومەتی عێراقی كە تەواو لەژێر هەژموونی بەریتانیا بووە، بەتایبەت دوای جووڵانەوەی مایسی ١٩٤١ سوپا گرنگی خۆی لەدەست دابوو، زیاتر حكومەت لەسەر ڕاسپاردەی ئینگلیزەكان كاری لەسەر بەهێزكردنی پێگەی پۆلیس دەكردەوە و ئارەزووی ئەوەی نەبووە سوپا بەكار بهێنیت بۆ مامەڵەكردن لەگەڵ مستەفا بارزانی[٣].

لەبەرامبەردا بە پشت بەستن بە سەرچاوەكەی فەیسەڵ دەباغ تەواوی ئەو بۆچوونانە بە هەند وەرناگیرێت و بە بۆچوونی نازانستی هەژمار دەكرێن، چونكە لە ڕێكەوتی ٢ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٣ «سی. جی. ئەدمۆندس» ڕاوێژكاری وەزارەتی ناوخۆ نامەیەك ئاراستەی مستەفا بارزانی دەكات و داوای لێدەكات مەرجەكانی حكومەتی عێراقی جێبەجێ بكات و خۆی و چەكەكانیش ڕادەستی حكومەت بكات[٤]، ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییە كە هەڵوێستی ئینگلیزەكان لە یەكەم ساتەوە دەردەكەوێت كە چۆن دژی بوون و بە چ شێوەیەك سەركۆنەیان دەكرد و وەڵامی بروسكەكەیان دەدایەوە و داوایان لێدەكرد خۆ بەدەستەوە بدات[٥].

---

(١) فاضل البراك، مصطفى البارزاني.....، ص ص ٩٦- ١٠٠.

(2) F.O.371/3494-E6526، Combined Intelligence center Iraq and Persia، Ttible and political wekly Intelligence summary No.140 for week ending19، october 1943،(part I).

(٣) ابراهيم محمد العقيدي، الجيش العراقي والسياسة ١٩٤١- ١٩٥٣، (بغداد- مكتبة النهضة العربية للطباعة والنشر والتوزيع- ٢٠١٧م)، ص ٢١٨.

(٤) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٣- ٢٤ ؛

Karwan Salih Waisy، op.cit، p.17.

(٥) ئاكۆ عەبدولكەریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٤.

مستەفا بارزانی سەبارەت بە وەڵامی نامەکەی، لەگەڵ قادر بەگ ڕواندزی ڕێککەوتبوو لەماوەی سێ ڕۆژدا لە جێگایەکی دیاریکراودا وەڵامەکەی حکومەت وەربگرێتەوە، لەکاتی هێنانەوەی وەڵامەکە حکومەتی عێراقی پیلانی گرتنی ناوچەکەیان دانابوو لەنزیك مەزنە لە شاخی برادۆست، بەڵام نیازە خراپەکەیان ئاشکرابوو و پوچەڵکرایەوە[1].

دوابەدوای ئەو ڕەفتارەی حکومەتیش، کەچی مستەفا بارزانی هەموو کۆششێکی کرد بۆ ڕازیکردنی لێپرسراوانی دەوڵەت، بەڵام کە نائومێد بوو لە وەڵامی ئاشتیانەی حکومەتی عێراقی بۆی دەرکەوت کە دەبێت بە زەبری هێز و توانا بیسەلمێنێت بۆ ئەوەی دەسەڵاتدارانی بەغدا ناچار بکات بۆ وەڵامدانەوەی ئاشتیانەیان[2].

---

(١) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل ٤٤٨.

(٢) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١. دیارە وەڵامی حکومەت بۆ مستەفا بارزاني بریتی بوو لەخۆبەدەستەوەدان، ئەگەر ئەم کارەیان بۆ نەچووە سەر ئەوە فەرمانیان بەهێزەکانی پۆلیس کردبوو بەدوایدا بگەڕێن و بیگرن. وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩١.

تەوەری دووەم

قۆناغە بەراییەكانی شۆڕشی دووەمی بارزان

لە بەهاری ١٩٤٣ بارزانی و لایەنگرانی نەخشە و پلانی شۆڕشیان دانا، كە بە پێی ئەم نەخشەیە بۆ پڕكردنەوەی كەموكوریان لە چەك دەستبگرن بەسەر چەكەكانی ئەو بنكە پۆلیسیانەی كە دەكەوتە ناوچە نزیكەكان[١]، بەر لە جێبەجێ كردنی ئەو هەنگاوەش مستەفا بارزانی لە ئەیلوولی ١٩٤٣ز، سەردانی دەڤەری سۆران و بادینانی كرد بۆ ئەوەی پشتگیری ئەوان بەدەست بهێنیت و ٢٠٠ چەكداریان هاتە پاڵ، بەم جۆرە توانی خەڵك لە شۆڕش كۆبكاتەوە و خۆی ئامادەكرد بۆ ڕاپەڕین[٢].

بارزانی بڕیاری دا هێزەكان دابەشی پارچەیی بكات، كە هەریەكە لە ١٥ تا ٣٠ چەكداربوون، سێ بەرپرسیشی بۆ هەموو هێزەكان دانا، كە (محەمەدئەمین میرخان و مامەند مەسیح و ساڵح كانیەلنجی) بوون، بەڕێوەبردنی ئیدارەشی بە ڕەشۆ خاڵ هەمزە سپارد بوو، پاشان یاسای یاسای ئاشكرای بۆ كاركردنیان دانا[٣]، بۆ ئەم مەبەستەش ئەرك و فەرمانی هەریەكەی دیاری كرد بەم شێوەی كە لەسەر هەموو تاكێكی پێشمەرگەیە ملكەچی فەرمانەكانی لێپرسراوەكەی بێت و فەرمانەكانی جێبەجێ بكات، هەروەها لەسەر لێپرسراوەكانە لەگەڵ پێشمەرگەكانی بێت و لێیان دوورنەكەوێتەوە و وەك برا هەڵسوكەوتیان لەگەڵدا بكات و بەیەكسانی سەیریان بكات و فەرمان بدات بەسەریاندا، هیچ شتێكیش بەزۆر و بەهێز لەهیچ كەسێك وەرناگرن لە دانیشتوانی گوندەكان، سەرەڕای ئەوانەش دەستكەوتەكانی جەنگ بە دادوەری دابەش دەكەن بەسەر تاكەكانی پێشمەرگەدا بەپێی پێویست و لەگەڵ دیلەكانیشدا هەڵسوكەوتی مرۆڤایەتی دەكەن و نابێ دەست بگرن بەسەر هیچ شتێكی تایبەتی خۆیان، هەر هەموو ئەو بڕیارانە جێبەجێ دەكات و خۆی پێوە دەبەستێ[٤].

هاوكات لەگەڵ بڕیاردانی مستەفا بارزانی بۆ ئەنجامدانی هەنگاوە سەربازییەكان، سەرۆكی حزبی هیوای كورد ڕەفیق حلمی سەردانی ڕواندز دەكات و لە جندیان چاوی دەكەوێت بە ئەندامانی پارتەكەی و داوایان لێدەكات بۆ كاركردن لەسەر

---

(١) م.س لازاریف و ئەوانی تر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٩.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٣٣.

(٣) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٦.

(٤) نجم سەنگاوي، كوردستان و سەركردە....، ل ٤٤٧.

کۆکردنـەوەی پـارە و چـەکی پێویسـت بۆ پاڵپشـتی کـردن لـە بارزانییـەکان [١]، هەروەها لە کەرکووکیـش ئەندامانـی پارتـی هیـوا هەمـان کاریـان ئەنجامـدا، بەمـەش شـۆڕش لەسـەر دوو بنەمـای تۆکمـە جێگیـر بـوو، بنەمـای هـزری و ڕێکخسـتنەکەی لـە ئەسـتۆی حـزبی هیـوای کـورد بـوو، لەلایەکـی دیکـەوە کۆڵەکـە سـەربازییەکەی لەلایـەن مسـتەفا بـارزانی سـەرکردایەتی دەکـرا[٢].

مسـتەفا بـارزانی دوای ڕێکخسـتنی هێزەکانـی هێـرشی کـردە سـەر بنکەکانـی پۆلیـس لـە دەڤەرەکـەدا و پێداگـری لەسـەر پێویسـتی دەسـت گرتن بەسـەر بنکەکانـی پۆلیس لە ناوچەکـەدا دەکـردەوە، چونکـە پێی وابوو کۆنترۆڵ کردنی ئـەو بنکانە دەبێتە هۆکارێك بۆ بەدەسـتهێنانی چەکـی پێویسـت بۆ شۆڕشـگێڕان، لەهەمان کاتیشـدا چاودێـری حکومەت و تـۆڕە هەوڵگرییەکـەی لـە ناوچەکـەدا لەنێـو دەبردرێـت[٣]، یەکـەم هەنگاویشـی گرتنـی بنکـەی پۆلیسـی شـانەدەر بـوو، لـە ڕێکەوتـی ٢ی تشرینـی یەکەمـی١٩٤٣، بەپێی نەخشـەیەکی ورد بـە یارمـەتی (عـەلی خـان شـێروانی) کـە پۆلیـس بـوو لـە بنکەکـە، بەبـێ هیـچ بەرگـری و بەرنگاربوونەوەیـەك بنکەکـە دەسـتی بەسـەرداگیرا[٤]، بەمـەش مێـژووی دەسـت گرتـن بەسـەر ئـەو بنکەیـە دەبێتـە سـەرەتای هەڵایسـانی شۆڕشـی چەکداریـی جارێکـی دیکـە لـە بـارزان[٥] و دەسـتپێکردنەوەی لاپەڕەیەکی تـر لە بزووتنـەوەی بەرگری کوردایەتی[٦].

شـیاوی باسـکردنە لـە سـاڵانی پێشـوو ژمارەیـەك هاوڵاتـی دەڤـەری بـارزان ببـوون بـە پۆلیـس بـۆ ئـەوەی ژیـانی مـاڵ و منداڵیـان دابـین بکـەن و خۆیـان لـە فشـاری حکومـەت دووربخەنـەوە و یارمەتـی خەڵکـی ناوچەکەیـان بـدەن، بێگومـان بوونـی ئـەم پۆلیسـانە زۆر مەترسـی و کارەسـاتی دوورخسـتەوە لـە ناوچەکـەدا و بـوون بە یارمەتی و پشـتگیری بۆ شـۆڕش[٧].

دوابـەدوای بڵاوبوونـەوەی کـردە سـەربازییەکانی مسـتەفا بـارزانی و دەسـت گرتـن بەسـەر بنکەکانـی پۆلیـس، سـەرکردایەتی حـزبی هیوای کورد دەسـت بەجـێ بەیاننامەیەکی

(١) شاخوان عبدالله صابر، المصدر السابق، ص ١١٩.

(٢) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ١٥٦.

(٣) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٦٥.

(٤) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨.

(٥) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٦٥.

(٦) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

(٧) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل ٤٤٩.

دەركرد[١]، لەو بارەیەوە موكەرەم تاڵەبانی دەڵێت «بە بلاوبونەوەی ئەم بەیاننامە، حكومەت ئەمەی بە كردەوەی ڕۆشنبیرانی دەزانی و دەستی كرد بە گرتنیان لەوانە كاكە حەمەی خانەقا، موكەرەم تالەبانی، جەلیل هۆشیار، عەلائەدین سەجادی، عەبدولقادر قەزاز ئێمەیان هەریەكە و لە بەندیخانەی بنكەی پۆلیسێك دادەنا بۆ ئەوەی یەكتر نەبینین، لە ڕۆژی دووەم دا لە كاتی بڵاوكردنەوەی پاشماوەی بەیاننامەكە جەوهەر و كانەبی عەزیز ئاغای دزەیی گیران، ئێمەیان بە بوختانی هاندانی سوپای عێراق بۆ یاخیبوون دایە دادگای عورفی كە حوكمی لە سێدارەدامان بدات»[٢].

بەیاننامەكە لە شوێنە جیاوازەكان بڵاودەكرانەوە، بە شەوانیش لە دیوارەكانیان هەڵدەواسرا، كار گەیشتە ئەوەی لە زۆربەی شارەكانی عێراق ئەو بەیاننامەیە بڵاوبكرێتەوە وەكو بەغدا، هەولێر، مووسڵ و دهۆك...، لە شاری مووسڵ حزب سێ كەسی تەرخان كرد بۆ ئەو كارە ئەوانیش مەجید بەهائەددین، ئیسماعیل سەعید دۆسكی، محەمەد سەعید دۆسكی ئەمەش دەنگی زۆری ناوە لەو شارەدا و حكومەتی عێراق هەستی بە ترس كرد لە شاری مووسڵ[٣].

لە شاری هەولێریش ئەندامانی پارتی هیوای كورد بە جۆشەوە پشتگیری شۆڕشەكەیان كرد، لەم بارەیەوە چەندین بڵاوكراوەی نهێنیان دەركرد و ڕاوبۆچوونی خۆیان بۆ رای گشتی خەڵك لە بارەی شۆڕشەكەوە ڕوون كردەوە، بێگومان ئەم هەڵوێستە پڕ حەماسەتەی ئەندامانی هیوا لە هەولێر زیاتر دەگەڕایەوە بۆ شوێنی جوگرافی ڕووداوەكان كەوتبووە ناو سنووری كارگێڕی لیوای هەولێر، بەشێوەیەك لە سەرەتای هەڵایسانی شۆڕش ژمارەیەكی زۆری كوژرا و بریندار لە هێزەكانی حكومەت دەگواسترانەوە شاری هەولێر[٤]. بێگومان ئەمەش ڕەنگدانەوەی زۆری هەبووە لەسەر ئاگاداربوونی خەڵكی هەولێر لە ڕەوت و پەرەسەندنەكانی شۆڕش لە نزیكەوە.

سەبارەت بە شاری كەركووكیش دەستەی شۆڕشگێڕی شارەكە بە كردەوە

---

(١) سەبارەت بە ناوەڕۆكی بەیاننامەكەی پارتی هیوا جەختی لە چارەسەركردنی گیروگرفتی كوردستان دەكردەوە و داكۆكی لە ڕاپەڕین و ناڕەزایەتی بەرامبەر كردەوەی ناڕەوای دەستەی بەڕێوەبەری ئەم ناوچەیە دەربڕی بوو و كۆمەڵانی كوردی بۆ تێكۆشان دژبە سیاسەتی دەوڵەتی عێراق هان دەدا. بۆ دەقی بەیاننامەكە بگەڕێوە بۆ : عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، وثائق عن الحركه القوميه....، ص ص ٥٣٦- ٥٣٨.

(٢) موكەرەم تالەبانی، چەند لاپەڕەیەك لە تێكۆشانی پارتی هیوا، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٣٦)، بەغدا، ١٩٩٥ز، ل ٣٧.

(٣) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص ١٥٧.

(٤) اسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ص ١٩٩– ٢٠٠ .

كەوتوونەتە پاڵپشتی كردنی هەلسوڕاوانی ڕاپەڕین و كۆكردنەوەی كۆمەك و پیتاك و پەیداكردن و ناردنی چەك و تەقەمەنی بۆ بەشداربووانی شۆڕش، بۆ ئەم مەبەستەش دەستەیەكی ڕۆشنبیری كەركووكی ڕۆڵی دیاریان هەبووە لەم بابەتەدا كە زۆرینەیان لە ڕیزی ڕێكخستنەكانی حزبی هیوا ئەندام بوون لەوانە شێخ حوسەینی خانەقا، كاكە حەمەی خانەقا، شێخ محەمەد نەجیبی تالەبانی، جەلال حەمە سەعید، شێخ عەتای تاڵەبانی و چەندانی دیكە لەوانە بوون(١).

سەبارەت بە پەیوەندی حزبی هیوا بە خودی مستەفا بارزانی و شۆڕشەكەی سەرەتاكەی دەگەڕێتەوە بۆ ١٢ی تەمووزی ١٩٤٣ كە هەندێك لە ئەندامانی حزبی هیوا و كۆمەڵەی برایەتی لەڕێگای یارمەتییەكانیانەوە توانیان مستەفا بارزانی لەژێر چاودێری توندی حكومەتی عێراقی لە شاری سلێمانی بەرەو دەڤەری بارزان بەڕێبكەن(٢).

جگە لەمەش لەگەڵ پەرەسەندنەكانی شۆڕشی دووەمی بارزان، حزبی هیوا چالاكییەكانی چڕ كردەوە بەتایبەت بالی چەپی ئەم حزبە كە هەریەكە لە «هەمزە عەبدوڵڵا، عەونی یوسف و دكتۆر جەعفەر محەمەد عەبدوڵڵا» نوێنەرایەتییان دەكرد، بە مەبەستی پاڵپشتیكردن لە مستەفا بارزانی و شۆڕشەكەی، بە شێوەیەك گۆڤاری هیوای حزبەكەش بەیانێكی ئاراستەی گەلی كورد كرد و تێیدا جەختی لە خەبات و تێكۆشان دەكردەوە لەدژی حكومەتی عێراقی(٣).

لەڕووی سەربازییەوە حزبی هیوا داوای لە ئەفسەر و سەربازە ئەندامەكانی خۆی كرد لە سوپای عێراقی كە دژی بارزانییەكان نەجەنگن، بەتایبەت ئەفسەرانی لەشكری دوو كە بارەگاكەی لە كەركووك بوو(٤)، هەر ئەمەش هۆكارێك بوو بۆ ئەوەی سەنگەر و قەڵای پۆلیس لە دەڤەری بارزان بێ بەش بمێننەوە لە پشتیوانی سەربازی و بارزانییەكان یەك لەدوای یەك دەستیان بەسەردا بگرن(٥).

لەلایەكی دیكەوە حزبی هیوای كورد هەوڵیدا لەڕێگای ئەندامە سەربازییەكانی كردەیەكی سەربازی ئەنجام بدەن بەمەبەستی كەمكردنەوەی فشارەكانی حكومەت لە دەڤەری بارزان، بۆ ئەنجامدانی ئەم كارە بەكر حەوێزی دەست نیشانكرا كە

---

(١) دڵشاد مەحمود عەبدولرحمان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٦.

(٢) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ٢٥٥.

(٣) اسماعيل شكر، المصدر السابق، ص ١٩٦.

(٤) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ١٩٠.

(٥) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

ئەفسەربوو لە سوپای عێراقی بۆ چەکدارکردنی چەند کەسانێك لەکۆیە و هەروەها پەیوەندی بەستن لەگەڵ هەندێك ناودارانی ناوچەکە بۆ ئەنجامدانی کردە سەربازییەکە، بەڵام هەوڵەکە سەرکەوتوو نەبوو بەهۆی دەستگیرکردنی هەندێك لەو کەسانەی کە ئامادەکرابوون بۆ ئەنجامدانی کردەکە لەلایەن حکومەتەوە[١].

لەبارەی ڕۆڵی حزبی هیوا، خاوەن کتێبی «بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد» دەڵێت «حزبی هیوا دەورێکی کاریگەری هەبوو لە کۆکردنەوەی جەماوەر بەدەوری بارزانیدا، ئەو سەرکەوتنانەی بارزانی بەدەستی هێنابوون بەناو گەلدا بڵاوبووبوونەوە ورەی جولاندبوون و زاتی بەهێز کردبوون، یەك لەو چالاکییانەی هیوا دەستی دابوویە بریتی بوو لە بلاوکردنەوەی بەیاننامە لە بەغدا و هەموو شارەکانی عێراقدا، کە پشتی ڕاپەڕینیان دەگرت و دژی ئەو کردەوانە بوون حکومەت پیشانی دەدا لەنیاز خراپی دژی گەلی کورد و دژی دەڤەری بارزان بەتایبەتی»[٢].

گومانی تێدا نییە هەنگاوەکانی حزبی هیوا کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر ڕەوت و پەرەسەندنەکانی شۆڕشی بارزان، لەم بارەیەوە «سەعدی عوسمان» دەڵێت «شۆڕشی بارزان بە پشتگیری لێکردنی حزبی هیوای کورد بایەخ و گرنگیەکی زیاتری وەرگرت، چونکە ئەو پشتگیریە لەلایەك رەمزی پاڵپشتی بزاڤی نیشتمانی کورد بوو بۆ ئەم ڕاپەڕینە و لەلایەکی ترەوە بووە هۆی گرێدانی خەباتی سیاسی بە ڕاپەڕینی چەکداری بەشێوەیەکی بەتینتر، لەکاتێکدا هەموو ڕاپەڕینەکانی پێشتر زیاتر بەرجەستە بوونی خەباتی چەکداری کوردی بوون نەك سیاسی لەئەنجامی ئەوەدا دەتوانین ئەنجامی ئەو شۆڕشە بەخاڵێکی وەچەرخان دابنێین لەبزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستانی باشوور»[٣].

سەبارەت بە کردە سەربازییەکەی شۆڕشگێڕان و پاش ئەو سەرکەوتنەیان لە دەست بەسەرداگرتنی پۆلیسخانەی شانەدەر، هێزەکانی شۆڕشگێڕان گەڕانەوە «پیرە ساڵ» کە مستەفا بارزانی لەوێ بوو، فەرمانیدا دەست بەجێ دیلەکانی بنکەی پۆلیسی شانەدەر ئازاد بکرێن و چەکە دەستکەوتەکانیش بەسەر ئەوانە دابەش بکرێت کە چەکەیان نەبوو، پاشان بڕیاریدا بۆ ماوەیەك بچێتە ناوچەی مزووری لەوێش هەریەکە لە حوسێن جەرجیس پێندرووی، سلێمان دێزۆیی، یاسین پێندرووی و ڕەشید مۆکی هاتنە لای و ژمارەیەك لە گەنجانیش پەیوەندیان پێوە کرد، هەروەها

---

(١) بەکر عەبدولکەریم حەوێزی، بیرەوەریەکانم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ١٩٤٤- ١٩٤٧، بەشی یەکەم، (کۆیە- دەزگای سەردەم- ١٩٩٣)، ل ١٤.

(٢) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٨.

(٣) سەعدی عوسمان هەروتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١٢- ١١٣ .

مستەفا بارزانی پەیوەندی بە «نوری شێروانی» کرد کە لە شێروان بوو بەمەبەستی گرتنی پۆلیسخانەی شێروان، هەرچەندە ناوبراو ئامادەیی خۆی نیشاندا بۆ ئەنجامدانی ئەو ئەرکە، بەڵام بەر لەوەی بگاتە شوێنی مەبەست بەچەند کاتژمێرێك هێزێکی گەڕۆك کە بەتالیۆنێك دەبوون گەیشتبوونە ئەوێ و ئەم نەخشەیە بەجێ نەهات[1].

مستەفا بارزانی لە ڕێکەوتی ١١ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٣ نامەیەکی ئاراستەی فەرماندەی بەتالیۆنی مێرگەسۆر کرد، تێیدا ئەوەی دەرخستبوو کە چۆن بەر لەم نامەیەدا ئاگاداری کاربەدەستانی قەزای زێبار و ناحیەی مێرگەسۆر و قەزای ڕواندزی کردبوو کە ئەو ئامادەیە گیرگرفتەکان لە ڕێگەی ئاشتییەوە چارەسەر بکرێت، هەروەها ئاگاداری ناوبراوی کردبووەوە بەو سەرپێچیانەی کە لەناوچەکەدا دەکرێت و داواشی لێکردبوو کە باوەرپێکراوێکی حکومەت بێتە ناوچەکە و تا پێکەوە کێشەکان لەڕێگای ئاشتییەوە چارەسەر بکەن[2].

لەو بارەیەوە خاوەن سەرچاوەی «البارزانیون و حرکات بارزان ١٩٣٢- ١٩٤٧» ناوەرۆکی نامەکەی مستەفا بارزانی وا لێکدەداتەوە کە مەبەستی بارزانی لەناردنی ئەو نامەیە بریتیە لە بەدەست هێنانی کات و درەنگ خستنی هێرشە سەربازییەکانی حکومەتی عێراقی، چونکە هەستی بەلاوازی هێزەکەی کردبوو لەبەرنگاربوونەوەی هێزەکانی حکومەت[3].

دەکرێت بڵێین ئەم بۆچوونە تا ڕادەیەك دووره لەڕاستی، چونکە هەر لە هەڵایسانی شۆڕش تا کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٤٣ هەموو هەوڵە سەربازییەکانی حکومەتی عێراقی لەبەرامبەر شۆڕشگێڕان شکستی هێناوە، ئەمەش بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگرە کەوا مستەفا بارزانی لەڕووی گرنگیدانی بە بەها مرۆڤایەتییەکان و نەڕژانی خوێنی زیاتر ئەم کارەی کردووە، نەوەك لە ڕوانگەی بێ توانایی و لاوازی هێزە شۆڕشگێڕییەکەی.

سەبارەت بە نامەکەی مستەفا بارزانی، فەرماندەی بەتالیۆنی مێرگەسۆر لەبڕی وەڵامدانەوەی داواکەی بارزانی، هەوڵەکانی چڕ کردەوە بۆ زیادکردنی ژمارەی چەکدار و قایمکردنی قەڵا و پێگەکانی پۆلیس لە ناوچەکەدا، لە بەرامبەردا مستەفا بارزانی گەیشتە ئەو بڕوایەی کە نیازی حکومەت خراپە و نایەوێت کێشەکان لەڕێگای ئاشتییەوە چارەسەر بکات، بۆیە بە ناچاری پەلاماری سەر بنکەکانی پۆلیسی دەست

(١) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨.

(٢) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٩- ٢٠.

(٣) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ٥٧.

پێکردەوە[١].

دوابەدوای ئەو هەوڵانە مستەفا بارزانی ڕوو دەکاتە گوندی بێرسیاڤ و لە پۆلیسخانەی «خێرەزووك[٢]» وورد دەبێتەوە و پاشان نەخشەی گرتنی کێشا[٣]، بێگومان بەو نەخشە سەربازییە پتەوە کە خودی بارزانی خۆی سەرکردایەتی دەکرد، توانیان لە ڕێکەوتی ١٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٣ دەست بگرن بەسەر بنکەی پۆلیسی خێرەزووك کە بە هاندەرترین و سەرکەوتووترین شەڕ ناو دەبردرێت[٤].

سەبارەت بە شەڕی خێرەزووك، مستەفا بارزانی لە پلانێکی سەربازی تۆکمەدا توانی دەستەیەك لە شۆڕشگێڕان لە گەروویەکی نزیك بنکە پۆلیسیەکەی خێرەزووك جێگیر بکات[٥]، پاشان لە نیوەی شەودا بەتالیۆنێك لە هێزەکانی عێراقی بەمەبەستی بەهانەوە چوونی هێزەکانی بنکەی پۆلیسی خێرەزووك گەیشتنە شوێنی مەبەست[٦].

هەرچەندە زووتر پۆلیسە گەمارۆ دراوەکانی ناو بنکەکە داوای هاوکاریان لە بنکەکانی شێروان و مێرگەسۆر کرد[٧]، بەڵام بەر لە گەیشتنی هێزی فریاکەوتنی عێراقی بنکەکە لەلایەن شۆڕشگێڕان دەستی بەسەردا گیرابوو و چەك کرابوون، ڕەنگە ئەم هەواڵە لەلایەن فەرماندەی فەوجەکە نەزانراو بووبێت.

لەم هەڵومەرجەدا فەرماندەی بەتالیۆن دەچێتە بەردەم دەرگای بنکەکە و بە زمانی عەرەبی هاواری کرد «سەرۆکی بنکە دەرگا بکەوە»، لە وەڵامدا مستەفا بارزانی کە لەگەڵ هاوەڵانی کە خۆیان لە بنکەکەدا جێگیر کردبوو، پێی ڕاگەیاند کە مۆڵەتی کردنەوەی دەرگای لەلایەن سەرۆکی بنکەکەوە پێ نەدراوە، بۆیە ئەم هێزە کە نزیکەی ٥٠٠ پۆلیس دەبوون شەو لە دەرەوەی بنکە لە شوێنێکی نالەباردا دامەزران[٨].

لە بەرەبەیاندا مستەفا بارزانی و پێشمەرگەکانی ئەم هەڵەیان قۆستەوە و

(١) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٢) یەکێکە لە گوندەکانی ناوچەکە و نزیکە لە بێرسیاڤ و لە هۆزی شێروانییە. ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩.

(٤) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩.

(٥) حامد محمود عیسی، المصدر السابق، ص ١٦٧.

(٦) نەجەف قولی پسیان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠ .

(٧) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩.

(٨) نەجەف قولی پسیان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠ .

لەئەنجامدا لە دەشتی هەلونجە كە لەنێوان بێسریان و خێرەزووك بوو، بەرەنگاری سوپای حكومەت بوونەوە و زەبرێكی كوشندەیان لێ وەشاندن[١]، كە زیانی زۆری بە هێزەكانی عێراقی گەیاند، بەشێوەیەك ١٢٠ كوژرا و ٦٥ دیلی لێكەوتەوە[٢] و ژمارەیەكی بەرچاو لە چەك و تەقەمەنی و ئامێری بێ تەلیان دەست بەسەردا گرت[٣] كە بارزانییەكان بۆ شەڕەكانی داهاتوو زۆر پێویستیان پێی هەبوو[٤].

سەرەڕای شكستەكانی حكومەت لەبەرامبەر شۆڕشگێڕان، بەڵام هەر پێداگری دەكردەوە لەسەر هەناردەكردنی هێزەكانی پۆلیس و سوپا بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی شۆڕشگێڕان، مەبەستیشی لە ئەنجامدانی ئەو كارە زیاتر بەدەرخستنی شۆڕشەكە بوو وەك دیاردەیەكی بەرتەسكی ناوخۆیی و كەمكردنەوەی گرنگییەكەی لەبەرامبەر ڕای گشتی عێراقی، لەگەڵ ئەوەشدا حكومەت هەوڵی دەدا پەرەسەندنەكانی شۆڕش بشارێتەوە یاخود دانی پێدانەنێت، هەرچەندە بەشێوەیەكی نافەرمی حكومەتی عێراقی دانی بەوەنابوو كە شۆڕشێكی بەهێز لە پانتاییەكی فرەوان لە دەڤەری بارزان بوونی هەیە[٥].

دیارە ئەم سەركەوتنە بووە هۆی ئەوەی ناوازەیی مستەفا بارزانی هەموو شوێنێك بگرێتەوە، بۆیە حكومەتی مەلیكی لە عێراق ناچاربوو بۆ ئەوەی كۆنترۆڵی ناوچەكە بگرێتە دەست هێزێكی زۆری چەكدار و كەرەستەی شەڕی زۆر فرەوان بنێرێتە ناوچەكە، لەم سەروبەندەدا ژمارەیەك لە كوردەكانی توركیا بە ڕێبەرایەتی سەعید بێرۆخی كە سەرچاوە ئینگلیزییەكان بەبایەخەوە ناوی دەبەن، ڕوویانكردە كوردستانی باشوور و چوونە ڕیزی هێزەكانی بارزانییەوە[٦].

سەعید بێرۆخی سەرۆك هۆزی بێرۆخی پاش بەرپاكردنی جووڵانەوەكەی لە ویلایەتی هەكاری دژبە دەسەڵاتدارانی توركیا ڕوو دەكاتە كوردستانی باشوور و پەیوەندی بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد لە عێراق دەكات بە ڕێبەرایەتی مستەفا بارزانی، هەرچەندە دەسەڵاتدارانی توركیا بۆ فشار خستنە سەر شۆڕشگێڕان هێزەكانیان بە درێژایی سنوورەكانی عێراق و توركیا بڵاوەپێكرد، سەرەڕای ئەو ئامادەكارییانەی سوپای توركیا، كەچی مستەفا بارزانی و چەكدارە شۆڕشگێڕەكانی

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٠٩.

(٢) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩.

(٣) حامد محمود عیسی، المصدر السابق، ص ١٦٧.

(٤) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩.

(٥) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٧٣- ٧٤ .

(٦) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٤٤- ١٤٥ .

توانیـان بەرەنـگاری سـوپای تورکیـا ببنـەوە و گـورزی توندیـان لـێ بوەشـێنن[١].

دەرئەنجـام سـەعید بێڕۆخـی لـە کۆتاییەکانـی سـاڵی ١٩٤٣ بەدەسـتی تورکـەکان دەکوژرێـت[٢]، پـاش ئـەوەی بزووتنـەوە چەکدارییەکـەی بێڕۆخـی لەلایـەن دەوڵەتـی تورکیـا کۆتایـی پێهێـنرا و خۆشـی دەسـت بەسـەر کـرا[٣]، بـەڵام زۆربـەی تاکەکانـی هۆزی بێڕۆخـی دوای نەمانـی بزووتنەوەکەشـیان لەگـەڵ مسـتەفا بارزانـی دەمێننـەوە و بەردەوامـی بـەکارە شۆڕشـگێڕییەکان دەدەن[٤].

دەنگـۆی شۆڕشـی بـارزان بە سـەرکردایەتی مسـتەفا بارزانی گەیشـتە پارچەکانی تری کوردسـتان، لـەو بارەیـەوە کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کوردسـتان نامەیـەك ئاراسـتەی مسـتەفا بارزانـی دەکات کـە تێـدا داوایـان لێکردبـوو شۆڕشـەکە بکات بە شۆڕشـێکی سەرتاسـەری کوردسـتان و هێزێکـی یەکگرتوویـی سـەربازی ڕێکبخـات لەژێـر فەرماندەیـی خۆیـدا و کۆنگرەیەکیـش ببەسـترێت بـۆ دامەزراندنـی دەسـتەی سـەربازی و دیاریکردنـی ئـەرك و کاری هەمـوو لایـەك[٥].

جگـە لەمـەش کۆمەڵـە پێشـنیاری کـرد کـە داوا لـە مسـتەفا بارزانـی بکرێـت هەمـوو کوردسـتان ئـازاد بـکات و هەروەهـا هەوڵەکانیشـی چـڕ کـردەوە بـۆ بڵاوکردنـەوەی هەواڵەکانـی شـۆڕش لەڕێـگای گۆڤـاری نیشـتیمان زمانحاڵـی کۆمەڵەکـە لـە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات[٦]، هـەروەك لـە ژمـارە دووی گۆڤارەکـە لـە سـاڵی ١٣٢٢ هەتاوی بەم شـێوەیە دەربـارەی شۆڕشـی دووەمـی بـارزان و مسـتەفا بارزانـی دەنووسـێت «ئـەم جەنگـەی سـەرۆکی گـەورەی کـورد مـەلا مسـتەفا بارزانـی هەڵیایسـاندووە اختلالێکـی میللـی کـوردە»[٧].

دوابـەدوای کۆنـتڕۆڵ کردنی پۆلیسـخانەی خێـرەزووك، چالاکی و کردە سـەربازییەکانی شۆڕشـگێڕان چەندیـن قـەڵای پۆلیـس و پێگـەی هێـزە سـەربازییەکانی گرتـەوە، لەوانـە

(١) تلار علی امین، المصدر السابق، ص١٦٣.

(٢) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٥.

(٣) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣.

(٤) تلار علی امین، المصدر السابق، ص١٦٣.

(٥) مەهـدی محەمـەد قـادر، پێشـهاتە سیاسـیەکان....، ل ٦٣. سـەبارەت بـە دەقـی ناوەڕۆکـی نامەکـەی هەیئەتـی ناوەنـدی کۆمەڵـەی (ژ . ك) بـۆ مسـتەفا بـارزانی بگەڕێـوە بـۆ : حسـین مەدەنـی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ل ٢١٤- ٢١٦.

(٦) عزیز حسن عزیز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٣٩.

(٧) عمر محمد محمد کریم، المصدر السابق، ص ٢٦٩.

حوسێن بێرۆخی لەو ماوەیەدا توانی دەست بگرێت بەسەر بنکەی پۆلیسی «زیت» هەروەها ئەسعەد خۆشەوی برای خەلیل خۆشەوی پۆلیسخانەی «پیرە کەپرە»ی کۆنترۆڵ کرد، سەرەڕای ئەوانەش بنکەی پۆلیسی «چەمی» لەلایەن نوری شێروانی دەستی بەسەردا گیرا و پاش ئەوەش ناوبراو ڕوویکردە گوندی ڕێزان بەمەبەستی کۆنترۆڵ کردنی بنکە سەربازییەکەی[١].

دەست بەسەرداگرتنی زۆربەی بنکەکانی پۆلیس لەلایەن شۆڕشگێڕانەوە لە دەڤەری بارزان، هەیبەتی حکومەتی لە ناوچەکە لەبەرامبەر هۆزە کوردییەکانی نەیاری بارزانی تووشی دارمان کرد[٢]، بە شێوەیەك ئەو شکستانەی هێزەکانی حکومەت لە ناوچەکەدا کاریگەری نەرێنی لەسەر ناوزراندنی دەسەڵاتی عێراقی نەك تەنها لە دەڤەری بارزان، بەڵکو لە سەرتاسەری ناوچە کوردییەکان لە باشووری کوردستان دروست کرد[٣].

لەبەرامبەردا حکومەتی عێراقی بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو شەڕمەزارییەی کە لە بەرەکانی جەنگ لەبەرامبەر شۆڕشگێڕان تووشی هاتبوو، لە ناوەڕاستی مانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٤٣دەستیکرد بە کۆکردنەوەی هێز و ناردنی پاڵپشیە سەربازییەکان لە پۆلیس و سوپا بۆ مێرگەسۆر، بەمەبەستی ڕێگا گرتن لە تەشەنەکردن و فرەوان بوونی پروشکی شۆڕش بۆ ناوچەکانی دیکە، هێزەکانیش پێکهاتبوون لە سێ کەتیبەی پۆلیس و سێ کەتیبەی سوپا، پاڵپشت بە فرقەیەکی زرێپۆش و سێ پۆلی فرۆکەی هێزەکانی ئاسمانی عێراقی[٤].

حکومەتی عێراقی هەوڵیدا لەڕێگای هێزە ئاسمانییەکەیەوە پارێزگاری لە هەیبەت و هەژموونی خۆی بکات لە ناوچەکەدا، بەڵام ئەم هەوڵەشی هیچ سوودێکی پێ نەگەیاند، چونکە بنکەکانی پۆلیس دەستیان بەسەردا گیرا و پۆلیسەکانیش خۆیان دا بەدەستەوە، تەنها لە شێروان نەبێت هێزەکانی عێراق زۆر دڕندانە بەربەرەکانیان کرد[٥].

گەیشتنی پاڵپشتیە سەربازییەکانی حکومەتی عێراقی بۆ دەڤەری بارزان هیچ گۆڕانکارییەکی دروست نەکرد لە تەرازوی هێز و کەمکردنەوەی وورە و

---

(١) ایوب بارزانی، المصدر السابق، ص ٢٠٦.

(٢) حامد محمود عيسى، المصدر السابق، ص ١٦٨.

(٣) محمود الدره، القضية....، ص ٢٠٥.

(٤) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٣٤.

(٥) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

توانا سەربازییەکانی شۆڕشگێڕان، بەڵکو شۆڕشگێڕان توانیان دەست بگرن بەسەر چەند شوێنێکی تر[١]، بەشێوەیەك حکومەت دەسەڵاتی بەسەر ڕۆژئاوای ڕووباری ڕۆکوچکەوە نەما، بەمەش بنکەکانی پۆلیسی ئەرگوش، مێرۆز، تێل و شەنگیل هیچ ئومێدی فریاکەوتنیان بۆ نەمایەوە، ئیدی بەبێ شەڕ خۆیان ڕادەستی شۆڕشگێڕان کرد[٢].

لێوەشاوەیی بارزانییەکان لەو شەڕانەدا لەلایەك دوژمنی شپرزە کرد و لەلایەکی تر لەماوەی دوو مانگدا ژمارەی شۆڕشگێڕانی گەیاندە پتر لە دوو هەزار کەس، حکومەت هەموو چەککرا و ڕزگاربووەکانی شەڕی لەسێ بنکەی بارزان، بلێ و مێرگەسۆر کۆکردبۆوە[٣]، بەم شێوەیە جەنگاوەرە کوردەکان توانیان لەو ماوەیە دەست بگرن بەسەر ١٧ بنکەی پۆلیس، لەگەڵ ٦٨٠ پارچە چەك و ٢٤ تۆپهاوێژ[٤].

بەهێز بوونی هەڵوێستی سەربازی مستەفا بارزانی پاش سەرکەوتنە یەك لەدوایەکەکانی شۆڕشگێڕان و زیادبوونی پێداویستیە سەربازییەکان لە چەك و تەقەمەنی[٥]، کارێکی دژوار بوو بۆ حکومەتی عێراقی بتوانێت بارزانی ملکەچی داواکاریی و مەرجەکانی خۆی بکات، لەڕێگای هێرشە تەمبێکارییەکان لە چوارچێوەیەکی بەرتەسکدا[٦].

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو هەڵوێستەی مستەفا بارزانی، تیشك دەخەینە سەر نامەیەك کە لەلایەن فەرماندەی فیرقەی دوو لە ٢٦ی تشرینی یەکەم نێردراوە بۆ بارزانی کە تێیدا پێشنیار و مەرجەکانی حکومەت دەخاتە ڕوو، بەڵام بارزانی لەوپەڕی باوەر بەخۆبوونەوە وەڵامی دەداتەوە و پێی ڕادەگەیەنێت «پێویستە لەسەرتان گوێ بگرن لە قسەکانم..... پاشان من ئامادەم بۆ گوێرایەلی»[٧].

بەهەمان شێوەش لە ڕێکەوتی ٢ی تشرینی دووەمی ١٩٤٣ «سی. جی. ئەدمۆندس» کە ئەوکاتە ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆی عێراق بوو، نامەیەك بۆ مستەفا بارزانی دەنێرێت و داوای لێدەکات خۆی بەدەستەوە بدات لەو شوێنەی کە هەڵگری نامەکە دیاری دەکات و مەرجەکانی حکومەتی عێراق جێبەجی بکات و چەکەکانیش ڕادەست

(١) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٣٤.
(٢) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.
(٣) حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزانی.....، ل ل٣٠.
(٤) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠١.
(٥) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩٢.
(٦) حامد محمود عيسى، المصدر السابق، ص ١٦٨.
(٧) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ١٣٥.

بکاتـەوە، بـەڵام مسـتەفا بارزانـی لـە وەڵامـی نامەکـەی ناوبـراو مەرجەکانـی حکومەتـی عێراقـی ڕەت کردبـووەوە و وای دەرخسـتبوو کـە ئـەو متمانـەی بـە بەڵێنەکانی حکومەت نیـە، چونکـە پـاش ڕاپەڕینـی یەکەمـی بـارزان ١٩٣١- ١٩٣٢ و خـۆ بەدەسـتەوەدانی بارزانییـەکان حکومـەت ڕەفتارێکـی نامرۆڤانـەی لەگەڵدا کـردن[١].

هـاوکات لەگـەڵ ئەو بارودۆخە ناهەموارەی کە سـوپای عێراقی لە ناوچەکەدا تووشـی هاتبـوو، بـەڵام جارێکـی دیکـە لـە ٦ی تشرینـی دووەمی ١٩٤٣، سـوپای عێراقی هێرشـیان کـردە سـەر گوندەکانـی ناوچـەی مێرگەسـۆر و شـێروان، لـە نزیـك گونـدی گۆڕەتوو شـەڕ بەرپابـوو[٢]، هەرچەنـدە هێزەکانـی عێـراق تاڕادەیـەك لـە ڕۆژەکەیـدا توانیـان لەبەرامبەر شۆڕشـگێڕان خۆیـان ڕابگـرن، بـەڵام دواتر لە شـەودا لەهەموو لایەك هێرشـکرایە سـەریان و تێکشـکێنران، بۆیـە بە ناچاری کشـانەوە ناو سـەربازگەی مێرگەسـۆر، پاش ئـەوەی زیانی زۆریـان بەرکـەوت و دەسـکەوتی شۆڕشـگێڕانیش بریتـی بـوو لـە پەنجـا تفەنـگ و چـوار ڕەشـاش و جبەخانەیەکـی زۆر لەگـەڵ دەسـتگیرکردنی یـازدە سـەرباز[٣].

لـە تەقەلایەکـی تـر حکومـەت بـۆ قەرەبووکردنـەوەی شکسـتەکەی لەنزیـك گونـدی گۆڕەتـوو، بڕیاریـدا لـە ٨ی تشرینـی دووەمـی هەمـان سـاڵ پەلامارێکـی تـر بکاتـەوە بـۆ ئـەوەی شۆڕشـگێڕان لـە شـوێنەکانی مۆڵگـەی سـەربازی بـەدوور بخاتەوە و بـەرەو چیای پیـران بچێتـە پێـش و گونـدی بێسـتری بگرێـت کـە بنکـەی سـەرکردایەتی بـوو، بـەڵام جارێکـی دیکـە سـوپای عێـراق ڕووبـەڕووی هەمـان چارەنووسـی پێشـووتر دەبێتـەوە[٤].

دوابـەدوای ئەم ڕووداوە شۆڕشـگێڕان گەمارۆی سـەربازگەی مێرگەسـۆریاندا، تەنانەت هێـزە عێراقییـەکان لەنـاو سـەربازگەکەش نەیـان دەتوانـی سـەر دەربکـەن[٥]، وێـڕای ئـەو بارودۆخـەش کەچـی شۆڕشـگێڕان ئۆلتیماتۆمیـان داوەتـە هێزەکانـی عێراق لە مێرگەسـۆر و بەڵێنـی ئەوەشـیان دابـوو کـە ڕێگـەی دەرچوونیـان بـۆ بکەنـەوە، بـەڵام هێـزە عێراقییە گەمارۆدراوەکـە هێشـتا بـەو هیـوا و ئاواتەبـوون کـە گەمارۆدانەکـەی شۆڕشـگێڕان کاریگـەری نابێـت لەسـەریان و لەلایـەن حکومەتـەوە ڕزگار دەکرێـن[٦].

---

(١) فەیسەل دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٣- ٢٥.

(٢) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٣ ؛ حسن مصطفى،المصدر السابق، ص ٥٨.

(٣) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل ٤٥٢.

(٤) مسـعود بارزانـی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١١٤ ؛ جـنرال عبدالرحمـن القـاضي، أنـا عصامـي ، المجلـد الاول، نسـخه خطيـة بحـوزه (ئـ. د. ئـ)، رقم الملـف (p.1)، ص ٢٩.

(٥) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل ٤٥٢.

(٦) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٢.

لـە درێـژەی ئـەم پێكدادانانە و بۆ سـەركوتكردنی شۆڕشـی بـارزان، حكومەتـی عێراقی لەشـكرێكی نـاردە بـەرەی شـەڕی دژی بارزانـی كـە لەیەكەكانـی پیـادە و ژانـدارم و هێـزی ئاسـمانی پێـك هاتبـوون[١]، و لەژێـر چاودێـری ئەفسـەرێكی بەریتانی بـوو بەناوی «برۆمیلـۆ» كـە سـەرۆكی نێـردەی سـەربازی بەریتانی بـوو لە عێـراق[٢]، بـەڵام ئەمجارەش بـە پێچەوانـەی چاوەڕوانـی حكومەتـی عێـراق و دەوڵەتـی بەریتانیـا و كرێگرتەكانیـان، بەهـۆی بەرخودانـی نەترسانە و دلێرانـەی شۆڕشـگێڕان و لێهاتوویـی و ڕێبەرایەتـی مسـتەفا بارزانـی ئەنجامـی بەرنگاربوونـەوە و پێكدادانـەكان بەسـەركەوتنی شۆڕشـگێڕان كۆتایی هـات[٣].

هـاوكات لەگـەڵ پەرەسـەندنە سـەربازییەكان لـە دەڤـەری بـارزان، بەتایبـەت پـاش مەیدانـداری «مەزنـە« باڵیـۆزی بەریتانیـا لـە عێـراق «كینهـان كورنوالیس»[٤] لـە ڕێكەوتی ١٢ی تشرینـی دووەمـی ١٩٤٣ تەلەگرافێك ئاراسـتەی وەزارەتـی دەرەوەی وڵاتەكـەی دەكات، بـە جەخـت كردنـەوە لـە شـەڕەكانی ڕۆژانـی ٩ تـا ١١ و خسـتنەڕووی شـكانی سـوپای عێراقـی و دیاریكردنـی زیانەكانیـان لـە نێـوان ٦٠ كـوژرا و برینـدار[٥]، هەروەهـا

---

(١) بابـە شـێخ مـەردۆخ ڕۆحانـی (شـیوا)، مێـژووی نـاودارانی كـورد، وەرگێـڕان : ماجـد مـەردۆخ ڕۆحانـی، بەرگـی سـێیەم، (هەولێـر- ئەكادیمیـای كـوردی- ٢٠١٢ز)، ل ٤٩٢ .

(٢) ايوب بارزاني، المصدر السابق، ص ٢٠٦.

(٣) فەرەیـدوون نـووری، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٤٥ ؛ نەوشـیروان مسـتەفا ئەمـین، پەنجـەكان یەكـتری ئەشـكێنن (دیـوی نـاوەوەی ڕووداوەكانی كوردسـتانی عێـراق ١٩٧٩–١٩٨٣، (بـێ شـوێنی چـاپ- ١٩٩٧ز)، ل ٤٦.

(٤) سـێر كینهـان كۆرنۆوالیـس : لـە ١٩ی شـوباتی سـاڵی ١٨٨٣ لـە نیۆیـۆرك لەدایـك بـووە، بـاوكی نووسـەر و ڕۆژنامەنووسـێكی نـاسراو بـوو، زانكـۆی ئۆكسـفۆردی تـەواو كـردووە، زمـانی عـەرەبی خوێنـدووە و سـاڵی ١٩٠٦ لـە سـودان، و دوای ئـەوە لـە میـسر و عەرەبسـتان كاری كـردووە، لـە شـەڕەكانی وڵاتەكەیـدا دژی لەشـكری عوسـمانی لـە سـوریا و فەلەسـتین بەشـداری كـردووە، لـە سـاڵی ١٩١٦ بووتـە كۆلۆنێـل و كراوەتـە بەڕێوەبـەری بـیرۆ (مەكتـەبی) عـەرەبی بەناوبانـگ لـە سـاڵی ١٩١٩هوە پەیوەنـدی نزیـكی لەگـەڵ مەلیـك فەیسـەلی یەكەمـدا هەبـووە و حوزەیـرانی سـاڵی ١٩٢١ لەگەڵیـدا هاتووتـە عێـراق، لەوسـاوە بـۆ مـاوەی ١٥ سـاڵان بووەتـە ڕاوێـژكاری وەزارەتی ناوخـۆی عێراقـی، سـاڵی ١٩٣٥ خـۆی خانەنشـین كـردووە و بـەو بۆنەیـەوە مەلیـك غـازی ویسـامی رافیدەینـی داوەتـێ، لەگـەڵ بەرپابـوونی جەنگـی دووەمـی جیهـانی گەڕاوەتـەوە سـەر كار و لـە نیسـانی سـاڵی ١٩٤١ تـا ئـازاری سـاڵی ١٩٤٥ بووەتـە باڵیـۆزی بەریتـانی لـە عێـراق، ڕۆژی ٣ی حوزەیـرانی سـاڵی ١٩٥٩ لـە لەنـدەن كۆچـی دوایـی كـردووە. كەمـال مەزهـەر، كـورد و كوردسـتان لـە بەڵگەنامـە...... بەرگـی یەكـەم، ل١٧٩.

(٥) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ٢٠٦.

تیشـك دەخاتـە سـەر ڕاپۆرتەکـەی جەنـراڵ «برۆمیلـۆ» کە ئاماژە بەبێ توانایی سـەربازانی عێراقـی دەکات لەشـەڕکردن لـە ناوچـە شـاخاویەکاندا[1].

شـکانی هێزەکانـی حکومـەت لـە مەیدانداریـی «مەزنـە« لـە١٠ی تشرینـی دووەم و گەمارۆدانـی حامیـەی مێرگەسـۆر و پاکسـازی دەسـتە ڕاسـتی ڕووبـاری «روکوچـك» هەمـووی بەیەکـەوە وایکـرد حکومـەت بگاتـە ئـەو بڕوایـەی کـە جەولەیەکـی شـەڕی سـەربازی لەگـەڵ بارزانـی دۆڕانـدووە[2]، چونکـە تـا ئـەوکات حکومـەت هەوڵـی دەدا بارودۆخـی دەڤـەری بـارزان و پەرەسـەندنەکانی بچـووك بکاتـەوە یاخـود بیشـارێتەوە[3].

سـوپای عێراقـی لـەدوای تێکشـکانیان لـە مەیدانداریـی «مەزنـە« ژمارەیەکـی زۆر کوژراویـان بەجـێ هێشـت بـە درێژایی ڕێگەی نێـوان هاودیـان و مێرگەسـۆر، فەرماندەی لیـوای مێرگەسـۆر «زەعیـم ئەحمـەد حەمـدی» لـە شـەڕەکەدا زۆر بـە ئەسـتەم ڕزگاری بـوو، پـاش ئـەوەی دەسـتەی پاسـەوانەکانی کوژران، لـە ئاکامی ئەوەشـدا ناوبراو تووشـی شـێتی هات[4].

لـەو بارودۆخـەدا تەنیـا شـتێك کـە سـوپای عێراقـی دەیتوانـی بیـکات ئـەوە بـوو کـە بـۆ کۆکردنـەوەی کوژراوەکانیـان لـە مسـتەفا بارزانـی داوای ئاگربەسـت بکـەن [5]، بارزانـی لـەڕووی مرۆڤایەتییـەوە داواکارییەکـەی پەسـند کـرد، پاشـان فەوجێك سـەربازی بـێ چەکیـان نـارد و لەسـەر فەرمانـی بارزانیـش خەڵکـی گونـدەکان بـۆ گواسـتنەوەی کـوژراوەکان ئاسـانکاریان بـۆ کـردن[6].

گومانـی تێـدا نیـە بەهـۆی ئـەم سـەرکەوتنانەی کـە شۆڕشـگێڕان لەبەرەکانـی جەنـگ بەدەسـتیان هێنـا کاریگـەری زۆری لەسـەر حکومـەت و ئـەو هۆزانـەی کـە دژایـەتی مسـتەفا بارزانـی و بارزانیەکانیـان دەکـرد بەجێهێشـت، نـەك تەنهـا لـە ناوچـەی بـارزان بەڵکـو لەهەمـوو ناوچـە کوردییـەکان لەژێـر ڕۆشـنایی ئـەم بارودۆخـەدا مسـتەفا بـارزانی بـووە سـەرۆکی نەتەوەیـی و ژمارەیـەك زۆر لـە چـین وتوێـژە جۆراوجـۆرەکان لـە دەوری کۆبوونـەوە پێـش کۆتایـی هاتنـی سـاڵی ١٩٤٣ز[7].

---

(١) ابراهيم محمد العقيدي، المصدر السابق، ص ٢٢٠.

(٢) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩.

(٣) كاوس قفطان،المصدر السابق، ص ٧٤ .

(٤) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە....، ل ٤٥٢.

(٥) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢.

(٦) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١١٥– ١١٦.

(٧) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل٨١.

دیـاره لـه کۆتایـی سـاڵی ١٩٤٣ هێـزه بچوکەکـەی مسـتەفا بارزانی تـەواو گـەوره ببوو کـه توانـای سـەرکەوتنی بەسـەر هێـزه عێراقییـەکان لـه ناوچەکـەدا هەبوو، بەڵکو بەشـی ئـەوه گـەوره ببـوو کۆنترۆڵی هێزەکانـی عێراق لەو دەڤـەرەدا بکات[1]، لـه وەڵامی ئەوەدا «نـوری سـەعید» سـەرۆك وەزیرانـی عێراق هەوڵیـدا قەناعەت بـه مسـتەفا بارزانی بکات دەسـت لەشـەڕ کـردن هەڵبگرێـت، ئەویـش بەفەرمانکـردن بە شـێخ ئەحمـەد بارزانی برا گـەورەی کـه هێشـتا لەژێر چاودێری و دەسـت بەسـەریدا بوو لە شـاری حیللـه بۆ ئەوەی نامەیـەك بنێرێـت بـۆ مسـتەفا بارزانـی[2] و قایلـی بـکات بـەوەی کـه خەباتـی چەکداری بـێ سـووده وەك ئامرازێـك بـۆ بەدەسـتهێنانی ئۆتۆنۆمـی بـۆ کـورد بـێ ئەنجامـە، بـەڵام بارزانـی ئـەو پێشـنیاز و پەیمانـەی ڕەتکـردەوه و هێرشـەکانی خۆی چڕ کـردەوه[3].

لەلایەکـی دیکـەوه سـەرکەوتنه یـەك لـەدوای یەکەکانـی مسـتەفا بارزانـی لەمـاوەی چەنـد مانگـدا لەگـەڵ ئـەوەدا ئەو ئیمکانـەی بۆ بارزانی پێـك هێنا کە هێـزه حکومییەکان لـه ناوچەکـه وەدرنێـت، بڕێکـی زۆری چـەك و تەقەمەنـی و پێداویسـتی چەنگـی کەوتـه دەسـت شـۆڕشـگێڕان و ئەوەشـی بـۆ حکومەتـی عێراقـی بەدەرخسـت کە بەم ئاسـانییه و بەکەڵـك وەرگرتـن لەشـێوەی چەکدارانـه ناتوانـێ شـۆڕشـەکەی بـارزان لەناوببـات، هـەر بۆیـه دەسـەڵاتدارانی عێراقیـش بیریـان لـەوه کـردەوه لـه ڕێگـەی وتووێژی ئاشـتیخوازانه چارەیـەك بـۆ تەنگـژەی کوردسـتان کـه ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ ئاڵۆزتر دەبـوو بدۆزنەوه[4].

لەگـەڵ بەرەوپێشـچوونی ڕووداوەکانیـش حزبـی هیـوا لـه ڕێـگای ڕێکخسـتنەکانی شـاری مووسـڵ کـه دوو ئەندامـی چالاکـی ئـەو لقـه ڕاسـپێردران بـۆ چاوپێکەوتـن بـه مسـتەفا بارزانـی لـه بارەگاکـەی لـه گونـدی «بێسـتری» لـه باکـووری ڕۆژئاوای مێرگەسـۆر بەمەبەسـتی ڕادەسـتکردنی چەندیـن پێشـنیار و داواکاری نەتەوەیـی کـه لەکاتـی دانوسـتاندنەکان لەگـەڵ حکومەتـی عێراقـی داوای بـکات [5]، لەگـەڵ گەیانـدنی نامـەی

---

(١) نادر ئینتیسار، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٣.

(٢) ولیـد حمـدي، الکـرد وکردسـتان فـی الوثائـق البریطانیـة (دراسـة تاریخیـة وثائقیـة)، (لنـدن- مطابـع سـجل العـرب- ١٩٩١)، ص٢٣٩.

(٣) نادر ئینتیسار، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٣ ؛

F.O.371/35013/ from Bagdad to F.O، No 1197، 14 December 1943.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٥.

(٥) عمـر محمـد محمـد کریـم، المصـدر السـابق، ص ص ٢٦٧ - ٢٦٨. لـەو بارەیـەوه بەرپـرسی لقـی مووسـڵی حـزبی هیـوا (محەمـەد عەبدولقـادر ئامێـدی) دوو ئەندامـی چالاکـی ئـەو لقـەی ڕاسـپارد بـۆ ئەنجامدانـی ئـەو ئەرکـه کـه بریتـی بـوون لـه (صبـغ اللـه ئەمیـن حەسـەن مزوری و سـەعید مـەلا عەبـدول موحسـین)، جگـه لـه گەیاندنـی پێشـنیارەکان، لەگـەڵ خۆیـان کۆپییـەك لـه

هەڕەشە بۆ ژمارەیەك لەو سەرۆك عەشیرەتانەی کە دەیانەوێ لە دژی شۆڕش بوەستن و پاڵپشتی حکومەتی عێراقی بکەن[1].

جگە لەمانەش حزبی هیوا هەوڵەکانی چڕ کردەوە بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی بۆ کێشەی کورد، بۆ ئەم مەبەستەش یاداشتێکی بۆ باڵیۆزخانەی بەریتانیا لە عێراق نارد، تێیدا گوێچکەی باڵیۆزخانەی بەریتانیای زرنگاندەوە و داوای حکومەتێکی لامەرکەزی کرد بۆ کورد لەژێر سێبەری مستەفا بارزانی[2]، لەهەمان کاتدا لە بەغدا بیرخەرەوەیەکی دایە باڵیۆزی ئەمریکا کە تێیدا داوای پشتگیریان لە ئەمریکا کرد، بەڵام ئەمریکا هیچ وەڵامێکی ئەو هانا بردنەی نەدایەوە[3].

دیارە بەیاننامە و چالاکییەکانی حزبی هیوا سەرنجی هەردوو حکومەتی بەریتانیا و عێراقی راکێشا و هەستیان بەوە کرد کەوا گۆرانکاریەکی نوێ لە بزووتنەوەی نیشتیمانی کوردیدا پێك هاتووە، زانییان ئەوەی لە کوردستان دەکرێ یاخیبونێکی عەشایری نیە لەناو چیاکاندا ڕووی دابێ و بە سانایی بێتە چارەسەر، بگرە ئەوە بزووتنەوەیەکی چەکداری نەتەوەییە کە گەلی کورد لە کوردستانی عێراقدا پشتی دەگرێ بە تایبەتی چینی ڕۆشنبیر و ئاواتی گەلی کورد پێشان دەدات[4].

لەو بارەیەوە موتەسەریفی مووسڵ لە نووسراوێکیدا بۆ وەزارەتی ناوخۆ تیشك دەخاتە سەر توانا و پێگەی شۆڕشی دووەمی بارزان لەناو جەماوەر و ڕایدەگەیەنێت کە جووڵانەوەکەی مستەفا بارزانی بریتی نیە لەیاخی بوونێکی سادە، بەڵکو تێکەل بە سیاسەت بووە و هەستی کوردایەتی گەیشتووەتە ڕادەیەك کە لە ڕوخساری گەنج و سەرۆکەکانیان دەخوێندرێتەوە[5].

لەئەنجامی پەرەسەندنە سیاسی و سەربازییانەی کە لە کوردستان هاتبووە ئاراوە، دەزگا سیاسەکانی بەغدای تووشی نیگەرانی و دلەراوکێیەکی یەکجار گەورە

ڕۆژنامەی (فتی العراق) مووسڵی بۆ بارەگای سەرکردایەتی لە گوندی «بێستری» هێنابوو کە تێیدا ئەو بڕیارەی حکومەتی تێدا بڵاو کرابووەوە کە تایبەت بوو بە بەخشینی دەستەوارە بۆ هەر کەسێك هەڵسێت بە رادەستکردنەوەی مستەفا بارزاني بە حکومەت بە زیندوویی یاخود مردوویی. عبدالفتاح على البوتاني، الحياة الحزبية....، ص٣٢٣.

(١) هلبين محمد امين المزوري، المصدر السابق، ص١٥٨.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧١.

(٣) جەمال نەبەز، کوردستان و....، ل١١٤.

(٤) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٨.

(٥) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٣٧.

کردبوو[١]، تانەت چەندین بڵاوکراوەی نهێنی لەشاری بەغدا بڵاوکرانەوە تێدا داوای ڕاگرتنی شەڕیان دەکرد، لەگەڵ ڕاگرتنی هەوڵەکانی حکومەت بۆ دەستگیرکردن و بەرنگاربوونەوەی مستەفا بارزانی و جێبەجێ کردنی داخوازییەکانی گەلی کورد لە بەدیهێنانی مافەکانی لە چوارچێوەی بەڕێوەبەرایەتییەکی لامەرکەزی٢[٢].

بەشێوەیەکی گشتی لاوازی هەڵوێستی هێزەکانی حکومەتی عێراقی بەرامبەر بە شۆڕشگێڕان، وایکرد بەرپرسانی بەریتانیا مەترسی لەو شۆڕشە پەیدا بکەن، بۆیە دەستیانکرد بەهاندانی بەرپرسانی عێراقی بۆ کۆتایی هێنان بەو کێشەیە لە ڕێگەی ئاشتی[٣]، چونکە بەریتانیا ترسی ئەوەی لا دروست بوو ئەو دەوڵەتەی عێراق ئەوان پاڵپشتی دەکەن هەڵبوەشێتەوە، بۆیە بەجدی ئامۆژگاری «نوری سەعید»یان کرد کە ئەوکات سەرۆك وەزیران بوو کە گفتوگۆ لەگەڵ مستەفا بارزانی ئەنجام بدات و کێشەی کورد بە ئاشتیانە چارەسەر بکات[٤].

(١) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٠.

(٢) [٢]حامد محمود عیسی، المصدر السابق، ص١٦٩.

(٣) وليد حمدي، المصدر السابق، ص٢٤٠.

F.O.371/35013/ from Bagdad to F.O، No 1194، 14 December 1943.

(٤) نادر ئینتیسار، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٣.

تەوەری سێیەم :

دانوستاندنەکانی نێوان سەرکردایەتی شۆڕش و حکومەتی عێراقی

لـە کۆتاییەکانـی سـاڵی ١٩٤٣ شۆڕشـگێڕان سـەرکەوتنی گـەورە و بەرچاویـان بەدەسـت هێنـا، دوای ئـەوەی حکومەتەکـەی نـوری سـەعید بـاوەری هێنـا بەشکسـتی نەخشـە و پلانەکانـی لـە دامرکاندنـەوەی خێرایـی شۆڕشـی کـورد[١]، بۆیـە کەوتنـە خۆیان بـۆ دۆزینـەوەی دەرچەیـەك و دەرچـوون لـەو تەنگژەیـە[٢].

دیـارە حکومـەت بـۆ کۆتایـی هێنـان بـە کێشـەکانی لەگـەڵ سـەرکردایەتی کـورد، پێشـنیازی گفتوگـۆی کـرد، چونکـە شۆڕشـگێڕانی کـورد لەهـەردوو بـواری سیاسـی و سـەربازی سـەرکەوتنی گەورەیـان بەدەسـت هێنابـوو[٣]، بـۆ ئـەم مەبەسـتە حکومەتـی عێراقـی «وەهـاب حەمـە عەلی» ئاغـای جندیانی کە نیشـتمانپەروەرێکی کورد و دۆسـتی بارزانـی بـوو ڕاسـپارد، تـا بزانێـت تـا چ ڕادەیـەك مسـتەفا بارزانـی ئامادەیـە پێشـوازی لە نوێنـەری دەوڵـەت بـکات، لەبەرامبـەردا بارزانـی ئـەو هەنـگاوەی حکومەتی پەسـند کرد و ئامادەیـی خـۆی بـۆ گفتوگـۆ و لەیەکـتر حالـی بـوون دەربـڕی[٤].

لـە ئەنجامـدا حکومـەت لـە ٢٩ی تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٤٣ «نوری باویـل ئاغای ڕەوانـدزی» وەك نوێنـەری حکومـەت دەستنیشـان کرد بـۆ ئەوەی لەگەڵ مسـتەفا بارزانی وتوویـژ بـکات، لەکاتـی گفتوگـۆدا بارزانـی ئـەوەی وەبیـری نێردراوەکـەی حکومـەت هێنایـەوە کـە ناکۆکـی نێـوان ئـەو لەگـەڵ حکومەت لەسـەر مافـی نەتەوەیـی گەلی کورد شـتێکی بچـووك و کـەم بایـەخ نییە[٥].

نوێنـەری حکومـەت دوای دیدارەکـەی لەگـەڵ بارزانـی گەڕایـەوە بەغـدا، بـۆ ئـەوەی وەڵامـی بارزانـی بگەیەنێتـە کاربەدەسـتانی عێراقـی، پـاش هەفتەیـەك دووبـارە جارێکـی دیکـە نـوری باویـل ئاغـای ڕەوانـدزی بـە یاوەری پوشـووی سـەید تەهـا گەڕانـەوە بۆ لای

---

(١) م.س لازاریف و ئەوانی تر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩٠.

(٢) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص١٧٠.

(٣) موحسـین عاتـف، (بـارزاني و کۆمـاری مەهابـاد)، لـە (مومتـاز حەیـدەری و ئـەوانی تـر، کۆنگـرەی یادەوەریـی سەدسـاڵەی بـارزانی نەمـر، بـەشی یەکـەم، (هەولێـر- چاپخانـەی وەزارەتی پـەروەردە- ٢٠٠٣)، ل٧٢٠.

(٤) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٥.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٦.

بارزانی کە داخوازییەکی حکومەتیان پێ بوو، بریتی بوو لە هەڵگرتنی گەمارۆی سەر سەربازگەی مێرگەسۆر تا ببێتە بناغەی نیاز پاکی[١].

ئەم داخوازییەی حکومەت لەلایەن مستەفا بارزانی پەسند نەکرا و داوایکرد پێویستە یەکەم هەنگاو لەلایەن حکومەتەوە بهاوێژرێت، چونکە ئەوان بوون شەڕیان دەست پێکرد و هێرشیان کردە سەر خاکی کوردستان[٢]، بۆیە هەموو کات زاڵم و دەست درێژکەر دەبێ نیاز پاکی خۆیان بسەلمێنن[٣].

لەم ڕووەوە نابێت ڕۆڵی بەریتانیا لەفشار خستنە سەر هەردوو لایەن بۆ کۆتایی هێنان بەجەنگ و دەست پێکردنی دانوستاندنەکان پشتگوێ بخرێت، چونکە شۆڕشی دووەمی بارزان شوێنی بەریتانییەکانی لە بارودۆخی سوپایی ئاڵۆزدا هێشتەوە، لەبەر ئەوە لەندەن ڕاوێژی لەگەڵ بەغدا کردووە بەپشت بەستن بە سیاسەتێکی تر لەبەرامبەر مەسەلەی کوردا، بۆ ئەم مەبەستەش باڵیۆزی بەریتانیا لە بەغدا خودی خۆی بە ڕۆڵی هاوپەیوەندی لە دانوستان لەگەڵ شۆڕشڤانان هەستا[٤].

هەڵوێستی بەریتانیا سەبارەت بە هەرچی زووتری چارەسەرکردنی کێشەی بارزان بوو، لەگەڵ خواستی بەکارهێنانی ئامرازە دیبلۆماسییەکاندا بوو، چونکە بەرژەوەندی گەورەی ئەوان لەو ڕۆژگارەدا بەر لەهەر شتێك خۆی لەوەدا دەدیتەوە کە ئارامی ئاسایش لە وڵاتی عێراقدا بەرقەرار بێت، بۆیە چ باڵیۆزی بەریتانیا «سێر کینهان کۆرنوالیس»، چ ڕاوێژکارانی سیاسی و پشکێنەرانی کارگێڕی و پیاوانی هەواڵگرییان لەعێراقدا، پەیتا پەیتا لە هەوڵی هۆشدانە دەسەڵاتدارانی عێراقیدا بوون لەمەر کۆتایی هێنانی ئەو بارە ناڵەبارە بە شێوەی ئاشتیانە[٥].

بێگومان ئەو هەڵوێستەی بەریتانیا هاوکات بوو لەگەڵ ئەو ڕەوتە و شکستە یەك لەدوای یەکەکانی حکومەتی عێراقی لەلایەك و شەڕی جیهانی دووەمیش لەلایەکی ترەوە گەیشتبووە تەشقی خۆی و حکومەتی بەریتانیا یەك لە گرنگترین دەوڵەت و هێزەکان بوو کە لەو تەنگژە و ململانێیەوە تلابوو[٦].

لە ساڵی ١٩٤٣ ئەڵمانەکان لە زۆربەی بەرەکانی شەڕدا سەرکەوتنی بەدەست

---

(١) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٧.

(٢) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٥.

(٣) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٧.

(٤) شێرکۆ فەتحولا عومەر، سەرچاوەی پێشوو، ل٩١.

(٥) دلشاد مەحمود عەبدولرحمان، کەرکوك لێکۆلینەوەیەکی.....، ل١٣٧.

(٦) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٤٦– ١٤٧.

هێنابوو، لەبەرەی ستالینگراد و ئیتاليا و باکووری ئەفریقیاش شەڕ لەوپەڕی بەهێزیدا بوو، بۆیە بەریتانیا بە ناچاری ڕێژەی سوپاکەی لە عێراق کەمکردەوە و بەشێك لەپێکهاتە سەربازییەکەی گواستەوە بۆ باکووری ئەفریقیا، ئەمەش تارادەیەك وای لە بەریتانیا کرد کە خۆی دووربگرێت لە بەشداریکردنی سەربازی بۆ سەرکوتکردنی شۆڕش[1]، هەروەك لە بیرخەرەوەکەی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا بۆ باڵیۆزخانەکەی لە بەغدا دەردەکەوێت[2].

جگەلەوەش تورکیا مایەی مەترسی بوو بۆ بەریتانیا، لەوەی نەوەك پاڵپشتی ئەڵمانیا بکات لە جەنگی دووەمی جیهانی، هەرچەندە لەسەرەتادا بێلایەنی خۆی ڕاگەیاندبوو، ئەڵمانیاش لە شەڕەکانیدا لە سەرکەوتندابوو، بۆیە دەترسا کە ئەڵمانیا وەك دۆستێك سود لە خاکی تورکیا وەربگرێت و لەوێوە کردەوەی چەکداری دژی بەریتانیا و هاوپەیمانەکانی ئەنجام بدات[3]، لەهەمانکاتدا نیگەرانی ئەوەبوو کە شۆڕشی بارزان گروتین بسەنێت و پروشکی بەر باکووری کوردستان بکەوێت[4]، بەمەش تورکیا ناچاردەبێت کە پەنابەرێتە بەر ئەڵمانیا دژی بەریتانیا و هاوپەیمانەکانی، بۆیە بەریتانیا بەهەرشێوەیەك دەیویست ڕێکەوتن لەنێوان حکومەتی عێراقی و شۆڕشگێڕان سازبکات[5].

---

(١) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص١٧٩.

(٢) سەبارەت بە بیرخەرەوەکەی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا جەخت لەوە دەکاتەوە کە بەرژەوەندی ڕاستەوخۆیان پارێزگاریکردن دەبێت لە باردۆخی ئێستا، ئەویش بریتیە لە دلنیاکردنەوەی هێزەکانی لیڤی و پاراستنی خانەوادەکانیان لەهەر هێرشێکی یاخی بووان ((بە گۆتەی ئەوان)). هەروەها سەرکەوتنەکانی مستەفا بارزاني لە بەرامبەر حکومەتی عێراقی کە بەرژەوەندییەکانیان لە ڕێگاکانی هاتووچۆ ناخاتە مەترسیەوە، بۆیە کردە سەربازییەکان بۆ حکومەتی عێراقی جێ دەهێڵدرێت، چونکە ئەو بەرپرسە لە پاراستنی ئاسایشی ناوخۆ، ئەگەر حکومەت نەیتوانی ئەم کارە بکات، ئەوە ناگەیەنێ ئێمە دەست بکەین بە کردەی سەربازی لەبڕی ئەوان و پاڵپشتیان بکەین. أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص٢٠٧.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧١.

(4) Stefanie Katharine Wichhart، intervention: Britain، Egypt، and Iraq during World War II، PhD dissertation – university of Texas at Austin -2007، p.291.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٤٦– ١٤٧. لەو بارەیەوە «عەزیز حەسەن بارزاني» ئەو بۆچوونانە ڕەت دەکاتەوە کە گوایە بەریتانیا شۆڕشی بارزاني وەك فشارێك بەکارهێنابێت بۆ ڕاکێشانی تورکیا بۆ نێو هاوپەیمانییەکەیان دژبە ئەڵمانیا و هاوبەندییەکانی، چونکە بەریتانیا پێویستی بەو کارتە نەبووە، لەبەر ئەوەی پەیوەندی باشی لەگەڵ تورکیادا هەبووە، هەرچەندە تورکیا لەسەرەتای سەرکەوتنەکانی ئەڵمانیا

لەلایەکی دیکەوە لەو بارودۆخەدا، بەریتانیا بیری لە بەرژەوەندیەکانی خۆی دەکردەوە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، نیگەرانی ئەوەبوو کە شەڕی نێوان حکومەت و شۆڕشگێڕان ببێتە مایەی دروست بوونی کێشە لە ناردنی هاوکاریە سەربازییەکانی لە ڕێگای ئێرانەوە بۆ سۆڤیەت[(١)]، لەهەمان کاتدا بە نیگەرانیەوە دەیڕوانیە فراوان بوونی دەسەڵاتی سۆڤیەت لەنێو کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و کاریگەری و ڕەنگدانەوەی لەسەر کوردەکانی باشووری کوردستان[(٢)].

یەکێکی تر لە گرنگترین مەبەستەکانی بەریتانیا بۆ هێنانە ئارای هێمنایەتی لە کوردستان ئەوە بوو کە ئەو حکومەتە بەهیچ شێوەیەك ڕازی نەبوو بەوەی لە دەمودەستی شەڕی جیهانی دووەمدا بەرەیەکی نوێ لە باکووری عێراق و لە پاڵ سەرچاوە گرنگە نەوتیەکانی کەرکووك و مووسڵدا بکرێتەوە و تەنگژەی باکووری عێراق سەرنجی دەوڵەتانی هەڤاڵبەندی ئەڵمانیا ڕابکێشێت بۆ ئەوەی بە مەبەستی لاوازکردنی دەسەڵاتی بەریتانیا پشتگیری شۆڕشەکەی بارزان بکەن و لە ئاکامدا ئەو شۆڕشە و بزووتنەوەی نەتەوەی کورد گەشە بکات و وای لێبێت لەداهاتوو توانی کۆنترۆڵکردنی نەبێت و بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا ڕووبەڕووی مەترسی جدی بکاتەوە[(٣)].

مەترسی شۆڕشی بارزان لەسەر بەریتانییەکان ئەوکاتە ڕووی لە زیادبوون کرد، کاتێك کاریگەرییەکانی شۆڕش درێژ بووەوە بەرەو هەولێر لەهەمان کاتدا مەترسی دروستکرد لەسەر ناوچەی کەرکووکی دەولەمەند بە نەوت کە هەڕەشەیەك بوو لەسەر بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە عێراق[(٤)].

بێگومان هەر جۆرە پەشێویەك لە کەرکووك بەو واتایە دێت کە کێشە دروست

جۆرە نزیك بوونەوەیەکی هەبوو، وەك بەستنی پەیماننامەی دۆستایەتی نێوانیان لە ١٨ی حوزەیرانی ١٩٤١، بەڵام ئەم سەرکەوتنانەی ئەڵمانیا بەردەوامی نەکێشا، بۆیە تورکیا لە ساڵی ١٩٤٢ پەیتا پەیتا خۆی لە ئەڵمانیا دوورخستەوە، لەدوای ئەمە پەیوەندییەکانی نێوان تورکیا و بەریتانیا پەرەسەندنی بەخۆیەوە بینی وەك سەردانە فەرمییەکەی شاندی پەرلەمانی بەریتانیا بۆ ئەنقەرە لە ٢٩ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٢، لەبەرامبەردا شاندێکی تورکیا لە ٢٣ی کانوونی دووەمی ١٩٤٣ سەردانی بەریتانیای کرد. بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێوە بۆ : عزیز حسن عزیز البارزاني، المصدر السابق، ص١٤٥.

(1) Stefanie Katharine Wichhart، *op.cit*، p.290.

(٢) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٣.

(٣) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٧.

(٤) عزیز حسن عزیز البارزاني، المصدر السابق، ص١٤٦.

دەكات لەسەر هەناردەكردنی نەوتی ئەو ناوچەیە بۆ بەریتانیا، كە ئەوكات نەوت كالایەكی گرنگ بوو بۆ ڕایی كردنی ئەركە سەربازییەكان، بۆ ئەم مەبەستەش سەركردەی سەربازی هاوپەیمانان سەبارەت بە گرنگی نەوت دەڵێت «نەوتی تەواوم پێ بدەن بۆ شەڕ بەر لەپێدانی تانك و فرۆكە، ئەوە من سەركەوتنی دلنیا كەرەوە بەسەر دوژمن بە ئیوە دەدەم»[1].

بایەخی نەوت كاریگەری گەورەی دروستكرد لەسەر گرنگیدان و كێبركێی وڵاتانی شەڕكەر لەسەر نەوت لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەتایبەت ناوچە نەوتییەكانی عێراق، لەم نێوەندەشدا ئەڵمانیا چاوی بڕیبووە كانگاكانی نەوت لە ناوچەكانی كوردستانی عێراق[2]، لەم ڕووەوە «كردەی ماموت[3]» كە بریتی بوو لە دابەزاندنی چوار پەرەشووتوانی ئەڵمانەكان لە باكووری مووسڵ لە ساڵی ١٩٤٣ كاریگەری گەورەی دروستكرد لەسەر ئینگلیزەكان، بەتایبەت دوای ئەوەی ئاگاداربوونەوە لە بەشداریكردنی «رەمزی نافیع»[4] كەسایەتی نیشتمان پەروەری كورد لەو كردەیە، سەرەڕای سەرنەكەوتنی هەوڵەكەش، بەڵام ئینگلیزەكان هەر بە چاوی مەترسیەوە دەیانڕوانیە بەستنی هەر پەیوەندییەكی ئەڵمانیا لەگەڵ كورد[5].

---

(١) حكمت سامي سليمان، نفط العراق، (بغداد- دار الحريه للطباعة- ١٩٧٩)، ص١٥٧.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٤٦.

(٣) سەبارەت بە ووشەی ماموت (Mammoth) لە زمانی ئینگلیزدا بە مانای جۆرە فیلێكی لەناوچوو دێت، لەزمانی كوردیدا بەواتای (فیلە تەن) دێت، هەروەك دیارە لە ناوەكەی كردەكە هێندە بچووك نەبووە. محەمەد گۆران، نەریمان خۆشناو، رەمزی نافیع رۆڵەیەكی هەولێری فیداكاری سەربەخۆیی كوردستان، (هەولێر- ٢٠٠٨)، ل١١٩.

(٤) رەمزی نافع: لە ساڵی ١٩١٧ لە بنەماڵەیەكی خوا پێدراو لە قەڵات لە دایك بووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە قوتابخانەی (ئەربیل ئولا) لە هەولێر تەواو كردووە، لەسەرەتای دامەزراندنی حزبی هیوا لە ساڵی ١٩٣٩ پەیوەندی بە ڕێكخستنەكان دەكات، هەمان ساڵ دەچێتە بەیروتی پایتەختی لوبنان و لە كۆلێژی ئەمریكی پلەی فرێشمان (پیاوی پێگەشتوو) بەدەست دەهێنێت، لەوێ پەیوەندی لەگەڵ تێكۆشەرانی كورد دەبەستێ، پاشان دەچێتە ئەستەمبۆل و لە (رۆبەرت كۆلێژ) دەخوێنێ و پەیوەندی بە هەواڵگری ئەڵمانیا لە ڕێگەی میوللەر دەبەستێ و لە ساڵی ١٩٤٣ كردەی ماموت ئەنجام دەدات و سەركەوتوو نابێت، لە ساڵی ١٩٤٧ كۆچی دوایی دەكات. شوان محەمەد ئەمین تەها خۆشناو، هەولێر لەنێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٦٣ لێكۆڵینەوەیەكە لەبارودۆخی سیاسی، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢)، ل٥٠.

(٥) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص١٧٩. كردەی ماموت لە ساڵی (١٩٤٢- ١٩٤٣) وەك كردەوەیەكی نهێنی لەلایەن دەزگای هەواڵگری ئەڵمانیا پلانی بۆ دارێژرابوو بەتایبەتی

شایانی باسکردنە کەسایەتی ناسراوی هەولێر «رەمزی نافیع ڕەشید ئاغا» ئەندام بوو لە حیزبی هیوا، کە لەپێناو دۆزی ڕەوای میللەتەکەی لەسەر ئاستی تاکە کەسی پردێکی پەیوەندی لەگەڵ ئەڵمانەکان بەست، ئەگەر چی لە کردەی «مامۆت» کۆتایی بە هەوڵەکەی هات و سەرەئەنجام دەستگیر کرا و لەو پێناوەشدا سەری نایەوە، بەڵام لاپەڕەیەکی شکۆدار و پڕشنگداری بۆ مێژووی میللەتەکەی تۆمار کرد[1].

هاوکات لەگەڵ قوولبوونەوەی کێشەکان و دروست بوونی مەترسی لەسەر بەرژەوندییەکانی، باڵیۆزخانەی بەریتانیا لە بەغدا لە ڕێگەی باڵیۆزەکەی «کینهان کورنوالیس» هەوڵەکانی چڕ کردەوە بۆ نێوەندگیری لەنێوان سەرکردایەتی شۆڕش و حکومەتی عێراقی بەمەبەستی کۆتایی هێنان بە جەنگ و دەستپێکردنی دانوستاندنەکان[2].

لەم ڕووەوە «کینهان کورنوالیس» فەرمانیدا بە حکومەتەکەی نوری سەعید کە پێویستە سیاسەتی خۆیان بەرامبەر بە گەلی کورد بگۆڕن و سیاسەتێکی نەرم لەگەڵیان پەیڕەو بکەن و پەرە بە بارودۆخی کارگێڕی و کۆمەڵایەتی ناوچە کوردییەکان بدرێت و چاوپێخشاندنەوەیەك لەسەر داواکارییەکانی سەرکردەی شۆڕش مستەفا بارزانی بکەنەوە[3]، لەهەمان کاتدا داویکردبوو کە دەبێت کێشەکە بە ئاشتیانە چارەسەر بکرێت، چونکە ئاسایشی ناوچەکە تەنها بۆ عێراق گرنگ نیە، بەڵکو

لەلایەن (گۆتفرید و یوهانز میولەر) کەسی سەرەکی و خاوەن بیرۆکەکەبوو، پلانی میولەر هاندانی کورد بووە بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕشێك دژبە ئینگلیز و وەدەرنانیان لەکوردستان، هەروەها بۆ دەست بەسەرداگرتنی نەوتی مووسل و کەرکووك بوو، ئەڵمانیای نازی بۆ دابین کردنی نەوت بۆ بەڕێوەبردنی ئەو هەموو ئالەتی شەڕە هیچی لەدەست نەمابوو لەسەرچاوەی نەوتی جگە لە کێڵگە نەوتییەکانی ڕۆمانیا کەداگیری کردبوون، بەشداربووانی ئەم کردەوەیە جگە لە میولەر خۆی وەکو کۆماندۆ سێ کەسی تر بوون، یەکەمیان فریدریش ولیەم هۆفمان کەسی دووەم ناوی گیۆرگ هاینرش ئادالبێرت لەگەڵ رەمزی نافیع کە خەڵکی کوردستان وەك چاوساغ و وەرگێڕ لەگەڵیان بوو. بۆ زانیاری پتر دەربارەی کردەی مامۆت بگەڕێوە بۆ : گۆتفرید و یوهانز میولەر، لە ڕۆژهەڵاتی گڕ گرتوودا نێردەی بە مەترسی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست ١٩٤٣، وەرگێڕان : بەدران ئەحمەد حەبیب، (هەولێر- ١٩٩٢).

(١) شوان محەمەد ئەمین تەها خۆشناو، بارودۆخی سیاسی هەولێر....، ل٣٥.

(٢) وليد حمدي، المصدر السابق، ص٢٣٩.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٢.

ئارامی هێمنایەتی ناوچەکە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە حکومەتی بەریتانیاوە هەیە[١]، ڕەنگە ئامۆژگارییەکانی باڵیۆزی بەریتانیا بۆ حکومەتی عێراقی لەسەر کردنەوەی کەناڵی گفتوگۆ لەگەڵ سەرکردایەتی کورد و دەربڕینی سۆزداری لەبەرامبەر زوڵم و چەوساندنەوەی پێشوویان دەرهەق بەگەلی کورد لەوە سەرچاوەی گرتبێت کە ناوبراو گەیشتۆتە ئەو بڕوایەی کە ئەم هەنگاوە باشترین ڕێگا چارەیە، لەکاتێکدا حکومەتی عێراقی ناتوانێت لەڕێگای هێزەوە شۆڕش و جووڵانەوەکەی سەرکوت بکات[٢].

بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستیەش گومانی تێدا نیە سیاسەتی حکومەتی عێراقی هەر لەسەرەتاوە ڕوون و ئاشکرابوو لە بەکارهێنانی هێز بۆ بڵاوەپێکردنی ئەم جمووجۆڵە نەتەوایەتییەی کە مستەفا بارزانی و شوێنکەوتووانی دەیانواند، بەڵام بێ ئەنجامی هەڵمەتە یەك لە دوایەکەکانی حکومەتی عێراقی بەدرێژایی سێ مانگ ((لە تشرینی یەکەمەوە تا کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٣)) وایکرد سەرۆك وەزیرانی عێراق «نوری سەعید» بکەوێتە بیری لەکارنانی ئامرازە سیاسی و دبلۆماسیەکان بەمەبەستی سنوور دانان بۆ ئەو ئاڵۆزی و ململانێیەی کە بووەتە هۆکاری ناسەقامگیری سیاسی لەسەردەمی کابینەی حەوتەمیدا[٣].

سەبارەت بە هەوڵەکانی باڵیۆزی ئینگلیز بەهەمان شێوە لە ٢١ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٣ بروسکەیەکی ئاراستەی سەرکردەی شۆڕش «مستەفا بارزانی» کرد تێیدا ئاماژەی بەوە کردبوو کە ڕاپەڕین بووەتە ئاستەنگ لەبەردەم پەیوەندییەکانی ئینگلیز و ئەو هاوکاریانەی کە بەپێی ڕێکەوتنی لاندلەس بۆ سۆڤیەت بەرێدەکرێت[٤]، هاوکات لەم بروسکەیەدا ئاماژە بەوە کرابوو کە پێویستە لەماوەیەکی کورتدا بارزانی و حکومەتی عێراقی پەیمانی ئاشتی مۆر بکەن بە پێچەوانە ئەو شەڕە کە لەدژی عێراق دەستی پێکردووە لەلایەن مەلیکەی بەریتانیا و کۆمەڵگەی نەتەوەکان وەکو شەڕی دژبە ئینگلیز و کۆمەڵگەی نەتەوەکان دەزانێت[٥].

---

(١) حامد محمود عيسى، المصدر السابق، ص١٦٩.

F.O 371/s 35012/ EG499\ 489/93، British Embassy، Baghdad، No; 369، 16-10-1943.

(٢) وليد حمدي، المصدر السابق، ص٢٤٠.

(٣) سعاد رؤوف شير محمد، نوری السعيد و دورة فی السياسة العراقية ١٩٣٢– ١٩٤٥، (بغداد– مكتبة اليقظة العربية- ١٩٨٨)، ص١٨٨.

(٤) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٣. سەبارەت بە ناوەرۆکی بروسکەکەی باڵوێزی بەریتانیا بگەڕێوە بۆ : فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٢٩– ٣٠.

(5) F.O 371/ 4004/ E1143\ 37193، from K.Cornwallis to Eden ، No; 1162، 8-2-1944.

هەرچی بەریتانیا بوو کە خۆی دامەزرێنەری دەوڵەتی عێراق بوو بە زۆریش باشوری کوردستانی پێوەی لکاندبوو لە ساڵی ١٩٢٦وە، بە هەموو شێوەیەك هەوڵیدەدا هێمنی و ئارامی عێراق بپارێزێت بۆ ئەوەی بەرژەوەندییەکانی لەو وڵاتەدا نەکەوێتە مەترسییەوە و لەهەمان کاتیشدا زیاتر سەرقاڵی بەرەکانی جەنگ بێت لە ئەوڕووپا، بۆیە وەك لە نامەکانی نوێنەری سیاسی بەریتانیا لە عێراق بۆ مستەفا بارزانیی ناردووە، دەردەکەوێت کەوا تاکە ئامانجیان پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان بووە لە عێراق و ڕاگرتنی ئاسایشی ئەو وڵاتە بووە، بۆیە وەك لە نامەکەیدا دەردەکەوێت کە بە مستەفا بارزانی ڕاگەیاندووە «تۆ سنووری خۆت بەزاندووە بە هەڵگرتنی چەك لە دژی هێزە عێراقییەکان... بۆیە پێویستە دەست بەجێ جەنگ ڕابگری و داوای لێبوردن لە حکومەتی عێراق بکەیت... ئەگەر وانەکەیت ئەوا بە مانای وەستانە لە دژی بەریتانیا»[1].

هەر لەم بارەیەوە مەسعود بارزانی دەڵێت: «ستراتیژییەتی سیاسەتی بەریتانیا وابوو کەوا کۆتایی بە شۆڕش (شۆڕشی بارزان) بێنێت لەڕێگای بەدیهێنانی هەندێك لە داواکارییەکان (مەبەستی داواکارییەکانی کوردە)، تا جەنگ کۆتایی دێت و سەرنجی دەولیش لەسەر پرسی کورد لادەچێت، ئەوکات بەریتانیا دەتوانێت دەستوەردانی سەربازی بکات لە بەرژەوەندی عێراق بۆ لەناوبردنی بارزانی»[2].

لێرەدا دەتوانین بڵێین کاتێك بەریتانیا هەوڵیداوە ئاشتەوایی و دانوستان لەنێوان بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی و حکومەتی عێراقیدا دروست بکات زیاتر مەبەستی ئەوە بووە ئاسودە بێت لە پارێزراوی بەرژەوەندییەکانی لە عێراق، بۆیە کاتێك هەوڵیداوە کورد و حکومەتی بەغدا دانوستان بکەن، ئەوە لەو کاتەدابووە کەوا لە گەرمەی جەنگی دووەمی جیهانیدابووە و هێشتا یەکلایی نەبۆوە کەوا کام لایەنی جەنگ (ئەڵمانیا و هاوپەیمانەکانی یاخود بەریتانیا و هاوپەیمانەکانی) سەردەکەون، بۆیە بزووتنەوەی کوردی بە بەدیهێنانی بەشێك لە داخوازییەکانی سەرقاڵ کردووە، بەڵام لەدوای ساڵی ١٩٤٤ کاتێك دڵنیابۆوە ئیتر جەنگەکە لە بەرژەوەندی ئەوان کۆتایی دێت، بەریتانیا کەوتە هاندانی حکومەتی عێراقی بۆ لێدان لە بزووتنەوەی کوردی[3]. سەرباری ئەو نامە هەڕەشە ئامێزەی باڵیۆزی بەریتانیا، کەچی هەندێك

---

(١) غانم محمد العفو، عبدالفتاح علی البوتانی، المصدر السابق، ص٧٩.

(٢) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٩.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ص١٧١– ١٧٢ ؛ غانم محمد العفو، عبدالفتاح على البوتاني، المصدر السابق، ص ص٨٠– ٨١ .

وای دەبینن کە شۆڕشی دووەمی بارزان پیلانی ئینگلیزە[١]، سەرەڕای بەشداریکردنی هێزەکانی بەریتانیا بۆ لێدانی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد هاوشانی هێزە عێراقیەکان، لەگەڵ ئەوەشدا هیچ بەڵگەنامەیەك نەدۆزراوەتەوە کە جەخت لەهەر جۆرە پەیوەندییەك بکات لەنێوان بریکاری سوپای بەریتانی و فەرەنسی و ئەڵمانی لەگەڵ سەرکردایەتی کورد، بەڵکو پاڵنەرەکانی ئەم شۆڕشە هەمان هۆکارەکانی ڕاپەڕین و جووڵانەوەکانی پێشووترە کە لە دەرئەنجامی چەوساندنەوەی نەتەوەیی و زەوتکردنی مافەکانی سەریهەڵداوە[٢].

شیاوی باسکردنە مستەفا بارزانی لە ٢٥ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٣ وەڵامی نامەکەی باڵیۆزی بەریتانیای دایەوە، تێیدا ئاماژەی بەوە کردبوو سەبارەت بە ئامۆژگارییەکانی ئەفسەرانی دادوەری ئینگلیز گونجاوە و ئێمە بە بەردەوامی وەریدەگرین و بەگوێی دەکەین، بەڵام مامەڵەی بەرپرسانی عێراقی نادادگەرانەیە و دەرگای هەموو ئومێدێکیان لێ داخستووین، بۆیە ناچاربووین بۆ بەرگری لە خۆمان بزووین، سەبارەت بە لێبووردنەکەی حکومەتی عێراقی بەداخەوە قسەی بێ ناوەرۆکن و هیچ ڕاستگۆی تێدا نیە، چونکە نابێتە کردەوە، ئەوانە دەیانەوێت ئێمە بگرن پێشتر زۆرمان گوێ لێ بوو دەیانووت بڕیاری لێ بووردنمان داوە لەهەمان کات هۆزەکانیان لە دژمان هان دەداو چەکیان بەسەردا دابەش دەکردن هەتا بەرامبەر ئێمە بەکاریان بهێنن هەندێك کەس وەك ئێمە هەست دەکەن حکومەتی عێراقی نیاز پاك نیە.... میجەر ئوستیگ وەك نوێنەری حکومەتی عێراقی بەپشت بەستن بە یاسای حکومەتی بەریتانیایی گەورە لەنێوان من و حکومەتی عێراقی دادوەر بێت، ئەگەر من تاوانبارم قبوڵمە هەتا ئەگەر ئەو بڕیارە لەسێدارەدانیش بێت، ئەگەر میجەر ئوستیگ حوکمیدا من زوڵملێکرام داوا لەخوا و حکومەتی بەریتانیا دەکەم داوا لە حکومەتی عێراقی بکەن بڕیاری لێبوردن و زیندانییەکانی لایەنگرم بەربدات و ڕاگوێزراوان بگەڕێنێتەوە شوێنی خۆیان، ئەگەر ئەوانەیان جێبەجێ کرد ئەوە گوێڕایەلی حکومەت دەکەین[٣].

سەرەڕای زوڵم و چەوساندنەوەکانی حکومەتی عێراقی کەچی سەرکردایەتی کورد خۆی بەدوور نەگرت لە ئاشتەوایی، ئەمەش بەلگەیە لەسەر ئەوەی کە هیچ کات

(١) فاضل البراك، مصطفى البارزاني.....، ص ص١٠٧- ١١٠.

(٢) تلار علی امین، المصدر السابق، ص١٦٤ ؛ امین سامی الغمراوی، قصه الاکراد فی شمال العراق، (القاهره- ١٩٦٧)، ص٢٠٨.

(٣) سەبارەت بەدەقی ناوەرۆکی نامەکەی مستەفا بارزاني بۆ باڵوێزی بەریتانیا لە بەغدا بگەڕێوە بۆ: عوسمان عەلی، کورد لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیدا، وەرگێڕان: کامەران جەمال بابان زادە، (هەولێر- خانەی موکریانی بۆچاپ و بڵاوکردنەوە- ٢٠١٣)، ل٤٠٨.

کورد سەرچاوەی کێشەکان نەبووە لە عێراق، بەڵکو هەمووکات لەهەر دەرفەتێکدا کە هەڵکەوتبێت لەگەڵ پێکەوەژیانی ئاشتی بووە، بەڵام لەبەرامبەردا دەستی خێر و نیەتی ڕاستگۆیانە لەلایەن حکومەتە یەك لەدوایەکەکانی عێراق بەدی نەکراوە، تەنانەت هەموو هەوڵێك دەدەن بۆ ئەوەی کێشەی ڕەوای کورد وەك کێشەیەکی ئاڵۆز و پڕ مەترسی بخەنەڕوو و ڕێگا چارەکان لەبەردەم ئاشتیدا دابخەن[1].

هاوکات بەپێی ڕاپۆرتێك کە لە باڵیۆزخانەی بەریتانیا بۆ وەزارەتی دەرەوە ناردراوە لە ٦ی کانوونی دووەمی ١٩٤٤ تایبەتە بە نامەیەکی مستەفا بارزانی کە ئاراستەی ئەفسەری سیاسی بەریتانی لە یەکەیەکی سەربازی بەریتانیا لە دیانا کردووە و ئاماژەی بەوە داوە کە دوای گەیشتنی نامەکەی «کینهان کورنوالیس» لەلای خۆیەوە شەڕی وەستاندووە لەگەڵ هێزەکانی عێراقی، کەچی هێزەکانی عێراق بەردەوامن لەشەڕ و سوپاش ئامادەکاری کردووە لە ئاکرێ، بۆیە ناچاریان کردووین درێژە بەشەڕ بدەین لەگەڵیاندا[2]، لەبەرامبەردا باڵیۆزی ئینگلیز لە عێراق بۆ ڕێگاگرتن لەو هەنگاوەی هێزەکانی عێراقی داوا لە وەزارەتی ناوخۆی عێراق دەکات ڕێگری بکات لەهەر کردەیەکی لەو جۆرە، کە زیان بە ئاگربەستی نێوان شۆڕشگێڕان و حکومەتی عێراقی بگەیەنێت، لەکاتێکدا هەوڵ و تەقەلاکان هیواییەکی دروست کردووە بۆ گەیشتن بەڕێکەوتن لەگەڵ مستەفا بارزانی سەرکردەی شۆڕش[3]، جگە لەمەش داوای لە دەوڵەتی عێراقی کرد کێشەی کوردی چارەسەر بکات و پەیوەندی لەگەڵ سەرکردایەتی کورد بگرێت[4]، حکومەتی عێراقی بەتایبەتی نوری سەعید باوەڕی کرد کە چارەسەری مەسەلەی بارزان مەحاڵە، هەروەها مستەفا بارزانیش لای خۆیەوە باوەڕی کرد کە ئینگلیز هێزی کاریگەرە لە پشت بڕیاری عێراقی و دەروازەی تری نیە بێجگە لە قبوڵکردنی پێکهاتن لەگەڵ حکومەت[5].

لەو هەلومەرجەدا دوای دەست لە کارکێشانەوەی کابینەی حەوتەمی نوری سەعید لە ١٩ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٣، لە ٢٥ی هەمان مانگ، نوری سەعید کابینەیەکی نوێی پێکهێنا[6]، کە لەم کابینەیەدا سێ وەزیری کوردی تێدابوو «عومەر نەزمی» بۆ وەزارەتی ناوخۆ، «ئەحمەد موختار بابان» بۆ وەزارەتی داد، «ماجید مستەفا»

(١) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص٢٦٤.

(٢) عزيز الحاج، القضيه الكورديه في العراق التاريخ والافاق، (بيروت- المؤسسة العربية للدراسات والنشر- ١٩٩٤)، ص١٠٥ .

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٥٢.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٩.

(٥) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك...، ل٢٧٥.

(٦) ابراهيم محمد العقيدى، المصدر السابق، ص٢٢٢.

وەزیـری بـێ وەزارەت کـە تایبـەت بـوو بۆ چارەسـەری کێشـەی کـورد[١].

ماجیـد مسـتەفا لـەدوای دامەزراندنـی لەو پۆسـتە تازەیـە داوای لە حکومـەت کرد کە سـێ ئەفسـەر لەنـاو ڕیـزەکانی سـوپا بەنـاوی (ئەفسـەرانی پەیوەنـدی) ڕەوانـەی ناوچـەی بـارزان بـکات[٢]، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش هەوڵیـدا لـە پارتـی هیـوا نزیـك بێتـەوە، کـە ئەوان پشـتیوانی شۆڕشـی بارزانیـان دەکـرد، داوای لێکردن سـێ لـە ئەندامانیان بنێرن بـۆ بارزان بـۆ لێکۆڵینـەوە لـە داواکارییەکانـی بارزانی[٣].

لەهەمـان کاتـدا بـە پارتـی هیـوای ڕاگەیانـد لـە پێنـاو قازانجـی کـورد ئـەم پۆسـتەی وەرگرتـووە، مەبەسـتیشـی لـەو خـۆ نزیکردنەوە لـە پارتی هیـوا زیاتر بۆ دوورخسـتنەوەی تۆمەتـی خیانـەت لەخـۆی و لەڕاسـتیدا توانیشـی ئـەم کارە ئەنجـام بـدات[٤]، دیـارە پـارتی هیـوا بـە داواکاریەکانـی ماجیـد مسـتەفا خۆشـحال بـوون، بـۆ ئـەم مەبەسـتە سـێ ئەفسـەریان هەڵبـژارد بەناوەکانـی «ئەمیـن ڕەوانـدزی، عـزەت عەزیـز و سـەید عەزیـز سـەید عەبدوڵـڵا» ناردیانـە لای ماجیـد مسـتەفا، پـاش ئەنجامدانـی گفتوگـۆ هەرسـێکیانی وەك ئەفسـەری پەیونـدی نـاردە مێرگەسـۆر بـۆ گفتوگۆکـردن لەگـەڵ بارزانـی[٥].

دوابـەدوای ئـەو هەنگاوانـە، ماجیـد مسـتەفا سـەردانی «شـێخ ئەحمـەد بارزانی» کرد لـە شـاری حیللـە[٦]، کـە لـەدوای خـۆ دەربازکردنـی مسـتەفا بارزانـی لـە شـاری سـلێمانی بـە فەرمانـی حکومـەت گواسـترابوونەوە بـۆ ئـەو شـارە[٧]، لەمیانـی سـەردانەکەیدا ماجید مسـتەفا داوای لـە شـێخی بـارزان کـرد یەکـێ لـە کوڕەکانـی ڕەوانـەی دەڤـەری بـارزان بـکات بـۆ ئـەوەی داوا لە مسـتەفا بارزانـی بکات شـەڕ ڕابگرێت و هانی بـدات بۆ ئەوەی

---

(١) نجـم سـەنگاوی، کوردسـتان و سـەرکردە.....، ل٤٥٧. سـەبارەت بـە وەزیـرە کـوردەکان، هەریەکـە لـە ئەحمـەد موختـار بابـان و عومـەر نەزمـی پەیوەندیـان بـە جولانـەوەی کـوردەوە نەبـووە، بـەڵام ماجیـد مسـتەفا سیاسـی نـاسراوی کـورد ماوەیەکـی درێـژ هـاوکاری شـێخ مەحمـود بـووە لـە شۆڕشـەکانی، پـاش کوتایـی هاتنـی شۆڕشـەکانی شـێخ مەحمـود ناوبـراو دەچێتـە نـاو دەزگا بەڕێوەبەرایەتییەکانـی عێـراق. نەوشـیروان مسـتەفا ئەمـین، پەنجـەکان یەکـتری....، ل٤٧.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٥.

(٣) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك....، ل٢٧٦.

(٤) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٨.

(٥) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٥.

(٦) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

(٧) عبدالفتـاح عـلى البوتـاني، الحيـاة الحزبيـة....، ص٣٢١ ؛ محمـد صالـح عقـراوي، الكـرد و الدولـة المسـتقلة وفـق المعاهـدات والمواثيـق الدوليـة، (اربيـل- ٢٠٠٥)، ص١٠٤.

گفتوگـۆ لەگـەڵ حکومەت بـکات[١].

شـێخ ئەحمـەد بارزانـی لەسـەرەتادا داواکارییەکـەی دایـە دواوە، بـەڵام لـەدوای هەوڵێکـی زۆری ماجیـد مسـتەفا و تکاکردنـی، شـێخی بـارزان قبوڵـی کـرد کـە «محەمەد خالیـد»ی کـوڕی بنێرێـت[٢]، لەئەنجامـدا لەسـەر داوای (شـێخ ئەحمـەد بارزانـی) محەمـەدی کـوڕی بـەرەو ناوچـەی مێرگەسـۆر بـەڕێ دەکەوێـت، بـەڵام بەر لە گەیشـتنی بـۆ ناوچەکـە ئاگربەسـت لەلایـەن هەنـدێ لـە سـەربازەکان لـە ناوچەکـەدا شـکێندرا و تەقەیـان لـە شۆڕشـگێڕان کـرد و بـوو بەهـۆی شـەهیدبوونی محەمەد کەکشـار کـە یەکێ بـوو لەجـێ بڕواکانـی بارزانـی، دوای ئـەم کردەوەیە مسـتەفا بارزانی فەرمانی کرد دەسـت بەجـێ وەڵامـی ئـەو هێرشـانە بدەنـەوە، لەئەنجامـدا هەمـوو ئەوانـەی ئاگربەسـتەکەیان شـکاندبوو لەناوبـران[٣]، لەپاشـاندا مسـتەفا بارزانـی پێشـوازی لـە (شـێخ محەمـەد)ی بـرازای کـرد، دوای گفتوگۆکـردن لەگـەڵ بـارزانی و گەیاندنـی فەرمـان و ڕێنماییەکانـی باوکـی بـەرەو بەغـداد گەڕایـەوە[٤].

لەپـاش گەڕانـەوەی «شـێخ محەمـەد خالیـد» بـۆ بەغـدا، ماجیـد مسـتەفا بـۆ وتووێـژ کـردن لەگـەڵ مسـتەفا بارزانـی لـە بەغـداوە بـەرەو ناوچـەکانی بـارزان کەوتـەڕێ، کـە لەلایـەن ژمارەیەکـی زۆر لـە ڕۆشـنبیران و ئەندامانـی حـزبی هیـواوە لـە ڕێگـەی هێڵـی ئاسـنی بەغـداوە بـەرەو کەرکـووك بەڕێکـرا، چونکـە لەسـەر ئـەو بڕوایەبـوون کـە بـۆ جێبەجێکـردنی داخـوازی کـوردەکان دەچێتـە بـارزان[٥]، ناوبـراو لـە ٧ی کانوونـی دووەمی ١٩٤٤ گەیشـتە مێرگەسـۆر، لەپاشـاندا لەگونـدی «سـپیندار» چـاوی بە بارزانـی کەوت، کە ئەویـش لـە ڕێـگای ماجیـد مسـتەفا»وە داخوازییەکانی میللەتـی کوردی خسـتە بەرچاوی کاربەدەسـتانی حکومەتـی عێراقـی[٦].

سەبارەت بە داخوازییەکان بریتی بوون لە:

١- ڕێکخسـتنی ویلایەتـی کوردسـتان لـە لیواکانـی هەولێـر، سـلێمانی، کەرکـووك، هەروەهـا قـەزا کوردییـەکانی لیـوای مووسـڵیش وەك دهـۆك، ئاکـرێ، ئامێـدی، زاخـۆ،

(١) نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری....، ل٤٧.

(٢) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە....، ل٤٥٧.

(٣) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٠.

(٤) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە....، ل٤٥٧.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥١.

(٦) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٦.

شـەنگال، شـێخان، قـەزای خانەقـین و مەندەلـی لـە لیـوای دیالـە بگەڕێتـەوە[١].

٢- لـەم ویلایەتـەدا زمـانی كـوردی بـە زمانـی فەرمـی دابنرێـت[٢] و بۆ هـەر وەزارەتێك لـە وەزارەتـەكان كوردێـك وەك بریكاری وەزیـر دابنرێت[٣].

٣- دروسـتكردنی قوتابخانـە و نەخۆشـخانە و كردنـەوەی ڕێگـە و ئاوەدانكردنـەوەی ناوچەكانـی كوردسـتان لەگـەڵ دامەزراندنـی وەزیرێكـی كـورد لـە كابینـەی حكومـەت بەرپـرس بێـت لـە ویلایەتـی كوردسـتان[٤].

٤- هەرێمەكـە لـە ڕووی كەلتـووری و كشـتوكاڵ و كاروبـاری ئابووریـەوە دەبـوو سەربەسـت بێـت، بێجگـە لـە كاروبـاری سـەربازی و دارایـی و پەیوەندییـە دەرەكییـەكان بـە دەسـت بەدەسـەڵاتی مەركەزیـەوە بێـت، دەبـوو دەسـەڵاتی هەرێمـی كوردسـتان سـەربەخۆیی تـەواوی هەبوایـە لـە بەڕێوەبردنـی كاروبارەكانـی هەرێمەكـەدا[٥].

٥- دورخسـتنەوەی هەمـوو ئـەو كاربەدەسـت و فەرمانبەرانەی لە ناوچـە كوردیەكاندا گەندەلـكارن و بـە خراپ بەكارهێنانی دەسـەڵات ناسراون[٦].

٦- گێڕانـەوەی دوورخـراوان و قەرەبووكردنـەوەی زیـان لێكەوتـووان و ئازادكـردنی گیـراوەكان و دەركردنـی بڕیـاری لێبووردنـی گشـتی[٧].

سـەبارەت بـە داخوازییەكانـی سـەركردایەتی كـورد، خـاوەن سـەرچاوەی «الانتفاضات البارزانیـة» دەڵێـت «ئـەو داخوازیانـە بـە ووردەكاری و گشـتگیرییەكەی ڕەنگدانـەوەی ویسـت و ئـارەزووە ڕاستەقینەكانی گەلـی كـورد بـوو لـە بەدەسـت هێنانـی مافـە نەتەوایەتییەكانـی و بەرزكردنـەوەی ئاسـتی ژیـان و فەرهەنـگ و پەرەسـەندنە ئابوورییەكانـی، بەمـەش شۆڕشـی بـارزان لـە چوارچێـوەی ناوچەیـی دەرچـوو بـۆ

---

(١) حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزانی.....، ل٣٠.

(٢) دانـا ئادامـز شـمیدت، سـەفەرێك بـۆ نـاو پیـاوە ئازاكانـی كوردسـتان، وەرگێـڕان: ئەبوبەكـر سـاڵح ئیسـماعیل، (هەولێـر- دەزگای توێژینـەوە و بڵاوكردنـەوەی موكریانـی- ٢٠٠٨)، ل١٨٩.

(٣) ئەحمـەد محەمـەد نـاسر بـاوەر، دۆزی كـورد لـە پەیوەندییەكانـی عێـراق- ئێرانـدا ١٩٣٧-١٩٤٧، (سـلێمانی- سـەنتەری لێكۆڵینـەوەی سـتراتیجیی كوردسـتان- ٢٠١٠)، ل١٥٩.

(٤) كاظـم حبیـب، لمحـات مـن نضـال حركـة التحـرر الوطنـي للشـعب الكـردي في كردسـتان العـراق، (اربیـل- دار ئـاراس للطباعـة والنـشر- ٢٠٠٥)، ص٢٤٠.

(٥) نـادر ئینتیسـار، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٢٤ ؛ عوسـمان عەلـی، چەنـد لێكۆڵینەوەیـەك....، ل٢٧٦.

(٦) حامد محمود عیسی، المصدر السابق، ص١٧٣.

(٧) عوسمان عەلی، چەند لێكۆڵینەوەیەك....، ل٢٧٦.

چوارچێوەیەکی گشتگیر و فرەوان لە کوردستانی عێراق، هەر لەبەر ئەوەشە ئەم شۆڕشە بوو بە سمبۆلێکی زیندوو لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە عێراق»[١].

دوابەدوای ئەوەی ماجید مستەفا سەردانەکەی تەواوکرد و گوێی لە داخوازیەکانی بارزانی گرت، لە ٨ی کانوونی دووەمی ١٩٤٤ گەڕایەوە هەولێر، لەوێش لە شەوی ١١/١٠ کانوونی دووەم نامەیەکی تەلەفۆنی بۆ وەزارەتی ناوخۆی عێراق نارد، تێیدا وای دەرخستبوو کە مستەفا بارزانی بەبێ هیچ مەرجێك خۆی دا بەدەستی حکومەتەوە و ئامادەشە بۆ هەر شوێنێك بچێت کە حکومەت گەرەکییەتی[٢].

شیاوی باسکردنە ماجید مستەفا لە ١٤ی کانوونی دووەمی ١٩٤٤ گەڕایەوە بەغدا، لەویش چاوی کەوت بە باڵیۆزی بەریتانیا، بۆ ئەم مەبەستەش باڵیۆزی بەریتانیا ڕوونی دەکاتەوە لەکاتی گەیشتنەوەی ماجید مستەفا بۆ بەغدا چەندین پێشنیاری هەبووە[٣]، وەك ڕێگادان بە مستەفا بارزانی لەهەر گوندێك کە حکومەت دەست نیشانی دەکات بژێت، هەروەها گێڕانەوەی شێخ ئەحمەدی بارزانی و دوورخراوانی یاوەری بۆ دەڤەری بارزان[٤]، لەگەڵ دیاریکردن و هەڵبژاردنی ئەفسەرانی کورد وەك ئەفسەرانی پەیوەندی بەمەبەستی هێورکردنەوەی دەڤەری بارزان و کێشانەوەی سوپای عێراقی لە ناوچەی مێرگەسۆر و دووبارە دروستکردنەوەی بنکەی پۆلیس لەو ناوچەیە و ڕادەستکردنەوەی چەك لەلایەن شۆڕشگێڕانەوە بۆ حکومەتی عێراقی[٥].

ماجید مستەفا سەبارەت بە سەردانەکەی بۆ کوردستان لە ١٨ی کانوونی دووەمی هەمان ساڵ ڕاپۆرتێکی پێشکەش بە ئەنجوومەنی وەزیرانی عێراق کرد[٦]، تێیدا تیشکی خستبووە سەر هۆکارەکانی کێشەی بارزان و پەرەسەندنەکانی، سەرەتا باس لە هۆکارەکانی خۆ دەربازکردنی بارزانی دەکات لە شاری سلێمانی و دەیبەستێتەوە بە خراپی ڕەوشی ژیانیان و بێ ئومێدبوونیان لە حکومەتی عێراقی کە هیچ لەو بارە قورسەیان ناگۆڕێت و گوێ بە داواکارییەکانیان نادات، هەروەها بێ توانایی دەسەڵاتی سەربازی و ئیداری لە هەولێر و مووسڵ لە بەرانبەر تێگەیشتن لە ڕەهەندەکانی ئەو هەڵوێستە و نووشست هێنانی بەرپرسە کارگێڕییەکان لە چارەسەری ئەو هۆکارانەی

---

(١) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص٧٨.

(٢) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٦.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٥٥.

((4) F.O.371/40041/E2113،1944 from Cornwallis to Eden

عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٧.

(٥) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص ص١٧٣– ١٧٤ .

(٦) حامد محمود عيسى، المصدر السابق، ص١٧٤.

بارزانـی سـوودی لـێ وەرگرتبـوو بـۆ بەهێزکردنـی شۆڕشـەکەی، لەهەمـان کاتیشـدا لـەو مـاوەی جووڵانـەوەی بـارزان دەسـتی پێکـردووە حکومـەت نەیتوانییـوە ناوەندێکـی سـەرکردایەتی یەکگرتـوو پێـك بهێنێـت بـۆ بەرهەڵسـتی، بەڵکـو بۆچوون و ڕێوشـوێنەکان گـەڕەلاوژە بـوون بـۆ سـەرکوتکردنی بزووتنەوەی بـارزان[١].

ماجید مستەفا لە ڕاپۆرتەکەیدا چەند پێشنیارێکی بۆ حکومەت دیاری کرد لەوانە :

١- گەڕانـەوەی شـێخەکانی بـارزان بـۆ ناوچـەکانی خۆیـان، بـە تێڕوانینـی ماجیـد مسـتەفا ئـەم هەنـگاوە لـەدوو لایەنـەوە سـوود بـە حکومـەت دەگەیەنێـت، لەلایـەك گەڕانـەوەی شـێخانی بـارزان بـۆ ناوچەکەیـان بزووتنـەوەی یاخیبـوون بـێ مەبەسـت دەمێنێتـەوە[٢]، لەلایەکـی دیکـەوە لێکـترازان دەخاتـە نێـو ڕیـزی جووڵانـەوەی یاخیبـوان و کاریگـەری دەبێـت لەسـەر سـەرکردایەتی ئـەوان، چونکـە بـە گۆتـەی (ماجید مسـتەفا) تەبایـی لەنێـوان ئـەو سـێ برایـە «مسـتەفا بارزانـی، شـێخ ئەحمـەد و محەمـەد سـەدیق نیـە و بـەردەوام ناکۆکـی لـە بۆچوونیانـدا هەیـە و هەریـەك لـەوان دەیەوێـت بـە تەنها دەسـەڵاتی خـۆی بسـەپێنیت[٣].

دەکرێـت بلێیـن ماجید مسـتەفا لـەو بۆچوونـەوەی بەهەڵەداچـووە، چونکە شـێخانی بـارزان پـەروەردەی خوێندنگایـەك بـوون کـە هـەردەم وانـەی یەکگرتوویـی و گوێڕایەڵـی سـەرووی خۆیـان بـە گوێچکەیـان زرنگاوەتـەوە، بـۆ ئـەم مەبەسـتە شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی هەمیشـە بانگـی یەکێتـی و هـاوکاری دەدا، ئـەوەی دووبـارە دەکـردەوە (یـەك بگـرن و هـاوکاری یەکـتر بکـەن، کـەس پێتـان ناوێـرێ)[٤].

٢- دامەزراندنی کارمەندی شیاو بۆ ناوچەکە و تەرخانکردنی بودجەی پێویست بۆ چاککردنی ڕێگا وێرانبووەکان و دانانی هێلی پەیوەندی (تەلەفۆن)و کردنەوەی ڕێگا بۆ بەستنەوەی بلێ بە ئامێدی و ئاکرێ و دروست کردنی بنکەی سەربازیی بەهێز بە درێژایی ڕێگا هەتا حکومەت زال بێت و ناوچەکە بە شارە گەورەکانەوە ببەسترێتەوە[٥].

٣- دابەشـکردنی ئازووقـە بەخۆرایـی یاخـود بـە نرخێـکی هـەرزان بگاتـە ناوچەکـە، هەروەهـا بانگهێشـتی مسـتەفا بارزانـی بکرێـت بـۆ بەغـدا و لەلایـەن «عەبدولئیـلا»

(١) سـەبارەت بـە ڕاپۆرتەکـەی ماجیـد مسـتەفا دەربـارەی سـەرهەلدانی کێشـەی بـارزان و پەرەسـەندنەکانی بگەڕێـوە بـۆ : عوسـمان عەلـی، چەنـد لێکۆڵینەوەیـەك...، ل ل٢٧٧- ٢٨٣.

(٢) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص ص٢٨٩- ٢٩٠ .

(٣) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك....، ل٢٨١.

(٤) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٧.

(٥) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص٢١٧.

وەسـی عێـراق پیشـوازی لێ بکرێـت، دوای ماوەیەکی کـەم ڕێگای پێ بدرێـت بگەڕێتەوە بـۆ ناوچەکـەی هەتـا گومانـی خەڵکـی ناوچەکـە بسرێتـەوە لـەوەی حکومـەت پابەنـدی بەڵێنەکانـی نابێـت[١].

ئەنجوومـەنی وەزیـرانی عێـراق لـە ٢ی کانـوونی دووەمـی ١٩٤٤ بـە سـەرۆکایەتی «تۆفیـق سـویدی»[٢] جێگری سـەرۆك وەزیـران کۆبوونەوەیەکیـان ئەنجام دا بەمەبەسـتی گفتوگۆکـردن لەسـەر ڕاپۆرتەکانـی هەریەکـە لـە (لێژنـە تایبەتیەکـەی ئەنجوومەنـی وەزیـران و ماجیـد مسـتەفا)[٣]، دوای تاوتوێکردنـی ڕاپۆرتـەکان ئەنجوومەنـی وەزیـران چەنـد بڕیارێکـی دەرکـرد لەوانـە دامەزراندنـی پێکهاتـەی بەڕێوەبەرایەتییەکـی نـوێ لـە قەزاکانی زێبار و ڕەواندز و ئامێدی و لە ناحیەکانی مێرگەسـۆر و شـێروان مەزن و بارزان، لەگـەڵ دامەزراندنـی فەرمانبەرانـی دەسـت پـاك بـۆ ئـەو شـوێنانە و کەڵـك وەرگرتـن لـە ئەفسـەرانی سـوپا وەکـو بریـکار و ئەفسـەرانی پەیوەنـدی[٤]، لەگـەڵ بنیاتنانـی کۆمەڵێـك بنکـەی پۆلیـس لـە ناوچەکانی خەلیفان و دیانە و ڕێـزان و کانی ڕەش، هاوکات چاککردنی ڕێـگاکان بـۆ ئـەوەی بنکـەکان بەیەکـەوە ببەسـتێتەوە[٥]، هەروەهـا جەخـت کردنـەوە لەسـەر دوورخسـتنەوەی دەسـت بەجێـی مسـتەفا بارزانـی لـە بـارزان و ناچارکردنـی بـۆ ئـەوەی لـە «پیـران» نیشـتەجێ بێـت، جگـە لەمـەش گەڕاندنـەوەی شـێخانی بـارزان بـۆ

---

(١) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص٢٩٠.

(٢) تۆفیـق سـویدی نـاوی سـلێمان تۆفیـق کـوڕی یوسـف، ئـەم خانەوادەیـە لـە بەغـدا نـاسراون بـە سـویدی، ناوبـراو لـە سـاڵی ١٨٩٢ لـە گەڕەکـی خـدر ئەلیـاس لەبـەری کـەرخ لەدایـك بـووە، خوێندنـی سـەرەتایی و ئامادەیـی لـە بەغـدا تـەواو کـردووە پاشـان چووەتـە ئیسـتانبۆل بەمەبەسـتی خوێنـدن لـە کۆلێـژی حقوقـی عوسـمانی لـە سـاڵی ١٩١٢ تـەواوی کـردووە، دواتـر دەچێتـە پاریـس بـۆ خوێنـدن لـە کۆلێـژی یاسـا لـە زانکـۆی پاریـس بـۆ مـاوەی سـێ سـاڵ و دوای تەواوکردنـی خوێنـدن دەگەڕێتـەوە ئیسـتانبۆل لـە وەزارەتـی مەعاریـف دادەمەزرێـت وەك سـکرتێر بـۆ هەڵەچنکردنـی فەرهەنگـی فەرەنسـی تورکـی شەمسـەدین سـامی، لـە جەنگـی جیهانـی وەك ئەفسـەر بەشـداری کـردووە، پاشـان وەك قـازی لـە دادگای دێـرزور دەسـت بەکاردەبێـت و لـە سـاڵی ١٩٢١ دەگەڕێتـەوە بـۆ عێـراق وەك ڕاگـری کۆلێـژی یاسـا لـە بەغـدا دەسـت بـەکار دەبێـت، لـە سـاڵی ١٩٢٧ تاکـو ١٩٥٨ چەندیـن پۆسـتی جۆراجـۆری لـە حکومەتـی پاشـایی وەرگرتـووە، لـە١٥ی تشرینـی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٨ لـە بەیـروت کۆچـی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیاتـر بگەڕێـوە بـۆ : توفيـق السـويدي، مذكـراتي نصـف قـرن مـن تاريـخ العـراق والقضيـة العربيـة، (لنـدن- دار الحكمـة- ٢٠١١)، ص ص ١٥، ٢٠- ٢٢.

(٣) عبدالرزاق الحسني، ج٦، المصدر السابق، ص٢٩٢.

(٤) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٠.

(٥) فاخر عالی عبابكر، مێژووی بارزان....، ل١٢٤.

ناوچەکەیان و قبوڵکردنی هاتنی مستەفا بارزانی بۆ بەغداد، ئەمەیان پەیوەست کردبوو بە هەردوو وەزارەتی ناوخۆ و وەزارەتی بێ وەزارەت بۆ دیارکردنی کات و چۆنیەتی جێبەجێ کردنی[١].

جگە لەمانەش حکومەت بڕیاریدا بە دەرکردنی لێبووردنی گشتی بۆ بارزانییەکان، بەڵام ئەم بڕیارە ئەو چەك هەڵگر و کارمەندانەی حکومەت ناگرێتەوە کە چوونەتە پاڵ شۆڕشەکەی بارزان، دیاریکردنی کاتی لێبووردنەکەش پەیوەست دەبێت بە گونجاندنی کاتەکەی بۆ حکومەت، هەروەها ڕادەستکردنەوەی چەك لەلایەن شۆڕشگێڕانەوە یەکێ بوو لە بڕیارەکان، بەشێوەیەك چ ئەو چەکەی کە لەکاتی شەڕەکان دەستیان کەوتووە یاخود پێشتر لایان بووە[٢].

هەر لە کۆبوونەوەکەی ئەنجوومەنی وەزیران، لەسەر داوای ماجید مستەفا بڕیاردرا چەند ئەفسەرێکی کورد کە ئەوسا لە ڕیزی سوپادا بوون دابنرێن بە ئەفسەری پەیوەندی لە ناوچەکانی کوردستاندا[٣]، بۆ ئەم مەبەستەش ژمارەی ئەفسەرەکان بۆ حەوت ئەفسەر زیاد کرا، کە زۆربەیان ئەندامی حزبی هیوا بوون، لەوانە ئەمین ڕەواندزی بۆ بارزان و ڕەواندز، عیزەت عەبدولعەزیز بۆ ناوچەی بلێ و مستەفا خۆشناو بۆ دەڤەری بارزان و میرحاج ئەحمەد بۆ ئاکرێی و سەید عەزیز شەمزینی بۆ مێرگەسۆر و برادۆست و فوئاد عارف بۆ ناوچەی پشدەر و مەجید عەلیش بۆ ئامێدی[٤]، لە دواییدا بەپێی نووسراوی سەرۆکایەتی ئەرکانی سوپا ژمارە ج/١/أ/٥٨ لە ٢٧ی کانوونی دووەمی ١٩٤٤ ئەرکەکەیان پێ سپێردرا[٥].

سەبارەت بە ڕۆڵی ماجید مستەفا و دانوستاندنەکانی لەگەڵ مستەفا بارزانی لەنێو سەرچاوەکاندا بۆچوونی جیاواز دەخرێتە ڕوو، هەندێك لە سەرچاوەکان پێیانوایە ئەو پێشنیارانەی کە ماجید مستەفا خستبوویە ڕوو جیاوازە لەو پێشنیازانەی کە لەگەڵ مستەفا بارزانی لەسەری ڕێککەوتبوون[٥]، لەو بارەیەوە «مەسعود بارزانی» بە سەرسورمانەوە لەبابەت بڕیاری حکومەتی عێراقی دەڵێت» نازانم ماجید مستەفا ئەو بڕیارانەی بە دەستپاکی گەیاندە بارزانی و هیوا یان نا؟ چونکە ئەوە لەگەڵ ئەو خاڵانەی بارزانی کە دابوونی بە ماجید جیاوازبوون»[٦]، هەر بۆیە «عوسمان عەلی»

(١) عبدالرزاق الحسني، ج٦، المصدر السابق، ص٢٩٣.

(٢) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص٧٩.

(٣) نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری....، ل٤٧.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٨؛ کاوس قفطان، المصدرالسابق، ص٨٠.

(٥) هلبین محمد امین المزوري، المصدر السابق، ص١٦٥.

(٦) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٤.

پرسیارەكەی «مەسعود بارزانی» بە گومانێكی ڕاشكاوانە دادەنێت لەسەر ڕاستگۆیی ماجید مستەفای وەزیر، لەڕاستیدا ئەو ڕاپۆرتەی ماجید مستەفا لەسەر بارودۆخی كوردستان بەرزی كردۆتەوە هیچ لە داواكارییەكانی كوردی باس نەكردووە كە بارزانی و حیزبی هیوا خستبووبانە ڕوو[١].

گومانی تێدا نیە ئەم بڕیارانەی حكومەت جێگای ڕەزامەندی گەلی كورد نەبوو، چونكە نەدەگونجا لەگەڵ ویست و داواكارییەكانی، هەروەك لە گۆتەی «مەعروف چیاووك» دەردەكەوێت كە دەڵێت «دەرچوونی بڕیارەكە ئارامی و دڵنیایی لەناو دڵی بارزانییەكان نەهێشتبوو، بەتایبەتی لەناو دڵی كەسانی هێزە چەكدارەكان و فەرمانبەرانی حكومەت، ئەوانەی كە لە جووڵانەوەكەی بارزانیدا بەشداریان كردبوو»[٢].

لەو هەلومەرجەدا بارزانی كاردانەوەی توندی بەرامبەر حكومەت نەنواند، بەڵكو شەڕی ڕاگرت و سەرلەنوێ هاتووچۆ لە ناوچەكە دەستی پێكردە و ژیان گەڕایەوە دۆخی جارانی[٣]، سەبارەت بە هەڵوێستی بارزانی لەبەرامبەر حكومەت «عەزیز حەسەن» دەڵێت «ئەو هەڵوێستەی بارزانی دەگەڕێتەوە بۆ هەست كردن بە پێویستی و دابین كردنی ماوەیەكی ئارامی و پشوودان، بۆ ئەوەی بتوانێت دووبارە هێزەكانی سەر لەنوێ ڕێكبخاتەوە«[٤].

سەرەڕای ئەوەی بڕیارەكانی ئەنجوومەنی وەزیران خواستەكانی كوردی بە تەواوەتی پەسند نەكرد، بەڵام لەگەڵ ئەوەش گەورەترین سەركەوتن بوو لە چەند ڕوویەكەوە بۆ شۆڕش و خودی مستەفا بارزانی، لەلایەك توانا ڕادەبەدەرەكەی مستەفا بارزانی لە هونەری دانوستاندن توانی باوەڕ بە ڕێوی سیاسەتی عێراقی (نوری سەعید) بهێنیت بۆ وەڵامدانەوەی زۆرێك لە داواكارییەكانی گەلی كورد[٥]، هەروەها لەڕووی سەربازییەوە شۆڕشگێڕان توانیان لە زۆربەی شەڕەكان شكست بە حكومەت بهێنن و ناچاری بكەن دان بەوەدابنێت كە لەڕووی سەربازیەوە مەحالە سەركردایەتی كورد ناچار بە ملكەچ بوون بكات[٦]، هەروەها گەڕاندنەوەی شێخ

---

(١) عوسمان عەلی، چەند لێكۆڵینەوەیەك....، ل٢٨٤.

(٢) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧١.

(٣) محمد بریفكانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٣.

(٤) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٥٧.

(٥) عبدالفتاح علي البوتاني، ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية وملهمها، (دهوك- مطبعة جامعة دهوك- ٢٠١٣)، ص١٩.

(٦) موحسین عاتف، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٢٠.

ئەحمـەد بارزانـی و یاوەرانـی بـۆ ناوچەكەیـان سـەركەوتنێكی دیكـەی شـۆڕش بـوو، چونكـە شـێخ ئەحمـەد وەك سـەركردەی ڕۆحـی بارزانییـەكان هێزێكـی گەورەی پاڵپشـتی بوو بـۆ شـۆڕش[١].

هەرچـی لـەڕووی سیاسـیەوەیە، تەنهـا بەقبوڵكردنـی حكومەتـی عێراقـی بـە بنەمـای دانوسـتاندن لەگـەڵ بارزانـی و ناردنی كەسـێك بە پلـەی وەزیر و ئەنجامدانـی كۆبوونەوە لەگەڵیـدا خـۆی لەخۆیـدا سـەركەوتنێكی سیاسـی گـەورە بـوو بـۆ بارزانـی بەتایبەتـی لەو مـاوە هەسـتیارەدا، كـە بەر لەسـاڵێك چەنـد مانگێك بارزانـی لەژێر چاودێری و نیشـتەجێ بوونـی زۆرە ملـێ ژیانـی بەسـەر دەبـرد، ئێسـتاش دانوسـتاندن لەگەڵ حكومـەت ئەنجام دەدات و داواكاری گەلەكـەی پێشـكەش دەكات[٢].

لـەو بارەیـەوە خـاوەن سـەرچاوەی «البارزانیـون» كـە خـۆی یەكـێ بـووە لـەو ئەفسـەرانەی كە بەشـداری شـەڕی كـردووە لەدژی شۆڕشـگێڕان دەڵێت»گومانـی تێدا نیە حكومـەت هەڵەیەكـی گـەورەی كـردووە لـە جێبەجـێ كردنـی داواكارییەكانـی مسـتەفا بارزانـی بـەر لەوەی ئـەو داواكارییەكانی حكومەت جێبەجێ بـكات، هەروەها هەڵەیەكی دیكەشـی كـردووە بـە دانوسـتاندن لەگەڵیـدا لەڕێـگای یەكێـك لـە وەزیرەكانـی، چونكـە ئەنجامدانـی دانوسـتاندن لەگەڵیـدا لـە ئاسـتی بـاڵا دەبێتـە هـۆی دابەزینـی هەیبەتـی حكومـەت... ئەمـەش دان پێدانانـی ڕوونـە بـە سـەركردایەتی بارزانـی، كـە ماوەیەكـی كـورت وەك سـەرۆكی یاخیبـوان دادەنـرا، ئـەم دان پێدانانـە بـە سـەركردایەتی بارزانـی دەبێتـە هەڕەشـە لەسـەر هەژمـوون و هەیبەتـی حكومـەت نـەك تەنهـا لـە دەڤـەری بـارزان بەڵكـو لـە تـەواوی ناوچەكانـی باكـوور»[٣].

حكومەتـی عێراقـی بـۆ پێشـڤەبردنی ئامانـج و مەبەسـتەكانی خـۆی دەسـتی دایـە گۆڕانـكاری لـە كوردسـتان و تاڕادەیـەك دەسـتی بەجێبەجێ كردنی هەندێك لـە خاڵەكانی ئـەم پەیمانـە كردبـوو، سیاسـەتی بەكەرتـی كردنـی تووتـن و ئابلووقـە ئابووریەكانـی سـەر كوردسـتانی هەڵوەشـاندەوە[٤]، هـەر لـەو ڕاسـتایەدا لـە ١٢ی شـوباتی ١٩٤٤ شـێخ ئەحمـەدی بارزانـی و هاوەڵانـی كـە پـاش سـاڵانێكی زۆر ڕاگوێزرابـوون گەڕانـەوە زێـدی خۆیـان، لەكاتـی گەڕانەوەیانـدا لـە گونـدی (سرێشـمە) بوون بـە میوانی «ئەحمەد شـاباز» كـە لـە دۆسـتان و نزیكەكانـی بارزانـی بـوو، هێزێكـی بارزانی بە سـەركردایەتی (ئەسـعەد

---

(١) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص٨٠.

(٢) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص٢٩٤.

(٣) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص٦٠– ٦١.

(٤) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٦.

خۆشـەوی) گەیشـتە گوندەکـە، بـۆ پێشـوازی گـەڕاوەکان و پاراسـتنی ڕێگاکـە[١]، خـودی مسـتەفا بارزانیـش لەگونـدی شـانەدەر چاوەڕێـی بـرا گـەورە و هاوڕێکانی دەکـرد، بەپێی ووتـەی خـۆی ئـەو ڕۆژە خۆشـترین ڕۆژی ژیانی بـووە[٢].

پـاش دە ڕۆژ لـە گەڕانـەوی شـێخ ئەحمـەد، لەسـەر پێشـنیاری ماجیـد مسـتەفا، بارزانـی بـە یـاوەری چەنـد سـەرۆك هۆزێـك بـە ڕێکـەوت بـۆ بەغـدا[٣]، مەبەسـتیش لـەو سـەردانە بـۆ ئـەوە بـوو کـە گومـان نەمێنێـت و متمانـە و بـاوەڕ دروسـت ببێـت لەنێـوان سـەرکردایەتی کـورد و حکومەتـی عێراقـی و ئیمـزا کردنـی پێکهاتنەکـە[٤].

مسـتەفا بارزانـی و شـاندە یاوەرەکـەی سـەرەتا ڕوویکـردە شـاری هەولێـر و شـەو لـە ماڵـی مـەلا فەنـدی مایـەوە کـە لەلایـەن عیزەدیـن مـەلا فەنـدی و پیـاو ماقـولان و جەماوەرێکـی زۆری شـارەکە پێشـوازی لێکـرا[٥]، پاشـان چـاوی کـەوت بـە چەنـد سـەرۆك هۆزێـك لـە هەولێـر و دەورووبـەری، بەڵێنیـان پێـدا ئەگـەر هاتـوو حکومـەت سیسـتی و کەمتەرخەمـی نوانـد لـە جێبەجـێ کردنـی داخوازییەکانـی گەلـی کـورد، ئـەوە دەبنـە پاڵپشـتی شـۆڕش[٦].

دوا بـەدوای سـەردانەکەی بـۆ شـاری هەولێـر، مسـتەفا بارزانـی لـە ڕۆژی دووشـەممە ڕێکەوتـی ٢١ی شـوباتی ١٩٤٤ روویکـردە شـاری مووسـڵ، لـە میوانخانـەی دیجلـە کۆنگرەیەکـی ڕۆژنامەوانـی بەسـت، تێیـدا هـۆکاری سـەردانەکەی بۆ بەغـدا ڕوون کردە و ڕایگەیانـد ((کێشـەی کـورد لـە عێـراق بریتی نیە لە کێشـەی کەسـیەتی و هیوای خواسـت حکومـەت بـە ڕەوایەتـی کێشـەکە یەکلایـی بکاتـەوە))، ڕۆژنامەکانـی مووسـڵ بەتایبـەت ڕۆژنامـەی «نصیـر الحـق» و «فتـی العـراق» وتەکانـی بارزانیـان بڵاوکـردەوە[٧].

شـیاوی باسـکردنە مسـتەفا بارزانـی لەشـوێنی حەوانـەی خـۆی لـە میوانخانـەی دیجلـە چـاوی کـەوت بـە ژمارەیـەك لـە ئەندامانـی لقی مووسـڵی پارتـی هیـوا، لەمیانەی

---

(١) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٥.

(٢) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥١.

(٣) أیـوب بـارزاني، المصـدر السـابق، ص٢١٨ ؛ مکـرم الطالبـانی، المصـدر السـابق، ص٧٧. سـەبارەت بـە شـاندەکەی بـارزاني بـۆ بەغـدا، (فەتـاح ئاغـا) سـەرۆك هـۆزی هەرکـی یـاوەری بـارزاني بـوو لـەو سـەردانەدا. مەعـروف چیـاووك، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٢٥.

(٤) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە....، ل٤٦١.

(٥) عمر محمد محمد کریم، المصدر السابق، ص ص٢٩٥- ٢٩٦ .

(٦) علی عبدالله، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٩.

(٧) عبدالفتاح علی یحیی البوتاني، وثائق عن الحرکه القومیه...، ص٥٣٢.

دیدارەكـەدا بـاس لەچەنـد بابەتێـك كـرا لەوانـە تەنگـژە نێوخۆیەكانـی پارتـی هیـوا، هەروەهـا ئـەو پێشـنیار و داواكارییانـەی كورد كە ڕێكخسـتنەكانی مووسـڵ گەیاندبوویانە بارزانـی لـە بـارەگای سـەركردایەتی لـە «بێسـتری»[1].

ڕۆژی دواتـر لـە ٢٢ی شـوباتی ١٩٤٤ مسـتەفا بارزانـی بە یاوەری شـێخ محەمەد خالید بارزانـی لەگـەڵ هەندێـك لـە سـەرۆك هـۆزەكان بۆ بەغـدا بەڕێكـەوت[2]، كاتێك گەیشـتە بەغـداد لـە میوانخانـەی (شـط العـرب) دادەبەزێـت و پێشـوازیەكی گەرمی لێكـرا لەلایەن وەسـی (عەبدولئیـلا) و باڵیـۆزی بەریتانیـا لـە عێـراق[3]، پاشـان كۆبوونـەوەی ئەنجامـدا لەگـەڵ نـوری سـەعید سـەرۆك وەزیرانـی عێـراق و ئـەو وەزیرانـەی كـە پەیوەندیـدارن و حكومەتیـش گفتیـدا بـۆ جێبەجـێ كردنـی ئـەو خاڵانـەی كە پێكهاتبـوون لەسـەری لەگەڵ ماجیـد مسـتەفا[4]، هـەر ئەمـەش وایكـردووە «كریـس كۆچێـرا» بڵێـت «دیـداری سـەرانی كـورد لـە بەغـدا پـتر لـە دیدارێكی ڕەسـمی دەچێـت تا لـە ڕاگەیاندنـی گوێڕایەڵـی»[5].

بەپێـی سـەرچاوەكان بارزانـی و هاوڕێكانـی بـە جلوبەرگـی پێشـمەرگەوە لـە شـەقامەكانی بەغـدا و لەگـەڵ خۆیانـدا چەكیـان هەڵگرتبـوو، ئەمـەش ڕۆژنامەنووسـانی ڕەگەزپەرسـتی عەرەبـی پەرگیـری تـووڕە كـرد و ئەمەیـان بەكارێـكی مەتـرسی دار لـە قەڵەمـدا، بـەو هۆیەشـەوە بـوو كـە بارزانـی ناچاربـوو مـاوەی دانیشـتنەكەی خـۆی لـە بەغـدا كـورت بكاتـەوە[6]، چونكـە هەندێك لـە نوێنەرانـی ئەنجوومەن بەدوای قسـەكانی ڕۆژنامەكانـەوە پەلكێـش بـوون و بەلێشـاو پرسـیاریان لـە وەزیـری ناوخـۆ دەكـرد[7]، تـا

---

(١) عبدالفتاح علی البوتانی، الحیاه الحزبیه....، ص٣٢٥.

(٢) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٨.

(٣) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص٢١٨.

(٤) نجم سەنگاوی، كوردستان و سەركردە.....، ل٤٦١.

(٥) كریـس كۆچێـرا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٨٧. حكومەتـی عێراقـی لـە كۆبوونـەوەی ٢٥ی كانوونـی دووەمـی ١٩٤٤ لـە دوو بەنـدی بڕیارەكەیـدا جەختـی كردبـووەوە لەسـەر ((دورخسـتنەوەی دەسـت بەجێـی مسـتەفا بـارزاني لەبـارزان و ناچاركردنـی بـۆ ئـەوەی لـە «پیـران» نیشـتەجێ بێـت، جگـە لەمـەش قبولكردنـی هاتنـی مسـتەفا بـارزاني بـۆ بەغـداد بەمەبەسـتی دەربڕینـی گوێڕایەڵـی)) عبدالـرزاق الحسـني، ج٦، المصـدر السـابق، ص٢٩٣. ڕەنگـە ئـەم ووتەیەی كریـس كۆچێرا لـەوە سـەرچاوەی گرتبێـت كـە ئـەم جـۆرە پێشـوازییە شـاهانەی حكومـەت و هەڵسـوكەوتەكانی لەگـەڵ سـەرانی كـورد یـەك ناگرێتـەوە لەگـەڵ بڕیـار و كردارەكانـی.

(٦) وەدیـع جوەیـدە، سـەرچاوەی پێشـوو، ل٤٩٩ ؛ فەرەیـدوون نـووری، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٥٣.

(٧) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٥.

کار گەیشتە ئەوەی خەریك بوو لەسەر فەرمانی وەزارەتی ناوخۆ مستەفا بارزانی و هاوڕێکانی دەستگیر بکرێن[١].

لەو بارەیەوە بەپێی ڕاپۆرتێکی باڵیۆزخانەی بەریتانیا لە بەغدا کە لە نیسانی ١٩٤٤ بۆ وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەی ناردووە، تێدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە سەردانەکەی مستەفا بارزانی بۆ بەغدا هاوکات بوو لەگەڵ ئەو توڕەییەی ناسیۆنالستانی عەرەب بەرامبەر حکومەتی نوری سەعید، ڕۆژنامە عێراقییەکان و هەتا هەندێ لە بەرپرسە بەریتانییەکانیش لە بەغدا نیگەران بوون لەو پێشوازییە گەرمەی لە مستەفا بارزانی کرا، بەشێوەیەك ناسیۆنالستەکان دەیانووت «ئەو مامەڵەیەی لەگەڵ مستەفا بارزانی کرا لە بەغدا هەموو لایەکی حالی کرد، کە مستەفا بارزانی نەهاتووە خۆی بدات بەدەستەوە، بەڵکو وەك فەرماندەیەکی سەرکەوتوو هاتووە، نەتەوەخوازان لە بەغدا بێتاقەت بوون بە بینینی مستەفا بارزانی و هاوەڵەکانیان کە بە بەرگی کوردیەوە لە شەقامەکانی بەغدا دەسووڕێنەوە«[٢].

لەلایەکی دیکەوە ئەم سەردانەی بارزانی بووە مایەی ڕەخنە لەسەر حکومەت، هەندێك لە کاربەدەستانی عێراقی وایان سەیر دەکرد کە ئەو بەڵێنانەی دراون بە بارزانی ڕاستە دەبێتە مایەی ئارامی لە کوردستان، بەڵام ئەم کارە لە ئاستی دەسەڵاتی حکومەتی دابەزاندووە[٣]، بۆیە حکومەتی عێراقی لە ڕێگای بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆپاگەندەکانیەوە بۆ نەرووژاندنی ڕای گشتی وای بڵاو کردەوە کە مستەفا بارزانی هاتووە دەخالەتی بۆ لای وەسی (عەبدولئیلا) هێناوە و ئەویش لێی خۆش بووە[٤].

پاش ئەم جارنامەیە مستەفا بارزانی زیاتر کەوتە گومان و بۆ هەڵسەنگاندنی ئەم بارودۆخەش چەند کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ ئەندامانی هیوا و نیشتمانپەروەرانی کورد سازدا، دواتر وا بەباش زانرا کە بارزانی بەغدا بەجێبهێڵێت و بگەڕێتەوە بارزان[٥].

ئەو خاڵەی شایانی سەرنجە ئەوەیە کە ئامادەبوونی مستەفا بارزانی لە بەغدا و لەو دۆخە ناسکەدا و میوانداریيەتی شایانە و بەشکۆی حکومەت لە بارزانی و هاوڕێکانی، هەروەها دیداری ئەو ڕێبەرە شۆڕشگێڕە لەگەڵ بەرپرسانی سەرەوەی حکومەتی عێراقیدا بەڕاستی نیشاندەری ئەوەبوو کە لەدواین ساڵەکانی شەڕی

---

(١) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٢٠.

(٢) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك....، ل٢٩٢.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٠.

(٤) عبدالرزاق الحسني، ج٦،المصدر السابق، ص٢٩٣.

(٥) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٣.

جیهانی دووەمدا شۆڕشی بارزانی لە بواری ڕامیاری و سەربازییەوە تا ئەو ڕادەیە پەرەی سەندبوو کە بەرپرسانی حکومەت وێڕای ئەوەی بە ووتووێژکردن لەگەڵ بارزانی قایل ببوون و دانیان بەوەدانا کە شۆڕشەکەی ئەو ڕەوا بوو نەك یاخیگەری و ڕێگەری، هەوڵیاندا لەبەرامبەر ئەو هێزە ڕوو لە گەشەسەندنەی ئەو کەسێتیەدا وەکو ڕێبەری ڕاستەقینە و نکووڵی هەڵنەگر، لەڕێگای ڕێکەوتن و وتووێژەوە بچنە پێشەوە، بە پێچەوانەوە ئەگەر بارزانی خاوەن هێز و شکۆ نەدەبوو بەهیچ شێوەیەك حکومەتی عێراق نەیدەتوانی خۆی بەوە قایل بکات میواندارییەکی بەو چەشنە و بە شکۆیەی بۆ ڕێکبخات[١].

(١) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٥٣– ١٥٤.

بەشی چوارەم

تێکچوونەوەی پەیوەندییەکان و هەڵگیرساندنەوەی شۆڕش و دەرئەنجامەکانی

تەوەری یەكەم :

گرژبوونی پەیوەندییەكانی حكومەت و سەركردایەتی شۆڕش

بە گەڕانەوەی بارزانی بۆ ناوچەكەی، دۆخەكە ڕووی لە ئاڵۆزی كرد، هەروەك پێشتر باسمان كرد سەردانەكەی بارزانی بۆ بەغدا بووە مایەی ڕەخنە لەسەر حكومەت هەندێك لەكاربەدەستانی عێراقی وایان سەیر دەكرد كە ئەو بەڵێنانەی دراون بە بارزانی ڕاستە دەبێتە مایەی ئارامی لە كوردستان، بەڵام ئەم كارە لە ئاستی دەسەڵاتی حكومەتی دابەزاندووە[١]، بۆیە لەو هەڵومەرجەدا دیدارێك لەنێوان ماجید مستەفا و نوری سەعید ساز دەبێت، كەتێدا نوری سەعید ئاماژە بەوە دەدات كە حكومەت ناتوانێت دان بنێت بەوەدا كە بارزانی بەناوی سەرجەم كوردەوە قسە دەكات بەڵكو كێشەكەی تەنها كێشەیەكی ناوخۆییە، لەبەر ئەوە حكومەتی عێراقی و بەریتانی خوازیارن دۆخەكە بەم جۆرە نەمێنێتەوە و ڕێگەچارەیەكی بۆ بدۆزرێتەوە[٢].

گومانی تێدا نیە حكومەتی عێراقی و بەریتانی لەسەرەتای ڕاگەیاندنی شۆڕشەوە بە ڕووداوی ناوچەیی ناوی بردووە، ئەوەی پاڵنەری بارزانی بوو بۆ شۆڕش بە «هۆكاری شەخسی ڕووت و بێ دەرامەتی و هەژاری» ناوی بردووە[٣]، هەروەها هەموو هەوڵ و تەقەلایەكیان دەدا كە بارزانی لە كەسانی ڕۆشنبیر پاك بكەنەوە و نیشانی بدەن كە (شۆڕشی دووەمی بارزان) بزووتنەوەیەكی یاخیگەرییە و گەرەكیان بوو بیخەنە ئەو بازنەیەی كە هۆزێكی سەرەڕۆ ئەنجامی داوە[٤].

پەیڕەوكردنی ئەم جۆرە سیاسەتانە لەلایەن حكومەتی عێراقی و بەریتانیا دەرهەق بە شۆڕشی كورد پێشینەی هەیە، هەروەك لە شۆڕشی یەكەمی بارزان (١٩٣١- ١٩٣٢)، لەبەرامبەر ڕێبەری تەكیەی بارزان كەوتنە شەڕی دەروونی و پڕوپاگەندە، ڕایانگەیاند كە (شێخ ئەحمەد) وازی لە ئایینی ئیسلام هێناوە و خەڵك هان دەدات بۆ گاوربوون، بەریتانییەكان دەستێكی باڵایان هەبوو لە بڵاوكردنەوەی ئەم پڕوپاگەندانەدا لە ناو ڕیزەكانی خەڵكدا[٥]، دیارە «كۆلۆنیل لاین» ئەفسەری بەریتانی لەبەشی پەیوەندییەكان

---

(١) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٠.

(٢) عەبدولخالید سابیر كەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٢١.

(٣) عوسمان عەلی، چەند لێكۆڵینەوەیەك...، ل٢٩٧ ؛

Betul sinantorunu، *op.cit*، *p.22.*

(٤) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٤.

(5) *Iraq Administration Reports 1914-1932*، *Vol(10)1931*، *-1932*،*PP.350 -351*؛

ڕۆڵـی سـەرەکی گێـڕاوە لـەو بابەتـە بەتایبـەت لـە کانـوونی یەکەمـی سـاڵی ١٩٣٠ لەنێـو هـۆزەکانی دراوسـێی بـارزان دەسـتیکرد بـە بڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدەی بەربـڵاوەکانی لە دژی تەکیـەی بـارزان و ڕێبەرەکـەی[١].

دەسـەڵاتدارنی عێراقـی بەپاڵپشـتی بەریتانیـا ویسـتیان لـە گرتنەبـەری ئـەو شـێوازە کارکردنـە ڕاسـتی و دروسـتی شۆڕشـە نوێخوازەکـەی کـورد بـزر بکـەن لەبـەردەم ڕای گشـتی و هـەڵ بدۆزنـەوە بۆ کپکـردنی، هەربۆیە دەسـتیانکرد بـە ڕێکخسـتنی پڕۆپاگەندە فراوانەکانیـان دژبـە تەکیـەی بـارزان و لەکەدارکـردنی ڕێـزو پێگـە ئایینیەکەیـان، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش گـەڕان بـەدوای هـۆکارە ناوخۆییـەکان بـۆ لێکترازانـدنی ڕیـزە تۆکمەکـەی شـۆڕش، ئەویـش ورووژانـدنی هـۆزەکان بـوو دژبـە شێخنشـینی بـارزان[٢].

لـەم ڕووەوە هەریەکـە لـە پارتـی شـۆڕش و پارتـی ڕزگاری کـورد ڕۆڵـی سـەرەکیان گێـڕاوە لەبەرپەچدانـەوەی هەمـوو ئـەو تۆمەتانـەی کـە دەخرانـە پـاڵ شۆڕشـی دووەمی بـارزان و سـەرکردەکەی، بـۆ ئـەم مەبەسـتە پارتـی شـۆڕش تـوانی یارمـەتی جووڵانـەوە چەکداریەکـەی سـاڵی (١٩٤٣-١٩٤٥) شـۆڕشی دووەمـی بـارزان بـدات، بـەوەی کـە ئـەو هەڵـە بـە بەریتانیـا و شۆڤێنیسـتەکانی عـەرەب نـەدا کـە تۆمـەتی کۆنەپەرسـتی و دژایەتی کـردن بخنـە پـاڵ جووڵانەوەکـە[٣]، هەروەهـا بەشـێوەیەکی تونـد دژی هەمـوو ئـەو پڕوپاگەندانـە و بۆچوونانـە وەسـتا و کـە لەلایـەن کۆنەپەرسـتانی عـەرەب و داگیرکـەران و ڕژێمـی مەلیکـی ئاراسـتەی ڕاپەڕینەکـە و سـەرکردایەتیەکان کـردووە بـەوەی کـە بزووتنەوەیەکـە دژبـە بەرژەوەنـدی گـەل و کۆنەپەرسـت و دواکەوتـووە[٤].

سـەبارەت بـە هەڵوێسـتی حزبی ڕزگاری لە شـۆڕشی دووەمـی بارزان، بەبـێ هیچ دوو دڵیـەك پشـتگیری خـۆی دەربـڕی بەرامبـەر بـە شۆڕشـەکە دژبـە حکومەتەکانـی عێـراق و بەریتانیـا، یارمەتـی و کۆمەکـی پێشـکەش بـە بزووتنەوەکـە کـرد، هەروەهـا ئـەوکات لەبەرامبـەر زۆرێـك لـە حزبـەکان وەسـتایەوە، کـە هەڵوێسـتی هەڵپەرسـتانەیان بەرامبەر شۆڕشـی دووەمـی بـارزان گرتبـووە بـەر و بـە بزووتنەوەیەکـی کۆنەپەرسـتیان دادەنـا، بـەڵام حزبـی ڕزگاری شۆڕشـەکەی بـە بزاڤێکـی پێشـکەوتنخوازی کـوردی دادەنـا کـە

سەعدی عوسمان، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٨.

(١) حسین مەدەنی، بەرگی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٠.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص١٠٣.

(٣) عەزیـز شـەمزینی، جولانـەوەی ڕزگاریـی نیشـتمانیی کوردسـتان، وەرگێـڕان : فەریـد ئەسەسـەرد، (سـلێمانی- سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی سـتراتیجیی کوردسـتان- ٢٠٠٦)، ل٢٦٩.

(٤) عزیز الحاج، المصدر السابق، ص١٤٢ .

بەهـۆی چەوساندنەوە بەرپابـووە[١].

لەلایەکـی دیکـەوە بەهۆی فـرەوان بوونـی چالاکییەکانی حزبی ڕزگاری و دەسـتکردن بـە بانگەشـەکردن و پەخشـکردنی بڵاوکراوەکانـی بەشـێوەیەکی بەربـڵاو لەنێـو چیـن و توێـژە جیاوازەکانـی کۆمەڵگـەی کوردی، کاریگەری گەورەی دروسـتکرد لەسـەر پەیوەندی کردنـی ژمارەیەکـی زۆر لە ئەفسـەر و سـەربازە کوردەکانی ناو سـوپای عێراقـی، هەروەها چیـن و توێـژە جیاوازەکانـی کۆمەڵگـەی کـوردی بـە شۆڕشـی دووەمـی بـارزان، ئەمـەش بـووە هۆکارێـك بـۆ ئـەوەی دەسـەڵاتدارانی عێراقـی ڕێگـری بکـەن لەناردنی ئەفسـەرانی کـورد بـۆ ئـەو بەرانـەی جەنگ کـە بەرەنـگاری شۆڕشـگێڕان دەبوونـەوە، لەترسـی ئەوەی نـەوەك پەیوەنـدی بـە شـۆڕش و شۆڕشـگێڕانەوە بکەن[٢].

لـەو هەڵومەرجـەدا ماجیـد مسـتەفا لـە ئـازاری ١٩٤٤ بانگهێشـتی سـەرۆك هـۆزەکانی کـوردی کـرد بـۆ کەرکـووك و داواشی لـە (نـوری سـەعید) کـرد کـە بێتـە کۆبوونەوەکـە و گوتـەی خـۆی پێشـکەش بـکات، بـۆ ئـەم مەبەسـتە نـوری سـەعید لـە یانـەی ئەفسـەرانی بـارەگای فیرقـەی دوو لـە کەرکـووك ڕایگەیانـد کە ئـەو لـەو باوەڕەدایە کە پێویسـتە کورد مافەکانـی خۆیـان وەربگـرن لـە چوارچێـوەی عێراقدا[٣].

هەروەهـا لەمیانـەی کۆبوونەوەکـە بـۆ جێبەجـێ کردنـی هەندێـك لـە خواسـتەکانی کـورد ڕەزامەنـدی خـۆی بـۆ پێکهێنانـی لیـوای دهـۆك نیشـاندا، بـەو پێیـەی لیوایەکی نوێ لەیەکـە بەڕێوەبەرایەتیـە کوردییەکانـی لیـوای مووسـڵ کـە بریتیـن لـە قـەزای دهـۆك، زاخـۆ، ئامێـدی، ئاکـرێ، شـەنگال پێکبهێندرێـت و ماجیـد مسـتەفای وەزیـری کوردیـش سەرپشـك بێـت لـەوەی کارمەنـدی کـورد لـەو لیوایـە نوێیـە کوردیـە دابمەزرێنێـت[٤].

لەگـەڵ ئەوەشـدا لەچەنـد خاڵێکی دیکەدا نەرمـی نوانـد وەك دامەزراندنی جێگرێکی کـورد بـۆ بەڕێوەبەرایەتـی گشـتی وەزارەتـی مەعاریـف و باشـترکردنی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتـی لـە ناوچـە کوردییـەکان[٥] و بەخشـینی قـەرزی کشـتوکاڵی و سـەر لەنـوێ

(١) محەمەد فاتح، پەرەسەندنی ژیانی حزبایەتی....، ل١٧٥.

(٢) مێڤـان عـارف عبدالرحمـن بـادی، الحرکـە القومیـە الکوردیـە التحرریـە في کوردسـتان العـراق ١٩٥٨- ١٩٦٣، (اربیـل- مطبعـة وزارە التربیـە- ٢٠٠٥)، ص٣٠.

(٣) ولیـام ایغلـتن الابـن، المصـدر السـابق، ص٩٤ ؛ عوسـمان عەلـی، چەنـد لێکۆڵینەوەیـەك....، ل٢٩٠ ؛ عەلائەدیـن سـەجادی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٧٩.

Karwan Salih Waisy، op.cit، p.١٨.

(٤) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠٠.

(٥) سـتیڤن همسلی لونگریـك، العـراق الحدیـث مـن سـنة ١٩٠٠ الی سـنة ١٩٥٠، ترجمـة: سلیم طـه

پشـکنینێکی خاتردارانـەی تووتنـە هەڵگیـراوەکان کە سـەرچاوەیەکی هەمیشـەیی ناکۆکی نێـوان حکومـەت و تووتنەوانـە کـوردەکان بـوو[١]، لەو بارەیـەوە «کریس کۆچێـرا» پێیوایە نـوری سـەعید کـە وەك بەرگریکارێکـی کـورد خـۆی نیشانداوە ویسـتوویەتی سـوود لـەو حالەتـەدا وەربگرێـت و خەڵکـی نەتەوەیـی میانـڕەو لـە بارزانـی جیـا بکاتـەوە[٢].

بەهـەر حـاڵ نـوری سـەعید لە ڕواڵەتـدا دەیویسـت چەند چاکسـازیەك لە کوردسـتان ئەنجـام بـدات، بـەڵام دروسـت بوونـی بەرەیەکـی ناڕازیـی کـە پێکدەهاتـن لـە هەندێـك وەزیـر و ئەندامانـی پەرلەمانـی عـەرەب کـە وەسـی «عەبدولئیـلا» سـەرکردایەتی دەکـردن، هەوڵەکانیـان چـڕ کـردەوە بـۆ دژایەتـی کردنـی سـەلماندنی مافەکانـی گەلـی کـورد و جێبەجـێ نەکـردن و ڕەتکردنـەوەی داواکاریـەکانی[٣]، بۆ ئەم مەبەسـتەش دەبوایە حکومـەتی نـوری سـەعید لاببرێـت و حکومەتێـکی تـر جێـگای بگرێتـەوە[٤]، بـەو هۆیـەوە وەزارەتـی نـوری سـەعید لـە ٣ی حوزەیرانـی ١٩٤٤ دەسـتی کێشـایەوە و (حەمـدی پاچەچـی)[٥] وەزارەتێکـی نوێـی پێکهێنـا[٦].

دەسـت لەکارکێشـانەوەی نـوری سـەعید و پێکهێنانـی کابینـەی نوێ لەلایـەن حەمدی

التكريتي، الجزء الثاني، (بغداد- ١٩٩٨)، ص٢٩٥.

(١) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٠٠.

(٢) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٨.

(٣) عەزیـز شـەمزینی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل٢٨٥ ؛ صديـق عثـمان محـو، المصـدر السـابق، ص١٧٧. دیـارە شـۆڤێنییەکانی عـەرەب هـەر لـە وەسـی و ژمارەیـەك لـە وەزیـرەکان و ئەندامەکانـی پەرلەمانـی عێراقـی و کەسـانی دیکـەش، پێیـان وابـوو ئـەم هەنگاوانـەی نـوری سـەعید مەترسـی دەخاتـە سـەر یەکپارچەیـی خاکـی عێـراق، ئەمـە وادەکات پێگـەی کـورد بەهێزبێـت و ئەگـەر هـەر داواکارییەکیـان جێبەجـێ بکەیـن لـە داهاتـودا بـەردەوام داخوازییەکانیـان زیاتردەبێـت. عزیـز حسـن عزيـز البـارزاني، المصـدر السـابق، ص١٦٤ ؛ حەسـەن ئەرفـەع، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٨٨.

(٤) سـعاد خيـری، مـن تاريـخ الحركـة الثوريـة المعـاصرة في العـراق ١٩٢٠- ١٩٥٨، الجـزء الاول، (بغـداد- مطبعـة الاديـب البغداديـة- ١٩٧٨)، ص١٧٧.

(٥) حەمـدی عەبدولوەهـاب پاچەچـی لـە شـاری بەغـدا لەدایـك بـووە، کۆلێـژی مافـی تەواوکـردووە لـە ئیسـتانبۆل لـە سـاڵی ١٩٠٩، لـە سـاڵی ١٩١٣ بووەتـە قائیمقامـی شارۆچکەی کازمیـە، بەشـداری شۆڕشـی ١٩٢٠ کـردووە بۆیـە دوورخرایـەوە بـۆ دوورگـەی هینجـام، پاشـان وەزارەتـی بەرگـری وەرگـرت بـە وەکالـەت، لـە سـاڵی ١٩٤١ بـووە وەزیـری کاروبـاری کۆمەڵایەتـی، لـە سـاڵی ١٩٤٤ بـووە سـەرۆك وەزیرانـی عێـراق. حميـد المطبعـي، موسـوعە اعـلام العـراق فـی القـرن العشریـن، (بغـداد- ١٩٨٥)، ص٥٩.

(٦) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٧.

پاچەچـی یـەوە جگـە لـە تاکتیـك و فێڵێکی سیاسـی بەغـدا لـە دژی کورد شـتێکی دیکەی لـێ بـەدی ناکرێـت، چونکـە حەمـدی پاچەچـی لـە یەکـەم هەنـگاوی دوای دەسـت بەکاربوونـی پاپەنـد نەبوونـی کابینەکـەی خـۆی ڕاگەیاند بـەو بەڵێنانەی کە لەسـەردەمی کابینـەی نـوری سـەعید بـە کوردی دابـوو[١].

دوای ئـەوەی نـوری سـەعید لەمیانـی پرۆسـەیەکی لەبێژنگدانـی سیاسـی ناوخـۆدا کە زۆرجار لە عێراقدا ڕوودەدات، خۆی بینیەوە، سـەرەتا نامەی دەسـت لەکارکێشـانەوەکەی ئیمـزا کـرد، بـەدوای ئـەوەدا کابینـەی حکومەتێکی نەتەوەپەرسـت دەسـت بـەکار بوو بە سـەرۆکایەتی حەمـدی پاچەچـی کـە لـە نفـوزی ڕوو بەهەڵکشـاوی مسـتەفا بارزانـی دەترسـا و دانـی بەهیـچ داخوازییەکـی گەلـی کـورد نەهێنـا[٢].

کابینـە نوێیەکـەی پاچەچـی، دوو وەزیـری کـوردی تێدابوو کە بریتی بـوون لە «تۆفیق وەهبـی» بـۆ وەزیـری ئابـووری، «ئەحمـەد موختار بابـان» بـۆ وەزیـری داد[٣]، ناوبراویش لـە یەکـەم هەنـگاوی دوای دەسـت بەکاربوونـی وەك سـەرۆك وەزیـران پاپەندنەبوونـی کابینەکـەی ڕاگەیانـد بـەو بەڵێنانـەی کـە لەسـەردەمی کابینـەی نوری سـەعید بـە کوردی دابوو[٤].

حەمـدی پاچەچـی کۆمەڵێـك هەنـگاوی نـا بـە ئاراسـتەی پێچەوانـەی دانوسـتانەکان و بەڵێنەکانـی حکومەتـی پێشـوو، لەوانـە هەسـتا بـە دوورخسـتنەوەی ماجیـد مسـتەفا لـە وەزارەتەکـەی[٥] کـە لەسـەردەمی کابینـەی نـوری سـەعید بەتایبەتـی وەك هێڵـی پەیوەنـدی نێـوان بزووتنـەوەی بـارزان حکومەتی بەغـدا کاری دەکرد[٦]، هەروەها هەسـتا بـە خانەنشـین کردنـی زۆرێـك لـە فەرمانبـەرە کـوردەکان و دانانی عـەرەب لەشـوێنیاندا، هەروەهـا گۆڕینـی قوتابخانـە و نەخۆشـخانەکانی ناوچەکـە بـۆ بنکـەی سـەربازی[٧]و هێنانـی ژمارەیەکـی زۆرتـری سـەرباز بـۆ ناوچەکانـی دەورووبـەری بـارزان و گرتنەبـەری

(١) واحـد عومــەر محێدیــن، دانوسـتانەکانی بزووتنــەوەی ڕزگاریخــوازی نەتەوەیــی کــورد و حکومەتــەکانی عێــراق ١٩٢١- ١٩٦٨، لێکۆڵینەوەیەکــی مێژوویــی سیاســی، (سـلێمانی- سـەنتەری لێکۆڵینــەوەی ســتراتیجیی کوردســتان- ٢٠٠٦)، ل٦٤.

(٢) دانا ئادامز شمیدت، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٨٩- ١٩٠.

(٣) عبدالرزاق الحسني، ج٦، المصدر السابق، ص٢٠٢.

(٤) واحد عومەر محێدین، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤.

(٥) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٧.

(٦) حەسەن ئەرفەع، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٩.

(٧) م.س لازاریــف، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ل٣٩٠ ؛ پــاول شیســمەن، خۆشــەوی مــەلا ئیبراهیــم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل١٠٧.

ڕێوشوێنی توندی پۆلیسی لە ناوچەکەدا[١].

جگە لەوەی حکومەت هەستا بەدەرکردنی هەموو ئەو ئەفسەرە کوردانەی ناو سوپای عێراق کە بەشدارییان لە شۆڕشی بارزاندا کردبوو فەرمانی گرتنیان بۆ دەرچووبوو[٢]، هەروەها حکومەت داوای لە مستەفا بارزانی دەکرد کەوا پێویستە ئەو ئەفسەرانە ڕادەستی حکومەتی عێراق بکاتەوە کە لەوکاتدا لە دەڤەری بارزان نیشتەجێ ببوون[٣].

لەڕاستیدا ئەم داواکارییەی حکومەت لە مستەفا بارزانی جگە لە فشار و بە دەست خستنی بیانوو بۆ جێبەجێ نەکردنی بەڵێنەکانی کە حکومەتی نوری سەعید بە کوردی دابوو هیچی تری لێ بەدی ناکرێت[٤]، بەڵکو هەڕەشەیەکی ئاشکرای لە کێشەی کورد دەکرد، لە یەکەم هەنگاویشی لەم بارەیەوە گێڕانەوەی ئەفسەرە پەیوەندییەکان بوو بۆ بنکە سەربازییەکانی خۆیان، سەرەڕای هەڵوێستی حکومەتی عێراقیش کەچی سەرکردایەتی کورد هیچ هەنگاوێکی نەرێنی نەهاوێشت، بەڵکو کەوتە هەلسەنگاندنی باردۆخەکە بەتێر و تەسەلی لەگەڵ کاربەدەستانی هیوا، پاشان بڕیار لەسەر ئەوە درا کە عیزەت عەبدولعەزیز، مستەفا خۆشناو و میرحاج ئەحمەد مۆڵەتیان بۆ وەربگیرێت و ئەوانی تر بۆ بنکە سەربازییەکانی خۆیان بگەڕێنەوە[٥].

سەرەڕای ئەوەی حکومەت نیگەران بوو لە پەرەسەندنی دەسەڵاتی مستەفا بارزانی و بەرفراوانبوونی پەیوەندییەکانی، بۆیە هەوڵیدەدا هەرچۆنێك بێت دەسەڵاتی ناوبراو سنووردار بکات[٦]، بۆ ئەم مەبەستە مستەفا ئەلعومەری وەزیری ناوخۆی عێراق لە ١٦ی حوزەیرانی ١٩٤٤ سەردانی کۆرنوالیسی باڵیۆزی بەریتانیا دەکات لە شاری بەغدا و پێی ڕادەگەیەنێت «پێویستە پرسی کورد بە ڕێگای سەربازی چارەسەر بکرێت»[٧].

لەبەرامبەر بۆچوونەکانی وەزیری ناوخۆیی عێراقی، باڵیۆزی بەریتانیا لە عێراق

(١) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٦٦.

(٢) م.س لازاريف، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٣٩٠.

(٣) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٠٤.

(٤) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص١٨١.

(٥) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٤٦– ٤٧ .

(٦) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٥٠٤– ٥٠٥.

(٧) برهان ابابكر ياسين، المصدر السابق، ص١١١.

لەگەڵ گرتنەبەری شێوازی سیاسی بووە لە بڕی بەکارهێنانی ڕێگای سەربازی بۆ پرسی کورد، جەختی لەوەش کردەوە کە پێویستە مستەفا بارزانی لە پرسی کورد دابڕێنرێت، ئەمەش باشترین هەڵبژاردەیە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، لە کۆتاییدا هەردوولایان لەسەر چەند خاڵێك بۆ پرسی کورد ڕێککەوتن لەوانە ڕاستەوخۆ حکومەت سیاسەتی دەست کرانەوە جێبەجێ بکات بەرامبەر بە کورد، هەروەها ئەنجامدانی چەند پرۆژەیەك وەك کردنەوەی قوتابخانە و نەخۆشخانە و... بەخێراترین کات و بەشێوەی کردەیی و دەستکردن بە داڕشتنی بەرنامەیەکی تۆکمەی پرۆپاگەندە بۆ پرۆژەکان لەناو کورددا، لەگەڵ لابردنی بنکەی سەربازی لە گوندی بلێ لە دەڤەری بارزان[1].

مستەفا ئەلعومەری وەزیری ناوخۆی عێراق کە ناوبانگ بوو بە هەڵوێستە سەرسەختەکانی دژبە کورد، ئارەزووی نەدەکرد بە گرتنەبەری هیچ هەنگاوێکی پێویست بۆ جێبەجێ کردنی ئەو خاڵانەی کە بۆ پرسی کورد لەگەڵ باڵیۆزی بەریتانیا لەسەری ڕێککەوتبوون، بەتایبەت سەبارەت بە پرۆژەکان نەبوونی هیچ بەندێکی تایبەت لە بوودجە کردە بەهانە، لەلایەکی دیکەوە کشاندنەوەی هێزەکانیشی لە بلێ بەستەوە بە پێویست بوون بەکات، بەم بیانووە جۆراوجۆرانە توانی خۆی دوور بگرێت لە جێبەجێ کردنی بەندەکانی ڕێکەوتننامەکە[2].

نزیك بوونەوەی داروخانی فاشیزم بووە مایەی چەسپاندنی بزووتنەوەی کوردی و ئەکتیڤ بوونی لە عێراقدا، لەبەرامبەردا بەریتانیا وای دادەنا کە پرسی کورد یەکێکە لەو پرسە گەورانەی کە هەڕەشە لە بەرژەوەندیەکانی دەکات لە عێراق بەتایبەتی و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە گشتی[3].

لەلایەکی دیکەوە لە کوردستانی ڕۆژهەڵات گەورە بەرپرسانی سوپای سۆڤیەت بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی خەریکی هاندانی سەرۆك خێڵە کوردەکان و کۆمەڵەی (ژ. ك) بوون، کە دواتر بوو بە حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کە ئەمەش ناکۆك بوو لەگەڵ بەرژەوەندی بەریتانیا و حکومەتی عێراقی[4]، هەر بۆیە بەریتانیا پێش ئەوەی ئیشەکەیان لەدەست دەربچێت بڕیاریاندا ڕوو بکەنە کێشەی کوردی عێراق و بە فێڵ و درۆ و دەلەسەی هیچ و پووچ بیپووچێننەوە[5]، بۆ ئەم مەبەستەش لەندەن و بەغدا هەموو جۆرە ڕێگایەکیان گرتەبەر بۆ لەناوبردنی

(١) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٦٧.

(٢) برهان ابابكر ياسين، المصدر السابق، ص١١١.

(٣) م.س لازاريف، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٣٩١- ٣٩٢.

(٤) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٤٩- ٥٠.

(٥) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٧.

شۆڕشـەکەی بـارزان کـە مسـتەفا بارزانـی سـەرکردایەتی دەکـرد[١].

دوای ئـەوەی مسـتەفا بـارزانی لەگـەڵ ئەفسـەرە هاوکارەکانـی نیـازی حکومـەت و بەریتانیایـان بـۆ دەرکـەوت، بۆیـە لـە نیـوەی دووەمی سـاڵی ١٩٤٤ گەشـتە سیاسـییەکەی خـۆی دەسـت پێکـرد بـۆ سـەردانی هەموو سـەرانی ئێـل و پیاوە دەسـت ڕۆیشـتووەکانی ((زێبـار، سـورچی، هەرکـی، خۆشـناو، شـەقلاوە، دەشـتی هەولێـر))، هـەر لـەم گەشـتەدا سـەردانی سـەعید قـەزازی موتەسـەریفی هەولێـری کـرد[٢].

حکومەتـی عێراقـی لەبەرامبـەر گەشـتەکەی بارزانـی و چالاکـی ئەفسـەرەکان کەوتـە گومـان، لـەو بارەیـەوە «حەسـەن مسـتەفا» کـە سـەرچاوەکەی پڕاوپـڕ تێڕوانینـی حکومەتـی عێراقیـە بـۆ ڕووداوەکان لەبـارەی گەشـتەکەی بارزانـی و مەبەسـتەکانی دەڵێـت «گەشـتەکەی بـۆ دەرخسـتنی هەژموونـی بـووە لەنێـو هـۆزەکان و بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەنـدە دژبـە حکومـەت، هەروەهـا بەدەسـتهێنانی هاوپەیمانـی نـوێ بۆ شـەڕەکانی داهاتـووی لەگـەڵ حکومـەت»[٣].

لەلایەکـی دیکـەوە وەزیـری ناوخـۆی عێـراق لەکاتـی چاوپێکەوتنەکـەی لەگـەڵ مەعـروف چیـاووك زۆر بەڕاشـکاوانە مەترسـییەکانی خـۆی لـە گەشـتەکەی مسـتەفا بارزانـی لـە ناوچەکـەدا دەخاتـەڕوو، پێیوایـە گەڕانـی مسـتەفا بارزانـی بەناو هـۆزەکان و سـەردانیکردنی سـەرۆکەکانیان زیاتـر مەبەسـتی لـەو کارە هاندانیانـە بـۆ ئـەوەی لـەدژی حکومـەت ڕێککەوتنـی لەگەڵـدا بکـەن[٤].

دەکرێـت بڵێیـن ئـەو کارەی مسـتەفا بارزانـی لەهەسـت کـردن بـە بەرپرسـیارێتی لەبەرامبـەر گەلەکـەی سـەرچاوەی گرتـووە، چونکـە زۆر بـاش گەیشـتبووە ئـەو بڕوایـەی کـە تێڕوانینـی حکومەتـی بەریتانیـا بەرامبـەر بـە کێشـەی کـورد گـۆڕاوە، بەتایبـەت دوای پەرەسـەندنی پێگـەی ڕووسـیا لەنـاو بزووتنـەوەی کـوردی، لەلایەکـی دیکـەوە ئـاگاداری ئامادەسـازییەکانی حکومەتـی عێراقـی بـوو بـۆ سـەپاندنی دووبـارەی هەژموونـی خۆی و بەتایبـەت لەکاتـی پێکهێنانـی کابینەکـەی حەمـدی پاچەچـی و بەرنامـەی حکومەتەکـەی کـە بەهیـچ شـێوەیەك دانـی بەمافـە ڕەواکانـی گەلـی کـورد دانەدەنـا.

جگـە لەمـەش سـەرکردایەتی شـۆڕش لـە هەوڵـێ بەرقەرارکردنـی پەیوەنـدی دابـوو لەگـەڵ کـوردی پارچەکانـی دیکـەدا، بـۆ ئەم مەبەسـتە سـەرکردایەتی شـۆڕش هەوڵەکانی

---

(١) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٩٢.

(٢) نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری....، ل٤٨.

(٣) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص٦٦.

(٤) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨١.

چڕ کردەوە لەناردنی ئەفسەر (عیزەت عەبدولعەزیز) کە ئەفسەریکی کوردی سوپای عێراق وئەندامێکی کارای حزبی هیوا و هاوکاتیش لە دەستەی ئەفسەرانی پەیوەندی نێوان کورد و بەغدا بوو، بۆ سوریا بۆ ئەوەی پەیوەندی لەگەڵ حزبی خۆیبوون و کوردەکانی دیکەی ئەو پارچەیەدا دروست بکات، بۆ ئەوەی هەماهەنگی بکەن لەگەڵ کوردەکانی باشوور و پارچەکانی دیکە تاکو شۆڕشێکی سەرتاسەری بەرپا بکەن[١].

هاوکات سەرکردایەتی شۆڕش بەمە نەوەستا، بەڵکو هەریەکە لە میر حاج ئەحمەد و مستەفا خۆشناو کە دوو ئەفسەری کارای حزبی هیوا بوون هاوکات ڕۆڵی بەرچاویشیان لە شۆڕشی بارزاندا هەبووە، ڕەوانەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرد، بەمەبەستی دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد، کە ئەوکاتە تاکە پارتی گۆڕەپانی خەباتی سیاسی بوو لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا[٢].

لەو بارەیەوە نووسەری کتێبی (جوڵانەوەی نشتیمانی کوردستان) سەبارەت بە سەردانەکەی هەردوو ئەفسەرەکە بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەڵێت: «بەهۆی ئەوەی لەوکاتدا قازی محەمەد ببوو بە سەرۆکی کۆمەلەی (ژ.ك)، گوایە قازی محەمەد لە بزووتنەوەی بارزان دڵنیا نەبووە بۆیە پێی ناخۆش بووە سەردانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیان کردووە و ئامادە نەبوو هیچ جۆرە هاوکارییەکیان پیشکەش بکات»[٣]، بەڵام ئەگەر سەیری بەیاننامەکەی کۆمەڵەی (ژ. ك) بکەین کە بۆ سەرکردایەتی شۆڕشی بارزانیان ناردووە، دەبینین سەرەڕای دەربڕینی هاوسۆزی خۆیان بۆ شۆڕشەکە، داوایان لە سەرانی شۆڕش کردووە کاربکەن بۆ ڕزگارکردنی سەرتاسەری کوردستان[٤]، هەروەها لە ڕۆژنامەی نشتیمانی زمانحاڵی کۆمەڵەدا ئاماژەیان بەوەکردووە، «ئەو شەڕەی سەرۆکی کوردان مستەفا بارزانی هەلیگیرساندووە شۆڕشیکی نەتەوەیی کوردە«[٥].

لیرەدا بۆچوونەکەی عەزیز شەمزینی بەهیچ شێوەیەك یەکناگرێتەوە لەگەڵ بەیاننامەکەی کۆمەڵەی ژێکاف، هەروەها نازانرێت بۆ ئەم بۆچوونەی پشتی بە چ بەڵگەنامەیەکی مێژوویی بەستووە، چونکە لەداهاتوودا ڕووداوەکان ڕاستی

---

(١) ئەحمەد محەمەد ناسر باوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٣.

(٢) عزیز حسن عزیز البارزاني، المصدر السابق، ص١٦٨ ؛ ئەحمەد محەمەد ناسر باوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٤.

(٣) عەزیز شەمزینی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨٦.

(٤) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل٦٣.

(٥) عمر محمد محمد کریم ، المصدر السابق، ص٢٦٩.

پتەوبوونی پەیوەندی نێوان سەرکردایەتی شۆڕش و کۆمەڵەی ژێکاف دەردەخەن، بەتایبەت پاش سەرکوتکردنی شۆڕشی دووەمی بارزان، مستەفا بارزانی هاوەڵەکانی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر چەکدارەوە ڕاستەوخۆ پەنا دەبەنە بەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لەوێشەوە هەوڵەکانیان دەخەنەگەڕ بۆ پاڵپشتی کردن لە کۆماری کوردستان کە دواتر دادەمەزرێت.

کاتێك ئینگلیزەکان هەستیان بەو پەیوەندییەی مستەفا خۆشناو و میرحاج ئەحمەد کرد لەگەڵ کوردانی ڕۆژهەڵات بەئاگاداربوونی سەرکردایەتی شۆڕش، کەوتنە چاودێری کردنی جووڵانەوەی مستەفا بارزانی و چەند جارێکیش ئاگاداریان کردەوە لە خراپی ئەنجامی ئەو پەیوەندییە، لەلای خۆشیەوە حکومەتی عێراقی کەوتە خۆی بۆ گرتنی هەردوو ئەفسەرە کوردەکە[(١)].

لەڕاستیدا بەریتانیەکان توانیان ئەو پەیوەندییەی ئەفسەران بە کوردانی ڕۆژهەڵات کە ئەوکات لەژێر هەژموونی یەکێتی سۆڤیەت بوو بۆ بەرژەوەندی خۆیان و لەدژی شۆڕشی بارزان بیقۆزنەوە، بکەونە بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە گوایە شۆڕشی بارزان بزووتنەوەیەکی کۆنەپارێزی کۆمۆنیستییە بە هاوکاری یەکێتی سۆڤییەت سەریهەڵداوە و ژمارەیەك لە هۆزە کوردییەکان لەدژی شۆڕش هان بدەن[(٢)].

لەو بارەیەوە ئەبولحەسەن تەفرەشیان لە بیرەوەرییەکانیدا باس لە وتەیەکی مستەفا بارزانی دەکات سەبارەت بە سۆڤیەت کە ووتوویەتی «من کۆمۆنیست نیم، حەز بە کۆمۆنیزمیش ناکەم، من دیموکراتخوازم و دڵم هەر ئەوە دەخوازێ کە لەنێو میللەتەکەمدا بە ئاشتی و بەختەوەری و یەکسانی بژیم و ڕۆژێ لە ڕۆژان بتوانم ئاڵای کوردستان لە بستێکی کوردستاندا هەڵبکەم ئیدی ئەو بستە خاکە عێراق یان ئێران یان تورکیا بێ هیچ جیاوازییەکی نیە»[(٣)]. ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستیە حاشا هەڵنەگرەیە کە مستەفا بارزانی خۆی نەبەستۆتەوە بە ئەجێندا و ئایدەلۆژی هیچ بەرەیەك، بەڵکو مەبەستی ئەو تەنها سەربەخۆی کوردستانە. لەڕاستیدا ئەمەش بەڵگەیەکی سەلمێنراوە، کە مستەفا بارزانی دوای خامۆشکردنی شۆڕش لە کوردستانی باشوور دەبێتە یەکێك لە پاڵپشت و کۆڵەکە هەرە بەهێزەکان بۆ پاراستنی کۆماری کوردستان.

---

(١) فەیسەڵ دەباغ ، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٣- ٥٤.

(٢) عەزیز شەمزینی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨٧- ٢٨٨.

(٣) ئەبولحەسەن تەفرەشیان، بارزانییەکان (چەند لاپەرەیەك لە خەباتی سەربازە ونبووەکانی کۆماری دێموکراتیی کوردستان، وەرگێڕان : بەختیار شەمەیی، (هۆڵەندە- بڵاوکراوەکانی فەرهەنگیی کورد- ٢٠٠٤)، ل٢٥.

هـاوكات حكومەتـی عێراقیـش لەڕێـگای ڕاگەیاندنەكانیـەوە دەسـتی كـرد بـە بڵاوكردنـەوەی پرۆپاگەنـدە دژبـە شۆڕشـی دووەمـی بـارزان و سـەركردەكەی، لـەو بارەیـەوە ڕۆژنامـەی تایمـزی بەریتانـی لەسـەر پڕوپاگەندەكانـی حكومەتـی عێراقی دژبە بارزانـی دەنووسـێت «مسـتەفا بارزانـی وەك حاكمی ئـەو هەرێمە هەڵسـوكەوت دەكات، دەسـت وەردەداتـە كاروبـاری هـۆزەكان و ئیـدارە و خـۆراك و قەدەغەكردنـی بەڵێندەران لـە بنیاتنانـی شـەقام و قوتابخانـە و نەخۆشـخانە، كۆمەڵێـك چەكـداری ڕاگرتـووە بـۆ ترسـاندنی ناحەزەكانـی»، دیـارە ئەمـە ڕای فەرمـی حكومەتـی عێراقـی بـووە لـە شـاڵاوی ڕاگەیانـدن بـۆ شـێواندنی ڕاستیەكان، ئەگینا بارزانـی سـوور بـوو لەسـەر داواكاریـی بـۆ دامەزراندنـی شـەقام و قوتابخانـە و نەخۆشـخانە بـۆ ناوچەكـە[١].

مسـتەفا بارزانـی سـەرەڕای هەڵوێسـتەكانی بەغـدا و لەنـدەن، كەچـی لەهەوڵـی دەسـتگرتن دابـوو بەسـەر قەیرانەكـە، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش فەرمانـی كـرد بـە ئەفسـەرە كـوردەكان خۆیـان ڕادەسـتی ئەفسـەرە ڕاوێـژكارە سیاسـییەكانی بەریتانیـا بكـەن، تـا بەئاسـانی بیانگەڕێننـەوە یەكـە سـەربازییەكانی خۆیـان[٢]، كەچی حكومەتـی عێراقی لەو ماوەیـەدا دوو هەنـگاو بـە پێچەوانـەی هەمـوو بەڵێنـەكان دەهاوێژێت، لەوانە ئەفسـەرە كـوردەكان لەنـاو سـوپای عێراقـی دوورخسـتەوە، پاشـان میرحـاج ئەحمـەد دەگرێت و لە ئـۆردوگای (عیـمارە[٣]) زیندانـی دەكات، هەوڵیـش دەدات بـۆ گرتنـی ئەفەسـەرەكانی تـر، بـەڵام پـاش ئـەم ڕووداوە ئەفسـەرەكانی دیكـە خۆیـان گەیانـدە بـارزان[٤].

سـەبارەت بەهەنـگاوی دووەمـی بریتـی بـوو لـە دوورخسـتنەوەی بەهائەدیـن نـوری لـە پۆسـتی موتەسـەریفی شـاری سلێمانی لـە ٥ی ئابـی ١٩٤٤، ئـەم دوورخسـتنەوەیە دەگەڕایـەوە بـۆ چەنـد هۆكارێـك، لەوانـە بەهائەدیـن نـوری جێـگای ڕەزامەنـدی و

(١) عوسمان عەلی، چەند لێكۆڵینەوەیەك....، ل٣٠٢.

(٢) اسـماعیل اردلان، نهێنییەكانـی بـارزان، وەرگێـڕان : معـروف قەرەداغـی، (بەغـدا- چاپخانـەی مەعاریـف- ١٩٥٩)، ل ل٣٩- ٤٠.

(٣) بـە ووتـەی میرحـاج ئەحمـەد زینـدان یاخـود ئـۆردوگای عیـمارە بەتایبـەت بـۆ كەسـانی دژبـە ئینگلیـز دانـراوە، بـارودۆخ و سیسـتەمی ئـەو ئۆردوگایـە زۆر سـەخت و ناخۆشـە، كـە لەلایـەن جەنـەراڵ ویلسـۆن سەرپەرشـتی دەكـرا، كاتێـك میرحـاج لـەوێ دەبێـت، ئـەم گرتووخانەیـە نزیكـەی ١٣٠ زیندانـی تێدابـووە، بەشـێك لـەو بەندیانـە كەسـانێك بوونـە سـەر بـە فاشـیزم، بـەڵام زۆربـەی زیندانیـەكان بریتـی بـوون لـە كۆمەنیسـتەكانی عیـراق یاخـود كـوردە ناسیۆنالیسـتەكان. ڕێبـوار ڕەمـەزان عەبـدوڵا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٥١.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٨١- ١٨٢.

باوەڕی سەرکردایەتی شۆڕش بوو[١]، هەروەها لە ماوەی کارکردنی چەندین پرۆژەی خزمەتگوزاری گشتی پێشکەش بە شارەکە کردبوو، کە وەك دەسکەوتێك سەیر دەکرا و هۆکارەکەشی دەگەڕایەوە بۆ شۆڕشی دووەمی بارزان[٢].

مستەفا بارزانی لەو هەلومەرجە ئاڵۆزەی نێوان سەرکردایەتی شۆڕش و حکومەتی عێراقی، لە ٩ی ئابی ١٩٤٤ نامەیەك ئاراستەی باڵیۆزی بەریتانیا لە عێراق دەکات و داوای لێدەکات ڕۆڵی نێوەندگیری بگێڕێت سەبارەت بە ئەفسەرە کوردەکان و فشار بخاتە سەر حکومەتی عێراقی بۆ ئەوەی داخوازییەکانی گەلی کورد جێبەجێ بکات، لەحاڵەتێکدا ئەم کارە نەکرا، ئەوە کورد بەدەستی خۆی و هێزی چەکەکەی مافەکانی خۆی بەدەست دەهێنێت[٣].

حکومەتی عێراقی جگە لە هەنگاوە نێوخۆییەکانی دژبە شۆڕشی دووەمی بارزان، هەوڵیداوە پرسی کورد لە عێراق بکاتە پرسێکی گشتگیر بۆ ئەوەی لەدژی کورد پاڵپشتی وڵاتانی زلهێز بەدەست بێنێت، لەو بارەیەوە وەزیری دەرەوەی عێراق (ئەرشەد ئەلعومەری) لە ١٤ی ئابی ١٩٤٤ دوای دیدارەکەی لەگەڵ (Loy W.Henderson) باڵیۆزی ئەمریکا لە عێراق، ئاماژەی بەوە کردووە کە پێویستە بارودۆخی کوردستان لە گۆشە و ڕەهەندی نێو دەوڵەتی سەیر بکرێت نەوەك تەنها وەك پرسێکی ناوخۆیی، هەروەها لە ئەگەری دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ کاریگەری دەبێ لەسەر ئاسایش و یەکپارچەیی خاکی عێراق، تورکیا و ئێران[٤].

حکومەتی ئەمریکا بە نیگەرانییەوە سەیری ڕووداوەکانی کوردستانی عێراقی دەکرد، هەربۆیە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا داوا لە نێردەی وڵاتەکەیان دەکات لە عێراق زانیاری ورد لەبارەی شۆڕشی بارزان و هۆکارەکانی پشت سەرهەڵدانی ئەو شۆڕشە کۆبکاتەوە[٥].

دیارە گرنگیدانی ئەمریکا لەو ماوەیەدا بە شۆڕشی دووەمی بارزان پەیوەست بوو بە پەرەسەندنە نێوخۆییەکان عێراق لەهەردوو ئاستی سیاسی و ئابووری،

---

(١) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٦٨.

(٢) اسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص ص٢٠٩- ٢١٠.

(٣) F.O.371/40039 – E5631،9 August 1944، aletter from mulla Mustafa to Cornwallis.
محمد حازم محمد الجبوري، الاحتلال البريطاني الثاني للعراق (دراسة تاريخية في أساليبه و مظاهره)، رسالة ماجستير، كليه التربيه، (جامعه الموصل- ٢٠٠٠)، ص ص ١٧١- ١٧٢.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص٢٣٧.

(٥) صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص١٩٧.

چونکـە خاکـی عێـراق (بـەسرا- بەغـدا- خانەقیـن) وەك ڕێگایـەك بەکاردەهێـنرا لەلایـەن ئەمریـکاوە بـۆ گەیاندنـی هاوکاری سـەربازی بـۆ بەرەکانی شـەڕ لە سـۆڤییەت، لەلایەکی دیکـەوە ئەمریـکا پێویسـتی زۆری بـە نەوتـی عێـراق هەبـوو، چونکە مەترسـی لادروسـت ببـوو لەنەمانـی نەوتـە یەدەگەکـەی بەهـۆی بـەردەوام بەرهەمهێنانـی لـە دەرئەنجامـی بارودۆخـی جەنـگ ، بۆیـە ڕاگرتنـی هێمنـی و ئاسایشـی عێراق بـۆ ئەمریکا گرنـگ بوو بۆ ئـەوەی بەرژەوەندییەکانـی نەکەوێتـە مەترسـییەوە[١].

هـاوکات لەگـەڵ گرژبوونـی پەیوەندییـەکان، مسـتەفا بارزانـی لـە ١٧ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٤٤ یاداشـتێکی دا بـە وەزیـری ناوخـۆ، تێـدا داوایکردبـوو بـە یەکخسـتنی ناوچـە کوردنشـینەکانی کەرکـووك، سـلێمانی، هەولێـر، دهـۆك و خانەقیـن، هەروەهـا دانانـی وەزیرێکـی کـورد لـە وەزارەت کـە بەرپرسـی کوردسـتان بێت و لەهـەر وەزارەتێك جێگرێکـی وەزیـر لـە کورد دابنرێـت، کاروباری ڕۆشـنبیری و ئابووری و کشـتوکاڵ جگە لە کاروبـاری سـوپا و پۆلیـس لـە دەسـەڵاتی ئـەم یەکـە ئیدارییـە دابێـت[٢].

حکومەتـی عێراقـی لەبـڕی بەدەمـەوە هاتنـی داواکارییـەکان بەردەوامیـدا بـەو سیاسـەتانەی کـە دژبـە خواسـتەکانی گەلـی کـورد بـوون، لـەو بارەیـەوە "حەسـەن مسـتەفا" جەخـت لـەوە دەکاتـەوە کـە ئـەو یاداشـتنامەیەی مسـتەفا بارزانی بـۆ وەزیری ناوخـۆ ناردوویەتـی بەهاندانی ئەفسـەرە کـوردەکان بووە، چونکە ئەوان ڕۆڵی سـەرەکیان گێـڕاوە لـە هاندانی سـەرۆك هۆزە کوردییـەکان بۆ داواکردنـی مافەکانیان و پاڵپشـتیکردن لـە مسـتەفا بارزانـی دژبـە حکومەتـی عێراقـی[٣].

لەسـەر پابەنـد نەبـوون و جێبەجـێ نەکردنـی بەڵێنەکانـی حکومەت، مسـتەفا بارزانی لـە ١٦ی تشرینـی دووەمـی ١٩٤٤ لـە دیدارێکدا لە گوندی "سـیدەکان" لەگـەڵ "مالکولم" ئەفسـەری پلـە بـەرزی بەریتانـی لـە عێـراق، پێـی ڕادەگەیەنێـت کـە بـاوەڕ بـە عـەرەب نـاکات دوای ئـەوەی بڕیاری هاندان لە کوردەکان دەدەن بۆ شـەڕ و زۆرداری[٤]، هەروەها مسـتەفا بارزانـی هـەر لـە چاوپێکەوتنەکـەدا جەخـت لـەوە دەکاتـەوە کـە مەبەسـتی عـەرەب ئاشـتی نییـە و بەڵکـو حکومەتـی عێراقـی جیـاوازی دەکات لەنێـوان ناوچـەکان، بەشـێوەیەك یارمەتـی پێشـکەش بـە شـێخە عەرەبـەکان دەکات کەچـی لەبەرامبـەردا ناوچـە کوردییـەکان پشـتگوێ دەخـات، گەلـی کـورد ئارەزووخـوازە بـە ئاشـتی و ئاسـایش لـە ناوچەکـەی بژێـت و شـەڕ نـەکات، بـەڵام ئـەوان ناچـاری دەکـەن، وەڵامـی "مالکـولم"

(١) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ص١٤١- ١٤٢.

(٢) نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری...، ل ل٤٨- ٤٩.

(٣) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص٦٥.

(٤) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٢٣.

لەو دیدارە تەنها بریتی بوو لەوەی كە بەریتانیا ئامادە نییە قوربانی بە پێگەی خۆی بدات لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەپێناو كورد [١].

لەو هەڵومەرجەدا حیزبی هیوا لە ڕیكەوتی ١٠ی شوباتی ١٩٤٥ كۆنفرانسێكی لە ناوەندی حیزب كە لە شاری بەغدا بوو بەست، نامەیەكیان لە ڕێگەی "محەمەد مەحموود قودسی[٢]" نارد بۆ مستەفا بارزانی لە دەڤەری بارزان بۆ یەكخستنی هەوڵەكانیان و دامەزراندنی لێژنەیەكی هاوبەش بۆ سەركردایەتی كردنی شۆڕش[٣]، بەم شێوەیە لە ڕێكەوتی ١٥ی شوباتی ١٩٤٥دا لە گوندی بارزان پاش كۆمەڵێك كۆبوونەوەی چڕ و پڕ بە سەرپەرشتی مستەفا بارزانی و ژمارەیەك لە ئەفسەرە هاوڕێكانی بڕیاردرا لەسەر پێكهێنانی لێژنەیەك[٤] بەناوی (هەیئەتی ئازادی) بە سەرۆكایەتی مستەفا بارزانی[٥]، هەر لە كۆنگرەكەدا بڕیاردرا كەوا بەشێوەیەكی كاتی گوندی بارزان بكرێتە ناوەندی بارەگای سەرەكی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كوردی، كاربكرێت بۆ سەربەخۆیی باشووری كوردستان، هەروەها كورد سیاسەتی خۆی بە هیچ كام لەو بلۆكانەی كە هەن پەیوەست نەكات[٦].

---

(١) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص٣٢٢.

(٢) ناوبراو بە بنەچە خەڵكی شاری سلێمانییە و لە بنەماڵەیەكی ناوداری ئەو شارەیە، بەڵام بەهۆی ئەوەی لە شاری (قودس)ی فەلەستین لەدایكبووە ئەو نازناوەی لێندراوە، لە ساڵی ١٩٤٢ كۆلێژی ئەفسەری لە بەغدا تەواو دەكات و بەشداری كردووە لە شۆڕشی بارزان و پاش لەناوچوونی شۆڕش لەگەڵ مستەفا بارزاني دەچێتە كۆماری كوردستان لە مەهاباد، دوای هەرس هێنانی كۆمار دەگەڕێتەوە عێراق و لەلایەن حكومەتی پادشایەتییەوە بە تۆمەتی خیانەت لە عێراق و بەشداریكردنی لە شۆڕشی بارزاندا لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٤٧ لە سێدارە دەدرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: عەبدولخالید سابیر كەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٧.

(٣) محمد علی سلطانی، اوضاع سیاسی اجتماعی تاریخی ایل بارزان، (تهران- سازمان اسناد و كتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ١٣٨٤هـ. ش)، ص٦٧.

(٤) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٣.

(٥) نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەكان یەكتری....، ل٤٩. ئەفسەرە بەشداربووەكان لە دامەزراندنی لێژنەی ئازادی بریتی بوون لە: (عزەت عەبدولعەزیز خەڵكی ئاكرێ، مستەفا خۆشناو خەڵكی بێتواتە، عەبدولحەمید باقر خانەقین، مەحەمەد مەحمود قودسی سلێمانی، ئەحمەد ئیسماعیل هەولێر، شەوكەت نەعمان ئاكرێ، حیفزوڵڵا ئیسماعیل ئاكرێ). محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص٦٧.

(٦) ئەحمەد محەمەد ناسر باوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٦.

لێژنـەی ئـازادی چەنـد بڕیارێکـی گرنگـی وەك بەرنامـەی سـەرەکی شـۆڕش دەرکـرد لەوانـە یەکخسـتنی هـۆزە کوردییـەکان سـەرەتا لـە دەڤـەری بـارزان و پاشـان هەمـوو ناوچەکانی دیکەی کوردسـتان، هەروەها ڕزگارکردنی کوردسـتانی عێراق لە ڕێگای سیاسـی و ئاشـتی بەپێـی توانـا، لەگـەڵ پەیوەنـدی دروسـتکردن لەگـەڵ حیزبـە ئازادیخـوازەکان[1] و گەیاندنـی داخوازییەکانـی گەلـی کـورد بـە نوێنەرانـی وڵاتانـی بیانـی و خەباتکـردن لـەدژی سیاسـەتی داگیـرکاری و ئیسـتعماری و ڕێکخسـتنی هێـزە چەکدارەکان و کاری ڕاگەیانـدن و بڵاوکردنـەوە[2].

دوابـەدوای پێکهینانـی لێژنەی ئازادی، سـەرۆکی پارتی هیوا لـە ٣٠ی کانوونی دووەمی ١٩٤٥ نامەیـەك بـۆ مسـتەفا بارزانـی دەنێرێـت و تێـدا جەخـت لـەوە دەکاتـەوە کـە هەر بزووتنەوەیەکـی نەتەوایەتـی ئەگـەر دووربینـی و پەیڕەوپرۆگرامێکـی ڕوونـی نەبێـت تووشـی شکسـت دەبێـت، هەروەهـا تیشـك دەخاتـە سـەر ئـەوەی بزووتنەوەکـە بەهێزە و پێویسـتی بـە سـەرکردەیەکی چاونەتـرس و بەتوانایـە لەگـەڵ دوو دەسـتی بەهێـز، دەسـتێکی سـەربازی ئەویتریـان سیاسـی، وە هەوڵبدەیـن کـە هـەردوو ڕێکخراوەکەمـان (پارتـی هیـوا و لێژنـەی ئـازادی) بکەیـن بەیـەك و مەڵبەنـدی سـەرکردایەتی لـە بـارزان بێت[3].

مسـتەفا بارزانـی لە ١٥ی شـوباتی ١٩٤٥ پێشـوازیی لـەو هاودەنگییە کرد و پێشـنیاری کـرد مەڵبەنـدی چالاکییەکانـی پارتـی هیـوا لـە بەغـدا بمێنێتـەوە و لەکاتی دەسـتپێکردنی شـەڕدا مانگرتـن و خۆپێشـاندان دژی حکومـەت سـاز بکـەن، بە پەخشـکردنی بڵاوکراوەی خۆیـان هەواڵـی شـۆڕش بگەیێننـە خەڵکـی عێـراق و شـار و شـارۆچکە و دێهاتەکانـی کوردستان[4].

گومـان لـەوەدا نییـە کـە لـەو ماوەیـەدا حکومەتـی عێـراق جووڵانەوەکانـی بارزانـی و پەیوەندییەکانـی ئەوانیـان لەگـەڵ هیـوا و لایەنگرەکانـی تریـان خسـتبووە ژێـر چاودێرییـەوە، هەروەهـا پارتـی هیـواش بـە وردی لـە جووڵانـەوە سـەربازییەکانی حکومـەت ئاگاداربـوو، بۆیـە لـە سـەرەتای ئـازاری ١٩٤٥ سـەرکردایەتی شۆڕشـی لـەو بارودۆخـە ئـاگادار کـردەوە کـە تیپـی چـواری سـوپای عێـراق گەیشـتۆتە باپشـتیان و مەبەسـتی وایـە لـە ڕۆژی ٥ی ئـازار هێـرش بکاتـە سـەر دەڤـەری بـارزان[5].

---

(١) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص٨٧.

(٢) ئەحمەد محەمەد ناسر باوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٧.

(٣) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل٤٦٩.

(٤) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٥٠- ٥١.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٤.

دوابـەدوای ئـەم ئاگادارکردنەوەیـە، لیژنـەی ئـازادی بە سـەرکردایەتی مسـتەفا بارزانی بەپەلـە کۆبوونەوەیەکیـان ئەنجامـدا و بڕیاریانـدا هێزەکانیـان بۆ سـەر سـێ بـەرە دابەش بکـەن، بـەرەی ڕۆژهـەڵات (مێرگەسـۆر، شـێتنە، برادۆسـت) بـە سـەرکردایەتی (مسـتەفا خۆشـناو و محەمـەد مەحمـوود قودسـی)، بـەرەی ڕۆژئـاوا بـە سـەرکردایەتی (عیـزەت عەبدولعەزیـز و عەبدلحەمیـد باقـر)، هەروەهـا هەرەیـەك لـە (شـێخ سـلێمان و شـێخ عەبدولسـەلام) سـەرکردایەتی بـەرەی ئاکرێیـان دەکـرد[١].

هەروەهـا مسـتەفا بارزانیـش سـەرکردایەتی هەمـوو بەرەکانـی دەکـرد لـە ناوەنـدی سـەرکردایەتیدا کـە لـە گونـدی بـارزان بـوو، بـەڵام هێزەکانی حکومـەت پاشـگەزبوونەوە لـە هێرشـکردنە سـەر بـارزان، پـاش ئـەوەی ئاگادارکرانـەوە کـە کـورد لەلایـەن خۆیـەوە ئامـادەکاری تـەواوی کـردووە[٢]، ئـەم خـۆ ئامادەکردنـەی شۆڕشـگێران بـۆ پارێـزگاری دەرفەتـی لەدەسـتی حکومـەت دەرهێنـا و ناچـاری کـرد پەیوەنـدی بـە شۆڕشـگێڕانەوە بـکات و هـەوڵ بـدات بارەکـە ئـارام بێتـەوە، هەرچەنـدە بەرنامـەی شـۆڕش گرژکردنێکی بـۆ شـەڕ هەڵگیرسـاندن تێـدا نەبـوو، لـەم قۆناغەدا تەنیـا دەیویسـت خۆی قایـم بکات و ڕێ لـە شـاڵاوی کتوپـڕی حکومـەت بگرێـت[٣].

شـیاوی باسـکردنە پـاش ئامادەکارییەکانـی سـەرکردایەتی شـۆڕش، موتەسـەریفی هەولێـر لـە ٢٤ی ئـازاری ١٩٤٥ بروسـکەیەك دەنێرێـت بـۆ مسـتەفا بارزانـی، تێـدا داوای کردبـوو کـە کات و جێگایـەك دیـاری بـکات بـۆ ئـەوەی لەگـەڵ نوێنـەری باڵیۆزخانـەی بەریتانیـا کۆببێتـەوە، بارزانیـش گونـدی "شـاوراو"ی دیاریکـرد بـۆ ئەنجامدانـی ئـەو کۆبوونەوەیـە[٤]، ڕۆژێـك دواتـر بارزانـی چـاوی کـەوت بـە (کاپتن سـتۆکس) یاریـدەدەری ڕاوێـژکاری سیاسـی باڵیـۆزی بەریتانـی لـە عێـراق، ناوبـراو نامـەی باڵیـۆزی بەریتانـی بـۆ بارزانـی هێنابـوو لـەوە دڵنیـای کردبـۆوە کـەوا مەبەسـت لـە بوونـی هێزەکانی عێـراق لە ناوچەکـەدا بـۆ لێدانـی بزووتنـەوەی کـوردی نییـە، بەڵکـو تەنیـا بـۆ ئەنجامدانـی مانـۆڕی سـەربازییە[٥]، هەروەهـا داوای لـە بارزانـی کردبـوو کـەوا پێویسـتە گوێڕایەلـی حکومەتی

(١) اسماعیل اردلان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.

(٢) محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص٨٨.

(٣) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٠.

(٤) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل٤٧٧.

(٥) *F.O 371/ 5340 X/M 00254، No: 129، English original of letter sent by H.N. Ambassdor to mulla Msustapha، 20-3-1945* ؛

کامـەران مەنتـك، کوردسـتان لـە سیاسـەتی هەرێمایەتیـدا ١٩٣٢- ١٩٥٢، (هەولێـر- بلاوکراوەکانـی سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی فیکریـی و ئەدەبـی نما- ٢٠١٠)، ل١١٩.

عێراق بێت[١].

لەوەڵامدا مستەفا بارزانی ڕایگەیاند ئەو ئامادەیە گوێڕایەڵی حکومەتی عێراقی بێت بەو مەرجەی ئەوانیش سەرجەم داواکارییەکانی کورد جێبەجێی بکەن [٢]، هەروەها جەختیشی لەوە کردەوە ئەگەر ئەو مانۆرە سەربازییە هیچ جۆرە ئامانجێکی جیاوازیان نییە ئەوکاتە با لە شوێنێکی تر لە دەرەوەی کوردستان ئەنجام بدرێت، چونکە کوردستان توانای هەڵگرتنی ئەم جۆرە تەتبیقاتانەی نییە[٣].

حکومەتی بەریتانیا لە سەرەتای نیسانی ١٩٤٥ هەستا بە گۆڕینی باڵیۆز کۆرنوالیس و دانانی (ستۆن هیۆت)، ڕاستەوخۆ سیاسەتی پشتیوانی بێ مەرجی حکومەتی بەریتانی بۆ حکومەتی عێراقی دەستی پێکرد بۆ سەرکوتکردنی بزووتنەوەی کوردی هەروەها باڵیۆزی نوێ لە ناوەڕاستی مانگی نیساندا هێڵە گشتییەکانی سیاسەتی بەریتانی لە عێراق خستەڕوو، لەژێر ڕۆشنایی سیاسەتی تازە نابێت پەیوەندی بکرێت بە کەسایەتی و سەرکردە کوردەکانەوە و دەبێت کورد هان بدرێت بەبێ مەرج ملکەچی حکومەتی عێراقی بێت[٤].

هەرچەندە هەندێك لە مێژوونووسان پێیان وایە کەوا بە گۆڕانی باڵیۆز کۆرنوالیس گۆڕان بەسەر سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر بە کورد داهات، چونکە کۆرنوالیس هاوسۆزی پرسی کورد بووە و لەگەڵ پێدانی مافەکانی کورد بووە، کەچی مستەر ستۆن سیاسەتێکی پێچەوانەی ئەوی هەبووە، بەڵام لە ڕاستیدا دەبێت ئەوە بزانین کەوا لە کۆتاییدا هەردووکیان فەرمانبەری بەریتانیا بوونە لە عێراق، هیچ کام لەو دووانەیان نەیانتوانیووە هیچ هەنگاوێك بنێن لە خۆیانەوە کە پێچەوانەی بەرژەوەندی وڵاتەکەیان بێت، کەواتە لەسەردەمی کۆرنوالیس لە عێراق بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا وای دەخواست کە ناوبراو خۆی وا نیشان بدات دۆستی کوردە، بەڵام ئەگەر سەیر بکەین لەسەردەمی ئەویش دا جگە لەچەند کردارێکی سەرەتایی حکومەتی عێراق هیچ کام لەخواستە سەرەکییەکانی کوردی جێبەجێ نەکرد، هەروەها دەبێ وەك کورد ئەوەمان لەبیر بێت کەوا بەریتانیا چەند جارێکی تر هەمان سیاسەتی بەرامبەر بە کورد پەیڕەو کردووە، بەتایبەتی لەکاتی هەوڵەکانی شێخ مەحموود ١٩١٩و پشتگیرییەکانی (مێجەر نۆئێل)[٥] لە پرسی کورد، کە هەندێك لە مێژوونووسان

(١) اسماعیل شكر رسول، المصدر السابق، ص٢٢٥.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٨٠.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٠.

(٤) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك....، ل٢٩٥.

(٥) مێجەر نوئێل: ئەفسەرێکی چالاکی بەریتانی بوو، شارەزای خاکی کوردستان بوو و فارسی

بەهەمان شێوە کەوتوونەتە ژێر هەست و سۆزەوە پێیان وایە دۆستی کورد بووە و لەگەڵ داخوازییەکانی کورد دابووە، بەڵام کاتێك بەریتانیا لە عێراق جێ پێی قایم کرد ناوبراوی لابرد و (مێجەر سۆن)ی لە شوێنی دانا کە دژی هەموو داخوازییەکانی کورد بوو، جگە لەوەی ڕۆڵی سەرەکی بینی لە لکاندنی باشووری کوردستان بە عێراقی تازە دامەزراودا.

لەسەردەمی باڵیۆزی نوێدا، (مێجەر مۆر) نوێنەری باڵیۆزی تازە دەست بەکاربوو لە عێراق لە ٢٥ی نیسانی ١٩٤٥ دەچێتە دەڤەری بارزان بەمەبەستی ئەنجامدانی کۆبوونەوە لەگەڵ شێخ ئەحمەدی بارزانی، لەکاتی دیدارەکەیدا بە شێخ ئەحمەد ڕادەگەیەنێت کە پێویستە "بەبێ مەرج چەکەکانیان دابنێن و فەرمانەکانی حکومەتی عێراقی جێبەجێ بکەن "[1]، بەڵام شێخ ئەحمەد لە وەڵامدا پێی ڕاگەیاندبوو "کەوا بەشێکی زۆر لە هۆزەکانی ناوچەکانی دەورووبەریان کە چەکدارن، پێویستە سەرەتا لەوان دەست پێبکەن دواتر ئێمە ئامادە دەبین چەك دابنێین"[2].

قسەکانی(مێجەر مۆر) جارێکی تر نا ئومێدی دروست کرد بۆ چارەسەرکردنی ئاشتیانەی کێشەی کورد، لەگەڵ ئەوەش کاتێك گەڕایەوە بۆ هەولێر گفتی دا بەناوی حکومەتەکەیەوە کە هەموو هەوڵێك دەدرێت لەگەڵ حکومەتی عێراقی بۆ جێبەجێ کردنی پێکهاتنەکەی ساڵی ١٩٤٣، هەروەها داواشی کرد ئەفسەرەکانی ناو شۆڕش بگەڕێنەوە بۆ بەغدا بۆ ئەوەی حکومەت دڵنیابێت و گومانیان نەمێنێت[3].

لێژنەی ئازادی لەسەر گفتەکانی (مێجەر مۆر) سەبارەت بە گەڕانەوەی

بەباشی دەزانی، لەسەرەتادا لەناو خێلی بەختیاری کاری دەکرد لە ساڵەکانی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی نوئێل توانی بچێتە ناو کۆمەڵگەی کوردەوە و پەیوەندی پتەو لەگەڵ سەرۆك خێل و کار بەدەستانی کوردستاندا ببەستێت و کوردیەکی پوخت فێر ببوو، لەناوەڕاستی تشرینی دووەمی ١٩١٨وەکو حاکمی سیاسی لە کەرکووك دامەزرا، دواتر وەك ڕاوێژکار لەگەڵ شێخ مەحموود کاری کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: مێجەر نوئێل، یادداشتەکانی مێجەر نوئێل لە کوردستان، وەرگێڕان: حسێن ئەحمەد جاف، حسێن عوسمان نیرکسە جاری، (بەغدا- ١٩٨٤)، ل٧٨ ؛ سەلام ناوخۆش، شێخ مەحموود و سێ ئەفسەرەکەی داگیرکەران، چ١، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠١٠)، ل٣٢.

(١) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧ ؛ عمار یوسف عبداللە عوید العکیدی، السیاسة البریطانیة تجاه عشائر العراق ١٩١٤-١٩٤٥، اطروحة دکتورا، کلیە التربیە، (جامعة الموصل- ٢٠٠٢)، ص٣٤٩.

(٢) عمر محمد محمد کریم، المصدر السابق، ص٣٢٦.

(٣) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل٤٧٧.

ئەفسەرانی کورد بۆ بەغدا، لە ٣٠ی نیسانی ١٩٤٥ کۆبوونەوەیەکی ئەنجام دا، کە تێیدا بڕیاردرا لەسەر گەڕانەوەی ئەفسەرە کوردەکان بۆ بنکە سەربازییەکانی خۆیان، جگە لە (میرحاج ئەحمەد و مستەفا خۆشناو) کە دادگایان لەسەر بوو بەهۆی چوونیان بۆ مەهاباد[١]، هەر بە گەیشتنی ئەفسەرە کوردەکان بۆ بەغدا یەکسەر دەدرێنە دادگەیەکی سەربازی کە ئەمیش خۆی لەخۆیدا نیاز خراپی حکومەتی دەنواند بەرامبەر بە ئەفسەرە کوردەکان، بۆیە لەیەکەم هەڵدا خۆیان دەگەیەننە بارزان[٢].

مستەفا بارزانی پاش ئەوەی بێ ئومێد بوو لە چارەسەرکردنی ئاشتیانەی پرسی کورد لەگەڵ بەغدا لەلایەك و بەدەستهێنانی پشتیوانی بەریتانیاش لەلایەکی دیکەوە، بۆیە لە ٧ی ئایاری ١٩٤٥ هەریەك لە (میرحاج ئەحمەد، مستەفا خۆشناو و مامەند کریستیان) دەنێرێتە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ دروستکردنی پەیوەندی لەنێوان بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی و یەکێتی سۆڤیەت[٣].

دوای چەند دانیشتنێکی نێوان نوێنەرانی کورد و نوێنەرانی سیاسی و سەربازی سۆڤییەت لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، سۆڤییەتییەکان ئامادەیی خۆیان دەربڕیوە کەوا هاوکاری بزووتنەوەی کوردی بکەن لە باشووری کوردستاندا[٤]، پاشان ئەو ڕێکەوتنە دەبێتە دەرفەت بۆ ئەوەی مستەفا بارزانی چاوی بکەوێت بە فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەناوی (سیماندۆڤ)[٥].

گومان لەوەدا نییە یەکێك لەو هۆکارانەی کە بەریتانیای لە داهاتووی شۆڕشی بارزانی ترساندبوو ئەو ئەگەرە بوو، چونکە ئینگلیزەکان پێیانوابوو دروست بوونی ئەو پەیوەندییە لەگەڵ حکومەتە سۆسیالیستەکەی سۆڤیەتدا، دەڤەرە نەوتییەکەی کەرکووك کە ئینگلیز وەك سەرچاوەیەکی گرنگ سەیری دەکرد لەکاتی سەرکەوتنی کورد دەچووە ژێر دەسەڵاتە ئۆتۆنۆمییەکەیانەوە، ئەمەش ڕاستەوخۆ بەرژەوەندییەکانی بەریتانیای لە دواڕۆژدا ڕووبەڕووی مەترسیەکی حەتمی دەکردەوە[٦].

---

(١) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل٧١.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٨.

(٣) واحد عومەر محێدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٦٥- ٦٦.

(٤) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل٥١.

(٥) لەو بارەیەوە «عوسمان عەلی» پێیوایە ئەم چاوپێکەوتنەی مستەفا بارزاني بە جەنەرال سیماندۆڤ بۆ مسۆگەرکردنی دالّدەیەکی ئەمین بۆ ئەوکاتەی هێزەکانی ناچاری پاشەکشە دەبن. عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك....، ل٣٠١.

(٦) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٨.

سەرەڕای مەترسییەکانی بەریتانیا کەچی سۆڤیەتییەکان گومانیان لە کوردەکانی باشوور هەبووە بەتایبەتی ئەوانەی لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی بەریتانیاوە دەچوونە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەت، بۆیە ئامادەنەبوونە بە تەواوەتی هاوکاریان پێشکەش بکەن[١]، ئەگەر لەکاتێکدا سۆڤیەتییەکان هەر بەڵێنێکیان بە مستەفا بارزانی و نوێنەرەکانیشی دابێت تەنیا بۆ بەکارهێنانی کارتی کورد بووە لە بەرژەوەندی خۆیان لە چوارچێوەی ئەو ململانێیە ئایدۆلۆژییەی نێوان بلۆکی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا کە هەبووە، چونکە هەوڵەکانی کورد بۆ وەدەستهێنانی پاڵپشتی سۆڤیەت و بەڵێنەکانی سۆڤیەت خۆشی کە بە مستەفا بارزانی و نوێنەرەکانیشی دابوو هیچ بەرهەمێکیان لێ شین نەبووە[٢].

هەرچەندە ڕووسەکان لە ڕواڵەتدا خۆیان بەدۆست و پشتیوانی کورد نیشان دەدا، بەڵام لە بنەڕەتدا ئەوان کۆسپی ڕاستەقینەی بەردەم گەشەسەندنی بزووتنەوەی کوردی بوون، بە جۆرێك نەیاندەویست بزووتنەوەی کوردی لەو ئاستەی هەیە زیاتر پەرە بستێنێت"[٣]، هەر بۆیە مێژوونووسێك دەڵێت "جێی سەرنجە کە کورد بە درێژایی مێژوو بە دەگمەن خێری لە ڕووسەکان دیوە، چونکە کورد زۆرجار پەیوەندی پێوە کردوون و داوای کۆمەك و یارمەتی لێکردوون کەچی هەڵوێستی ڕووسەکان هەموو جار نێگەتیڤانە بووە[٤].

دیارە ئەم هەوڵەی بارزانی لە دەرئەنجامی ئەوە بووە کە هیچ چاوەڕوانییەك لە حکومەتی عێراقی نەدەکرا بۆ قبوڵکردنی داخوازییەکانی گەلی کورد، سەرەڕای ئەوەش مستەفا بارزانی هەموو ڕێگاکانی ئاشتی لەگەڵ حکومەت تاقیکردەوە، بەڵام دەرکەوت ئەم پەیوەندی و دیدارانە هیچ بەرەوپێشچوونێکی ئەرێنی بەدەست نەهێنا، بەڵکو هەندێك لەو دیدار و کۆبوونەوانە ئاڵۆزییەکانی زیاتر کرد[٥].

لەو بارەیەوە لە ١٧ی حوزەیرانی ١٩٤٥ سەعید قەزار موتەسەریفی هەولێر بە یاوەری کاپتن جاکسن جێگری ڕاوێژکاری سیاسی کەرکووك داوایانکرد دیدارێك لەگەڵ مستەفا بارزانی ساز بدەن لە مێرگەسۆر، بۆ ئەم مەبەستە لە ٢٠ی هەمان مانگ

(١) ئەحمەد محەمەد ناسر باوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٠.

(٢) واحد عومەر محێدین، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٦.

(٣) کامەران مەنتك، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٢٢- ١٢٣.

(٤) عەبدوڵا عەلیاوەیی، کوردستان لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانی دا (لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا جەنگی یەکەمی جیهان)، (خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر- ٢٠٠٤)، ل ١٧٣.

(٥) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٨٤.

کۆبوونەوەکـە ئەنجـام درا[١]، بـەڵام وتووێژەکان ئاڵـۆزی تێکەوت، بەتایبـەت دوای ئەوەی موتەسـەریفی هەولێـر سـەرکۆنەی مسـتەفا بارزانـی کـرد، بـەوەی پەیوەندی بـە نوێنەری ڕووسـیا کـردووە و ئەمەشـی بـە ناشایسـتە داوەتە قەڵـەم[٢].

لـە وەڵامـدا بارزانـی بـە سـەعید قـەزار دەڵێـت "ئێـوە ناپاکیتـان لەگـەڵ بەڵێـن و پەیمانەکانتـان کـرد، هەمـوودەرگاکانتـان داخسـت، دەرگەیـەك نەمایـەوە لێـی نـەدەم، بەمەبەسـتی چـارەی کێشـەی کـورد، مـن لـە هەڕەشـەی ئاغاکانتان نەترسـام، ئیـدی چۆن لـە هەڕەشـەی تـۆ بترسـم کـە نۆکەرێکـی کەساسـی ئـەوانی"[٣] دیـارە ئـەم دیـدارە کۆتایی بـە گفتوگـۆکان دێنێـت، هـەردوولا خۆیـان بـۆ جەنـگ ئامـادە دەکـەن.

(١) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٨.

(٢) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك....، ل٣٠١.

(٣) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٠.

تەوەری دووەم :

خامۆشکردنی شۆڕشی دووەمی بارزان و دەرئەنجامەکانی

سەبارەت بە پێشێلکارییەکانی حکومەتی عێراقی، مستەفا بارزانی لە٢٠ی حوزەیرانی١٩٤٥، یاداشتنامەیەکی ئاراستەی باڵیۆزی بەریتانیا لە عێراق کرد، تێیدا نارەزایی خۆی دەربڕی لەسەر پێشێلکاریەکانی حکومەتی عێراقی بەرامبەر ڕێکەوتنامەکەی ساڵی ١٩٤٣[١]، بەڵام ئەوکاتە وادیاربوو ئەو ئاگربەستە چیتر کاری پێنەکرێ و دەرفەتی بە ئاشتی پێکەوەژیان لەبەرامبەر ئەگەری بەکارهێنانی لەشکرکێشیدا کورتیهێنابێ، یەکانگیری بەرژەوەندی ئینگلیزەکان و حکومەتی عێراق کە سەربە بەرەی هاوپەیمانەکان بوون لەجەنگی دووەمی جیهانی ببووە مایەی دەسخەڕۆیی دۆزی ڕەوای نەتەوەی کورد و دژایەتی کردنی مستەفا بارزانی[٢].

مستەفا بارزانی لە کۆتایی حوزەیرانی ١٩٤٥ دوای کۆبوونەوەی لەگەڵ ئەندامانی لێژنەی ئازادی بڕیاریدا سەردانی سەرجەم ناوچەکانی کوردستان بکات بۆ ئەوەی پاڵپشتی هۆزەکانی ناوچە جیاوازەکان بۆ خۆی دەستەبەر بکات[٣]، کە تیایدا سەردانی ناوچەکانی (دهۆك، ئاکرێ، ئامێدی، سەرسنگ و بامەرنێ) کرد، هەروەها نیەتی وابوو سەردانی ناوچەکانی زاخۆ، سنجار، ڕواندز، پشدەر، ڕانیە، هەڵەبجە و خانەقین) بکات، بەڵام بەهۆی بارودۆخ و خێرایی ڕووداوەکان سەردانەکان نەکران[٤].

گەشتەکەی بارزانی و ئەو پێشوازییە گەرمەی خەڵکی ناوچەکە بۆ ئینگلیز و کاربەدەستانی عێراقی دەرخست، کە بارزانی چەند بەنرخە لەلای گەلەکەی، بۆیە نامەیان بۆ نارد و داوایان لێکرد گەشتەکەی بوەستێنێ، دیارە مەبەست لەم داخوازییەی حکومەت ئەوە بوو بارزانی بگەڕێتەوە بارزان، بەڵام بارزانی ئەم داوایەی حکومەتی ڕەتکردەوە و درێژەی بە گەڕانەکەیدا بە ناوچەکەدا[٥]، لەو هەلومەرجەدا ڕۆژبەڕۆژ دیاردەی بێ متمانەیی بەڕوونی دەردەکەوت لەنێوان هەردوو لایەن، بۆ ئەم مەبەستە ئینگلیزەکان لەڕێگای "کۆلۆنێل ئارمید" ڕاوێژکاری سیاسی لە مووسڵ لە ٢٩ی تەممووزی ١٩٤٥ داوایان لە بارزانی کرد سەردانی موتەسەریفی مووسڵ

(١) واحد عومەر محێدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٦٦– ٦٧.

(٢) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٢.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٩.

(٤) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٩٠.

(٥) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٤٦– ١٤٧.

بکات، بەڵام بارزانی ئەو داوایەی ڕەتکردەوە[١]، چونکە خوێندنەوەیەکی باشی هەبوو بۆ هەستیاری بارودۆخەکە کە بەهیچ شێوەیەك نەدەبوو ڕووبکاتە شاری مووسڵ، چونکە ئینگلیزەکان گەیشتبوونە ئەو بڕوایەی کە کێشەی کورد پەیوەستە بە خودی مستەفا بارزانی، بەجیاکردنەوەی ناوبراو لەو کێشەیە ئەوە بابەتەکە سەبارەت بەوان کۆتایی دێت و چارەسەر دەبێت، هەر بۆیە ئینگلیزەکان بۆ پێکانی ئامانجەکەیان بیریان لە بانگهێشت کردنی بارزانی بۆ مووسڵ کردەوە بەمەبەستی و دەستگیر کردنی[٢]، ڕەنگە سیاسەتە دوو فاقیەکەی بەریتانیا وای لە بارزانی کردبێت بڕوای بەدانیشتن لەگەڵ بەریتانیەکاندا نەمێنێت، تەنانەت گومانیان لەسەر دروست بکات کەوا لە شارێکی وەك مووسڵ کە دوورە لە ناوەندی سەرکردایەتی شۆڕش چاوپێکەوتنیان لەگەڵدا ئەنجام بدات.

دوابەدوای ڕەتکردنەوەی داواکارییەکەی بەریتانیا لەلایەن مستەفا بارزانی، ڕاوێژکاری سیاسی بەریتانی لە شاری مووسڵ لە ٣ی ئابی ١٩٤٥ نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی بۆ بارزانی نارد[٣]، کە لە ناوەرۆکی نامەکەدا بەڕوونی پاڵپشتیەکانی بەریتانیا بۆ حکومەتی عێراقی دەردەکەوێت[٤]، بەشێوەیەك ناوبراو لە نامەکەیدا ئاماژە بەوە دەکات کە "لەلایەن باڵیۆزەوە لە بەغدا فەرمانم پێکراوە ئاگادارت بکەمەوە کەوا هەڵسوکەوتەکانت بۆ بەریتانیا ماندووکەرانەیە، پێویستە جووڵانەوەکانت بوەستێنیت، ئەگینا لەکۆتایدا حکومەتی عێراقی هەموو ڕێوشوێنێك دەگرێتەبەر، لە ئەگەری جێبەجێ نەکردنی بڕیارەکانی حکومەت ئەوە چاوەڕوانی سۆز و یارمەتییەکانی ئێمە نەبیت، ئارەزوو دەکەم بەڕوونی پێت بڵێم ئەوە کۆتا ئاگادارکردنەوەیە لەلایەن باڵیۆزخانەی بەریتانیا" [٥]، ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییە کە ئینگلیزەکان پێش هەمووان بەخێرایی دەستپێشخەریان کردووە و بەشێوەیەکی فەرمی ڕایانگەیاندووە ئەوان لە پشت ئەو بەڵێنانەوە نین کە پێشتر بە کوردەکانیان داوە[٦].

هەر لەو ماوەیەدا پەیوەندییەکانی بزووتنەوەی کوردی و حکومەتی عێراق بە پاڵپشتی بەریتانیا زیاتر بەرو ئاڵۆزی دەچوو، بەتایبەتی دوای ئەوەی لە ڕێکەوتی

---

(١) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٢.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٨٥.

(٣) فەیسەڵ دەباغ، سەرچاوەی پێشوو، ل٧١.

(٤) برهان ابابكر ياسين، المصدر السابق، ص١١٥.

(٥) ڕاپەرینەکانی بارزان لە بەلگەنامە نهێنییەکانی...، ل ل١٥٦- ١٥٧ ؛ غانم محمد العفو، عبدالفتاح علی البوتانی، المصدر السابق، ص٨٤.

(٦) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٤.

٨ی ئابی ١٩٤٥ (وەلی بەگ)، كاتێك بۆ وەرگرتنی ئازووقە سەردانی بنكەی پۆلیسی شارۆچكەی مێرگەسۆر دەكات، لەلایەن پۆلیسەكان لەگەڵ چەند یاوەرێكی دەكوژرێت، ئەم ڕووداوە دۆخەكەی ئاڵۆز كرد و گەیاندیە ئاستی پێكدادانی چەكداری[١]، لەم دۆخەدا مستەفا بارزانی لە دەرەوەی بارزان بوو، سەرقاڵی گەشتەكەی بوو لە قەزاو ناحییەكانی لیوای مووسڵ[٢]، لە ١٠ی ئاب كە لە گوندی "مرێبا" بوو دەیویست ڕووبكاتە باعەدرێ مەڵبەندی ئێزیدیەكان و لەوێشەوە بۆ شەنگال، نامەیەكی شێخ ئەحمەدی بارزانی پێگەیشت سەبارەت بە ڕووداوەكەی پۆلیسخانەی مێرگەسۆر و داوای لێكرد دەست بەجێ بگەڕێتەوە بارزان[٣].

ئەم ڕووداوە بووە هۆی ئەوەی كە سوپا ڕێوشوێنی تەمبێكەرانە دژی بارزانییەكان دەست پێ بكات، بۆ ئەم مەبەستە هێزە ئاسمانیەكانی عێراق بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەریتانیا لە ١٣ی ئابدا بۆردومانی گوندی (بلێ) یان كرد لە دەڤەری بارزان[٤]، مستەفا بارزانیش دوای گەڕانەوەی ئەو پەڕی كۆششی خۆی بەكارهێنا و داوای لە حكومەت كرد كە كار و كردەوەی تەمبێكەرانە ڕابگرێ و كار بكات بۆ ئەوەی گیروگرفتەكان بەڕێوشوێنی نەرم و نیان چارەسەر بكات، بەڵام بارزانی لەوەدا سەركەوتوو نەبوو، چونكە حكومەت دەرفەت و بیانووی خۆی لەبار زانی بۆ ئەوەی ئۆپراسیۆنێكی سەربازی فراوان دژی سەركردایەتی كورد دەست پێ بكات[٥].

ئەنجومەنی وەزیرانی حكومەتی عێراقی هەر لەگەڵ ڕووداوەكەی پۆلیسخانەی مێرگەسۆر لە كۆبوونەوەیەكی تایبەت بڕیاردەدات دەڤەری بارزان بەهۆی هێزی سەربازیەوە داگیر بكات[٦]، لەسەر ئەو بنەمایەی كەوا پەرەسەندنی بارودۆخی زێبار و دەوروبەری گەیشتۆتە ئاستی وێرانی و مەترسی، هەروەها ئەنجامدانی كاری تاوانكاری و مەترسی بۆ سەر ئاسایش لەلایەن بارزانی و داروەدەستەكەی[٧]، بۆیە لەسەر ئەساسی گەڕانەوەی ئاسایش و نەهێشتنی كاری تاوانكاری بڕیارياندا لە ڕێگای شاڵاوی سەربازی ناوچەكە داگیر بكەن و تاوانباران بگرن و دادگایی دادگەرانەیان

(١) صلاح الدين محمد سعدالله، كردستان والحركة الوطنية الكردية، (بغداد- مطبعة الأهالي- ١٩٥٩)، ص٤٥ ؛ محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص٩٨.

(٢) وليام ايغلتن الابن، المصدر السابق، ص٩٦.

(٣) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٧.

(٤) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ص١٩٦- ١٩٧.

(٥) دانا ئادامز شمیدت، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٠.

(٦) تلار علی امين، المصدر السابق، ص١٦٨.

(٧) عوسمان عەلی، چەند لێكۆڵینەوەیەك....، ل٣٠٤.

بکەن و ئارامی بگەڕێنینەوە بۆ ناوچەکە[١].

لەو دەمەدا حکومەتی عێراقی ڕووبەڕووی دووڕیانێکی هەڵبژاردنی دژواردا بووەوە، لەلایەك بەهیچ شێوەیەك ئامادەنەبوو ڕێگا بدات بە بارزانی و شۆڕشگێڕە یاوەرەکانی درێژە بەبوونی خۆیان بدەن لە کوردستان و هەروەها هەر بابەتێکیش بەناوی خودموختاری یاخود هەر جۆرە سیستەمێك کە کەمترین نیشانی لەچەق سرینەوەی تێدا بێت بێتە ئاراوە، لەلایەکی دیکەوە حکومەت باش دەیزانی کە سەرکوتکردنی بزووتنەوەی بارزانی بە لەبەرچاو گرتنی ئەو دەسترۆیشتوویی و دەسەڵاتە بەربڵاوەی لەناو جەماوەردا هەیبوو، لەگەڵ هەڵکەوتوویی باری جوگرافی ناوچەکە کارێکی ئاسان نابێت بۆیان[٢].

سەرەڕای ئەوەش مستەفا بارزانی لە ١٨ی ئابی ١٩٤٥ کۆبوونەوەی لەگەڵ ئەندامانی لێژنەی ئازادی ئەنجامدا، تێدا بڕیاریاندا بەهەموو توانایەك هەوڵبدەن ئارامی بپارێزن و خۆیان لابدەن لە بەرەنگاربوونەوەی هێزەکانی حکومەتی عێراقی[٣]، هاوکات یاداشتێکیاندا بە حکومەتی عێراقی و باڵیۆزخانەی بەریتانیا لە بەغدا و وێنەی ئەو یاداشتەیان بۆ باڵیۆزخانەکانی وڵاتانی بیانی لە بەغدا نارد[٤].

ناوەڕۆکی بەیاننامەکە جەختی دەکردەوە لەم خاڵانەی خوارەوە :

١- وەزارەتی نوری سەعید لە ٢٥ کانونی دووەمی ١٩٤٤ بڕیاری لەسەر پێویستی هەستان بە چاکسازییەکانی بەڕێوەبردن لە ناوچەی کوردستان دابوو، سەرۆك وەزیرانی ئێستاش لەکاتی هاتنە سەر حوکمدا پشتیوانی لەوە کردبوو، بەڵام چاوەڕێ کردنی ئێمە بێهوودە درێژەی کێشا، گەرچی ئێمە گوێڕایەلی تەواویشمان پێشان دابوو، کەچی حکومەت پەیمانەکانی خۆی جێبەجێ نەکرد، بەڵکو بە پێچەوانەوە کاری حکومەت تەنها بنیاتنانی سەراکان و پڕکردنەوەیان بە پۆلیس، هەروەها کۆکردنەوەی سوپا بووە لە دەوروپشتی ناوچەی ئێمە بەناوی ئەنجامدانی مانۆڕەوە[٥].

٢- لەکاتێکدا ویستم سەردانی هەندێك لە سەرۆك هۆزەکانی دەوروپشتمان بەپێی داب و نەریتی خۆمان بکەمەوە، حکومەت فەرمانی قەدەغەکردنی ئەو سەردانانەی

(١) عبدالرزاق الحسني، ج٦،المصدر السابق، ص٢٩٧ ؛ ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەلگەنامە نهێنییەکانی...، ل١٠٧.

(٢) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٠.

(٣) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل٤٨٣.

(٤) محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص٩٩.

(٥) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٨١.

دەرکرد، لەکاتێکدا هیچ لەمپەرێکی یاسایی نییە کە ئەم جۆرە سەردانانە قەدەغە بکات، هەروەها لەکاتی دەرچوونم لە بارزان، موتەسەریفی هەولێر سەردانی بارزانییەکانی بۆ فەرمانگەکان و سەراکانی حکومەت قەدەغە کردووە و فەرمانی داوە هەر کەسێك سەردانی ئەو فەرمانگانەی کرد بیگرن و ئیشی بۆ جێبەجێ نەکەن[١].

٣- وەلی بەگ سەرۆکی عەشیرەتی شێروان بۆ وەرگرتنی کەرەستەی خۆراك دەچێتە مێرگەسۆر لەوێ پۆلیسەکان دەست درێژی دەکەنە سەرو کوشتوویانە، پیاوەکانی ناچار دەبن ئەو کۆمیسەرە بکوژن کە مایەی ئەو نەگبەتیە بوو، هەروەها پۆلیس دەیانەوێت بەبێ پاساو و هۆ ئەسعەد خۆشەوی سەرۆك عەشیرەتی مزووری بکوژن، بەڵام بێ ئەوەی هیچ ڕوو بدات توانیویەتی خۆی دەرباز بکات[٢].

٤- سەرەڕای ئەوانەش حکومەت لە باشوورەوە لە ئاکرێ وە، لە ڕۆژهەڵاتیشەوە لە باپشتیان سوپای کۆکردۆتەوە، هەروەها لای ڕۆژئاواوە لە ڕێکانەوە پۆلیسی کۆکردۆتەوە بێ ئەوەی پێشتر ئێمە دەست درێژیمان کردبێت، ئاگری جەنگی هەڵگیرساندەوە[٣].

٥- فرۆکە جەنگییەکانی عێراق بەردەوام بۆمبارانی گوندە ئارامەکان دەکەن، کە بووەتە هۆی کوژرانی گەلێك ژن و منداڵ، بۆیە داوا لە حکومەتی عێراقی دەکەین ئەو کارە سوپاییانە ڕابگرێت و داوا لە لایەنە خێرەومەندەکان دەکەین پشتگیری لە ڕاگرتنی ئەم کارە سوپاییانە بکەن، هەروەها ئێمە بۆ ڕاگرتنی ئەو جووڵانەوە سەربازییانە داوا لە باڵیۆزە بەڕێزەکان دەکەین یارمەتی گەلی کوردی زوڵم لێکراو بدەن و بیپارێزن لە ناوچوون[٤].

لەلایەکی دیکەوە حزبی ڕزگاری ڕۆڵێکی باشی بینی لە نێوەندە نێودەوڵەتیەکان و کۆنگرە جیهانیەکان دەربارەی مافەکانی گەلی کورد، لەو بارەیەوە حزبی ڕزگاری لەیاداشتێکدا بۆ کۆنگرەی وەزیرانی دەرەوەی وڵاتانی (ئەمریکا، بەریتانیا، یەکێتی سۆڤیەت) کە لە مۆسکۆ بەسترا[٥]، تیشك خرابووە سەر ئەوەی کە گەلی کورد لە عێراق لە بارودۆخێکی یەکجار خراپ دایە و بێ بەشکراوە لەهەموو مافە دەستوورییەکان بەهۆی پەیڕەوکردنی سیاسەتی وەحشیگەرانەی حکومەتە کۆنەپەرستەکەی عێراق

---

(١) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٤.

(٢) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە....، ل٤٨٤.

(٣) محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص١٠٠.

(٤) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٩.

(٥) محەمەد فاتح، پەرەسەندنی ژیانی حزبایەتی....، ل١٧٤.

بـە پاڵپشـتی بەریتانیـا دەرهـەق بـە گەلـی کـورد[١]، لە سـوتاندنی دێهاتـی بارزانییـەکان و ناوچـە نزیکەکانـی دەوروبـەری و دیـاردەی دەسـتگیرکردن و پەراگەندەکردنـی هاوڵاتیان لـە ناوچەکانیـان[٢]، لـە سـۆنگەی ئـەو چالاکیانـەوە دەکرێـت بڵێیـن حـزبی ڕزگاری کـورد لەمـاوەی کەمـتر لـە سـاڵێکدا تـوانی بنچینەیـەکی سـیاسی بەهێـز لـە کوردسـتانی عێراقـدا دابمەزرێنێـت، کـە زۆربـەی نیشـتمانپەروەران و ڕۆشـەنبیران لـە ژێـر دروشـمەکانیدا ڕێکبخـات و گۆڕانێکـی بنەڕەتـی لـە ڕەوتـی خەبـات بهێنێتە ئـاراوە، ئەویش بە شـکاندنی هەمـوو ئـەو بەنـدە فکریانـەی کـە بەربەسـت بـوون لەپێنـاو یەکگرتـن و خەباتـی نەتەوەیـی[٣].

شـیاوی باسـکردنە هەمـوو هەوڵەکانی مسـتەفا بارزانی بۆ هێورکردنـەوەی باردۆخەکە بـێ ئـاکام بـوو، چونکـە حکومەتـی عێراقی ڕووداوەکـەی پۆلیسـخانەی مێرگەسـۆری وەك دەرفەتێـك سـەیر دەکـرد بـۆ ئـەوەی بیکاتـە بیانـوو بـۆ بەجـێ گەیاندنـی پلانـی هێرشـە فراوانەکـەی دژبـە شۆڕشـگێڕان و سـەرکردایەتییەکەی[٤]، لەهەمـان کاتـدا باڵیـۆزی بەریتانیـا لەکاتـی چاوپێکەوتنـی لەگـەڵ وەسـی "عەبدولئیـلا" جەختـی لـەوە کردبـوو کـە پێویسـتە ئـەم هەنـگاوە سـەربازییە لەلایـەن حکومەتـی عێراقیـەوە بهاوێژرێـت بـۆ گەڕاندنـەوەی ئاسـایش و ئارامـی بـۆ دەڤـەری بـارزان[٥].

لـەو هەڵومەرجـەدا ئەنجوومـەنی وەزیرانـی عێـراق لـە ١٩ی ئابـی ١٩٤٥ دانشـتنێکی ئەنجامـدا و بڕیاریـدا بـە دەرکـردنی دەسـەڵاتداریەتی عـورفی لـە قـەزای زێبـار و ناوچەکانـی دەوروبـەری، لەگـەڵ پێدانـی دەسـەڵاتی تـەواو بـە سـەرکردە سـەربازییەکان لـە ناوچەکـەدا[٦]، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش عەقیـد "عەبدولعەزیـز یاسـین" وەك سـەرۆك و هەریەکـە لـە موقـەدەم "عەبدوڵـڵا ڕەفعـەت حەسـەن ئەلنەعسـانی" و ڕەیسـی یەکـەم "محەمـەد عەبدوڵـڵا" وەك ئەندامانـی ئـەو ئەنجوومەنـە دیـاری کـران، بـە هـاوکاری هەریەکـە لـە "خەلیـل ئەمیـن ئەلموفتـی و عەبدولحەمیـد میدحـەت" وەك دادوەر[٧].

دەسـەڵاتداریەتی عورفـی لەهەریەکـە لـە شـارەکانی هەولێـر و مووسـڵ ڕاگەیەنـدرا،

(١) علـی عبداللـه، سـەرچاوەی پێشـوو، ل٣٨ ؛ احمـد فـوزی، قاسـم والاکـراد خناجـر و جبـال، (القاهـره- ١٩٦١)، ص١٠٤.

(٢) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص٢٤٩.

(٣) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل١١٥.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧١.

(٥) F.O.371/45340/XM00254، from Bagdad to F.O، No. 630، 13 August 1945.

(٦) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٠٦.

(٧) عبدالرزاق الحسني، ج٦، المصدر السابق، ص ص٢٩٨- ٢٩٩.

پاش ئەوەش سەركردەی هێزەكانی عێراقی لە٢٨ی ئابدا وردەكارییەكانی ئەم بڕیارەی لە قەزاكانی (ڕەواندز، ئاكرێ، ئامێدی، دهۆك) ڕاگەیاند و خستیە چوارچێوەی ئەم دەسەڵاتداریەتیە[(١)]، هاوكات حكومەتی عێراقی لەڕێگای فرۆكەوە بڵاوكراوەیان لەسەر ناوچەكەدا فرێدەدا خوارەوە، تێدا پرۆپاگەندەی ئەوەیان دەكرد كە ئەم جەنگە دژی گەلی كورد نییە، بەڵكو دژی مستەفا بارزانی و لایەنگرانیەتی، هەروەها پێداگریان دەكردەوە لەسەر پاراستنی دەسەڵات و یاسا لە ناوچەكە[(٢)].

حكومەتی عێراقی لە كۆتایەكانی ئەو مانگەدا، بەتایبەت پاش ئەوەی لەڕووی سەربازییەوە خۆی ئامادە كرد[(٣)]، بڕیاریدا بەدەست پێكردنی هێرشی سەربازی بۆ سەر سەنگەرەكانی شۆڕشگێڕان، بەمەبەستی گەڕانەوەی دەسەڵاتی حكومەت بەسەر ناوچە ئازادكراوەكان[(٤)]، بەر لە ئەنجامدانی هێرشی زەمینی، بە فرۆكە بە سەرپەرشتی هێزی ئاسمانی بەریتانیا ناوچەكەی بۆردومانكرد، بۆ ئەوەی چوونی هێزی زەمینی بۆ ناوچەكە ئاسان بكات[(٥)].

پاشان حكومەتی عێراقی دەستیكرد بە ناردنی هێزێكی زۆری سەربازی[(٦)] و پۆلیسی بۆ ناوچەكانی (ڕواندز، ئاكرێ، زاخۆ و ئامێدی)، كە نزیكەی (٣٠ هەزار) سەرباز و (١٢ هەزار) پۆلیس، ئەمە جگە لە(٥ هەزار) چەكداری كوردی سەربەو هۆزە كوردییانەی كە لەدژی شۆڕشی بارزان دابوویانە پاڵ حكومەتی عێراق[(٧)]، لەژێر فەرمانەدەی

(١) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٩٦- ١٩٧.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص١٩٩.

(٣) سەبارەت بە ئامادەكارییەكانی سوپای عێراق بەر لەهێرشكردنیان بۆ سەر شۆڕشگێران بگەڕێوە بۆ : حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص٨٣-٨٤.

(٤) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیكە، سەرچاوەی پێشوو، ل٣١٨.

(٥) F.O.371/45340/XM00254، from Bagdad to F.O، No. 630، 13 August 1945.

(٦) لەنێوان سەرچاوەكاندا لەسەر ڕێژە و ژمارەی ئەو سەربازانەی كە حكومەتی عێراقی ناردبوونی بۆ ناوچەكانی دەورووبەری بارزان ڕاوبۆچوونی جیاواز هەیە، هەندێك لەوانە پێیان وایە كۆی گشتی ژمارەكە (٢٥،٠٠٠) هەزار سەرباز بووە. بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێوە بۆ : ئەحمەد محەمەد ناسر باوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٧.

(٧) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ص١٩٥- ١٩٦ ؛ عەزیز شەمزینی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨٩. هۆزە كوردییە بەكرێگیراوەكانی وەك زێبار، بەرواری، دۆسكی، كوڕانی سەید تەها، ڕێكانی و سورچی لەژێر فەرماندەیی ئەفسەرێكی سوپای عێراقی دابوون بە پلەی رائد روكن ناسراو بە عەبدولكەریم قاسم (ناوبراو لە١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ لەرێگای كۆدێتایەكەوە رژێمی پاشایەتی لەعێراق رووخاند). مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٥

جەنەڕاڵی بەریتانی (مێجەر رینتۆن)[١]، لەبەرامبەر تەنها چوار هەزار تا پێنچ هەزار چەکداری کورد کە بەرگریان دەکرد بە پاڵشتی و پشتگیری جەماوەری کورد[٢].

لەلایەکی دیکەوە هێزی ئاسمانی عێراقی هەموو فرۆکە شەڕکەرەکانی لە فڕگەکانی هەولێر و مووسڵ کۆکردەوە بۆ بەشداریکردن لەو هەڵمەتە سەربازییە بۆ سەر شۆڕشگێڕان، هاوکات لەو دۆخە ناهەموارەدا سەعید قەزاز موتەسەریفی هەولێر لە (ڕۆژنامەی زەمان)ی ناوخۆیی لە ٢٠ی ئابی ١٩٤٥بەیاننامەیەکی ئاراستەی خەڵکی شارەکە کرد[٣].

لە بەیاننامەکەدا موتەسەریفی هەولێر بیانووەکانی حکومەتی بۆ هێرشکردنە سەر شۆڕشگێڕان دەرخستبوو، هەروەها داوای کردبوو بەشداری جووڵانەوەکانی مستەفا بارزانی نەکەن و بەهیچ شێوەیەك یارمەتیان نەدەن و خۆیان لێ بەدوور بگرن[٤]، دیارە بە سەرنجدان لە شێوازی بەیاننامەکە زۆر بەڕوونی دەردەکەوێت کە دەسەڵات چەندە ترسی لە خەڵکی هەولێر هەبووە، ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییە کە هەولێریەکان هاوسۆزی شۆڕش بوون و پاڵپشتیان کردووە[٥].

شیاوی باسکردنە حکومەتی عێراقی جگە لە هەنگاوە نێوخۆییەکانی، هەوڵیداوە بۆ کپکردنی شۆڕشی دووەمی بارزان هانا بۆ وڵاتانی دەوروبەری خۆی ببات، بۆ ئەم مەبەستە شاندێکی حکومی لەسەر ئاستی باڵادا کە پێکهاتبوون لە وەسی عەبدولئیلا بە یاوەری نوری سەعید سەردانی وڵاتی تورکیایان کرد، بۆ بەستنی پەیمانی دوو قۆڵی لەنێوانیاندا[٦]، لەمیانی سەردانەکەدا "عیسمەت ئینونو" سەرۆکی تورکیا جەختی لەوە کردەوە کە تورکیا پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ عێراقدا هەیە و گومانی تێدانییە وڵاتێکی بەهێزی وەك عێراق فاکتەرێکی سەرەکییە بۆ زامنکردنی

؛ وليام ايغلتن الابن، المصدر السابق، ص٩٧.

(١) ئەوکاتە پشکنەری گشتی سوپای عێراق بوو، بەڵام لەڕاستیدا ئەو رکێفی بەسەر چارەنووسی هەموو جوڵانەوەیەکی سوپادا هەبوو، ئەو یەکێك بوو لە سەرکردەکانی فیرقەی هەشتی سوپای بەریتانیا لە بیابەنەکانی باکوری ئەفریقا بەر لەوەی بێتە عێراق. دانا ئادامز شمیدت، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩١.

(٢) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٩٢.

(٣) إسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص٢٤٠.

(٤) عبدالرزاق الحسني، ج٦، المصدر السابق، ص٣٠٠.

(٥) إسماعيل شكر رسول، المصدر السابق، ص٢٤٠.

(٦) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٢١ ؛ تلار علی امین، المصدر السابق، ص١٧٠.

ئاشتی و ئارامی لە ڕۆژهەڵاتی ناوین[١]، لەسەر ئەم بنەمایە هەردوو وڵات چەندین پەیماننامەیان بەست بەناوی پاراستنی سنوور، پاشان حکومەتی تورکیا ژمارەیەکی زۆر لە هێزەکانی بەدرێژایی سنوورەکانی لەگەڵ عێراق و ئێران بڵاوە پێکرد، بەمەبەستی گەمارۆدانی شۆڕشگێڕان[٢].

لەڕاستیدا ئەمە شتێکی چاوەڕوان نەکراو نەبوو کەوا تورکیا هەڵوێستێکی هاوسۆز یاخود بێلایەنانەی هەبێت بەرامبەر بە شۆڕش، چونکە لەلایەك مەترسی هەبوو لە پەرەسەندنی ئاگری شۆڕشی بارزان و گواستنەوە و پەڕینەوەی بۆ ناوخۆی کوردستانی ژێر دەستی، لەلایەکەی دیکەوە لەو باوەڕەدابوو ئەم شۆڕشە دەبێتە هۆکارێك بۆ ڕاگرتنی گواستنەوەی نەوتی ویلایەتی مووسڵ بۆ تورکیا، کە زیانێکی زۆری ئابووری بەردەکەوێت، ئەم دوو بابەتەش هانی تورکیایدا بە هەموو شێوەیەك دژایەتی شۆڕشی بارزان بکات و هەوڵەکانی چڕ بکاتەوە بۆ زیندووکردنەوەی پەیمانی سەعدئاباد لەگەڵ حکومەتی عێراقدا، کە پێی وابوو تەنیا لەڕێگای ئەو پەیماننامەیەوە دەتوانرێت بەرژەوەندییەکانی هەردوو وڵات بپارێزرێت و بزووتنەوەی کوردیش کپبکات[٣].

هاوکات لەگەڵ جمووجۆڵە سەربازییەکانی حکومەتی عێراقی، مستەفا بارزانی هەستی بەوە کرد کە پێویستە دەست بە ئامادەکارییەکان بکات بەمەبەستی بەرگریکردن، بۆیە لە یەکەم هەنگاویدا دەستیکرد بەدابەشکردنی هێزەکانی بۆ سەر سێ بەرە، بارزانی خۆی سەرکردایەتی بەرەی ئاکرێی بەدەستەوە گرت، جگە لەبەسەر ڕاگەیشتنی بەرەکانی تر و بەڕێوەبردنی کاروباری شۆڕش بە یارمەتی هەریەکە لە محەمەد مەحموود قودسی و جەلال ئەمین[٤]، هەروەها محەمەد سەدیق بارزانی بۆ بەرەی (مێرگەسۆر- ڕەواندز) دیاری کرا، حاجی تەها ئاکرەیش بەرەی (باڵندە- ئامێدی) پێسپێردرا و لە کۆتایشدا هێزە تایبەتییەکان کە بڕیار بوو سەربازگەی بلێ گەمارۆ بدەن و لەپشتەوە پشتگیری لە بارزانی بکەن دراونەتە دەستی ئەسعەد خۆشەوی[٥].

---

(١) شاكر صابر الضابط، تاريخ الصداقة بين العراق و تركيا، (بغداد- مطبعة دار المعرفة- ١٩٥٩)، ص٢٤٠.

(٢) ستيڤن همسلى لونگريك، المصدر السابق، ٥٣٠ ؛ ژويس بلو، برسى جامعه شناسى و تاريخى مسئله كرد، ترجمه : پرويز امينى، (سنندج- دانشگاه سنندج- ١٣٧٩ هـ. ش)، ص٤٨.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ص١٤٠ -١٤١.

(٤) محمد على سلطانى، منبع پيشين، ص٩٨.

(٥) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٦.

سەرەڕای ئەو هەنگاوانەی سەرەوە نامەیان نارد بۆ هەموو سەرۆك عەشیرەتەکان ئەوانەی کە سوێندیان خواردوە و گفتیان داوە کە پشتیوانی شۆڕش بن، داوایان لێکرابوو کە ڕۆڵی خۆیان ببینن بۆ بەرگری کردن لە کوردستان، هەروەها پەیوەندیان کرد بە ڕێکخراوە نیشتیمانییەکان و ڕۆشنبیرانی ناو شارەکان بۆ دەرخستنی هەڵوێستی نیشتیمانیان و ڕسواکردنی هێرشەکانی سوپای عێراق بۆ سەر کوردستان و دەڤەری بارزان[١].

لە ٢٥ی ئابی ١٩٤٥ یەکەم شەڕ کە ناسراوە بە شەڕی (بادلیان) لەنێوان سوپای حکومەت و شۆڕشگێڕان لەبەرەی ڕەواندز ڕوویدا، کە هێزی شۆڕشگێڕان نزیکەی (١٠٠٠) چەکداربوون لەبەرامبەر لیواکانی سێ و چوار و پازدە و هێزی پۆلیس[٢]، لەم شەڕەدا لیوای سێ لەگەڵ فەوجێك پۆلیس بە سەرکردایەتی عەقیدی روکن "حەسیب روبێعی" هێرشیان بۆ بەرزاییەکانی بادلیان کرد بەمەبەستی گرتنی ڕۆژهەڵاتی چیای قەلەندەر، سەرەڕای کۆمەکییەکانی هێزی ئاسمانی بۆ سوپای عێراقی، بەڵام ئەم هێرشەی سوپای عێراق تێکشکا و بە ناچاری بەرەو باپشتیان پاشەکشێی کرد[٣]، لەم شەڕەدا محەمەد سەدیق بارزانی فەرماندەی بەرەی (مێرگەسۆر- ڕەواندز) لەگەڵ سێ جەنگاوەری تر بریندار دەبن و پێشمەرگەیەکیش شەهید دەبێت[٤]، لەبەرامبەردا زیانەکانی سوپای عێراق بە گوێرەی تۆمارە فەرمییەکانی سوپا ٢٣ کوژرا و ٤٩ بریندار، کە لەنێو کوژراوەکاندا موقەدەم " قەیسەر هورمز" فەرماندەی فەوجی دووی تێدابوو، بەڵام هەندێك لە ئەفسەرە بەشداربووەکانی ئەم شەڕە جەخت لە ژمارەیەکی زۆر زیاتری کوژرا و بریندار دەکەنەوە[٥]، دەسکەوتی شۆڕشگێڕان لەم شەڕەدا نزیکەی ٥٠٠ تفەنگ و سێ دانە ڕەشاش کە دانەیەکیان بریتی بوو لە ڕەشاشی ڤیکرز و بیست سندوقی فیشەك لەگەڵ ئامێرێکی بێ تەل و تۆپێکی هاون و چەندین نارنجۆك[٦].

مستەفا بارزانی دوو ڕۆژ دوای شەڕی بادلیان لە ٢٧ی ئابی ١٩٤٥ نامەیەکی نارد بۆ ستالین و مۆلۆتۆف کە نامەکە لەڕێگای دوو ئەفسەری سوپای عێراقی کە پەیوەندیان بە شۆڕش کردبوو دراوەتە دەست ئەفسەرێکی هەواڵگری سۆڤیەتی بەمەبەستی

---

(١) نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە.....، ل٤٨٨.

(٢) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٥.

(٣) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص٨٨- ٩٠.

(٤) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٥.

(٥) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص٨٩.

(٦) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص٦٣ ؛ محمد على سلطانى، منبع پيشين، ص١٠٣.

گەیاندنی[١]، بارزانی لە نامەکەیدا ئاماژە بەوە دەکات گەلی کورد گەلێکی زوڵم لێکراوە و بەردەوام خەباتی کردووە بۆ بەدیهێنانی مافەکانی، بەڵام ئەم گەلە بەهۆی سیاسەتی چەوسێنەر و زۆردارانەی ئینگلیز کە هیچ کاتێك لەگەڵ ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان نەبووە سەرنەکەوتووە....، ئێمەی کوردی میزۆپۆتامیا بڕیارمانداوە بەزۆر بگەینە مافەکانی خۆمان، کاتێك ئەم پەیامەتان بۆ دەنووسم باڵەفرەکانی عێراق بە یارمەتی ئینگلیزەکان شار و گوندەکانی کوردستان بۆمباران دەکەن، سەرەڕای ئەمە ئێمە لەو ناوچانەی ئازادمان کردوون ئازادی و خودموختاری خۆمان ڕاگەیاندووە و دەمانەوێت بیپارێزین و هەموو توانامان بۆ ئەم مەبەستە تەرخان کردووە لەبەر ئەوە سەرنجی بەرێزتان بۆ ئەم داخوازییانەی خوارەوەمان ڕادەکێشین: یارمەتی ماددی و چەکداریمان پێ بدرێت، هەروەها شۆڕشەکەمان بە شۆڕشێکی پیرۆزی گەلی ڕابگەێندرێت، ئامادەشین وەك کۆمارێکی ئازاد لەژێر پشتیوانی ئێوەدا بین و یارمەتیمان بدرێت لە کەناڵەکانی سیاسەتی دەرەوەدا [٢].

لەو بارەیەوە ئەبولحەسەن تەفرەشیان لە بیرەوەرییەکانیدا باس لەوە دەکات کە بارزانی سەبارەت بە پەیوەندییەکانی لەگەڵ رووسیا دەیگووت "ئەوکاتەی کە لە عێراق لەپێناو دامەزراندنی دەوڵەتیکی سەربەخۆدا خەباتی دەکرد هەوڵی دابوو لەگەڵ رووسەکان پەیوەندی بکات، بەڵام رووسەکان خەڵکی سرك و ووردەکاربوون کە بەئاسانی ناتوانیت سەرەنجیان بەلای خۆتدا رابکێشیت[٣]، سەرەڕای چەند هەوڵێکی بارزانیش بۆ ئەم مەبەستە، بەڵام هیچ بەڵگەیەکی ڕاستەوخۆ نییە کە جەخت لەهەر یارمەتییەکی سۆڤیەت بکاتەوە بۆ شۆڕشی دووەمی بارزان[٤].

سوپای عێراق لەدوای شکستەکەی لەشەڕی بادلیان، جارێکی دیکە لە ٢ی ئەیلوولی ١٩٤٥ هێرشەکانی دەست پێکردەوە، بۆ ئەم مەبەستە فەوجی سێی سوپای عێراق لەلای چەپ و فەوجی چواریش لەلای ڕاست لە ڕێگای باپشتیانەوە بەرە و مەزنە بەڕێکەوتن[٥]، پاشان ئەم هێزانەی حکومەت بە سەرکردایەتی زەعیم روکن ئیسماعیل سەفوەت بەبێ بەرگری گەیشتنە (مەیدان مۆریك) کە دەکەوێتە نێوان (مەزنە و

(١) م.س لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٠٨.

(٢) ئەفراسیاو هەورامی، مستەفا بارزاني لە هەندێك بەڵگەنامە و دۆکیومێنتی سۆڤیەتیدا ١٩٤٥- ١٩٥٨- یان- تۆمارێکی زێرین لە مێژووی گەلی کورد، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٢)، ل ل٥٣- ٥٤.

(٣) ئەبولحەسەن تەفرەشیان، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤.

(٤) برهان ابابکر یاسین، المصدر السابق، ص١١٦.

(٥) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٠٠.

هاودیـان)، سـوپای حكومـەت وای زانی سـەركەوتنی بەدەسـت هێنـاوە، بۆیـە ئالیـات و تۆپـی گەیانـدە ناوچەكـە و دەیویسـت بنكـەی هێزەكانـی لـێ دابنێـت[١]، شۆڕشـگێڕان هێرشـیانكردە سـەر هێزەكانـی حكومـەت، بـەڵام بەهـۆی شـاڵاوی تانـك و زرێپۆشـەكان، وایكـرد شۆڕشـگێڕان بـۆ ماوەیەكـی كاتـی پاشەكشـە بكـەن[٢].

دواتر شۆڕشـگێڕان دەسـتیانكرد بە هێرشێكی گشـتی لە هەموو لاوە بۆ سەر هێزەكانی حكومـەت، شـەڕەكە ئەوەنـدە توندوتیـژ بـوو لەهەندێـك شـوێندا لەیـەك نزیكبوونـەوە و بـوو بـە شـەڕی دەسـتەویەخە[٣]، دەرئەنجـام سـەربازەكانی سـوپای عێراقـی تووشـی شكسـت و سـەر لێشـێواندنێكی توندوتیـژ بـوون، هەمـوو هێزەكانیـان بەبـێ گوێـدان بـە ڕێكخسـتن و فەرمانـی سـەركردەكانیان پاشەكشـەیان كـرد بـەرەو مۆڵگەكانـی خۆیـان[٤].

زیانەكانـی سـوپای عێراقـی لـەم شـەڕەدا بریتـی بـوو لـە (٣٠٠ كـوژراو) و (٤٨٠ برینـدار)، لەگـەڵ بەدیـل گرتنـی ٨٠ سـەرباز [٥]، لەبەرامبـەردا زیانەكانـی هێـزی میللـی تەنهـا لەدەسـتدانی پێنـج جەنگاوەربـوو، لەگـەڵ برینداربوونـی ژمارەیـەك شۆڕشـگێڕ[٦]، هەروەهـا دەسـكەوتی شۆڕشـگێڕان لـەم شـەڕەدا دەسـت گرتـن بـوو بەسـەر ژمارەیەكـی زۆر لـە تفەنـگ و ڕەشـاش و كەلوپەلـی سـەربازی و سـێ تۆپـی كوێسـتانی لەگـەڵ ٤٨ گوللـە تـۆپ[٧]، گەورەیی و گرنگی ئەم داسـتانە وایكردووە كە "مەسـعود بارزانی" شـەڕی مەیـدان مۆریـك بـە یەكێـك لە شـەڕە بەناوبانگـەكان لە مێـژووی گەلی كـورد دابنێت، كە تێیـدا شۆڕشـگێڕان نموونـەی قارەمانـی و فیداكارییـان پێشـاندا[٨].

---

(١) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ل١٥٦- ١٥٧.

(٢) محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص١٠٥.

(٣) نجم سەنگاوی، كوردستان و سەركردە....، ل ل٤٩٠- ٤٩١.

(٤) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص٣٤٠.

(٥) مسـعود بـارزاني، سـەرچاوەی پێشـوو، ل١٥٧ ؛ عەلائەدیـن سـەجادی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل٢٠٠. لـەو بارەیـەوە (حەسـەن مسـتەفا) زیانەكانـی سـوپای عێراقـی بـە ٢٣ كـوژرا و ٨٣ برینـدار دادەنێـت، ڕەنگـە ئـەم كارەشـەی بـۆ شـاردانەوەی گەورەیـی زیانـەكان بێـت، چونكـە خـۆی ئامـاژە بـەوە دەكات كـە شـەڕی مەیدانـی مۆریـك (مەزنـە) گەورەتریـن شـەڕ بـووە لـە چـاو هەمـوو شـەڕەكانی تـر لـە مێـژووی سـوپای عێراقـی كـە شـەش هـەزار ئەفسـەر و سـەرباز تێـدا بەشـداربوون. حسـن مصطفـی، المصـدر السـابق، ص ص١١٠– ١١١.

(٦) نجم سەنگاوی، كوردستان و سەركردە....، ل٤٩١.

(٧) عەلائەدیـن سـەجادی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل٢٠٠ ؛ صدیـق عثـمان محـو، المصـدر السـابق، ص١٨٨.

(٨) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٦.

ڕەنگە کەمی زیانەکانی شۆڕشگێڕان لەو شەڕە سەختەدا ببێتە جێگای گومان لای هەندێك کەس، بۆیە خاوەنانی سەرچاوەی (ژیان لە ژێر ئاڵای کوردستاندا) ئاماژە بە گۆتەیەکی مستەفا بارزانی دەکەن لە شۆڕشی ئەیلوول سەبارەت بە کوژراوەکانی خۆی و سوپای عێراقی کە دەڵێت "ژمارەی کوژراوەکان یەك بەرامبەر چلە" واتە ئەگەر چەکدارێکی کورد کوژرا بێت ئەوە چل سەربازی سوپا کوژراون، بێگومان ئەمەش بە کردەوە سەلمێنراوە چونکە ئەگەر بەمجۆرە نەبوایە ئەوکاتە بارزانی نەیدەتوانی بۆ ماوەی ١٤ ساڵ ڕووبەرێك بپارێزێت ئەوەندەی ڕووبەری وڵاتی هۆلەندا و بەلجیکا لەبەرامبەر سوپایەك کە لەڕووی ئەژمارەوە چەندان هەزار زیاتر لە کوردەکان بوون[١].

لەلایەکی دیکەوە بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستییە، سەبارەت بە کەمی زیانەکان لەڕیزی شۆڕشگێڕان شکانی سوپای عێراقی، جەخت لە سەرچاوەکەی (البارزانیيون) دەکەینەوە کە دەڵێت "سەرەڕای ژمارەی هێزەکانی عێراق کە زیاتر بوو لە شەش هەزار ئەفسەر و سەرباز بەرامبەر بە ٥٠٠ چەکداری کورد، کە ناتوانین ئەنجامی شەڕەکە بە زمانی ژمارە شیبکەینەوە، چونکە ئێمە سەرەڕای شەڕکردنمان لەگەڵ چەکداران بەهەمان شێوە دەجەنگاین لەگەڵ شاخ و زەوی دار و بەردیان[٢].

شیاوی باسکردنە شۆڕشگێڕان دوابەدوای سەرکەوتنەکانیان بەسەر سوپای عێراقی، کشان بەرەو شاری هەولێر، کە تەنها بیست کیلۆمەتریان مابوو بگەنە ئامانجەکەیان، بەڵام بەهۆی بۆمبارانکردنی خەستی فرۆکەکانی هێزی ئاسمانی بەریتانی ناچاربوون پاشەکشە بکەن[٣]، لەو بارەیەوە مێژوونوسی رووسی" دینیس گومارۆڤ" دەڵێت "بارزانی توانی هێزەکانی عێراقی لە ناوچە شاخاوییەکان وەدەرنێت، پاشان هێزەکانی ڕوویکردە دەشتی هەولێر، ئەمەش شەڕمەزاریەکی گەورە بوو بۆ حکومەت، لەوکاتەدا بەریتانیا وەك خوویەکی لە پێشینەی خۆی دەستیکرد بە ڕزگارکردنی سوپای عێراقی لەڕێگای بۆردومانکردنی ناوچەکانی شۆڕش، ئەمەش دووبارە کردنەوەی ئەو کردەوە درندانەی بەریتانیایە کە پێشووتر لەدژی کورد ئەنجامی دابوو"[٤].

لەلایەکی دیکەوە دەڤەرە نەوتییەکەی کەرکووك کە ئینگلیز وەك سەرچاوەیەکی گرنگ سەیری دەکرد، پێیانوابوو لە دەرئەنجامی شکستی سوپای عێراقی، شۆڕشگێڕان

---

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٧.

(٢) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص١١٠- ١١١.

(٣) جەمال گردەسۆری، بارزاني نەمر رابەرێك لەسەدەی بیستەم، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین- ٢٠١٢)، ل١٧.

(٤) وەرگیراوە لە : صديق عثمان محو، المصدر السابق، ص١٩٦.

ئـەم ناوچەیـە دەخەنـە ژێـر هەژموونـی خۆیـان، ئەمـەش ڕاسـتەوخۆ بەرژەوەندییەكانـی بەریتانیـای لـەدواڕۆژدا ڕووبـەڕووی مەترسـیەكی حەتمـی دەكـردەوە، بۆیـە بەخێـرای كەوتنـە یارمەتیدانـی هێزەكانـی عێراقـی[١].

لـەدوای جەنگـی مەیـدان مۆریـك، ئیـتر بەرەبـەرە شـەڕ پـەرەی سـەند و زۆربـەی بەرەكانـی تـری دەوروبـەری دەڤـەری بارزانـی گرتـەوە، لەوانـە بـەرەی باشـوور كـە بـە جەنگـی نەهلـە ناسرابـوو، ناوی شـەڕەكەش دەگەڕایـەوە بۆ دۆڵی نەهلە كـە درێژییەكەی نزیكـەی پێنـج هـەزار یـاردە بـوو، كـە چیـای پیـرس دەكەوتـە باكووری و چیـای ئاكرێش لـە باشـووریەوە بـوو، هەریەكـە لـە هۆزەكانـی سـورچی لە ڕۆژهـەڵات و هـۆزی زێبار لە ڕۆژئـاوای ئـەو ناوچەیـە نیشـتەجێ بـوون[٢].

لـە ٤ی ئەیلولـی ١٩٤٥ هێزەكانـی عێراقـی كـە پێكهاتبـوون لـە لیـوای یـەك و لیـوای پێنـج و هێزێكـی پۆلیـس بـە سـەركردایەتی زەعیـم (یاسـین حەسـەن) لـە شـاخی سـەری ئاكرێـوە كەوتنـە ڕێ و هێرشـیان هێنـا بـۆ سـەر دۆڵـی نەهلـە كە بـارەگای سـەركردایەتی شۆڕشـی تێدابـوو[٣]، هـەر لـەو ڕۆژەدا شـەڕ دەسـتی پێكـرد و درێژەی كێشـا تاكـو ڕۆژئاوا بـوون، ئەنجامەكـەی بـە سـەركەوتنی شۆڕشـگێڕان كۆتایـی هـات، كـە مسـتەفا بارزانـی خـۆی سـەركردایەتی ئـەم بـەرەی شـەڕی كـرد[٤].

شـەڕی ئـەو ڕۆژە بـە بەزینـی تـەواوی هێزەكانـی عیراقـی و گەمارۆدانـی لیـوای پێنـج كۆتایـی هـات، [٥]، زیانەكانـی سـوپای عێـراق بـە پێـی ئاماژەكانـی "كاوس قەفتـان" لـەو جەنگـەدا (١٥٠) كـوژرا و (٤٠٠) برینداربـووە، هەروەهـا دەسـتكەوتەكانی جەنگیـش كـە شۆڕشـگێڕان دەسـتیان بەسـەردا گـرت بریتـی بـوو لـە (٢) تـۆپ و (٢) ڕەشـاش و (٢٨) تفەنـگ و (١٦٨) گوللـە تـۆپ و (١٠) سـندوقی فیشـەك لەگـەڵ خواردەمەنـی و جلوبـەرگ[٦].

---

(١) F.O.371/61593-E7401،4 August 1947،"Memorandum on the military considerations which may arise from ensuing treaty talks from poin of view of the Iraq army officers".by Maj.General-Renton؛

فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٨.

(٢) محمد علی سلطانی،منبع پیشین، ص١٠٣.

(٣) نجم سەنگاوی، كوردستان و سەركردە .....، ل٤٩٢.

(٤) مەعروف چیاووك ،سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٩.

(٥) مسعود بارزاني ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ل١٥٩ - ١٦٠.

(٦) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص٩٦.

شۆڕشـگێڕان سـەرکەوتنێکی وایـان بەدەسـت هێنـا هاوتـای سـەرکەوتنی مەیـدان مۆریـك بـوو، لـەم داستانەشـدا دوو جەنـگاوەر گیانیـان لەدەسـت دا بەناوەکانـی (محەمـەد گـۆچ مێرگەسـۆری و مستەفا حەسـەن باڤەیـی)، لەگـەڵ بریندار‌بوونـی پێنـچ شۆڕشـگێڕ[1]، سـەبارەت بـە ئازایەتـی و جوامێـری شۆڕشـگێڕە بارزانییـەکان "نەجـەف قولـی پسـیان" دەڵێـت "لەکاتـی شـەڕدا بەلەتێـك نانـی وشـك ژیـان دەکـەن و لـە وەرزی زسـتانان و لەوپـەڕی سەرماوسـۆڵەدا سـەرەڕای نەبوونـی جلکـی پێویسـت ماوەیەکـی زۆر لـە لووتکـەی چیـای بەفرگرتـوودا لـە سـەنگەری خۆیـان بەرگـری و خۆڕاگـری دەکـەن، ئەوەنـدەش ڕەقـەکاری و سەرسـەختی پێشـان دەدەن کـەوا یـان دەبـێ دوژمـن لەبەرامبەریانـدا بەچۆکـدا بکەوێـت یـان ئەوەتـا خۆیـان دەکوژرێـن"[2].

بـۆ سـەلماندنی بۆچوونکانـی (نەجـەف قولـی پسـیان)، تیشـك دەخەینـە سـەر گۆتەکانـی (کەریـم ئەحمـەد) کـە لەبیرەوەرییەکانیـدا دەڵێـت "لـە پۆلیسـێکی لاو کـە لەجەنگێکـدا دژی بارزانییـەکان بەشـداری کردبـوو پرسـیم : شـەڕەکان چـۆن بـوون ئایـا هێزێکـی گەورەبـوون و ئاخـۆ بەزیندوویـی یـان بەکوژراوی کەسـتان لێ دیوون؟ پۆلیسـە لاوەکـە لـە وەڵامـدا گوتـی: ئەوانە شـەڕکەری ئـازان و هـەروەك ئاسـك بەکێوەکاندا سـەر دەکـەون، لەکاتێکـدا ئێمـە چەنـد هەنگاوێـك دەڕۆیـن و ئـارەق دەرێژیـن و هەناسـە برکێـمان پێدەکـەوێ و مانـدوو دەبیـن، ئـەوان لەسـەر لوتکـەی شـاخەکان و قەدپاڵـەکان سـەنگەر دەگـرن و حـەز ناکـەن بێنـە خـوارەوە بـۆ دۆڵ و پێدەشـتەکان مەگـەر کاتێـك سـەرکەوتن بەدەسـت بهێنـن و ژێرکەوتـووان ڕاو بنێـن، لەپشـت گاشـە بەردەکانـەوە شـەڕ دەکـەن و لـە پاڵیانـدا سـەنگەر دەگـرن و نایانبینی تا لـە ناکاوێکدا نازانیـن لە کوێوە گوللـەت بـۆ دێـت..... بەو گێڕانەوە و باسـە سەرسـام بووم کە ئەو دۆسـتە بـۆی گێڕامەوە، بەتایبـەت ئـەوان بـە دەگمـەن نەبێـت زیـان نـادەن و تەنیا لـە ریزەکانی حکومـەت زیان دەکەوێـت"[3].

لـەو هەڵومەرجـەدا لیـوای پێنجـی سـوپای عێراقی بۆ ماوەی سـێ ڕۆژ لـەو ناوچەیەدا گەمـارۆدرا، شـەوی چـوارەم لـە ٨ی ئەیلوولی ١٩٤٥ شـیمانەی خۆبەدەسـتەوەدانی هێزە عێراقییەکـە هەبـوو لەبـەر ئـەوەی خواردنیـان بەکۆتـا هاتبـوو، هیچ هەوڵێکـی حکومەت بـۆ ڕزگارکردنیـان سـوودی نەبـوو[4]، بـەڵام دواتـر لـە ١٠ی ئەیلـوول بەپێـی زانیاریـەکان

(١) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٠.

(٢) نەجەف قولی پسیان، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٣.

(٣) کەریـم ئەحمـەد، ڕێـڕەوی تێکۆشـان، وەرگێـڕان : جـەلال دەبـاغ، (سـلێمانی- چاپخانـەی ڕەهەنـد- ٢٠٠٧) ل ل١٧٥- ١٧٦.

(٤) نەجەف قولی پسیان، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٢.

كاروانێك كە پێكدەهات لە باری ٦٨ وڵاخ خواردەمەنی لە ئاكرێوە بۆ دینارتە گواسترایەوە لەڕێگای بجیل كە چەكدارانی هۆزی سورچی سەربە حكومەت ئەركی گەیاندن و پاراستنی ئەو بارە خواردنەیان لە ئەستۆ بوو، توانیان بەشەو بیگەیەننە هێزە گەمارۆدراوەكەی سوپای عێراق[١]، لەم ڕووەوە مەسعود بارزانی دەڵێت "ئەگەر ئەو ناپاكییەی وان نەبوایە لیوای پێنج خۆی بەدەستەوە دەدا و ئاستی شەڕ بەیەكجار دەگۆڕا"[٢].

سەركەوتنی شۆڕشگێڕان لەبەرەكانی جەنگ بووە مایەی پەشێوی ئاڵۆزی لەنێوەندە سیاسی و سەربازییەكانی عێراق، بەتایبەت شكستەكەی لیوای پێنچ بەجۆرێكی زۆر خراپ لە بەغدا بڵاو ببۆوە و هەر كەسە لەلای خۆیەوە بەشێوازێك ڕووداوەكەی لێكدەدایەوە[٣]، بۆ ئەم مەبەستە فەرماندەی باڵای سوپای عێراقی ئەو سەركەوتنەی هێزەكانی شۆڕشگێڕانی پێ قبوڵ نەدەكرا، بۆیە ڕایدەگەیەنێت كە شۆڕشگێڕان یارمەتی و كۆمەكی دەرەكی وەردەگرن كە ناوبراو مەبەستی سۆڤیەت بوو[٤]، بێگومان ئەمەش وەك پاساو هێنانەوەیەكە بۆ شاردنەوەی شكستەكانی خۆیان بەبێ بەدەستەوەدانی هیچ بەڵگەیەك وڵاتە بیانییەكان بەوە تاوانبار دەكەن كە یارمەتی ئەو شۆڕشە دەدەن[٥].

حكومەتی عێراقی دوای ئەوەی گەیشتە ئەو بڕوایەی كە ناتوانێت لەڕێگای هێزەكانی شكست بە شۆڕشگێڕان بدات، بۆیە دەستیكرد بەجێبەجێ كردنی سیاسەتی كڕینی ویژدانی هەندێك لە سەرۆك هۆزە كوردییەكان، بۆ ئەم مەبەستەش وەزیری ناوخۆی عێراق ئەركی ئەنجامدانی ئەو كارەی پێ سپێردرا[٦]، كە لەكۆتایدا توانی بەسەركەوتوویی كارەكەی جێبەجێ بكات و مەترسی لەسەر داهاتووی شۆڕش دروست بكات، پاش ئەوەی توانی بەشداری بەو هۆزانە بكات لەشەڕەكانی حكومەت لەدژی شۆڕشگێڕان[٧].

پاشان نەخشە و پلانەكانی سوپای عێراق بۆ هێرشكردنە سەر شۆڕشگێڕان لە دۆڵی نەهلە و زەنتە بەسەركردایەتی جەنەڕاڵ رینتۆن لە ١٢ی هەمان مانگ دارێژرا،

(١) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص١٣٠.

(٢) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٤.

(٣) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٩.

(٤) كریس كۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٥.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٢.

(٦) دانا ئادامز شمیدت، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩١.

(٧) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص٩٧.

كە هەریەكە لە لیواكانی یەك و پێنچ و پازدە بەشداریان تێدا كرد، بە یارمەتی هێزی ئاسمانی عێراقی و بەریتانی[١]، لەم ڕووبەڕووبونەوەیەش هێزەكانی حكومەت لەبەرامبەر شۆڕشگێڕان تێكشكان زیانی گیانی و مادی زۆریان بەركەوت، لە ڕیزی شۆڕشگێڕان سێ جەنگاوەر گیانیان لەدەستدا بەناوەكانی (عەزیز ئاغا زراری، ئەحمەد گۆران و یاسین عیسا) لەگەڵ بریندار بوونی سێ شۆڕشگێڕ[٢].

گومانی تێدا نیە ئەگەر هاوكاری ژمارەیەك سەرۆك هۆزی ناوچەكە نەبووایە كە بریتی بوون لە (ئەحمەد ئاغای زێباری، شەوكەت ئاغای زێباری، مەجید حەسەن ئاغا، عەبدوڵلا شەرەفانی و شێخ جەلال بریفكانی)[٣]، بۆ سوپای عێراقی ڕەنگ بوو بە تەواوی هێزەكە لەناوبەرن، بۆیە بارزانی بەناچاری پاش سەركەوتنەكەشی پاشەكشەی بەهێزەكانی كرد بەرەو چیای پیرس[٤]، لەوێش جەنگاوەرەكانی كۆكردەوە و پێی ڕاگەیاند "وا دیارە ئەم جارەیان دەبێت كورد كورد بكوژێت، چونكە سوپای دوژمن لەدوای خۆفرۆشانی كورد هێرش دەهێنن، ئەوەی دەكوژرێت هەر كوردە، ئێوەش تا بۆتان دەكرێ كوردان نەكوژن"[٥].

پاشان مستەفا بارزانی هەوڵیدا گەمارۆی گوندی هەرن بدات كە دەكەوێتە ڕۆژئاوای گوندی بارزان، چونكە لەو گوندە هێزێكی ٧٠٠ كەسی لە هۆزە كوردەكانی ناوچەكە كە هاوپەیمانی حكومەتی عێراق بوون، لەگەڵ هێزێكی سوپای عێراق جێگیر ببوون، وەك هەڕەشەیەك بوون بۆ شۆڕشگێڕان كە لەچیای پیرس بوون، بەڵام وەك پێشبینی كرابوو پلانەكەیان سەركەوتنی بەدەست نەهێنا، بەهۆی نەگەیشتنی تۆپەكان بۆ شوێنی دیاریكراو كە عیزەت عەبدولعەزیز سەرپەرشتی دەكرد، بۆیە مستەفا بارزانی و جەنگاوەرەكانی بەناچاری لە ناوچەكە پاشەكشەیان كرد بۆ چیای پیرس[٦].

لەكۆتایەكانی ئەیلوولی ١٩٤٥، مستەفا بارزانی و هاوڕێكانی بڕیاری كشانەوەیان بەرەو ڕۆژهەڵاتی كوردستاندا، لەبەرئەوەی بینی كە شەڕەكە خەریكە تەشەنە دەسەنێت بۆ شەڕێكی ناوخۆی، چونكە ئەو هۆزانەی لە ناوچەكەدا بوون، لە پێشی سوپای عێراقی بوون، بۆ ڕووبەڕووبونەوەی چەكدارە كوردە شۆڕشگێڕەكان، كە

(١) نجم سەنگاوی، كوردستان و سەركردە.....، ل٤٩٣.

(٢) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦١.

(٣) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٩.

(٤) محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص ص١٠٤- ١٠٥.

(٥) ڕەفیق رەحمان مام خول، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٣.

(٦) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٢٠٠– ٢٠١.

هەتاوەکو دوێنێ ئەمانە لە پشتی شۆڕش بوون، بەڵام بەهۆی پاشگەزبوونەوەیان لە بەڵێنەکانیان لەبەرامبەر مستەفا بارزانی، چونەتە پاڵ سوپای عێراقی، بۆیە بارزانی بیری لەوە کردەوە دەبێت پێش ئەوەی بەفر و سەرماوسۆڵ دابێت، بڕۆنە ئەودیوی کوردستان، دیارە پێشتر لەگەڵ سۆڤیەت و کۆمەڵەی (ژ.ك) لەسەرچوونیان بۆ ڕۆژهەڵات ڕێککەوتبوون[(١)].

لە ٢٥ی ئەیلول ١٩٤٥ مستەفا بارزانی هاوەڵەکانی خۆی بەسەر چەند پێگەیەك لەشێوەی سەنگەر دابەشکرد و ئەمجارەیان حاڵەتی بەرگری بەخۆیەوە گرت، سوپا لەگەڵ عەشیرەتەکان دەستیان بە پەلامار و لێدان کرد، لەلای چەپەوە سورچییەکان و لەلای ڕاستەوە عەشیرەتەکانی بەرواری، بەراش، شەڕەفانی و دۆسکی و هیتر، لەلای خوارەوەش فەوجی پێنج بە تۆپخانە و فڕۆکەوە، لەپشتەوەش عەشیرەتی زێبار کە ناپاکی لە پەیمانەکانی کرد و ڕایەڵی خزمایەتییان فەرامۆش کرد، شەڕێکی خوێناوی تا شەو درێژەی کێشا[(٢)]، مستەفا بارزانی هەستی کرد ڕاوەستان لەبەرامبەر ئەو هێزە زۆرانەدا کە لەهەموو لایەکەوە دەوری چیایان گرتووە، جگە لە کەوتنە ناو تەڵەی بەدیل گیران و مردن ئاکامێکی دیکەی نابێت، بۆیە لە شەودا پاشەکشەی کرد بۆ (هەرفتە) لە هەمان ناوچەدا هێزەکانی خۆی جێگیر کرد، پاشان هەواڵی بۆ شێخ ئەحمەدی بارزانی نارد کەوا ژن و منداڵ و ئەوانەی تری کە لە بارزان مابوونەوە پەنا ببەنە بەر چیای شیرین لە ناوچەی شێرواندا.[(٣)]

پاشان لە ٣٠ی ئەیلولدا یەکێك لە ئەفسەرەکانی هاوەڵی بارزانی هەواڵی بۆی نارد کەوا لە ناوچەی (کێلەشین)ی سنووری نێوان عێراق و ئێراندا هێزەکانیان ڕێکخستۆتەوە و چاوەڕێی فەرمانی ناوبراون، بۆیە بارزانی پێی ڕاگەیاند لەشوێنی خۆیاندا بمێننەوە و پارێزگاری لەشوێنەکە بکەن، لەلایەکی دیکەشەوە هێزەکانی سوپای عێراق و هێزی عەشایرییەکانی هاوپەیمانی بەردەوامبوون لە هێرش بردن بۆ سەر هێزەکانی مستەفا بارزانی، سەرنجام لە ٦ی تشرینی یەکەمدا کاتێك هێزەکانی عێراقی لە چوارلاوە بۆردومانی هێزی شۆڕشگێڕەکانیان دەکرد، ئەو ژن و منداڵانەی کە لەگەڵ شێخ ئەحمەد بارزانیدابوون گەیشتنە ناوچەی کانی ڕەش لەسەر سنوور و پاشان بارزانی فەرمانی پێکردن بۆ ئەوەی ئاودیوی سنووری ئیران بن[(٤)].

بەم شێوەیە لە ١١ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٥ دوایی پێشمەرگەی شۆڕشی بارزان

(١) مسعود بارزاني، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٣.

(٢) محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص١٠٧.

(٣) مەعروف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ل٢٠٠– ٢٠١.

(٤) محمد علی سلطانی، منبع پیشین، ص ص١٠٧- ١٠٨.

بە یاوەری مستەفا بارزانی لەگەڵ ٣٥ هەزار ژن و پیاو و لاو لەژێر فشاری تانك و تۆپی حکومەتی عێراقی لەڕێگای کێلەشین سنووریان تێپەڕاند و پەڕینەوە کوردستانی ڕۆژهەڵات و کۆتایی بە شۆڕشی دووەمی بارزان هات[١].

گومانی تێدانییە هێزی ئاسمانی عێراقی و بەریتانی ڕۆڵی سەرەکیان گێڕا لەو شەڕانەدا، بەهۆی بۆردومانە سەختەکانیان کە ئەنجامیان دەدا، دەیانویست بەهەرشێوەیەك بێت بەخێراترین کات شۆڕشەکەی بارزان خامۆش بکەن، بۆ ئەم مەبەستەش ڕۆژانە دوو تا سێ جار بۆردومانی گوندەکانی دەڤەری بارزانیان دەکرد، بەپێی ڕاپۆرتێکی تایبەتی هێزە ئاسمانییەکانی عێراق کە جەخت لەوە دەکاتەوە کە هێزەکانیان ١١٧ هێرشی ئاسمانی کردۆتە سەر ٢٥ دێهاتی ناوچەکە و تێیدا ١٨٢ تەن بۆمب فڕێدراوەتە خوارەوە لە ماوەی ١٨ی ئاب تاکو ٣ی ئەیلوولی ١٩٤٥ [٢].

لەلایەکی دیکەوە "فیدچنکۆ" نووسیویەتی و دەڵێت "بەشداربوونی چەکی ئاسمانی بەریتانیا بە چالاکییەکی زۆرەوە لە کردەوە سەربازییەکاندا و داخستنی سنوورەکان لەلایەن تورکیاوە، هەروەها زۆری ژمارەی چەکدار و چەك و جبەخانە لەلایەن عێراقەوە، پاشانیش ئەو بەرتیلەی کە وەزیری ناوخۆی عێراق مستەفا عومەری دەرخواردی هەندێ لە سەرۆك عەشیرەتەکانی کوردی دا و لەدژی شۆڕشگێڕان بەکاری هێنان، ئەمانە هەمووی هۆکاربوون بۆ یەکلاکردنەوەی پێشوەختەی ئەنجامی ململانێیەکە"[٣].

لەبەرامبەردا (زاتیسف) باڵیۆزی سۆڤیەت لە بەغداد، سەبارەت بە شەڕەکانی نێوان حکومەت و سەرکردایەتی شۆڕش و کێشەی کورد لە عێراقدا، ڕوونیکردەوە کە سوپای عێراق بەهەموو هێزەکانیەوە و بە یارمەتی ٤٥ فرۆکە لەدژی هێزە کوردییەکان، نەیتوانی تێکیان بشکێنێت، بەڵکو بە پێچەوانەوە سوپای عێراقی تووشی زەبری کوشندە هاتن، ئەگەر پشت تێکردنی هەندێك لە هۆزە کوردییەکان نەبوایە لە مستەفا بارزانی و بارزانییەکان، ئەوە سوپای عێراقی تووشی زەبرێکی قورستر دەبوو[٤].

دوابەدوای خامۆشکردنی شۆڕشی دووەمی بارزان، دادگای سەربازی لە هەولێر،

(١) عبدالرحيم ذوالنون زويد، العراق في الحرب العالمية الثانية ١٩٣٩- ١٩٤٥، رسالة ماجستير، (كليه الاداب- جامعة القاهرة- ١٩٧٨)، ص٢٧٣ ؛ وليد حمدي، المصدر السابق، ص٢٤٤ ؛ بابە شێخ مەردۆخ رۆحانی (شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٩٤.

(٢) عمر محمد محمد كريم، المصدر السابق، ص٣٤١.

(٣) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٢٢.

(٤) ئەفراسیاو هەورامی، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٤.

دانیشتنی خۆی ئەنجامدا و چەندین بڕیاری بەسەر بەشداربووانی شۆڕشەکە سەپاند، لەوانە حکومی لەسێدارەدانی بۆ ٣٥ کەس بەئامادەنەبوو (غیابی)دەرکرد، لەنێویاندا هەریەکە لە مستەفا بارزانی و شێخ ئەحمەد بارزانی و هەشت ئەفسەرەکەی سوپای عێراقی و چەندانی تریش، هەروەها بڕیاری زیندانی کردنی بۆ هەشتا کەس بە ماوەی جیاجیا دەرکرد، لەگەڵ قەدەغەکردنی کاری هەموو ڕێکخراوە پێشکەوتوخوازەکانی کوردستان[١].

هەروەها حکومەتی عێراقی بۆ پەردەپۆشکردنی سیاسەتە نامرۆڤایەتییەکەیان لەبەرامبەر خامۆشکردنی شۆڕش، هەوڵیاندەدا لەڕێگای لێدوانەکانیان ناوەڕۆك بنەمای شۆڕشی دووەمی بارزان و خودی سەرکردەکەی بشێوێن و ڕای گشتی پێ چەواشە بکەن، بۆ ئەم مەبەستە "تۆفیق سویدی" سەرۆك وەزیرانی ئەوسای عێراق لە ٢٥ی ئازای ١٩٤٦ دەربارەی بارودۆخی عێراق بەگشتی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە عێراق بەتایبەتی بۆ ڕۆژنامەکانی قاهیرە لێدوانی دابوو[٢].

دیارە سەرۆك وەزیرانی عێراق لە لێدوانەکەیدا شۆڕشی دووەمی بارزان و سەرکردەکەی وا شرۆڤە دەکات کە گوایە بزووتنەوەکە بریتییە لە بزووتنەوەیەکی ئایینزایی و کەسی کە خودی (مستەفا بارزانی) خوازیارە لەپاڵ ئەم شۆڕشە هەژموون و دەسەڵاتی خۆی زیادبکات و دەسەڵاتی کارگێڕی حکومەتیش لە ناوچەکە بوونی نەبێت، لەبەرامبەر لێدوانەکانی سەرۆك وەزیرانی عێراقی، حزبی ڕزگاری لە بەیاننامەکەیدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە ووتەکانی "تۆفیق سویدی" واقعی نیە و دوورە لەڕاستی، چونکە شۆڕشی دووەمی بارزان شۆڕشێکی میللی و دیموکراتیە دژبە ئیمپریالیزم و حکومەتە کۆنەپەرستەکەی بەغدا، هەروەها شۆڕشەکە هەوڵدانێکە بۆ چاکسازیکردنی دیموکراتی کشتگیر بەمەبەستی گەیشتنی گەلی کورد بە مافە نەتەوایەتییەکانی، جگە لەمەش ئەم شۆڕشە لەئەنجامی چەوساندنەوەی گەلی کورد هاتۆتە ئاراوە، هەر بۆیە پاڵپشتی جەماوەری هەیە بەمەبەستی ڕزگاربوون لەدەستی زۆرداری سیستەمی حکومەتی کۆنەپەرستی لە عێراق[٣].

دیارترین تایبەتمەندی و لایەنە دیارەکانی شۆڕشی دووەمی بارزان (١٩٤٣– ١٩٤٥) بریتی بوو لە بەشداری کردنی ڕاستەوخۆی توێژی دەستەبژێری ڕووناکبیری شارەکان لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی کوردستاندا بە شێوەیەکی دیارتر و لە ڕێی

(١) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٣ ؛ فاخر عالی عابکر، مێژووی بارزان....، ل١٢٧.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسیەکان....، ل١٠٩.

(٣) عبدالستار طاهر شريف، المصدر السابق، ص٢٠١.

ڕێکخراوە سیاسییەکانەوە[١] ئەمەش نیشانەیەکی ئاشکرای زیاتر فراوان بوونی بنکەی کۆمەڵایەتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی و نەتەوەیی کوردستان بوو، هەروەها پتر لە هەموو ڕاپەڕینەکانی بەر لەخۆی سنووری ناوچەگەری بەزاندبوو و سیمای نەتەوەیی و نیشتمانی زیاتر پێوە دیاربوو، تا ئەو ئاستەی سنوورە دەستکردەکانی نێوان دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانی بەزاند، ئەویش بە پەڕینەوەی بارزانییەکان بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بەشداریکردنی ڕاستەوخۆیان لە کۆماری کوردستان.

ئەگەرچی شۆڕشی دووەمی بارزان نەیتوانی ئامانجەکانی خۆی لە خوارووی کوردستان دا بە ئەنجام بگەیەنێ و ناچار کرا پەنابەرێتە بەر کۆماری کوردستان و داکۆکی لەو قەوارە سەربەخۆیە بکات، بەڵام لەو سەروبەندەدا و لە (١٦ی ئابی ١٩٤٦)دا بە دەست پێشخەری مستەفا بارزانی ڕێکخستەکانی شۆڕش و ڕزگاری یەکیان گرت و پارتی دیموکراتی کورد لە دایکبوو کە بە قۆناغێکی وەرچەرخان لە مێژووی خەباتی نیشتمانی و نەتەوەیی کوردستاندا دەژمێردرێ[٢].

مستەفا بارزانی وەك سەرکردەیەکی سەربازی و سیاسی ڕۆڵی سەرەکی بینی لە ئامادەکردنی شۆڕشی دووەمی بارزان، سەرکەوتنە سەربازییەکانی بەڵگەیە لەسەر بلیمەتی سەربازی مستەفا بارزانی،[٣]، لەوبارەیەوە سەبارەت بە کردەوەی سیاسی جەنەڕاڵ بارزانی، بابەتێک کە ڕێبەری حیزبی دیموکڕاتی کوردستانی ئێران لە ئۆکتۆبری ١٩٧٣ گوتوویەتی یەکجار سەرنج ڕاکێشە: (ئەوهەی خوێندەواران تێی نەگەیون ئەمەی رۆشنبیران هەودایان بۆ بانەدراوە، ئەوەی سیاسی پیشە، لیی حاڵی نەبوونە و ئەوەی ئەمن لەهێندێ بوار بۆم نەچۆتەوە سەریەک: ئەمەیە کە بارزانی تەنیا کەسیکە کە توانیویەتی ئەم خەڵکەی کە لە گوندەکانیان دەیاندینین، ئەم خەڵکە بێ سیوادو پاشکەوتووە- لەگەڵ ڕێبەری سیاسی بزووتنەوەی نەتەوەخوازی کورد، لیک پەیوەند و یەکگرتوو بکات)[٤].

---

(١) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص٨٦- ٨٧.

(٢) ئیسماعیل حەقی شاوەیس، بارزانیەکان و ڕۆڵی سەرکردایەتییان لە بزاڤی ڕزگاری خوازی کوردستاندا، گۆڤاری شرۆڤە، ژمارە (٢٣)، (هەولێر- سەنتەری دیراسات و توێژینەوە و ئەکادیمیای پارتی- زستانی ٢٠١٦)، ل٤٤.

(٣) عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك....، ل٣١٢.

(٤) کریس کۆچرا، ڕاپەڕینی نەتەوەی کورد، وەرگێڕان : حامید ڕەشیدی زەرزا، لە زوانی فارسی بۆ کوردی، (سلێمانی- چاپخانەی ئۆفیسی تیشک- ٢٠٠٦)، ل٢٤٥.

پاشکۆی بەڵگەنامەکان

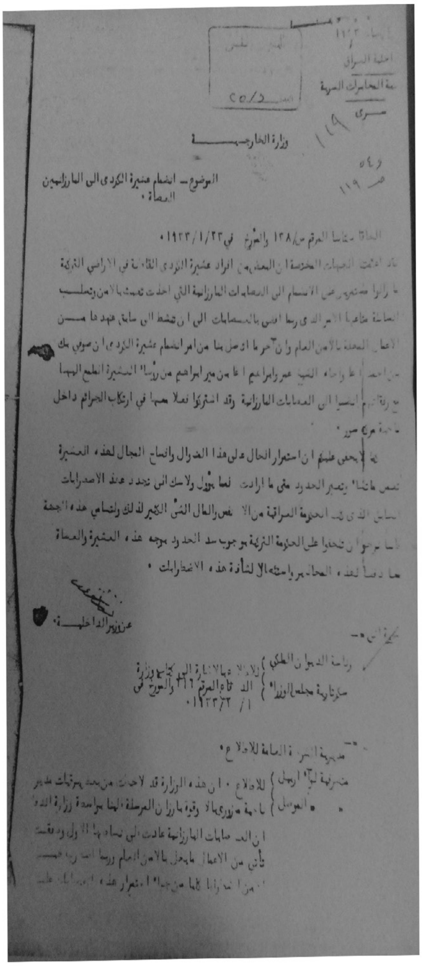

المملكة العراقية
[illegible] الحاكمية العسكرية
سري

٥/٢٥

١١٩

وزارة الخارجيـــــــة

٥٤٩
ص ١١٩

الموضوع – انضمام عشيرة الكردى الى البارزانيين العصاة .

الحاقاً بكتابنا المرقم س/١٣٨ والمؤرخ في ١٩٤٣/١/٢٣ .
لقد اعلمت الجهات المختصة ان البعض من افراد عشيرة الكردى القاطنة في الاراضي التركية ما زالوا مصرين على الانضمام الى العصابات البارزانية التي اخذت تعبث بالامن وتسلب [illegible] ظاهراً الامر الذى ربما ادى بالعصابات الى ان تنشط الى سابق عهدها من الاعمال المخلة بالامن العام وان آخر ما اتصل بنا من امر انضمام عشيرة الكردى ان صوفي بك [illegible] اغا واخاه الشيخ عمر وابراهيم اغا بن مير ابراهيم من رؤساء العشيرة المطمع اليهما [illegible] انضما الى العصابات البارزانية وقد اشتركوا فعلاً معها في ارتكاب الجرائم داخل ناحية مركه سور .

[illegible] لا يخفى عليهم ان استمرار الحال على هذا المنوال وانفساح المجال لهذه العشيرة [illegible] بعبور الحدود متى ما ارادت لمما يؤول ولاشك الى تجدد عهد الاضطرابات [illegible] الذى [illegible] الحكومة العراقية من الانفس والمال الشئ الكثير لذلك ولتلافي هذه الجهة [illegible] نرجو ان تحثوا على الحكومة التركية بوجوب سد الحدود بوجه هذه العشيرة والعصاة [illegible] لهذه العصابات بواسطة الا [illegible] هذه الاضطرابات .

عن وزير الداخليـــة .

[illegible]
رئاسة الديوان الملكي } للاطلاع [illegible] الى كتاب وزارة
سكرتارية مجلس الوزراء } الد [illegible] المرقم ٣٢٦ والمؤرخ في ١٩٤٣/٢/١ .

مديرية الشرطة العامة للاطلاع .

متصرفية لواء اربيل } للاطلاع . ان هذه الوزارة قد لاحظت من بعض برقيات مدير
[illegible] الموصل } ناحية مزوري بالا وقوة بارزان المرسلة اليها بواسطة وزارة الد [illegible]
ان العصابات البارزانية عادت الى نشاطها الاول وبدأت
تأتي من الاعمال ما يخل بالامن العام وربما [illegible]
[illegible] لما من جراء استمرار هذه [illegible]

پاشکۆی ژمارە(١)
وەزارەتی دەرەوەی عێراق دەربارەی هۆزی
گەردی و چوونە پاڵ بارزانییەکان

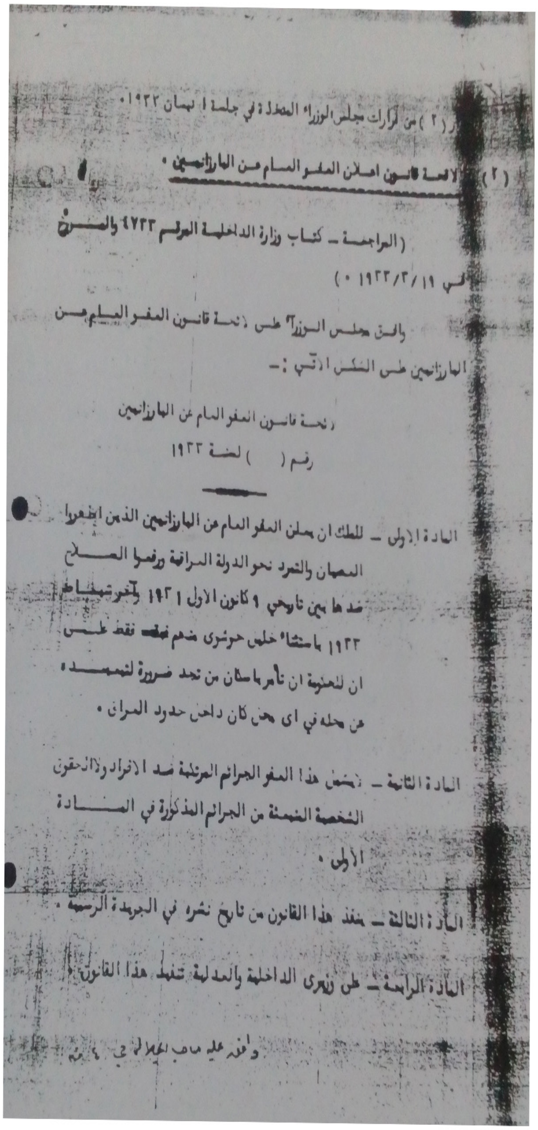

(٢) من قرارات مجلس الوزراء المعقودة في جلسة ١ نيسان ١٩٣٢.

(٢) لائحة قانون اعلان العفو العام عن البارزانيين.

(المراجعة – كتاب وزارة الداخلية المرقم ٤٧٢٣ والمؤرخ في ١٩/٣/١٩٣٢.)

وافق مجلس الوزراء على لائحة قانون العفو العام عن البارزانيين على الشكل الآتي :-

لائحة قانون العفو العام عن البارزانيين
رقم ( ) لسنة ١٩٣٢

المادة الاولى – للملك ان يعلن العفو العام عن البارزانيين الذين اظهروا العصيان والتمرد نحو الدولة العراقية ورفعوا السلاح ضدها بين تاريخي ٩ كانون الاول ١٩٣١ وآخر شباط ١٩٣٢ باستثناء خليل خوشوي منهم فقط على ان للحكومة ان تأمر باسكان من تجد ضرورة لتبعيده من محله في اي محل كان داخل حدود العراق.

المادة الثانية – لا يشمل هذا العفو الجرائم المرتكبة ضد الافراد ولا الحقوق الشخصية المتضمنة من الجرائم المذكورة في المادة الأولى.

المادة الثالثة – ينفذ هذا القانون من تاريخ نشره في الجريدة الرسمية.

المادة الرابعة – على وزيري الداخلية والعدلية تنفيذ هذا القانون.

وافق عليه صاحب الجلالة في ٤ ...

پاشکۆی ژمارە(٢)
بڕیاری ئەنجومەنی وەزیران سەبارەت بەلێبوردنی گشتی جگە لە خەلیل خۆشەوی

FO 371 35013 X/M 00170

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

19 48 16

E 7338
25 NOV 1943

[Cypher]

DEPARTMENTAL NO.2.

FROM BAGDAD TO FOREIGN OFFICE

Sir K. Cornwallis
No. 1119
23rd November, 1943

D: 6. 52 p.m. G.M.T. 23rd November, 1943
R: 9. 15 p.m. 23rd November, 1943 B.S.T.

Repeated to Angora Saving

P P P

My telegram No. 1075.

No fighting with Barzanis since November 11th.

2. Iraqi General Officer Commanding has again been in touch with Mullah Mustafa who seems to have offered to surrender on condition that his brother Sheik Ahmad is released and allowed to return to Barzan. Minister of the Interior suspects that General Officer Commanding, who is a Kurd, may be over-anxious to be conciliatory and is not disposed to release Ahmad until Mustafa is firmly in hand. On the other hand it seems to be most doubtful whether the army is in any condition to embark on any offensive operations without intensive training and stimulation of troops' morale. Moreover military commandeering of transport has seriously discounted arrangements for moving grain to [gp. undec. ? northern] villages which are in sad need of food. I have accordingly advised Minister of the Interior not lightly to set aside opportunities for a peaceful settlement.

O.T.P.

پاشکۆی ژمارە (٣)

هەوڵەکانی نوری سەعید بۆ مستەفا بارزانی کە واز لەخەباتی چەکداری بهێنێت و تەسلیم بەدەسەڵات بێت

١٩٤٣

FO 371 · 40039 · X/M 00214

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

No. 411.

(8/144/44)

13	د
35	ص

British Embassy,
Bagdad
23rd August, 1944

E 5393

Sir,

With reference to my telegram No. 657 of 5th August, I have the honour to report that two young Kurdish officers of the Iraqi Army named Mir haj and Mustafa Khoshnao, who were appointed by the late Nuri Cabinet liaison officers under Majid Mustafa in the disturbed area, took leave from their units in the early summer and set out on a tour of the Sulaimani and Arbil Liwas. During this tour they seem to have carried out a prepared plan to stimulate Kurdish nationalist activities on a considerable scale. Full details of their doings are not available but from the many reports which I have received about them it appears that they first went to Sulaimani, where they were instrumental in organising a large gathering of tribal leaders to discuss Kurdish grievances, and then went northwards via Arbil to confer with Mulla Mustafa. From Barzan they crossed the Persian border and went down to Sauj-Bulagh where they got into touch with the leaders of a number of Persian Kurdish tribes. With these chieftains they discussed Kurdish nationalist aspirations and there are strong rumours that they also sought to establish relations with Russian Political Officers.

2. Their tour soon became widely known, gave rise to many rumours and naturally enough was viewed with disfavour by the Ministry of Defence. On their return in early August the two young officers evidently began to fear the consequences of their undisciplined behaviour and Mustafa Khoshnao approached the Acting Political Adviser in the Northern Area with a view to obtaining some measure of protection from him. I enclose herein copies of a letter from the Assistant Political Adviser to the Oriental Counsellor enclosing Mustafa Khoshnao's written appeal on this subject and of the reply which I caused to be sent to Captain Stoakes. Mustafa's letter shows clearly enough that both of these young officers were guilty of foolish and mischievous political activities; it was therefore most undesirable that they should be shown any sort of sympathy by British officials, and I thought it well to make this quite clear.

3. I also enclose the translation of a letter from Mulla Mustafa to the Ambassador concerning these two officers, with a copy of the reply which on my instructions the Oriental Counsellor returned to it. It will be seen that I took the opportunity to warn Mulla Mustafa that there can be no British sympathy for those who seek to create trouble in Kurdistan.

4. Mir Haj has for the present been sent to a unit at Nasiriyah but I gather from the Regent, with whom I discussed the case yesterday, that both officers are likely to be dismissed, or at least retired, from the army for their misconduct.

I have the honour to be with the highest respect,
Sir,
Your most obedient, humble Servant,

The Right Honourable
Anthony Eden, M.C., M.P.,
Etc., Etc.

پاشکۆی ژمارە (٤)

ڕاپۆرت دەربارەی چالاکییەکانی میرحاج ئەحمەد و مستەفا خۆشناو ۲۳ی ئابی ۱۹٤٤

FO 371 35013 X/M 00170
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

20
49

3

[CYPHER]

DEPARTMENTAL NO. 2

FROM BAGDAD TO FOREIGN OFFICE

Sir K. Cornwallis
No. 1073
12th November, 1943

D. 6.50 p.m. 12th November, 1943
R. 10.50 p.m. 12th November, 1943

Repeated to Angora Saving

g g g g g

My telegram No. 1063. E 6835/464/93

Iraqi troops and Hainan had sharp engagements with Mustafa's tribesmen on November 8th, 10th and 11th. Police and army lost altogether about 60 men killed and wounded and a number of light automatic and rifles. Tribal casualties unknown.

2. Iraqi military plan is now to garrison Mergasur for winter and [grp. undec.] a few weeks before the snow falls to push out small columns in the attempt to catch Mustafa. They are most unlikely to succeed.

3. General Bromilow reports that both Iraqi military and police displayed a lamentable lack of training in mountain warfare.

OTP.

پاشکۆی ژمارە (٥)

ڕاپۆرت دەربارەی پلانی سوپای عێراق بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی شۆڕشگێران ١٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٣

FO 371 40039 3/15 X/M 002/4
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION
THIS DOCUMENT IS THE PROPERTY OF HIS BRITANNIC MAJESTY'S GOVERNMENT

IRAQ.

October 13, 1944.

CONFIDENTIAL.

ARCHIVES

SECTION 1.

[E 6247/26/93]

Copy No. 8

Sir K. Cornwallis to Mr. Eden.—(Received 13th October.)

(No. 476.)

Sir,

Bagdad, 28th September, 1944.

YOU will recollect that in his telegram No. 643 of the 1st August last Mr. Thompson reported a conversation with the Iraqi Minister for Foreign Affairs, in the course of which he had found it necessary to represent to Arshad al Umari the inadvisability of any military initiative at the present time against Mulla Mustafa, this advice being based on the knowledge that at least for some months the Iraqi army can be in no condition to undertake, without the certainty of disaster, active operations in mountainous country. This unpalatable fact was accepted at the time by the Regent, the Minister for Foreign Affairs and the Minister of Finance and led to the decision of the Cabinet to implement with all energy General Renton's scheme for the reorganisation of the Iraqi army, with special regard to the formation of a mountain division, which after strenuous winter training, might be ready for effective employment next spring if circumstances so dictated. Furthermore, and as a corollary to the foregoing, the then Acting Prime Minister—see Mr. Thompson's telegram No. 657 of the 5th August—impressed upon his Cabinet colleagues the necessity of being patient towards the Kurdish problem, of exhausting every possibility of keeping on friendly terms with Mulla Mustafa, and of doing nothing to precipitate a crisis. While there was reason to suppose that the Minister of the Interior, Mustafa al Umari, was not unduly enthusiastic over this patient policy, his opposition was sufficiently luke-warm to permit him to stand by his colleagues when its only really violent opponent, Tahsin Ali, was first transferred from the Ministry of Defence, and subsequently dropped from the Cabinet altogether.

2. Since then considerable progress has been made with army reform and certain action, such as distribution of textiles and grain, has been taken in relief of the depressed Kurdish areas. The extent and scope of these latter measures, however, have not been very striking, and it cannot be said that they have had any appreciable effect in the lessening of Kurdish discontent. For his part, Mulla Mustafa, who I shrewdly suspect is being exploited by Kurdish "intellectuals" interested in making difficulties for the Iraqi Government, has been restive and, indeed, provocative. As foreshadowed in Mr. Thompson's telegram No. 752 of the 1st September, the small police post at Mergasur was unable to resist the Mulla's "request" for grain, and ninety tons were handed to him early this month. Not content with this success, he sent me on the 16th September a message that he and his people were in sore need of help of every kind and begging that I would persuade the Iraqi Government to meet their requirements. While this appeal was under consideration, the Minister of the Interior telephoned that Mulla Mustafa's men had by threats stopped certain public work that was being carried out at Shirwana Mazin, and would I instruct Colonel Lyon to use his influence to put an end to this nuisance? It also came to my knowledge that the Minister was toying with the idea of despatching troops to deal with the situation. On investigation, it transpired that the alleged incident had not taken place at Shirwana Mazin, but at Mazna, where an agent of Mulla Mustafa was obstructing the rebuilding of the police post. I thereupon sent a firmly-worded message to Mulla Mustafa, a copy of which is enclosed, together with a translation of his earlier communication above mentioned.

3. The use of troops to cope with this minor affair could only have led to undesirable complications, more especially since there has naturally not yet been time to get them fit for even so minor an undertaking as the one envisaged by the Minister of the Interior. Indeed, both General Sir Arthur Smith and General Renton have impressed upon me the folly of any such move from the military point of view. I therefore told the Acting Minister for Foreign Affairs (the Minister of Justice) that the situation did not seem to me to justify

[50—22]

FO 371 40039 X/M 002/4
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

2

any precipitate action. His Excellency replied that there had been no Cabinet decision to use force, and while he was speaking I learnt by telephone from Mr. Edmonds that the Minister of the Interior had, on his own initiative, given orders for a brigade of the Southern Division to stand by. I reminded the Minister that the war was not yet over and that we were not prepared to contemplate the possibility of diverting men and equipment to rescue the Iraqi army from the difficulties in which they would inevitably become entangled if thrown into any adventure in their present untrained condition. I therefore expected the Iraqi Government, as Allies, to give me full warning of any intention to embark on operations and to consult me before coming to any decision. It was, I added, obviously to the advantage of the Iraqi Government to work in close harmony with ourselves in such matters, since it was our policy to uphold ordered government in this country. He no doubt realised how much the General Officer Commanding-in-Chief and the British Military Mission were helping forward the reorganisation of the Iraqi army. I concluded by emphasising that the Administration would have no right to look to me for any sympathy or support if they got into trouble through ignoring my advice.

4. Although the Acting Minister for Foreign Affairs expressed his general agreement with the views I had expressed and undertook to represent them to the Minister of the Interior, I found the latter in a difficult mood when he called upon me yesterday. While pleased with the tone and content of my reply to Mulla Mustafa, and although he admitted the necessity to investigate the facts of the recent incident at Mazna, his Excellency indicated his belief that the Mulla intended to resist the erection of a police post at that place. He then expatiated on the "intolerable" insults to which the Government were being subjected and on the necessity for maintaining their prestige, and so on. He had conferred with the Acting Prime Minister (Saleh Jabr) and the Iraqi General Staff, who together felt that even if operations were impossible at the present time, there was no reason why a "defensive force" should not be stationed at Mazna while building was in progress (although, in point of fact, such work is probably out of the question once winter sets in), and he spoke of sending a brigade from Diwaniyah. I answered that I thought it extremely unlikely either the General Officer Commanding-in-Chief or General Renton would see any merit in this idea. I then went over once more in great detail the ground I had already covered with his colleague of foreign affairs, warning him particularly of the consequences of going ahead in defiance of our agreement. The Minister did not take very kindly to what I said, but finally agreed that there must be full Anglo-Iraqi consultation. The truth is that he is—not entirely without excuse—rabid about Mulla Mustafa and anxious now (as at the beginning of August) for a "showdown" with that troublesome and primitive individual. The Minister of the Interior is, indeed, a prey to rather dangerous wishful-thinking, and in the absence of the Regent, the Iraqi Prime Minister and the Minister for Foreign Affairs at Alexandria, seems inclined to take the bit between his teeth.

5. I am sending copies of this despatch to the Minister-Resident in the Middle East, the General Officer Commanding-in-Chief, Persia/Iraq Force, and General Renton.

I have, &c.
KINAHAN CORNWALLIS.

Enclosure 1.

(Translation.)

Sir K. Cornwallis to Mulla Mustafa (Barzan).

Bagdad, 27th September, 1944.

After compliments,

I HAVE received your letter of the 16th September in which you say that you are in need of more help from the Government.

Already you have been given ninety tons of grain from Mergasur and to-day I learn that supplies of cloth have been sent to Billeh. This should convince you of the Government's desire to help you and your people.

Further help will depend very largely on yourself. If you co-operate with the officials of the Government they will co-operate with you.

FO 371 40039 X/M 002/4
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

3

You should keep in touch with them and explain exactly what help you need, because you and your people must make a special effort to plough and sow as much as possible this autumn and winter so that you will all have food next year.

I have heard that some of your tribesmen have been interfering with Government building work at Mazna. You should not let this sort of thing happen. It causes serious misunderstandings and is most harmful to your own interests. Remember that you and your tribesmen are dependent on the help of the Government to obtain many of the things you need and that this help will only be given to you if you are obedient to the Government and maintain good relations with their officials.

I have, &c.
KINAHAN CORNWALLIS,
His Britannic Majesty's Ambassador.

Enclosure 2.

(Translation.)

Mulla Mustafa to Sir K. Cornwallis.

Barzan, 16th September, 1944.

After compliments,

YOU ordered me to keep quiet and I have done so and obeyed your orders. But now we are obliged to appeal to you on account of our difficult circumstances. The time for working in the fields has nearly passed and we are in the direst need of the Government's help in every way.

We therefore beg your Excellency to respond to our appeal without delay so that the last opportunity to sow our fields may not escape us, otherwise we shall not be able to live in this area but be obliged to go elsewhere and some of our people will be driven to cross the frontier and commit robbery.

If this happens, then your Excellency will hold us responsible. I therefore lay our case before your Excellency and beg leave to invoke your kind help.

May God grant victory to the British army.

I have, &c.
(Signed) MULLA MUSTAFA AL BARZANI.

پاشکۆی ژمارە (٦)
ڕاپۆرت ١٣/١٠/ ١٩٤٣ دەربارەی جووڵانەوە سەربازییەکان دژبە بارزان
لەگەڵ جەت کردنەوە لەسەر نامەکەی باڵیۆز بۆ بارزانی هەروەها وەڵامدانەوەی بارزانی بۆ باڵیۆز

FO 371 35012 X/M 00162
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

[CYPHER] DEPARTMENTAL NO. 2.

FROM BAGDAD TO FOREIGN OFFICE

Sir K. Cornwallis D. 9.06 p.m. 25th October, 1943.
No. 999
25th October, 1943. R. 12.25 a.m. 26th October, 1943.

Repeated to Minister of State Resident, Cairo, Angora Saving.

H M M M M E5797/488/93

My despatch No. 337 -

Negotiations with Mullah Mustafa of Barzan have failed and on October 23rd his forces (now augmented by bands of two other chiefs who have for a long time been out of control) forced surrender of police post at Shirwan-a-Maz[?Grp. undec:], Headquarters Mazuri Bal[? Grp. omitted] Nahiyah. The number of police who were [Grp. undec: ? killed], wounded or surrendered is not yet known but rebels must have captured considerable number of rifles and probably a large store of small arms ammunition. The area bounded in the south by Chia Shirin mountains, Rukuchuk river, on west and north by Shamsdinan river and Turkish frontier and on the East by Turkish frontier and Govandar plateau is now in insurgent hands. Neighbouring tribes of Nerva Raikan and Zibar to west and south of this area and Bradost in east are hostile to Barzan and Iraqi army's concentration south at Mergasur has now been completed and there is therefore reasonable ground to hope [? Grp. omitted] may soon be isolated. Nevertheless as Mullah Mustafa's forces are now strong and until Government forces have been strengthened he may well undertake raids in force to either east or west. Iraqi Chief of the General Staff and General Bromilow are now at Mergasor and are expected to return to-morrow evening with [Grp. undec: ? information] and plan. Tribes outside the area have so far shown no sign of unusual restlessness and Mustafa's revolt is at present personal and local. I am however closely watching situation and I will continue to impress on the Prime Minister the necessity of settling quickly certain legitimate causes of unrest both individual and general (see my despatch under reference).

[Copies sent to Mr. Armstrong].

O.T.P.

OCT
F.O. REGISTRY

پاشکۆی ژمارە (٧)
شۆڕشگێڕان و هێرشکردنە سەر
بنکەکانی پۆلیس لە ناوچەی بارزان
١٩٤٣/١٠/٣٢

FO 371 45340 3/13 X/M 00254

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

English Original of Letter sent in Arabic
by H.M.Ambassador to Mulla Mustapha,
dated 20th March, 1945.

I am leaving Iraq and . am sorry I cannot say farewell to you in person, but I send you this letter instead.

2. As you know, I have taken much interest in your affairs for a long time. You still have difficulties, but that is the way of all human beings and you can be glad that your questions are nearer solution than before. As you know, the Iraqi Government is placing before Parliament a Law to give you a pardon. This should enable you to start afresh and to live in future as a peaceful citizen. I know, on the other hand, that you wish much to be done for your people. This is well known in Bagdad and your friends, both British and Iraqi, are always trying to help you. But you must realize that the first step must come from you and it must not come in the form of threats of disturbances. These please nobody, neither the British nor the Iraqis, and only make them think that you are a person who wishes to disturb the peace and waste their time. You should look towards the future and not to the past, and realize that you and your people should now live peaceably as active farmers and good citizens within the frontiers of Iraq.

3. Many rumours and reports have reached me that you are afraid of the exercises which the Iraq Army are carrying out in the coming month. This is very foolish. The Iraq Army have been making exercises during the past months and they are going to do two exercises in April which have been planned a long time back. The first one is from the 8th to the 14th April and will not be anywhere near your territory. The second one is from the 18th April and this again will not come nearer to you than Aqra, through which troops will march. During the whole of this exercise British troops will be working with the Iraq Army. The co-operation of British and Indian troops shows the friendly relations existing between us and our Iraqi Allies and has no political significance whatever. Besides, as I have said, the troops will not come anywhere near you.

4. I shall always remember you and your people and I hope that I shall hear good news of you. My final advice to you is that you must realize that the days of troubles are past. You and your people have many friends, but they will only help you through peaceful means and if you are peaceful. You must know that in these days there are many problems in the World. We are still fighting a war against two wicked and determined enemies and we want all our energies for that. Those who help us in this work are our friends. Those who hinder us are our enemies. I hope that you will always see to it that you will be reckoned among our friends.

پاشکۆی ژمارە(٨)
نامەی باڵیۆزی بەریتانیا لە بەغدا بۆ
مستەفا بارزانی ٢٠ی ئازار ١٩٤٥

FO 371 45340 X/M 00254
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

CIPHER TELEGRAM

338590.

This message will not be distributed outside British Government Departments or Headquarters or re-transmitted, even in cipher, without being paraphrased. (Messages marked O.T.P. need not be paraphrased).

E 5942 /2199/93 18 AUG 1945 INDEXED

Recd.161255.Aug.45.

From :- G.O.C.in C., Persia/Iraq. F.T.O.151400.C.

To :- The War Office.
G.O.C.Palestine/Transjordan.
H.Q.9th.Army.
Air Ministry.
C.in C., India.
PIC.Middle East.

IMPORTANT.

B.D.105 cipher. 15 Aug.CONFIDENTIAL.

From C.I.C.I.

Iraq. Following week of activity both sides situation still confused with three Brigades Iraq Government troops and police converging on Barzan area to hold strategic positions around area. Several police posts invested by Barzanis. Some deaths and casualties. Royal Iraqi Air Force bombed Post Office held by Barzanis at Billeh. Results yet unknown. Iraq Government issued newspaper accounts Barsan troubles. Distributed propaganda leaflets by air Kurdish areas. Explained to all people in area that Iraq Government were intent on preserving law and order in north. War was not against all Kurds but against Mulla Mustafa and his men only. BMM had submitted complete plan campaign to Iraq Army giving target date for commencement operations 15 September. Iraq Government chose ignore advice and pursue plan of operations considered precipitate and unsound by BMM. Charge D'Affaires and head BMM visited acting regent yesterday and hopes now entertained possible modification present Iraq Army plans. Difficult obtain information northern area due to exclusion ALO's and PA's from area of hostilities for policy reasons.

/Sheikh Sfuq

FO 371 45340 X/M 00254
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

-2-

Sheikh Sfu and three other Shammar Sheikhs arrested 14 August following Shammar - Agaidat fights. Reasons arrest not known. Arshad Al Umari resignation not accepted.

Persia Sadr still obstructed by absentee tactics in Majlis. Soviet Embassy confirmed to Persian Government 9 August Allied Troops to leave Tehran. Unconfirmed rumours trouble Tabriz. Fight took place Lighvan near Tabriz Tudeh and anti-Tudeh. Persians intend appointing Governor General Tabriz in lieu present acting Governor General. Russian TU Delegation left Tehran for USSR 8 August. Crowd democrats burned Tudeh Club Rooms Isfahan 9 August. Rumour Tehran August 15 that pm may resign this week.

O.6.(Telegrams). To :- M.I.3a. (for action).

Copies to :-

D.M.O.
D.D.M.O.(A), (B).
M.O.1, 4.
D.M.I.
D.D.M.I.(I).
M.I.3, 3a, 3c, 5 (2), 11 (2), 17.
Foreign Office (Mr. Young).

پاشکۆی ژمارە(٩)

ڕاپۆرت دەربارەی کردە سەربازییەکان

لە ناوچەی بارزان ١٨ / ٨ / ١٩٤٥

FO 371 45340 X/M 00254
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 2 -

our many enemies here would immediately seize upon as a proof of their contention that the British advisers are an expensive luxury of no benefit to the country, it was agreed that while members of the mission would not participate in the actual operations, they would assist as required in every other direction.

4. I then asked General Renton to accompany me to call on the Acting Regent who had asked to see me. We had a satisfactory talk with His Royal Highness during which I put it very frankly to him that while we were all at one in realising that the action to restore and maintain order in Barzan was necessary, the Cabinet had so far directly ignored our joint and repeated advice to refrain from rashness and precipitancy. If the Government were prepared while there was yet time to modify their present plans as advised by the mission, then wholehearted participation of the latter could be counted upon. Otherwise while General Renton himself would proceed if required to the scene of action, he would not feel justified in subjecting his officers to unnecessary risks.

4. [sic]. Acting Regent took all this in very good part. He said that from his own experience in the past in guerilla warfare he fully realised the need for caution etc. It was essential for the Government and the mission to work amicably together. He would get in touch with the Acting Prime Minister with a view to an early meeting at which General Renton and I would be present.

5. There the matter rests for the moment. It should be explained that when last April the Iraqi army had completed its winter training, General Renton advised that owing to release of trained conscripts and their replacement by recruits, the summer rest should not exceed six weeks. This met with opposition in military circles and in fact the army stood down for over three months. This was pointed out to the Acting Regent this morning and it has been fully explained to the ministers that this is why the advance into Barzan should not be envisaged until late in September.

[Copies sent to Mr.Armstrong].

O.T.P.

......

FO 371 45340 X/M 00254
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

E 5942
AUG 1945

[THIS TELEGRAM IS OF PARTICULAR SECRECY AND SHOULD BE RETAINED BY THE AUTHORISED RECIPIENT AND NOT PASSED ON].

[CYPHER]

CABINET DISTRIBUTION

FROM BAGDAD TO FOREIGN OFFICE

Mr.Thompson.
No.630. D. 5.00 p.m. GMT 13th August 1945.

13th August 1945. R. 7.35 p.m. BST 13th August 1945.

Repeated to M.E.Min's Office.

2 2 2

IMMEDIATE.

My telegram No.626.

Situation in the north has continued to deteriorate and Iraqi Air Force bombed Bille this morning.

2. Meanwhile disagreement between General Renton and Iraqi Cabinet on the present plan of operations, which apparently involves an attempted occupation of Barzan in two to three weeks time with a large percentage of untrained recruits to be employed in at least one case of frontal assault on very strong position, has threatened serious complications. Yesterday I had a difficult interview with Minister for Foreign Affairs who, brushing aside all ordinary military considerations, was very critical of the Mission. I told him that I would do my best to ensure that the latter would co-operate, and that I proposed to discuss the whole position with General Renton. He returned to Bagdad this morning when I presided over a meeting attended inter alia by Air Officer Commanding and B.G.S., the General Officer Commanding being at present away.

3. General Renton declared that the present plan of operations was so completely at variance with sound military principles that he did not think it would be right for any of his officers to accompany Iraqi units. After considerable discussion, during which I felt obliged to point out the deplorable repercussion on Anglo-Iraqi relations of a break between the mission and the Iraqi Government on a issue which

/our......

REGISTRY 1945

پاشکۆی ژمارە(١٠)

ڕاپۆرت دەربارەی بۆمبارانکردنی بلێ لەلایەن هێزی ئاسمانی عێراقی و گفتوگۆی نێوان ئینگلیز و حکومەتی عێراقی بۆ دانانی پلانی هێرشکردنە سەر بارزان ١٣ / ٨ / ١٩٤٥

FO 371 35012 X/M 00162
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

الاوضاع في شمال العراق (الشمال البرزاني)

No.369
(191/72/43)

British Embassy,
Bagdad.
16th October, 1943.

Sir,

With reference to paragraph 15 of Mr. Thompson's despatch No.337 of the 12th September last, I have the honour to report the following further events which have occurred since the escape of Mulla Mustafa of Barzan.

2. From Sulaimani he naturally made off at once to his own tribal area where he was joined by a number of men from his clan. At first his behaviour gave no cause for anxiety and indeed he made overtures for an understanding with the authorities. His gesture was reported to Bagdad and the file of relevant papers began its slow and stately gyrations through the departments concerned. For about two months Mustafa waited for results and then a mysterious incident took place which unhappily provoked a clash between him and the police. What this was and whether he or the police fired the first shot is not clear, but in the latter part of September Mulla Mustafa forced the evacuation of a number of small police posts in the inaccessible Mazuri Bala district between Barzan and the Turkish frontier. About a week later a local police force of possibly 150 rifles had an unsuccessful engagement with his band in the Mergasur district 25 to 30 miles North West of Rowanduz. In this the police lost a small number of men killed, wounded and missing and were obliged to withdraw to their base.

3. The Government thereupon decided to send police reinforcements and troops to Mergasur to restore order and prevent the spread of the insurgent movement, which was rumoured to enjoy much local sympathy, and by the middle of October the following forces had been concentrated in or near the Mergasur Area:

3 Battalions of mobile police
3 Battalions of the Iraqi Army
1 Armoured car Company
3 Flights of Iraqi Air Force.

4. Widely different estimates of the strength of Mulla Mustafa's forces have been received. The most likely figure seems to be about 200 men.

5. In the meanwhile on October 9th I had an opportunity to speak on the subject to the Prime Minister. I told His Excellency that the whole trouble appeared to be due to the ineptitude of the Iraqi Government. It was most unwise, and indeed unfeeling, of them to have kept Sheikh Ahmad and his brother Mulla Mustafa in exile year after year on a starvation allowance without offering them any hope for the future. With a man of mettle like Mulla Mustafa such treatment was certain to lead to trouble. I pointed out that in Kurdistan there was always a risk that hostilities, however they might begin, would spread and that the situation therefore needed careful handling. I reminded Nuri Pasha that the powerful Pizhder tribe was restless and that in Sulaimani the government already had on their hands the unsettled problem of Shaikh Latif and his brother Baba Ali.

6. I also took the opportunity to rub in some home truths about the Iraqi Police. I told Nuri Pasha that in some of the provincial districts their discipline was clearly deteriorating because the training and welfare of the men were being neglected and gave a warning that if the Government were not careful, a serious situation might arise when British troops left the country. I also recalled the advice that I had repeatedly given that British officers should be engaged to put new life and vigour into the Iraqi Police who, incidentally, richly deserve increased pay and allowances to compensate for the acute rise in the cost of living.

7. I asked the Prime Minister to ponder these things while he was recuperating on Mount Carmel and to consider plans for the reorganization of /the

THE RIGHT HONOURABLE
ANTHONY EDEN, M.C., M.P.,
ETC., ETC., ETC.,

FO 371 35012 X/M 00162
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 2 -

the administration and the stamping out of the disgraceful corruption which, during the last two years, has become so widespread and so barefaced throughout the administration.

8. A few days later I received information that the Cabinet were in a mood to reject certain peace tentatives which had been made by Mulla Mustafa and to force him to unconditional surrender. I asked the British Adviser to the Ministry of the Interior to let his Minister know that I disagreed with such a reckless policy and I also myself took the matter up strongly with the Acting Minister for Foreign Affairs. I begged the latter to remember that the people of Barzan, and indeed of many other northern districts, were bordering on starvation and that the Government, although their attention had been repeatedly drawn to the subject, had entirely failed to give them adequate help. For this and other reasons, including their clumsy political handling of the Kurdish tribes, the Government could not be absolved from blame and responsibility for the present state of discontent and restlessness. Previous experience had shown how difficult it was to restore order in Kurdistan once the people got out of hand and the present state of the Persian Kurdish districts should be a warning of what might happen in Iraq if the situation were further neglected. I recalled that the country was exceedingly difficult for military movements and that in the past, His Majesty's Government had been obliged to come to the rescue of Iraqi columns operating in the Kurdish hills. They certainly would not be prepared to do so now if the Iraqi Government were to get into a tangle in Kurdistan through muddles or injudicious action.

9. I further made it clear that at present public security was not solely the concern of the Iraqi Government, but a problem in which His Majesty's Government were directly interested, and that I must therefore ask to be consulted and kept informed whenever any situation arose which endangered internal stability.

10. I strongly advised that in this particular affair every effort should be made to reach a peaceful settlement with Mulla Mustafa before matters got worse. This was not an occasion for frightfulness. The prestige of the Government must, of course, be restored and maintained, but the authorities should not ignore their own errors and should work with patience and restraint to put right the harm they have done.

11. The Minister assured me that he, personally, was anxious for a peaceful solution. The Officer Commanding Iraqi troops had received a letter from Mulla Mustafa which would be considered by the Cabinet and he hoped that it would be found to be written in terms that would make negotiations possible.

12. I shall continue to watch developments and I shall not fail, should it be necessary to do so, to repeat and to emphasise the advice which I have already given.

13. I am sending a copy of this despatch to the Minister of State.

I have the honour to be with the highest respect,
Sir,
Your most obedient, humble Servant,

Kinahan Cornwallis

پاشکۆی ژمارە(١١)
ڕاپۆرت دەربارەی خۆ دەربازکردنی مستەفا بارزانی لە سلێمانی و شەڕەکانی لەگەڵ حکومەت و هەڵوێستی ئینگلیز لە قۆناغە بەراییەکانی شۆڕش
١٦ / ١٠ / ١٩٤٣

FO 371 35013 X/M 00170
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

E 7825
5

[CYPHER]

DEPARTMENTAL NO. 2.

FROM BAGDAD TO FOREIGN OFFICE

Sir K. Cornwallis
No. 1197.
14th December, 1943.

D. 5.50 p.m. 14th December, 1943 G.M.T.
R. 7.30 p.m. 14th December, 1943 B.S.T.

Repeated to Minister of State Resident Cairo Saving.
Angora Saving.

[ ] [ ] [.]

IMMEDIATE.

Your telegram No. 791.

R.A.F. armoured cars are manned by British personnel and it was for this reason that they were chosen to proceed to Erbil and Diana. Iraqi battalion has now arrived at the village and in the event of trouble, cars will co-operate with Iraqi troops in defence of Levy families and property and in protection of area liaison officer.

2. While I agree that the use of Levies would be undesirable for reasons stated and while I therefore welcome your authority to confer with General Headquarters Paiforce about the possible despatch of British troops I think it desirable to defer action on the lines proposed in your paragraph 3 (which I had already been contemplating) until we know result of Prime Minister's latest initiative. His Excellency has persuaded Sheikh Ahmad of Barzan (who is living as a Government pensioner at Hillah) to send a letter to Mullah Mustafa (his brother) to the effect that if he withdraws from the area of present operations and lives quietly elsewhere until next spring he will then be permitted to return and settle down in his villages. Sheikh Ahmed does not expect favourable response and has so informed Nuri Pasha but nevertheless has sent off the letter by the hand of his son who is now at Rowanduz. According to area liaison officer messenger hesitates to go any further and Mullah Mustafa is equally hesitant to meet his nephew even halfway. I have accordingly agreed to the area liaison officer being instructed to use his good offices to bring the two together somewhere without himself attending the meeting.

3. I hope to discuss the whole position with General Selby tomorrow on his return to Bagdad.

[Copies sent to Mr. Smyth].

O.T.P.

پاشکۆی ژمارە(١٢)
هەولدانی حکومەت بۆ ڕازیکردنی شێخ ئەحمەد بارزانی لە حیللە بە ناردنی نامە بۆ مستەفا بارزانی

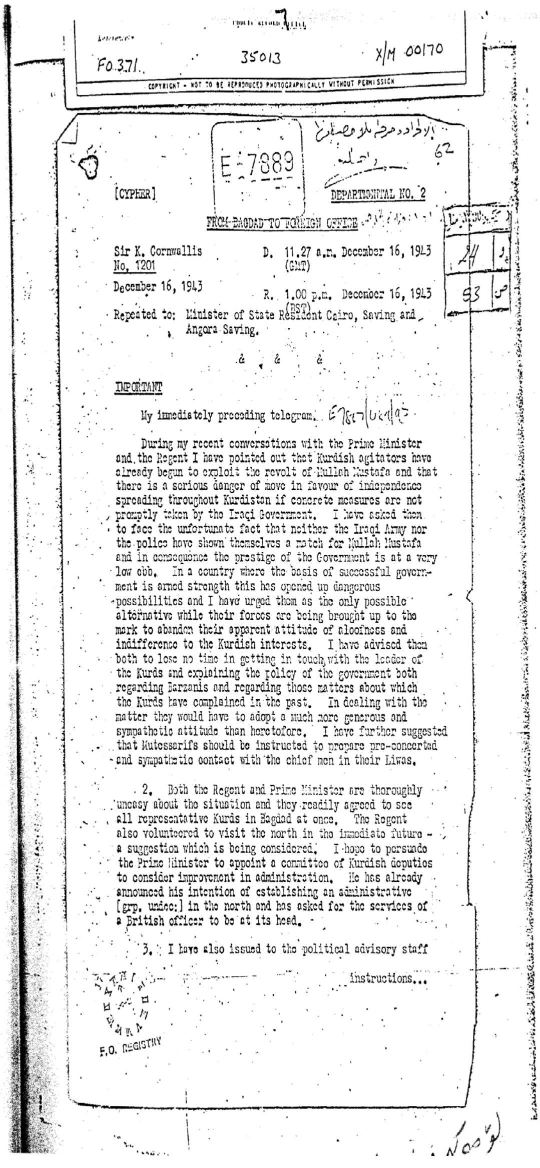

FO.371. 35013 X/M 00170

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

E 7889

62

[CYPHER] DEPARTMENTAL NO. 2

FROM BAGDAD TO FOREIGN OFFICE

Sir K. Cornwallis
No. 1201

December 16, 1943

D. 11.27 a.m. December 16, 1943
(GMT)

R. 1.00 p.m. December 16, 1943
(BST)

Repeated to: Minister of State Resident Cairo, Saving and Angora Saving.

& & &

IMPORTANT

My immediately preceding telegram.

During my recent conversations with the Prime Minister and the Regent I have pointed out that Kurdish agitators have already begun to exploit the revolt of Mullah Mustafa and that there is a serious danger of move in favour of independence spreading throughout Kurdistan if concrete measures are not promptly taken by the Iraqi Government. I have asked them to face the unfortunate fact that neither the Iraqi Army nor the police have shown themselves a match for Mullah Mustafa and in consequence the prestige of the Government is at a very low ebb. In a country where the basis of successful government is armed strength this has opened up dangerous possibilities and I have urged them as the only possible alternative while their forces are being brought up to the mark to abandon their apparent attitude of aloofness and indifference to the Kurdish interests. I have advised them both to lose no time in getting in touch with the leader of the Kurds and explaining the policy of the government both regarding Barzanis and regarding those matters about which the Kurds have complained in the past. In dealing with the matter they would have to adopt a much more generous and sympathetic attitude than heretofore. I have further suggested that Mutessarifs should be instructed to prepare pre-concerted and sympathetic contact with the chief men in their Liwas.

2. Both the Regent and Prime Minister are thoroughly uneasy about the situation and they readily agreed to see all representative Kurds in Bagdad at once. The Regent also volunteered to visit the north in the immediate future - a suggestion which is being considered. I hope to persuade the Prime Minister to appoint a committee of Kurdish deputies to consider improvement in administration. He has already announced his intention of establishing an administrative [grp. undec:] in the north and has asked for the services of a British officer to be at its head.

3. I have also issued to the political advisory staff

instructions...

F.O. REGISTRY

پاشکۆی ژمارە(١٣)
لۆمەکردنی حکومەتی عێراقی لەلایەن ئینگلیزەوە کە نەیانتوانیووە شۆڕش دابمرکێننەوە ١٦ /١٢/١٩٤٣

سەرچاوەکان

سەرچاوەكان

یەكەم / كتێبە بەڵگەنامەییەكان

بە زمانی كوردی

- ئەفراسیاو هەورامی، مستەفا بارزانی لە هەندێك بەڵگەنامە و دۆكیومێنتی سۆڤیەتیدا ١٩٤٥- ١٩٥٨- یان- تۆمارێكی زێرین لە مێژووی گەلی كورد، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٢).
- بیلال ن. شمشیر، بەلگەنامەكانی ئینگلیز لەبارەی كێشەی كوردی توركیاوە (١٩٢٤- ١٩٣٨) شۆڕشەكانی شێخ سەعیدی پیران، ئاگری و دەرسیم، وەرگێران: سەلمان عەلی، (سلێمانی- چاپخانە و ئۆفسێتی ئاسا- ٢٠٠٢).
- ڕاپەڕینەكانی بارزان لە بەلگەنامە نهێنییەكانی هەردوو حكوومەتی فرەنسا و بەریتانیادا ١٩٣١- ١٩٤٩، وەرگێران: نەجاتی عەبدوللا، بەرگی یەكەم، (هەولێر- دەزگای بلاوكردنەوەی ئاراس- ٢٠١٠).
- عوسمان عەلی، كورد لە بەڵگەنامەكانی بەریتانیدا، وەرگێڕان: كامەران جەمال بابان زادە، (هەولێر- خانەی موكریانی بۆچاپ و بڵاوكردنەوە - ٢٠١٣).
- كەمال مەزهەر، كورد و كوردستان لە بەڵگەنامە نهێنیەكانی حوكمەتی بەریتانیادا، بەرگی یەكەم، (بەیروت- چاپخانەی گرین گلۆری- ٢٠٠٩).

بەزمانی عەربی

- پی رەش، العراق دوله بالعنف (المقاومه الكرديه ضد عمليه الحاق كوردستان الجنوبيه بالعراق على ضوء أرشيفات الحكومه البريطانية بين أعوام ١٩١٨- ١٩٣٧، (جنيف - ١٩٨٦).
- عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، وثائق عن الحركه القوميه الكورديه التحرريه ،(اربيل- مؤسسه موكرياني للطباعة والنشر- ٢٠٠١).
- نجده فتحى صفوه، العراق فى الوثائق البريطانية سنه ١٩٣٦، من منشورات مركز دراسات الخليج العربى بجامعه البصره، (جامعه البصره- ١٩٨٣).
- وليد حمدي، الكرد وكردستان فى الوثائق البريطانية (دراسة تاريخية

وثائقية)،(لنـدن– مطابع سـجل العـرب– ١٩٩١).

ب- بڵاوکراوە حکومییەکان (بەریتانی)

بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا

- ***F.O.371/35013/ from Bagdad to F.O، No 1197، 14 December 1943.***
- ***F.O.371/3494-E6526، Combined Intelligence center Iraq and Persia، Ttible and political wekly Intelligence summary No.140 for week ending، 19 october 1943،(part I).***
- ***F.O.371/35013/ from Bagdad to F.O، No 1194، 14 December 1943.***
- ***F.O 371/s 35012/ EG499\ 489/93، British Embassy، Baghdad، No; 369، 16-10-1943.***
- ***F.O 371/ 4004/ E1143\ 37193، from K.Cornwallis to Eden ، No; 1162، 8-2-1944.***
- ***F.O.371/40041/E2113،1944 from Cornwallis to Eden***
- ***F.O.371/61593-401،4August1947،"Memorandum on the military considerations which may arise from ensuing treaty talks from poin of view of the Iraq army officers"،by Maj.General-Renton.***
- ***F.O.371/40039 – E5631،9 August 1944، aletter from mulla Mustafa to Cornwallis.***
- **F.O 371/ 5340 X/M 00254، No: 129، English original of letter sent by H.N. Ambassdor to mulla Msustapha، 20-3-1945**
- ***F.O.371/45340/XM00254، from Bagdad to F.O، No. 630، 13 August 1945.***
- ***Iraq Administration Reports 1914 – 1932، Vol(10)1931، – 1932.***
- ***Sir F. Humphrys to Sir John Simon، Baghdad، March 11،***

1933، Doc.298 in: British Documents on foreign affairs، part (II)، volume (8)، Eastern Affairs، December 1931 – June 1933.

- *Sir F. Humphrys to Sir John Simon، Baghdad، May 18، 1933، Doc.310 in: British Documents on foreign affairs، part (II)، volume (8)، Eastern Affairs، December 1931 – June 1933.*

دووەم/ دەست نووس (بڵاونەکراوە)

- جنرال عبدالرحمن القاضي، أنا عصامي، المجلد الاول، نسخه خطية بحوزه (ئـ . د . ئـ)، رقم الملف (p.1).
- صالح محمود البارزانى، روايه محمدأمين أبو زيد البارزاني خادم الشيخ الخاص، ، نسخه خطيه بحوزه (ئـ . د . ئـ)، رقم الملف (p.3).

سێیەم / یاداشتەکان

أ / بە زمانی کوردی

- بەکر عەبدولکەریم حەوێزی، بیرەوەریەکانم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ١٩٤٤- ١٩٤٧، بەشی یەکەم، (کۆیە- دەزگای سەردەم- ١٩٩٣).
- سەعیدی هومایون، پێشەوای رابوون، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی : هاشم سەلیمی، وەرگێران : رەسووڵ سوڵتانی، (هەولێر- دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی- ٢٠٠٧).
- کەریم ئەحمەد، رێڕەوی تێکۆشان، وەرگێران : جەلال دەباغ، (سلێمانی- چاپخانەی رەهەند- ٢٠٠٧).
- مێجەر نوئێل، یادداشتەکانی مێجەر نوئێل لەکوردستان، وەرگێڕان: حسێن ئەحمەد جاف، حسێن عوسمان نیرکسە جاری، (بەغدا-١٩٨٤).
- میرزا محمد امین مەنگوڕی، بەسەر هاتی سیاسی کورد لە ١٩١٤هوە هەتا ١٩٥٨، بەشی یەکەم، (سلێمانی- ٢٠٠٠).
- ئەبولحەسەن تەفرەشیان، بارزانییەکان (چەند لاپەرەیەك لە خەباتی سەربازە ونبووەکانی کۆماری دێموکراتیی کوردستان، وەرگێران : بەختیار شەمەیی، (هۆڵەندە- بڵاوکراوەکانی فەرهەنگیی کورد- ٢٠٠٤).
- ئەحمەد خواجە، چیم دی (شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی مەزن)،

(هەولێـر- دەزگای چـاپ و بلاوکردنـەوەی ئـاراس- ٢٠١٣).

ب / بە زمانی عەرەبی

- توفيـق السـويدى، مذكـراتي نصـف قـرن مـن تاريـخ العـراق والقضيـه العربيـه، (لنـدن- دار الحكمـة- ٢٠١١).
- حـوادث العـراق فـى سـنه ١٩٤١ كـما ترويهـا وزاره الحـرب البريطانيـه والمسـتر ونسـتن تشرشـل في مذكراتـه، ترجمـه: جعفـر الخيـاط، (بيـروت- دار الكشـاف- ١٩٥٤).
- صالـح الحيـدري، مختارات مـن مذكرات صالح الحيـدري، الطبعه الثانيه، (السليمانيه- ٢٠٠٤).
- ناجى شوكت، سيره وذكريات ثمانين عاما، (بيروت- ١٩٧٥).
- نـورى شـاويس، مـن مذكـراتي، (اربيـل- مـن منشـورات حـزب الشـعب الكردسـتاني- ٢٠٠١).

چوارەم / نامەی زانکۆیی

أ/ دکتۆرا

بە زمانی عەرەبی

- أيـاد عـلى ياسـين سرحـان الهاشـمى، السياسـة البريطانيـة تجـاه ألمانيـا النازيـه ١٩٣٣- ١٩٣٩، اطروحـة دكتـورا، كليـه الأداب ،(جامعـة الموصـل- ٢٠٠٤).
- عـمار يوسـف عبدالله عويـد العكيدى، السياسـه البريطانية تجاه عشـائر العـراق ١٩١٤-١٩٤٥، اطروحـة دكتـورا، كليه التربيه، (جامعـة الموصل- ٢٠٠٢).
-

بە زمانی ئینگلیزی

- Stefanie Katharine Wichhart، intervention: Britain، Egypt، and Iraq during World War II، PhD dissertation – university of Texas at Austin -2007.

ب/ ماستەر

بە زمانی کوردی

- تەلار علی امین: سیاسەتی کەمالی و بزاڤی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باکووری کوردستان (١٩١٨ـ١٩٣٨)، نامەی ماستەر پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات، بەشی مێژوو (زانکۆی سەڵاحەددین- ٢٠٠٠).
- دلشاد مەحموود عەبدولرحمان، کەرکووك لێکۆلینەوەیەکی میژوویی دەربارەی ڕۆلی فیکری و سیاسیی ١٩٣٢– ١٩٥٨، نامەی ماستەر پێشکەشکراو بە کۆلێژی ئەدەبیات– بەشی مێژوو، (زانکۆی سەلاحەدین- ٢٠٠٦).
- ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، ناوچەی بارزان لە نێوان ساڵانی (١٩٣١- ١٩٤٦)، نامەی ماستەر پێشکەشکراو بە کۆلێژی ئەدەبیات، بەشی مێژوو (زانکۆی سەلاحەدین- ٢٠١٠).
- فتاح بهرام خضر، رەنگدانەوەی بارودۆخی کوردستانی باشوور لە رۆژنامەوانی کوردی عێراق دا (١٩٣٢-١٩٥٨)، نامەی ماستەر پێشکەشکراو بە کۆلێژی ئەدەبیات، بەشی مێژوو (زانکۆی سەلاحەدین- ٢٠١١).

بە زمانی عەرەبی

- عباس عطیه جبار، الحیاه البرلمانیه في العراق ١٩٣٢– ١٩٣٣، رساڵه ماجستیر، کلیه الاداب، (جامعه بغداد– ١٩٧٢).
- عبدالرحیم ذوالنون زوید، العراق فی الحرب العالمیة الثانیة ١٩٣٩- ١٩٤٥، رسالة ماجستیر، کلیه الاداب، (جامعة القاهرة– ١٩٧٨).
- عبدالسلام احمد داخل السامری، الدعایه البریطانیة في العراق ١٩٣٩–١٩٤٥، رساڵه ماجستیر، کلیه الاداب، (جامعه بغداد– ١٩٨٩).
- ماجید حسن علی، الحرکه الطلابیه الکوردیه في العراق ١٩٢٦-١٩٧٠، رساڵه ماجستیر، کلیه الاداب، (جامعه صلاح الدین- ٢٠٠٨).
- محمد حازم محمد الجبوري، الاحتلال البریطاني الثاني للعراق (دراسة تاریخیة في أساڵیبه و مظاهره)، رساڵه ماجستیر، کلیه التربیه، (جامعه الموصل– ٢٠٠٠).
- محمد عوید محسن الدلیمي، الاوضاع الاقتصادیه في العراق ١٩٣٩–١٩٤٥، رساڵه ماجستیر، کلیه الاداب، (جامعه بغداد– ١٩٨٨).

به زمانی ئینگلیزی

- Betul sinantorunu، the three faces of Kurdish mobilization in Iraq: politicization، institutionalization and constitutionalization 1946-2012. M.A. thesis، Middle East technical university- Istanbul – 2013.

پێبجەم / کتێبەکان

أ / بە زمانی کوردی

- اسـماعیل اردلان، نهێنییەکانـی بـارزان، وەرگێـران : معـروف قەرەداغـی، (بەغـدا- چاپخانـەی مەعاریـف- ١٩٥٩).
- ب. هـەوراز، لێکۆڵینەوەیـەك لەمـەڕ دامەزرانـدن و هەڵوەشـاندنەوەی حزبـی شـۆڕش و ڕزگاری لەکوردسـتانی باشـوور، (بـێ شـوێنی چـاپ- ئایـاری ١٩٩٣).
- بابـە شـێخ مەردۆخ رۆحانی (شـیوا)، مێژووی ناودارانی کـورد، وەرگێڕان : ماجیـد مـەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی سـێیەم، (هەولێر- ئەکادیمیـای کوردی- ٢٠١٢).
- بورهـان حاتـم گۆمەتاڵی، سـاڵح حەیـدەری ١٩٢٢- ٢٠٠١ ڕۆڵی سـیاسی و رووناکبـیری، (هەولێر- چاپخانـەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢).
- پـاول شیسـمەن، خۆشـەوی مـەلا ئیبراهیـم، لەژێـر ئـالای کوردسـتاندا ژیـان و رێبـازی مـەلا مستەفا بـارزانی، (هەولێـر- خانـەی موکریـانی بـۆ چاپ و بلاوکردنـەوە- ٢٠١٤).
- پـاول کاریـل: پـڕۆژەی بارباڕۆسـا هێـرش بـۆ سـەر ڕووسـیا، وەرگێـران: قوبـاد رەسـول، چاپـی یەکـەم، (سـلێمانی- چاپخانـەی شـڤان- ٢٠١٣).
- پشـکۆ حەمـە تاهـیر ئاغجەلـەری، شـاری کەرکـووك ١٩١٧-١٩٢٦، (سـلێمانی- دەزگای چـاپ و پەخـشی حەمـدی -٢٠٠٧).
- تارق جامباز، حزبی هیوا لە لیوای هەولێر، (هەولێر- ٢٠٠٥)
- تشـارلز تریـب، چەنـد لاپەرەیـەك لـە مێـژووی عێـراق، وەرگێـران: مەحەمـەد حوسـێن و عەبدولقـادر کەلهـور، (هەولێـر- چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات- ٢٠١٠).
- توانـا رەشـید کەریـم، سـلێمانی لـە نێـوان سـاڵانی (١٩٤٥-١٩٥٨)

لێکۆلینەوەیەك لە بارودۆخی سیاسیی و رۆشنبیری، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠١٢).
- جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی کورد لە سەردەمی نوێدا، وەرگێران: بەهادین مستەفا، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠١٣).
- جەمال گردەسۆری، بارزانی نەمر رابەرێك لەسەدەی بیستەم، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین- ٢٠١٢).
- جەمال نەبەز، کوردستان و شۆڕشەکەی، وەرگێران: کوردۆ، (ئەڵمانیا- چاپخانەی نوکسەوە- ١٩٧٢).
- جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی- نەبیری قەومیەتی رۆژهەلات و نە بیری ناسیۆنالیزمی ڕۆژاوایی یە،(سوید- ١٩٨٤).
- حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزانی و بارزانییەکان باشتر بناسین، (هەولێر- چاپخانەی شەهاب- ٢٠١٤).
- حامید گەوهەری، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٤).
- حسن بارام، مەوسوعەی پارتە سیاسیەکانی کوردستانی عێراق ١٩٠٨-٢٠٠٥، (سلێمانی- ٢٠١٢).
- حسین مەدەنی، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠٠٩).
- حسین مەدەنی، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠٠٩).
- حەسەن ئەرفەع، کوردەکان (لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی و سیاسی)، وەرگێران : حامید گەوهەری، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٧).
- حەمید رەزا فەیروزی، کۆماری کوردستان، وەرگێران: سالار عادل حەسەن، (سلێمانی- ٢٠١٢).
- خالد مەحموود کەریم، دەوڵەتی عوسمانی و عەشیرەتە کوردەکان لەکوردستانی باشوور(١٨٦٩-١٩١٤)، (سلێمانی- بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران- ٢٠١٢).

- دارا تۆفیق کامە ئەمین، ناوچەی پشدەر لە سەردەمی پاشایەتیدا،

(سلێمانی، ٢٠١١).

- دانا ئادامز شمیدت، سەفەرێك بۆ ناو پیاوە ئازاكانی كوردستان، وەرگێران:ئەبوبەكر ساڵح ئیسماعیل، (هەولێر- دەزگای توێژینەوەو بڵاوكردنەوەی موكریانی- ٢٠٠٨).
- دلشاد مەحموود عەبدولڕەحمان، ئیسماعیل حەقی شاوەیس (١٨٩٤-١٩٧٦)، (هەولێر- بەرێوەبەرایەتی چاپخانەی رۆشنبیری- ٢٠٠٤).
- رەفیق رەحمان مام خول، مستەفا بارزانی و رۆڵ و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسەكاندا (١٩٥٨-١٩٧٠) ،(هەولێر- چاپخانەی شەهاب- ٢٠١٢).
- رێبوار رەمەزان عەبدوللا، لەشەهیدانی ڕێگای نیشتمانەوە چوار ئەفسەری قارەمان (بەسەرهات و ژیننامە)، (هەولێر- چاپخانەی رۆشنبیری- ٢٠١١).
- سامان حسێن ئەحمەد، زلهێزەكان لە جەنگی یەكەمی جیهانیەوە تا كۆتایی جەنگی سارد ١٩١٤- ١٩٩١، (هەولێر- خانەی موكریانی بۆ چاپ و بڵاوكردنەوە- ٢٠١٢).
- سامی شۆڕش: بزاڤی ڕزگاریخوازی كوردی ئیدریس بارزانی نمونەیەك، وەرگێران: ڕزگار، (دهۆك- چاپخانەی زانا- ٢٠٠٥).
- سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی ڕزگاریخوازی كوردی (سەرهەڵدان و قۆناغەكان و نمونەیەك)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦)
- سەلام ناوخۆش، شێخ مەحموود و سێ ئەفسەرەكەی داگیركەران، چ١، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠١٠).
- سوار قامشلی، (سەرنجێك لە پالەوانێتی و پالەوانانی مێژوو و رابەری مەزن بارزانی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، كۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣).
- سوارە قەڵادزێیی، ڕاپەڕین و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی كورد و كاریگەری لەسەر هەستی نەتەوایەتی و دەسەڵاتی داگیركەرانی دەڤەر لە (١٩٩١ز تا ٢٠٠٣)،(سلێمانی- چاپخانەی كارۆ- ٢٠٠٥).
- سیامەند محمود سێلكی، كاروانێ سەرفرازیێ، (هەولێر- ٢٠٠٦).
- شاخوان عبداللە صابر، رفیق حلمي ١٨٩٨- ١٩٦٠ دراسة تاریخیە فی نشاطە السیاسي والثقافي (السلیمانیة- منشورات بنكەی ژین- ٢٠٠٧).

- شاکر خەسباك، کورد و مەسەلەی کورد، وەرگێران: ئەمین موتابچی، (سلێمانی- چاپخانەی کامەران- ١٩٦١).
- شەریف مقدم، جەنگی جیهانی دووەم، وەرگێران: سەمیر حوسێن، چاپی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی گەنج- ٢٠١٠).
- شەعبان عەلی شەعبان، هەندێك زانیاری سیاسی و مێژوویی، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٣).
- شوان محەمەد ئەمین تەها خۆشناو، هەولێر لەنێوان ساڵانی ١٩٥٨-١٩٦٣ لێکۆلینەوەیەکە لەبارودۆخی سیاسی، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢).
- شێرکۆ فەتحولا عومەر، پارتی دیموکراتی کوردستان و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لەعێراقدا ١٩٤٦- ١٩٧٥، وەرگێران : سوارە قەڵادزێی، (کەرکووك- چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی- ٢٠١٣).
- عبدالخالد صابر، ئەو وێنانەی لەخۆیان دەدوێن، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- بەڕێوەبەرێتی چاپ وبڵاوکردنەوەی سلێمانی- ٢٠٠٦).
- عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی، بەرگی یەکەم، (بێ شوێنی چاپ- ١٩٨٨).
- علی عبداللە ، مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستان-عێراق تا بەستنی کۆنگرەی سێ یەمی ،(ب.ش، ١٩٦٨).
- عەبدولخالید سابیر کەریم، بیری نەتەوەیی لە پەیڕەو و ئامانجەکانی جەمعیەت و حزبە کوردییەکان ١٩١٩- ١٩٤٥ لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، (سلێمانی- چاپخانەی کەمال- ٢٠١٣ز).
- عەبدولرەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، وەرگێران: عبداللە حسن زادە، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢).
- عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، کوردستان لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانی دا (لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە تاجەنگی یەکەمی جیهان)، (خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر- ٢٠٠٤).
- عەتا قەرەداغی، گوتاری ناسیۆنالیستی کوردی، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی ڕەنج- ٢٠٠٧).
- عەزیز شەمزینی، جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتیمانیی کوردستان، وەرگێران : فەرید ئەسەسەرد، (سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان-

سلێمانی- ۲۰۰٦).

- عەزیز شەمزینی، جووڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی کوردستان، وەرگێران : فەرید ئەسەسەرد، (سلێمانی- سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان- ۲۰۰٦).
- عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو وە کوردو کۆماری عێراق، (تاران- ئەتلەس چاپ- ۲۰۰٥).
- عەلی تەتەر نێروەیی، (سەرهەڵدان وگەشەکرنا ژیانا حزبایەتی و کومەلە و ڕێکخراوێن سیاسی ل کوردستانێ و دەوری شێخ عەبدولسەلامێ بارزانی تێدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ۲۰۰۳).
- عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان د بزاڤێن بارزاندا، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگە پارێزیە، (هەولێر- ۲۰۱۰).
- عەلی زێباری، کەسایەتیا بارزانی و سروشتێ وی یێ خەباتێ، (دهۆك– چاپخانە پارێزگەها دهۆکێ- ۲۰۱۳).
- عەلی کەندی، ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە لە ۱۹۰۱/۱/۱- ۱۹۵۰/۱۲/۳۱، بەرگی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان- ۲۰۰۹).
- عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، وەرگێران: کامەران جەمال بابان زادە، بەرگی دووەم، (سلێمانی- چاپخانەی رِێ نوێ- ۲۰۱۰).
- غەفوری میرزا کەریم، نە ئاگری بی و نە هاواری گۆران، (سلێمانی- چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری- ۲۰۰۳).
- فاتح رەسول، بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ، چاپی دووەم، (سلێمانی- چاپخانەی چوار چرا- ۲۰۰۵).
- فاخر عالی خان ئاودەلی، ڕۆڵی زانایانی ئاینیی لە ژیانی سیاسی هەولێردا ۱۹٤٥- ۱۹۷٥، (هەولێر- چاپخانەی هێڤی- ۲۰۱٤).
- فریشتە نورائی، مێژووی گۆرانکاری کۆمەلایەتی و سیاسی ئەمەریکا، وەرگێران: هەورامانی فەریق کەریم، چاپی یەکەم، (دهۆك- چاپخانەی خانی- ۲۰۰۷).

- فضل الله قورەیشی، مێژووی ئەمەریکا سیاسی و ئابووری و جوگرافی، وەرگێرانی: عەلی حاجی زلی، چاپی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠١١).
- فەرەیدوون نووری، بزاڤی بارزانی، (هەولێر- دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٧).
- فەیسەل دەباغ، حزبی هیوا و شۆڕشی (١٩٤٣- ١٩٤٥)ی بارزان، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری- ١٩٩٧).
- فیبی مار، مێژووی نوێی عێراق، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠١١).
- کامەران مەنتک، کوردستان لە سیاسەتی هەرێمایەتیدا ١٩٣٢- ١٩٥٢، (هەولێر- بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریی و ئەدەبی نما- ٢٠١٠).
- کاوە ئەمین، کورد لەڕۆژهەلاتی ناوەراستدا (لەشێخ عوبەیدولای نەهریەوە تا کۆماری کوردستان)، (هەولێر- چاپخانەی رۆشنبیری- ٢٠١١).
- کریس کۆچرا، ڕاپەڕینی نەتەوەی کورد، وەرگێران : حامید ڕەشیدی زەرزا، لە زوانی فارسی بۆ کوردی، (سلێمانی- چاپخانەی ئۆفیسی تیشک- ٢٠٠٦).
- کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستدا، وەرگێران: حەمە کەریم عارف، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠١١).
- کرێکار عەبدولڵا حسێن: کورد و ئاشوور، (سلێمانی- ئۆفیسی داناز- ١٩٩٨).
- کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی یەکەم و دووەم، (هەولێر- دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی- ٢٠٠١).
- کەمال مەزهەر، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی یەکەم، (بەغدا- چاپخانەی الادیب البغدادیە- ١٩٨٥).
- کەیوان ئازاد ئەنوەر، چەردەیەك لە مێژووی کورد، چاپی پێنجەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات، ٢٠٠٨).
- کەیوان ئازاد ئەنوەر، کوردستان و کورد لەچەند لێکۆلینەوەیەکی مێژوویدا، (سلێمانی- چاپخانەی بابان، ٢٠١٠).

- کۆنسەر بلو منترین: نهێنییەکانی شەڕی دووەمی جیهانی لە ژیاننامەی بەناوبانگترین سەرکردەی ئەلمانیدا، وەرگێران: یاسین هێژا، (هەولێر- چاپخانەی کوردستان- ٢٠٠٨).
- گۆتفرید و یوهانز میولەر، لە ڕۆژهەڵاتی گڕگرتوودا نێردەی بە مەترسی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست ١٩٤٣، وەرگێران : بەدران ئەحمەد حەبیب، (هەولێر– ١٩٩٢).
- گۆران سۆران فهێزی، باری ئەدەبی کوردی لەشاری هەولێر لەنێوان ساڵانی ١٩٣٥– ١٩٥٨، (هەولێر– چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦).
- لوقمان خەیالی، پوختەیەك لە مێژووی گەورە زلهێزی جیهانی، (سلێمانی- چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری– ٢٠٠٥).
- م.س لازاریف، کێشەی کورد ١٩٢٣– ١٩٤٥ خەبات و سەرنەکەوتن، وەرگێران: ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، (هەولێر– چاپخانەی ڕۆژهەڵات– ٢٠١٣).
- م.س لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی کوردستان، وەرگێڕان : هۆشیار عەبدوڵلاسەنگاوی، ،(هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢).
- مارتن ڤان برۆنسن، ئاغا و شێخ و دەوڵەت، وەرگێران: کوردۆ عەلی، بەرگی دووەم، (سلێمانی- ٢٠٠٣).
- مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، (هەولێر– دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس– ٢٠٠٦).
- محمد اسماعیل محمد، ئینقلابی بکر صدقی لە ١٩٣٦/١٠/٢٩ هۆیەکان و ئەنجامەکانی، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە– ٢٠٠٧).
- محمد بریفکانی، چەند راستی یەکی مێژوویی لە بارەی بارزانی یەکان، وەرگێران: چەپەر، (بەغدا- ١٩٥٣).
- محەمەد رسول هاوار : کورد و باکووری کوردستان لەسەرەتای مێژووە هەتا شەڕی دووەمی جیهان، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی خاك- ٢٠٠٠).
- محەمەد رسول هاوار، سەرجەمی بەرهەم : وتارە کوردیەکان، ئامادەکردنی: رەفیق ساڵح، بەرگی٤، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان-٢٠٠٨).
- محەمەد عەبدوڵلا کاکەسوور، ڕۆڵی سیاسی و کەلتوریی ئەفسەرانی

کورد لە بزاڤی کوردایەتی کوردستانی باشوردا ١٩٢١- ١٩٤٥، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٠).

- محەمەد فاتح، حزب و ڕێکخراوە سیاسیە عێراقیەکان ١٩١٠-٢٠١٠، (سلێمانی- ٢٠١٢).
- محەمەد فاتح، پەرەسەندنی ژیانی حزبایەتی لە کوردستانی باشوردا، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین- ٢٠١٤).
- محەمەد گۆران، نەریمان خۆشناو، رەمزی نافیع رۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆیی کوردستان، (هەولێر- ٢٠٠٨).
- مستەفا جندیانی، (هەلدانەوەی چەند لاپەرەیەك لە ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم،(هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣).
- مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (١٩٣١ -١٩٥٨)، (هەولێر- ٢٠١٢).
- مەعروف چیاووك، کارەساتی بارزانی زوڵملێکراو، وەرگێران: ئەبوبکر ساڵح ئیسماعیل، (هەولێر- دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی- ٢٠٠٨).
- مەغدید حاجی، حزبی شیوعی عێراق دامەزراندن و سەرەتای رەوتی مێژووی ١٩٣٤- ١٩٤٠، (هەولێر- ١٩٩٧).
- مەنسور شێخ رەئوف بەرزنجی، چەند راستییەکی مێژوویی لەبارەی شۆڕشی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شۆڕشەکانی دیکەی بارزان تا ١٩٤٥، (دهۆك-چاپخانەی خەبات- ٢٠٠١).
- مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە ساڵانی ١٩٢٦- ١٩٣٩، (هەولێر- چاپخانەی حاجی هاشم- ٢٠١٣).
- مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق ١٩٤٥- ١٩٥٨، (سلێمانی- لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان- ٢٠٠٥).
- موحسین عاتف، (بارزانی و کۆماری مەهاباد)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣).

- میر بەسری، ناودارانی کورد، وەرگێڕان: عەبدول خالق عەلائەدین، (سلێمانی- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم- ٢٠٠٢).
- نادر ئینتیسار، ئیتنۆ نەتەوایەتی کوردی، وەرگێران : عەتا قەرەداخی، (سلێمانی- چاپخانەی تیشك- ٢٠٠٤).
- ناسیح غەفور رەمەزان، (کەلەپوور و رێبازی بارزانی نەمر لە تیۆری و پراکتیکدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣).
- ناهیدە رەفیق حیلمی، بەسەرهاتی رەفیق حیلمی، (سلێمانی- چاپخانەی روون- ٢٠٠٥).
- نجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە و دەسەڵات و شۆڕشەکانی لە ١١٦٩- ١٩٩٤، (بێ شوێنی چاپ-٢٠١٤).
- نجم سەنگاوی، خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد (١٨٨٠-١٩٩٤)، (سلێمانی- چاپخانەی پەیوەند- ٢٠٠٩).
- نەجەف قولی پسیان، لە مەهابادی خوێناوییەوە... هەتا لێوارەکانی ئاراس، لە (بارزانی لە مەهابادەوە... بۆ ئاراس)، وەرگێران : شەوکەت شێخ یەزدین، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠١).
- نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان "رێبەندانی ١٣٢٤- سەرماوەزی ١٣٢٥ «کورد لەگەمەی سۆڤێتی دا، چاپی سێیەم، (سلێمانی- چاپخانەی تیشك- ٢٠٠٧).
- نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین (دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩-١٩٨٣، (بێ شوێنی چاپ- ١٩٩٧).
- نوری کەریم، پانۆرامای دیرۆکی کورد ٤٠٠ پز - ١٩٧٥ز، کورد (نەتەوە، نیشتمان، ناسنامە، کولتور)، بەرگی دووەم، (سلێمانی- چاپخانەی چوارچرا- ٢٠١٧).
- نیسان حسن رۆستم، کورد و دەسەڵاتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق ١٩١٦- ١٩٦٨، (سلێمانی- خانەی چاپ و پەخشی رێنما- ٢٠١٧).
- هـ. ل. فیشەڕ: مێژووی نوێی ئەورووپا، ١٧٨٩- ١٩٥٠، وەرگێران: شوکر سلێمان و سەروین ئەرجان، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩).

- هاشم شێروانی، دەڤەرا بارزان (جوگرافیا، دیرۆك، کلتور)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری- ٢٠٠٨).
- هیوا عەزیز سەعید، کۆمەڵەی خۆیبون- پارتی هیوا- کۆمەڵەی ژێکاف، لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری لە مێژوو ستراتیژ و کاری نەتەوەییان، (سلێمانی- چاپخانەی یاد- ٢٠٠٦).
- واحد عومەر محێدین، دانوستانەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد وحکومەتەکانی عێراق ١٩٢١- ١٩٦٨، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی، (سلێمانی- سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان- ٢٠٠٦).
- وریا رەحمانی، کوردستان وکورد لەروانگەی نەخشەوانییەوە، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠٠٩).
- وەدیع جوەیدە، جوڵانەوەی نەتەوەی کورد بنەماو پەرەسەندنی، وەرگێران: یاسین سەردەشتیی، (سلێمانی- چاپخانەی سیما- ٢٠٠٨).
- ئاراس فەریق زەینەل، مێژووی ئەمەریکا لە کۆنەوە تا ئەمرۆ، چاپی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی پەیوەند-٢٠١٠).
- ئازاد نەقشبەندی، (سەرکردەیەك لە وتارێکدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣).
- ئازاد وەلەدبەگی، فەرهەنگی نیگا، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١).
- یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران لێکۆڵینەوەیەکی مێژووی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد، (سلێمانی- ٢٠٠٣).
- یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی، (سلێمانی- بڵاوکراوەکانی دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم- ٢٠٠٥).
- ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، شاری سلێمانی ١٩٣٢- ١٩٤٥ لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، (سلێمانی- چاپخانەی تیشك- ٢٠٠٨).
- ئەحمەد حمەدئەمین، رەوتی چەپ لە باشووری کوردستان (کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان وەك نموونە)، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٦).
- ئەحمەد حمەدئەمین، چەند لاپەرەیەك لەمێژووی نوێ و

هاوچەرخی عێراق، (هەولێر- دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی- ٢٠١٠).
- ئەحمەد حەمەد ئەمین ئۆمەر، ئەندامە کوردەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقی لەڕۆژگاری مەلیکایەتیدا ١٩٢٥- ١٩٥٨، (هەولێر- چاپخانەی شەهاب- ٢٠٠٧).
- ئەحمەد محەمەد ناسر باوەر، دۆزی کورد لە پەیوەندییەکانی عێراق- ئێراندا ١٩٣٧- ١٩٤٧، (سلێمانی- سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجیی کوردستان- ٢٠١٠).

بە زمانی عەربی

- ابراهيم خليل احمد، جعفر عباس حميدى، تاريخ العراق المعاصر، (الموصل- دار الكتب للطباعة والنشر- ١٩٨٩).
- ابراهيم محمد العقيدى، الجيش العراقي والسياسه ١٩٤١- ١٩٥٣ ، (بغداد- مكتبه النهضه العربيه للطباعة والنشر والتوزيع- ٢٠١٧).
- احمد محمد امين قادر، موقف مجلس النواب العراقى في القضية الكردية في العراق ١٩٢٥- ١٩٤٥، (السليمانية- ٢٠٠٧).
- احمد عثمان ابوبكر، الاثار الكامله، الجزء الثانى، اعداد: ازاد عبيد صالح، (السليمانيه- مؤسسه ژين- ٢٠١٠).
- احمد فوزى، قاسم والاكراد خناجر و جبال ،(القاهره- ١٩٦١).
- اديث و ائي ايف، بينروز، العراق دراسه في علاقاته الخارجيه والتطواراته الداخليه ١٩١٥- ١٩٧٥، ترجمه: عبدالمجيد حسيب القيسى، (بيروت- دار العربيه للموسوعات- ١٩٨٩) .
- إسماعيل شكر رسول، أربيل دراسه تأريخيه فى دورها الفكرى والسياسى ١٩٣٩ــ ١٩٥٨، (مطبعة بينايى- سليمانى- ٢٠٠٥)
- ألبرت .م. منتشاشفيلى، العراق فى سنوات الانتداب البريطانى، ترجمه: هاشم صالح التكريتى، (بغداد- مطبعة جامعه بغداد- ١٩٧٨).
- امين سامى الغمراوى، قصه الاكراد فى شمال العراق، (القاهره- ١٩٦٧).
- أيوب بارزانى، المقاومه الكرديه للاحتلال ١٩١٤- ١٩٥٨، (فرنسا- دار نشر حقائق المشرق- ٢٠٠٢).
- برهان ابابكر ياسين، كوردستان في سياسه القوى العظمى (١٩١٤-

١٩٤٧)، ترجمـه: هـوراس، (دهـوك- مطبعـة هـاوار- ٢٠٠٢).

- تـلار عـلى امـين، موقـف تركيـا مـن القضيـه الكرديـه في العـراق ١٩٣٧-١٩٧٥، (السـليمانيه- مطبعـة بينايـي- ٢٠١١).
- جرجيـس فتـح الله، يقظـه الكرد (تاريـخ سـياسي ١٩٠٠- ١٩٢٥)، (اربيل- دار ئـاراس للطباعـة والنشر- ٢٠٠٢).
- جعفـر عباس حميـدي، التطورات السياسـيه في العـراق (١٩٤١-١٩٥٣م)، (النجـف الاشرف- مطبعة النعـمان- ١٩٧٦م).
- جـلال الطالبـاني، كردسـتان والحركـه القوميـه الكرديـه، (بيـروت- دارالطليعـه- ١٩٧١).
- جليلـى جليـل و اخـرون، الحركـه الكورديـه فـى العصر الحديـث، ترجمه : عبـدى حاجـى، (دهـۆك- مطبعة خانـى- ٢٠١٢).
- جمال بابان، اعلام كرد العراق، (السليمانيه، ٢٠٠٦).
- جـورج لنشوفسـكي، الـشرق الاوسـط فى الشـؤون العالميـه، الجـزء الثاني، (بغـداد- دون تاريـخ)، ص٩٤.
- جوناثـان رانـدل، امـه في الشـقاق دروب كردسـتان كما سـلكتها، ترجمه : فـادي حمود، (بـيروت- ١٩٩٧).
- حـازم المفتـى، العـراق بيـن عهديـن ياسـين هاشـمى و بكـر صدقـى، (بغـداد- مطبعـة سـومر- ١٩٩٠)،
- حامـد محمـود عيسـى، المشـكله الكرديـه في الـشرق الاوسـط، (القاهـره- مكتبـه المدبـولى- ١٩٩٢).
- حبيـب محمـد كريـم، تأريخ الحـزب الديمقراطي الكردسـتاني- العراق (في محطـات رئيسـيه ١٩٤٦- ١٩٩٣)، (دهوك- مطبعـة خبات- ١٩٩٨).
- حسـن لطيـف الزبيـدي، موسـوعه السياسـه العراقيـه، الطبعـة الثانيـه، (النجـف- ٢٠١٣).
- حسـن لطيـف الزوبيدي، موسـوعة الاحـزاب العراقية، (بيروت- مؤسسـة المعـارف للمطبوعات-٢٠٠٧).
- حسـن مصطفـى، البارزانيـون وحـركات بـارزان ١٩٣٢- ١٩٤٧، (بغـداد- دار افـاق عربيـه للصحافـه والنـشر- ١٩٨٣).
- حكمـت سـامي سـليمان، نفـط العـراق، (بغـداد- دار الحريـه للطباعـة- ١٩٧٩).

- حميد المطبعي، موسوعه اعلام العراق فى القرن العشرين، (بغداد- ١٩٨٥).
- خالده أبلال الجبورى، الأبعاد السياسيه للحكم الهاشمي (١٩٤١ـــ ١٩٥٨)، ط١، (دمشق- النايا للدراسات والنشر ومحاكاه للدراسات والنشر- ٢٠١٢).
- خليل جندى، حركه التحرر الوطني الكوردستاني في كوردستان الجنوبي ١٩٣٩- ١٩٦٧، (ستوكهولم- ١٩٩٤).
- خليل على مراد واخرون، دراسات في تاريخ الاوروبي الحديث والمعاصر، (موصل- دارالكتب- ١٩٨٩).
- ديڤيد مكدول، تاريخ الاكراد الحديث، ترجمه: راج ال محمد، (بيروت- دار الفارابي- ٢٠٠٤).
- رجاء حسين الخطاب، تأسيس الجيش العراقي و تطور دوره السياسي من ١٩٢١- ١٩٤١، (بغداد- ١٩٧٩).
- رشيد كريم خان عقراوى، التجربه البارزانيه تقويمها وسبل تطويرها، (دهوك- مطبعة زانا- ٢٠٠٢).
- رياض رشيد ناجي الحيدري، الاثورين في العراق ١٩١٨- ١٩٣٦، (القاهره- مطبعة الجبلاوي- ١٩٧٧).
- زبير بلال اسماعيل، ثورات بارزان ١٩٠٧- ١٩٣٥، (اربيل- وزاره الثقافه- ١٩٩٨).
- سامي عبدالحافظ القيسي، ياسين هاشمي و دوره في السياسة العراقية بين عامي ١٩٢٢- ١٩٣٦ دراسة وثائقية، الجزء الاول، (البصرة- مطبعة حداد- ١٩٧٥).
- ستيڤن همسلى لونطريك، العراق الحديث من سنة ١٩٠٠ الى سنة ١٩٥٠، ترجمة: سليم طه التكريتي، الجزء الثاني، (بغداد- ١٩٩٨).
- سروه أسعد صابر، كوردستان الجنوبيه ١٩٢٦- ١٩٣٩، (السليمانيه- مطبعة حمدى- ٢٠٠٦).
- سعاد خيرى، من تاريخ الحركة الثورية المعاصرة في العراق ١٩٢٠- ١٩٥٨، الجزء الاول، (بغداد- مطبعة الاديب البغدادية- ١٩٧٨).
- سعاد رؤوف شير محمد، نورى السعيد ودورة فى السياسة العراقية

١٩٣٢- ١٩٤٥، (بغداد- مكتبة اليقظة العربية- ١٩٨٨).

- سيف عدنان ارحيم القيسى، الحزب الشيوعي العراقي من اعدام فهد حتى ثوره ١٤ تموز ١٩٥٨، (دمشق- دار الحصاد- ٢٠١٢).
- شاكرو خدو محوى، المسالّه الكرديه في العراق المعاصر، (دهوك- مطبعة خانى- ٢٠٠٨).
- شاكر صابر الضابط، تاريخ الصداقة بين العراق و تركيا،(بغداد- مطبعة دار المعرفة- ١٩٥٩).
- شوقى عطاالله الجميل (وآخرون)، تاريخ أوروبا والمعاصر من مؤتمر فينا ١٨١٥ حتى الان، الجزء الثانى، (القاهره- مطبعة دار الثقافه- بدون سنه).
- صبحي ناظم توفيق، تركيا والتحالفات السياسيه ميثاق سعد اباد، معاهدات الصداقه السوفيتيه في وثائق المثليات العراقيه فى استنبول وانقره ١٩٣٠- ١٩٧٣، (بغداد- بيت الحكمه- ٢٠٠٢).
- صديق عثمان محو، العامل الخارجى ودوره فى اخماد الانتفاضات الكورديه (دور بريطانيا فى اخماد انتفاضتى بارزان الاولى والثانيه ١٩٣١- ١٩٤٥ نموذجا، (اربيل- مطبعة الثقافه- ٢٠١٠).
- صلاح الخرسان، التيارات السياسيه في كردستان العراق قراءه فى ملفات الحركات والاحزاب الكرديه في العراق ١٩٤٦- ٢٠٠١، (بيروت- مؤسسه البلاغ للطباعة والنشر والتوزيع- ٢٠٠١).
- صلاح الدين محمد سعدالله، كردستان والحركة الوطنية الكردية، (بغداد- مطبعة الأهالي- ١٩٥٩).
- عادل غفورى خليل، احزاب المعارضه العلنيه فى العراق ١٩٤٦- ١٩٥٤، (بغداد- مطبعة اوميست الانتصار- ١٩٨٤).
- عبدالجبار حسن الجبورى، الاحزاب والجمعيات السياسيه في القطر العراقي ١٩٠٨- ١٩٥٨، (بغداد- دار الحريه للطباعة- ١٩٩٧).
- عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات العراقيه، (ج٣ ،ج٤ ،ج٥ ،ج٦)، (بغداد- دار الشؤون الثقافيه العامه- ١٩٨٨).
- عبدالرزاق محمد اسود، موسوعه العراق السياسيه، بيروت، ١٩٨٦، مج (١).
- عبدالستار طاهر شريف، الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكرديه فى نصف قرن (١٩٠٨-١٩٥٨)، (سليمانيه- من منشورات دار سردم للطباعة

والنـشر- ٢٠٠٧).

- عبدالغنى الملاح، تاريخ الحزب الديمقراطي في العراق، (بغداد- ١٩٨٠).
- عبدالفتـاح عـلى البوتـانى، الحيـاه الحزبيـه في الموصـل ١٩٢٦- ١٩٥٨ (أربيـل- مطبعـة وزاره التربيـه- ٢٠٠٣).
- عبدالفتـاح عـلي البوتـاني، مـلا مصطفـى البـارزاني قائـد الثـورة الكورديـة وملهمهـا، (دهـوك- مطبعـة جامعـة دهـوك- ٢٠١٣).
- عبدالهـادي الخماسـى، الاميـر عبدالإلـه (١٩٣٩- ١٩٥٨) دراسـه تاريخيه، (القاهـره- دار الفضيلـه للنـشر والتوزيـع والتصدير- ٢٠٠١).
- عبدالهـادى كريـم سـلمان، ايـران فـى سـنوات الحـرب العالميـه الثانيـه، (الموصـل- دار الكتـب للطباعـة والنـشر- ١٩٨٦).
- عبدالوهـاب القيـس وأخـرون، تأريـخ العـالم الحديـث ١٩٣٤-١٩٤٥، (بـيروت- ١٩٨٣).
- عرفـات كـرم سـتونى، الحيـاه الدينيـه مـن نهـرى الـى بـارزان، (اربيـل- مطبعـة اراس- ٢٠١٠).
- عزيـز الحـاج، القضيـه الكورديـه فـى العـراق التاريـخ والافاق،(بيـروت- المؤسسـه العربيـه للدراسـات والنـشر- ١٩٩٤).
- عزيـز حسـن عزيـز البـارزاني، الحركـه القوميـه الكورديـه التحرريـه فى كوردسـتان العـراق ١٩٣٩- ١٩٤٥، (دهـوّك- دار سـپيريّز للطباعـة والنـشر- ٢٠٠٢).
- عزيـز سباهى، عقـود مـن تاريـخ الحـزب الشـيوعي العراقـي، ج١، (دمشـق- منشـورات الثقافـه الجديـده- ٢٠٠٢).
- عمر ابو نصر، العراق الجديد، (بيروت- مطبعة الاحد- ١٩٣٧).
- عمـر محمـد محمـد كريـم، القضيـه الكرديـه فـى سياسـه الحكومـات العراقيـه ١٩٣٢- ١٩٤٥، (السـليمانيه- مطبعـة شـڤان- ٢٠٠٩).
- عـوني عبدالرحمـن السـبعاوي، العلاقـات العراقيه التركيـه ١٩٣٢- ١٩٥٨، (موصـل- مطبعـة جامعه موصـل- ١٩٦٨).
- عبدالرحمـن منيـف، العـراق "هوامش من تاريخ والمقاومـه" " (بيروت- المؤسسـه العربيه للدراسـات والنشر- ٢٠٠٣).
- علاء جاسم محمد الحربي، رجال العراق الملكي، (لندن- ٢٠٠٤).
- غانـم محمـد العفـو، عبدالفتاح على البوتـانى، الكورد والاحـداث الوطنية

في العـراق خـلال العهـد الملـكى ١٩٢١-١٩٥٨، (اربيل- مطبعـة وزراه التربيه- ٢٠٠٥).

- فاضـل الـبراك، دور الجيـش العراقي في الحكومه الدفـاع الوطني والحرب مـع بريطانيا سـنه ١٩٤١، (بغداد-١٩٧٩).
- فاضـل الـبراك، مصطفـى البارزانـى الاسـطورة والحقيقـه، (بغـداد- دار الشـؤون الثقافيـه العامـه- ١٩٨٩).
- فاضـل حسـين، مشـكله الموصـل دراسـه فـى الدبلوماسيه العراقيـه- الانكليزيـه- التركيـه وفي الـرأى العام،(بغـداد-١٩٧٧).
- فاضل حسين، تاريخ العراق المعاصر، (بغداد- ١٩٨٠).
- فريتـز غروبـا، رجـال ومراكـز القـوى في بـلاد الـشرق، ترجمـه: فـاروق الحريـرى، (بغـداد- ١٩٧٩).
- فـؤاد حسـين الوكيـل، جماعه الاهالي فى العـراق ١٩٣٢- ١٩٣٧، (بغداد- دار الشـؤون الثقافه العامه- ١٩٨٦).
- فيصـل الدبـاغ، أضـواء عـلى كتـاب الجمعيـات والمنظـمات والأحـزاب الكرديـه في نصـف قـرن ١٩٠٨- ١٩٥٨، (أربيـل- ١٩٩٣).
- كاوس قفطـان، الانتفاضـات البارزانيـه (صفحـات مـن تاريـخ الحركـه التحرريـه الكرديـه فـى النصـف الاول مـن القـرن العشريـن)، (اربيـل- دار ئـاراس للطباعـة والنـشر- ٢٠٠٣).
- كاظـم حبيـب، لمحات من نضـال حركة التحـرر الوطني للشـعب الكردي في كردسـتان العـراق، (اربيل- دار ئاراس للطباعـة والنشر- ٢٠٠٥).
- كـمال مظهـر أحمـد: صفحـات مـن تأريـخ العـراق المعـاصر (دراسـات تحليليـه)، (بغـداد- دار الشـؤون الثقافيـه العامـه، ١٩٨٧).
- ليـورا لوكتيـز، العـراق و البحـث عـن الهويـه الوطنيـة، ترجمـه : دلشـاد ميـران، (أربيـل- دار ئـاراس- ٢٠٠٤).
- متـى عقـراوى، العـراق الحديـث، تعريـب: مجيـد خـدورى، (بغـداد- ١٩٣٦).
- محسـن المتولى، كـرد العـراق منـذ الحـرب العالميـه الاولى حتى سـقوط الملكيـه فى العـراق ١٩٥٨، (بيـروت- ٢٠٠١).
- محمـد حسـين الزبيـدى، مولـود مخلـص باشـا و دوره في الثـوره العربيـه الكـبرى وتأريـخ العـراق المعـاصر، ط١، (بغـداد- جامعـه بغـداد- ١٩٨٩).

- محمد سلمان حسن، التطور الاقتصادي فى العراق، التجاره الخارجيه والتطور الاقتصادي ١٨٦٤- ١٩٥٨، الجزء الاول، (بيروت- المكتبه العصريه للطباعة والنشر- ١٩٦٥).
- محمد صالح عقراوى، الكرد والدولة المستقلة وفق المعاهدات والمواثيق الدولية، (اربيل- ٢٠٠٥).
- محمد على الصويركى، معجم اعلام الكرد "فى التاريخ الاسلامي والعصر الحديث في كردستان وخارجها"، (السليمانيه- من منشورات بنكەى ژين- ٢٠٠٦).
- محمد عويد الدليمى، كامل الجادرجى و دوره في السياسة العراقية، (بغداد- ١٩٩٧).
- محمود الدره، الحرب العراقيه البريطانيه، (القاهره- منشورات دار المعرفه- ١٩٨٢).
- محمود الدره، القضيه الكرديه، (بيروت- منشورات دار الطليعه- ١٩٦٦).
- المس بيل، فصول من تاريخ العراق القريب، ترجمه:جعفر الخياط، (بيروت- دار الرافدين للطباعة والنشر- ٢٠٠٤).
- مكرم الطالبانى، حزب هيوا، (سليمانيه- مركز خاك للنشر والاعلام- ٢٠٠٢).
- موسيس ديرها كوبيان، حاله العراق الصحيه فى نصف قرن، (بغداد - دار الحريه للطباعة- ١٩٨١).
- مير بصرى، اعلام السياسى العراقي الحديث، (بريطانيا- ١٩٨٧).
- مێڤان عارف عبدالرحمن بادى، الحركه القوميه الكورديه التحرريه في كوردستان العراق ١٩٥٨- ١٩٦٣، (اربيل- مطبعة وزاره التربيه- ٢٠٠٥).
- هلبين محمد امين المزورى، حزب هيوا (الأمل) ١٩٣٩- ١٩٤٦ دراسه تاريخيه- سياسيه (اربيل- مطبعة حاجى هاشم- ٢٠٠٨).
- هوشيار مظفر علي امين، الزعيم مصطفى البارزاني، (اربيل- مطبعة الثقافه- ٢٠١٣).
- هيوا حميد شريف، توفيق وهبي حياته و دوره السياسي والثقافي ١٨٩١- ١٩٨٤، (السليمانيه- مطبعة شڤان- ٢٠٠٦).
- وليد محمد سعيد الأعظمي، انتفاضه رشيد عالي الكيلاني والحرب

العراقيـه البريطانيـه ١٩٤١، (بغـداد- دار العربيـه- دون تاريـخ).

- وليـام ايغلـتن الابن، جمهوريـه مهاباد- جمهوريـة ١٩٤٦ الكردية، ترجمه: جرجيـس فتـح الله، (اربيـل– دار اراس للطباعة والنشر– ٢٠١٢).
- وميـض جـمال عمـر نظمـي و آخـرون، التطـور السـياسي المعـاصر في العـراق، (بغـداد- دون تاريـخ).

ج - به زمانی فارسی

- ال. پـی. الـول سـاتن، رضـا شـاه کبیـر یـا ایـران نـو، ترجمـه: عبدالعظیم صبـوری، (تهـران- چاپخانـه وزارت فرهنـگ- ١٣٤٢ هـــ ش).
- جنگیز پهلوان، مناسبات ایران وترکیه، (تهران– ١٣٧٥ هـ ش).
- ژویـس بلـو، برسـی جامعـه شناسـی و تاریخـی مسـئله کـرد، ترجمـه : پرویـز امینـی، (سـنندج– دانشـگاه سـنندج– ١٣٧٩ هـــ ش).
- محمـد علـی سـلطانی، اوضـاع سیاسـی اجتماعـی تاریخـی ایـل بـارزان، (تهـران– سـازمان اسـناد و کتابخانـه ملـی جمهـوری اسـلامی ایـران، ١٣٨٤هـــ ش).

د / به زمانی ئینگلیزی

- ***H. Hourani، minorities in the Arab world،(Londone، 1947).***
- ***Edmund A. Ghareeb، Historical Dictionary of Iraq ، (lanham- the scarecrow press، Inc – 2004).***
- ***Iraq Administration Reports 1914 – 1932، Vol(9)1928، – 1930.***
- ***Jack David Eller، frome culture to ethnicity to conflict:an anthropological persective on international ethnic conflict،(united states of Amerca– 1999).***
- ***Jacqueline s. Ismael، Tariq y. e and Glenn perry : Governments and politics of conternporary middle East:continuity and change،(London،Routledge-2 edition).2016،***
- ***Jamal jalal Abdulla، the kurds on the way to statehood،***

published by: author house، 2012.

- *Karen dabrowska، Geoff hann، Iraq a then and now: A Guide of the country and its people،(london – 2008).*

شەشەم / توێژینەوە و وتار

أ / بە زمانی كوردی

- تارق جامباز، وشیاری نەتەوایەتی گەنجانی هەولێر لە كۆتایی سیەكان و ناوەڕاستی چلەكان، گۆڤاری (هەولێر)، ژمارە (١)، (هەولێر- ١٩٩٨).
- شوان محمد امین خۆشناو ، بارودۆخی سیاسی هەولێر و رۆلی هەولێر لە پارت و ڕێكخراوە سیاسیەكان و روداوەكاندا ١٩٣٩-١٩٥٨ ، گۆڤاری مێژوو، سالی پێنجەم، ژمارە (١٨)، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- بەهاری ٢٠١١).
- عەبدولفەتاح عەلي بۆتانی: بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی لەبواری سیاسی و پێشمەرگایەتی، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(٩)، سالی دووەم، (هەولێر- ١٩٩٨).
- عومەر مارف بەرزنجەیی، مەحموود خانی دزلی و لاپەڕەیەك لە مێژووی كورد، گۆڤاری ڕۆژی كوردستان، ژمارە (٤)، (بەغدا- ١٩٧٣).
- فاخر عالی عابكر، مێژووی بارزان و ڕاپەڕینەكانی لە نیوەی یەكەمی سەدەی بیستەم دا، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٧)، سالی حەوتەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- هاوینی ٢٠١٣).
- كەریم شارەزا، شۆڕشگێڕی كورد شێخ عەبدولسەلامی بارزانی (١٨٨٧–١٩١٤)، گۆڤاری ٢١K، ژمارە ٤، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەلات- ٢٠٠٩).
- كارزان شاكری، شۆڕشی ئەیلول شۆڕشێك لە پێناومانەوە و سەربەخۆبون، گۆڤاری سەفین (سیاسی و مێژووی و كۆمەلایەتی گشتیە)، ژمارە (٦٢)، (هەولێر- ئابی ٢٠١٥).
- موكەرەم تالەبانی، چەند لاپەرەیەك لەتێكۆشانی پارتی هیوا، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣٦)، (بەغدا- ١٩٩٥).
- موكەرەم تالەبانی، كۆمەلەی داركەر و پارتی هیوا چۆن دامەزرا، گۆڤاری (رەنگین)، ژمارە (٥٢)، (بەغدا- ١٩٩٣).

ب / بە زمانی عەرەبی

- جمشيد الحيدرى، ذكرى وفاة الشخصية الوطنية الكوردية حمزة عبدالله، مجلة رسالة العراق، العدد (٥١)، (لندن- اذار ١٩٩٩).
- عبدالفتاح علي البوتاني، حزب النسر الاسود الاثوري فى عدد من الوثائق الحكوميه العراقيه، مجله گولان العربي، العدد (٥٥)، (اربيل- كانون الاول ٢٠٠٠).

ج / بە زمانی ئینگلیزی

- Karwan Salih Waisy، “the Kurdish issue in Iraq and the British policy”، journal of Islamic and human advanced research، volume (5)، issue 1، march 2015. (Online).

ناسنامەی پرۆژە

پرۆژەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناساندن، کۆکردنەوە، بە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێژووی پڕ لە سەروەریی کار و خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەسەر پێشنیازی ڕێزدار مەسرور بارزانی، ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە ساڵی ٢٠١٤ دامەزراوە.

ئەم بەرهەمەی بەردەستی بەڕێزتان بەشێکە لە هەوڵ و ئامانجەکانی ئەم پرۆژەیە.

P.D.K ENCYCLOPEDIA